

ANUL VIII. 2002

altera^{17/18}

IDENTITĂȚI CULTURALE PERICLITATE

Nathan Weinstock & Haim-Vidal Sepiha

• IDIȘUL ȘI IUDEO-SPANIOLA:
O MOȘTENIRE
EUROPEANĂ

Tyrii Maria Isohookana-Asunmaa

• CULTURA MINORITĂȚII
CEANGAIEȘTI DIN
MOLDOVA

Vilmos Tanczos

• CEANGAILI DIN
MOLDOVA

Gabriel Andreescu

• MULTICULTURALISM ÎN EUROPA
CENTRALĂ: INTEGRARE ȘI
PRIVATITATE CULTURALĂ

Paul Philippi

• TRADIȚIA UNIVERSITARĂ
TRANSILVANĂ ÎN
ROMANIA UNITĂ

Valerian Stan

• LEGEA LIBERULUI ACCES
LA INFORMAȚIILE DE
INTERES PUBLIC

Editori:

Smaranda Enache

Elek Szokoly

Colegiul editorial:

Gabriel Andreescu

Nicolae Harsanyi

Jakub Karpinski

Pierre Kende

Adrian Marino

Christoph Pan

Alan Phillips

Paul Philippi

William Totok

Dorin Tudoran

Secretar general de redacție:

Cornelia Cistelecan

Secretar tehnic:

Judit-Andrea Kacsó

Redactori:

Dan Culcer

Marius Cosmeanu

István Haller

Mihály Spielmann-Sebestyén

altera este o publicație periodică editată de Liga PRO EUROPA, asociație neguvernamentală non-profit care își propune să stimuleze dialogul social, promovînd valorile pluralismului, respectul pentru diversitate și integrarea europeană.

Abonamente

în România: 340.000 lei/4 numere; în străinătate: 50 USD/4 numere
(cheltuieli poștale incluse)

Cont Banca Agricolă Raiffeisen S.A. Sucursala Mureș
158270 (Lei); 158272 (USD)

Adresa redacției:

altera

Liga PRO EUROPA

4300 Tîrgu-Mureș, ROMÂNIA, Piața Trandafirilor nr. 5, C.P. 1-154

Tel/fax: 40-(0)65-250182, 40-(0)65-250183

E-mail: office@proeuropa.ro

www.proeuropa.ro

altera 17-18

ANUL VIII. 2002

Cuprins

Editorial	3
-----------	---

IDENTITĂȚI CULTURALE PERICLITATE

<i>Zhidas Daskalovski</i>	
Drepturile minorităților din Grecia: macedonenii	5
<i>Emil Țircomnicu</i>	
Megleno-românii	19
<i>Nathan Weinstock & Haim-Vidal Sephiha</i>	
Idișul și iudeo-spaniola. O moștenire europeană	27
<i>Vilmos Tánczos</i>	
Ceangăii din Moldova	48
<i>Sándor N. Szilágyi</i>	
Despre dialectele ceangăiești din Moldova	81

STUDIU DE CAZ

<i>Gabriel Andreescu & Smaranda Enache</i>	
Raport asupra situației ceangăilor din Moldova.	
Problema ceangăilor maghiari	90

DOCUMENT

Recomandarea 1521 (2001).	
Cultura minorității ceangăiești din România	105
<i>Tytti Maria Isohookana-Asunmaa</i>	
Cultura minorității ceangăiești din România	107
<i>Ghiorghi Prisăcaru</i>	
Opinie alterantivă față de raportul	
Cultura minorității ceangăiești din România	115

ANALIZĂ

Gabriel Andreescu

- Multiculturalism în Europa Centrală: integrare și privatitate culturală 122

DIALOG

- Despre statutul minorităților — dincolo și dincoace de hotare 139

CONVERGENȚE TRANSILVANE

Paul Philippi

- Tradiția universitară transilvană în România unită 212

Anamaria Pop

- Tradiții și perspective în relațiile culturale româno-maghiare 220

RESTITUTIO

Adrian Majuru

- Bucureștiul albanez. De la elite negustorești la elite culturale 228

ECUMENICA

János Erdő

- Biserica unitariană 247

CIVICA

Valerian Stan

- Legea liberului acces la informațiile de interes public — după patru luni de la intrarea în vigoare 272

RECENZII

Andrei Roth

- Intellektuelle, Eliten, Institutionenwandel 279

Nadia Badrus

- Germanii din Banat prin povestirile lor 282

- English Summary 286

Editorial

O bună parte din dezbaterile teoretice și demersul legislativ european referitoare la minorități, adesea găzduite și în paginile **alterei**, abordează imperativul protecției acestora din perspectiva unui imbold moral. În Europa, unde națiunile moderne, ca urmare a istoriei și trasării frontierelor statelor naționale, trăiesc în ipostaza ambivalentă de majoritate și minoritate, întregul efort de protecție a minorităților istorice a aprofundat o viziune morală asupra chestiunii. De vreme ce fiecare națiune alcătuind un stat național se regăsește pe teritoriul altor state naționale, odată cu depășirea suspiciunilor trecutului și debutul construcției federale europene, s-a ajuns la soluții ce se regăsesc fie în aranjamente constituționale (Finlanda), fie în cele bilaterale (Italia-Austria, Germania-Danemarca), fie în sistemul multilateral al cartelor Consiliului Europei privitoare la limbile minoritare și regionale sau autonomia locală.

Odată cu abolirea comunismului, noi state europene s-au aflat în fața imperativului de a se înscrie în acest proces. Obținerea statutului de membru al Consiliului Europei, începerea negocierilor de aderare la Uniunea Europeană, accesarea în NATO, au obligat guvernele noilor democrații să treacă peste mentalitatea populist-naționalistă care le-a adus, în unele cazuri, la putere și să opteze pentru introducerea unor reforme politice substanțiale, adesea fără precedent în regiune, pentru protecția minorităților, implicarea lor în actul guvernării, eventual garantarea unor forme de autonomie. Evoluția României de la naționalism spre politica șanselor egale este o bună ilustrare a transformării în bine pe care o poate suferi politica privind minoritățile dintr-o democrație tânără, aflată sub presiunea procesului de aderare la structurile euro-atlantice. De la naționalismul de stat, continuat în primii ani de după revoluție de un *establishment* care includea numeroși exponenți ai nomenclaturii de rangul doi s-a ajuns la experiența istorică a includerii partidului maghiarilor (resimțiti ca o minoritate “periculoasă”), în coaliția guvernamentală între 1996-2000). Chiar mai spectaculoase gesturile temerare ale unor foști național-comuniști, reveniți la putere în 2000, de punere în practica a unui sistem de norme de protecție comparabile cu cele din democrațiile consolidate.

Din păcate, orice demers pozitiv salutar, chiar venind din partea unor „convertiți” la valorile democratice este bruiat de practicarea la scară largă a dublului limbaj, inclusiv

de către forțele politice îndeobște numite reformatoare, cheștiunea minorităților fiind utilizată în lupta pentru atragerea electoratului presupus naționalist. Fragilitatea consensului asupra protejării minorităților este cu atât mai evidentă cu cât actorii publici care joacă un rol definitoriu în formularea politicilor au mai multe reticente induse de interese de ordin politic. Obsesia pericolului revizuirii frontierelor nu a părăsit definitiv zona balcanică. Statele naționale, incapabile să accepte legitimitatea diversității, considerată în continuare un pericol la adresa monopolului majorității asupra resurselor și sferei simbolice, profită de orice ocazie pentru a sărbători diminuarea minorităților. Recensămintele, politicile educaționale, simbolurile naționale exclusive, ocuparea spațiului public exclusiv de valorile majorității sînt tehnici menite să încurajeze reducerea, chiar extincția minorităților.

Consiliul Europei a avut, ca de atîtea ori, inițiativa de a lansa semnale de alarmă – concretizate în recomandări – pentru protejarea minorităților, îndeosebi a celor amenințate cu dispariția: aromânii, vorbitorii de limbă idiș, ceangăii. După ce Europa Occidentală a cvasi-eliminat, în epoca premodernă și modernă, comunitățile care nu-și formaseră state naționale proprii, un sentiment justificat de vinovăție istorică a condus la programe de acțiuni afirmative prin care laponii (samii), frizii, welșii, sorbii, romii, eschimosii au primit o nouă șansă de supraviețuire. În unele cazuri, aceste măsuri depășesc normele europene în materie, tocmai pentru că situația comunităților vizate este dramatică. Inutil de subliniat că asemenea atitudini morale sînt proba cea mai convingătoare a convertirii statelor naționale la democrația autentică, oferind unor comunități periclitate, dar a căror istorie a îmbogățit zestrea culturală a Europei, o tardivă reparație. Din păcate, ignoranța, povară unei vinovății care trebuie ascunsă sau simple considerente electorale fac ca un așa-zis pragmatism societal să prevaleze asupra valorilor morale. Își face încă greu loc, în special în Europa Centrală și de Sud-Est, respectul pentru ceea ce studiul unui Gabriel Andreescu denumeste dreptul comunităților minoritare la *privatitate*, concept care, tradus în politici publice, ar putea atenua, prin varii forme de autonomie, efectele asimilatoare ale statului național – fie el civic –, prin fericita sinteză între principiul libertăților individuale și dreptul la existență colectivă.

Idealul unei societăți europene reconciliate cu trecutul, capabilă de pocăință istorică pentru construirea unei armonii îmbinînd libertatea individului cu aceea a comunității, poate lua naștere doar cînd impulsurile dominatoare vor înceta. Nu suspendarea normelor binelui comun administrat de stat, ci includerea în filozofia funcționării sale a cît mai multor principii morale, de transparență și credibilitate, pentru corectarea pe cît posibil a deficitului de democrație, instituțional și mentalitar.

altera propune, în acest număr dublu, destule teme de reflecție, contribuind, sperăm noi, la îmbogățirea fundamentului teoretic al unor politici publice care, prezente *in nuce*, în fiecare din noile democrații, sînt departe de a fi consolidate în opinia publică și îndeosebi în cultura elitelor politice, dominate de imperativul prezentului și lipsite, cu puține excepții, de programe vizionare.

Drepturile minorităților din Grecia: macedonenii

ZHIDAS DASKALOVSKI

Recrudescența naționalismului în Europa de Est după schimbările revoluționare din 1989-1990 a provocat o vie dezbateră cu privire la problemele drepturilor omului și ale minorităților. Unii politologi și mai ales ziariștii din mass media occidentală au subliniat că practica lumii occidentale în tratarea chestiunilor minoritare este fundamental diferită de cea a noilor democrații din Europa de Est. Ei au subliniat că, spre deosebire de accepția civică a identității naționale din lumea occidentală, est-europenii și-au fundamentat naționalitatea pe etnicitate, deci pe forme sentimentale potențial periculoase. Will Kymlicka a deconstruit acest mit scoțînd în evidență că atît vest-europenii cît și est-europenii s-au angajat în același tip de construcție națională, care include implementarea de către stat a unei limbi oficiale în administrația publică și în educație, politici specifice de naturalizare, etc.¹ Kymlicka a accentuat necesitatea recunoașterii drepturilor minorităților și a implementării unor noi modele de echitate etnoculturală. Pentru a evalua dacă un stat urmează politici liberale în procesul său de construcție națională, Kymlicka a conceput o listă detaliată a acestor practici. Cînd această listă de criterii este aplicată unor cazuri reale, se poate vedea în ce domeniu un anume stat urmează politici mai liberale și în ce domenii urmează un făgaș neliberal. Am să prezint la începutul studiului meu indexul criteriilor de evaluare a politicilor de construcție națională conceput de Kymlicka, iar apoi am să-l aplic studiului de caz al minorității macedonene din Grecia. Scopul meu este să descopăr ce fel de politici a implementat statul grec în construcția sa națională, să examinez în ce fel au afectat ele minoritatea macedoneană din această țară și să văd ce fel de reacții au suscitat ele. În acest fel, studiul de față va contura atît atitudinile oficiale ale statului grec față de minoritatea macedoneană cît și reacțiile acesteia la construcția națională a Greciei.

Potrivit lui Kymlicka, statele liberale ar trebui să facă uz de un nivel relativ scăzut de coerciție în promovarea unei identități naționale comune. De exemplu, se poate ca statele liberale să nu acorde fonduri pentru școlile în limba minorității, dar ele nu vor interzice existența școlilor private ale minorităților. În al doilea rând, Kymlicka observă că statele liberale au restrâns noțiunea de spațiu public, deschizând astfel posibilitatea unei palete foarte largi de activități ale minorităților în sfera privată. Astfel, un stat poate insista ca limba majorității să fie singura folosită în parlament, dar nu va pretinde ca întrunirile minorităților sau ceremonia căsătoriei să se desfășoare în limba oficială. În al treilea rând, statele liberale permit indivizilor sau partidelor politice care contestă identitatea națională „oficială” să candideze și să dețină funcții publice în cazul în care sînt aleși. După cum scrie Kymlicka, „susținerea unor astfel de schimbări nu este percepută ca neloialitate, sau chiar dacă este percepută ca neloială, ea nu este considerată un motiv temeinic pentru restrîngerea drepturilor democratice”.²

Mai mult, Kymlicka susține că o țară tipic liberală are o definiție mai deschisă a comunității naționale. În opoziție cu principiul „sîngelui și pămîntului” în acordarea cetățeniei, statele liberale permit integrarea membrilor altor rase, etnii și religii în comunitatea națională. Ca rezultat al acestui caracter deschis, statele liberale au o concepție largă a cetățeniei, axată de obicei pe împărtășirea aceleiași limbi într-o serie de instituții ale societății (școli, mass media, legislație, guvernare, economie etc.). Națiunea nu este înțeleasă ca valoare supremă a indivizilor, ci ca o valoare instrumentală pentru promovarea intereselor individului. Națiunile liberale sînt gata să învețe și să împrumute de la alte culturi, nu se tem de interacțiunea cu alte state și națiuni. Mai mult, statele liberale acceptă conceptul de dublă identitate națională. Ele permit, de aceea, celebrarea sărbătorilor de către membri ai națiunii care nu aparțin etniei majoritare. În cele din urmă, și cel mai important, statele liberale permit minorităților naționale să se angajeze în propriul lor proces de construcție națională care poate include dreptul la autoguvernare și, în anumite condiții, statut federal. Ca urmare, minoritățile dintr-un stat liberal care sînt confruntate cu procesul de construcție națională al majorității, optează fie pentru integrare în cultura majorității fie pentru dreptul la autoguvernare. Foarte rar se întîmplă să aleagă cea de a treia opțiune fundamentală, a autoizolării și marginalizării.

Asupra acestui punct voi reveni în cadrul studiului de caz; voi contura pentru început problema, la modul foarte general, prezentînd datele istorice, pentru a mă concentra apoi supra subiectului propriu-zis al drepturilor minorităților și al politicilor (ne)liberale de construcție națională.

Războaiele balcanice (1912-1913) au marcat sfîrșitul Imperiului Otoman și „eliberarea” Macedoniei.³ Această eliberare a avut drept rezultat împărțirea Macedoniei între Serbia (Macedonia Vardară), Bulgaria (Macedonia Pirină) și Grecia (Macedonia Egeeană). După primul război mondial și Tratatul de la Versailles din 1919, care nu

făcea decît să reconfirme divizarea Macedoniei, toate cele trei state, Serbia, Grecia și Bulgaria au început un proces de asimilare forțată care nu poate fi descris decît în termenii genocidului cultural și etnic. Metodele tuturor acestor trei state au fost mai mult sau mai puțin asemănătoare, dar se pare că Grecia s-a bucurat de cel mai mare succes în „activitățile sale de construcție națională sponsorizate de stat”. Educația obligatorie în limba greacă, violurile, uciderile, exodurile, pe scurt teroarea fizică și psihică caracterizează cel mai bine situația etnicilor macedoneni în Macedonia Egeeană în deceniile care au urmat. Astăzi, noul termen a intrat în vocabularul politic internațional legat de recentul război din Bosnia-Herțegovina, mă refer la cel de purificare etnică. Națiunile Unite definesc purificarea etnică drept eliminarea sistematică a membrilor altor grupuri de către grupul etnic care exercită controlul asupra unui teritoriu dat. Totuși, numai termenul este nou, tot restul a fost inventat în Macedonia la începutul acestui secol. Cu alte cuvinte, Grecia, Serbia și Bulgaria au vrut nu numai să îi asimileze pe etnicii macedoneni, ci și să distrugă orice moștenire culturală, religioasă, lingvistică și etnică a macedonenilor cu care conviețuiau.

Istoricul problemei

Studiul de față se va concentra numai asupra „politicilor de construcție națională” din Macedonia Egeeană, adică ale Greciei. Harta etnică a Macedoniei s-a schimbat semnificativ în 1919, cînd Grecia și Bulgaria au semnat o convenție în vederea unui „schimb de populație”.⁴ Ca urmare, în jur de 60.000 de macedoneni au părăsit „voluntar” Grecia și s-au stabilit în Bulgaria. Curînd după aceea, în 1924, a fost semnată o convenție similară între Grecia și Turcia.⁵ În timp ce 40.000 de macedoneni, laolaltă cu 300.000 de turci, au părăsit Grecia, în jur de 700.000 de greci din Turcia s-au stabilit definitiv în Macedonia Egeeană. Rezultatul acestui schimb de populație a fost dezastruos pentru macedoneni; ei au devenit minoritari într-o regiune în care înainte de războaiele balcanice constituiseră majoritatea populației.⁶ De aceea, în anii de început ai dominației sale asupra Macedoniei Egeene, guvernul grec a aplicat practici injuste în ce privește construcția națională și protecția drepturilor minorităților și anume, Grecia s-a angajat în mod sistematic într-o politică de stabilire a etnicilor greci în perimetrul teritoriului istoric al minorității macedonene, „convîngîndu-i” în același timp pe membrii comunității macedonene să își părăsească pămîntul natal. Deși Grecia avea dreptul legal de a urma astfel de politici, totuși, așa cum susține Kymlicka, masarea deliberată și la scară mare a imigranților în teritoriul istoric al minorității constituie o gravă injustiție.⁷

Între cele două războaie mondiale, macedonenii au fost supuși unor campanii violente de asimilare și deznaționalizare. În perioada interbelică, Grecia a refuzat să îi recunoască pe macedoneni drept o minoritate națională, macedonenii fiind etichetați drept greci slavofoni.⁸ Obiectivul acestei politici era să „elenizeze” Macedonia Egeeană prin distrugerea moștenirii culturale și naționale a macedonenilor și prin

transformarea identității macedonene într-una greacă. Toponimele macedonene (toate numele metropolelor, orașelor și satelor) au fost înlocuite cu nume grecești (1926) și toate inscripțiile în slavonă au fost șterse din biserici (1927), în același timp folosirea limbii macedonene fiind strict interzisă.⁹ În 1929 a fost emis un act normativ cu privire la protecția ordinii publice prin care orice revendicare de drepturi naționale era considerată drept înaltă trădare.¹⁰ Astfel, macedonenii care revendicau statutul de minoritate puteau fi întemnițați în mod legal.

Politica neliberală a guvernului grec a atins apogeul în timpul dictaturii monarhisto-fasciste Metaxa (1936-1941) când a fost interzisă pînă și folosirea în particular a limbii macedonene.¹¹ Sfidarea acestei interdicții a atras măsuri draconice în urma cărora un număr semnificativ de macedoneni au fost condamnați și deportați în insule grecești pustii. În vreme ce erau deschise școli de seară în care adulții macedoneni erau învățați limba greacă, localitățile macedonene au fost împînzite cu afișe: „vorbiți grecește”. Ba mai mult, o lege adoptată în 1936 impunea macedonenilor să își schimbe numele proprii în nume grecești. Astfel, Jovan Filipov devenea Yannis Fillipidis, iar Lena Stoikov devenea Elena Stoikou. După cum se poate observa, în perioada interbelică Grecia a aplicat politici extrem de neliberale față de minoritatea macedoneană: nu numai că li s-a refuzat macedonenilor recunoașterea, ci, chiar mai rău, ei au fost elenizați în mod forțat, adică au fost obligați să își schimbe numele, să învețe limba greacă și li s-a interzis să vorbească limba macedoneană în propriile case.

În timpul celui de al doilea război mondial, într-o bătălie a partizanilor, etnicii macedoneni din Macedonia Vardară au dobîndit dreptul la o republică federală liberă în cadrul federației iugoslave. Crearea Republicii Socialiste Iugoslave a Macedoniei a avut o mare influență și asupra macedonenilor care trăiau în Grecia. Către sfîrșitul celui de al doilea război mondial, macedonenii egeeni au format Frontul de Eliberare Națională Slav care s-a alăturat forțelor comuniste în rezistența împotriva ocupației fasciste a Macedoniei Egeene. Totuși, în timpul luptei din războiul civil grec (1946-1949) dintre guvernul grec monarhist de centru dreapta și armata Democrată a Greciei de orientare comunistă, majoritatea macedonenilor s-au alăturat acesteia din urmă. În aprilie 1945, macedonenii egeeni au format Frontul de Eliberare Națională, organizație politică macedoneană care a fost integrată un an mai tîrziu Armatei Democrate a Greciei. Pentru a-i atrage pe macedoneni să lupte de partea lor, comuniștii greci le-au promis garantarea statutului de minoritate și o largă autonomie a Macedoniei Egeene sub egida statului comunist grec. Dar, în 1942, forțele Armatei Democrate a Greciei au fost înfrînte și a urmat un nou exod al macedonenilor din Grecia. Numărul refugiaților este estimat la aproximativ 100.000 din care 28.000 de copii. De fapt, victoria monarhiștilor greci a însemnat că macedonenii din Grecia aveau să rămînă nerecunoscuți ca grup minoritar. Mai mult, în 1947, guvernul grec a adoptat o

lege prin care toți cei care luptaseră împotriva guvernului în timpul războiului civil, printre care mulți etnici macedoneni, erau deposezați de cetățenie și de averi.¹²

Imediat după sfârșitul războiului civil, autoritățile grecești au încercat să îi asimileze pe etnicii macedoneni care rămăseseră în Grecia. În anii '50, statul a deschis multe grădinițe în districtul Florina, populat predominant de către macedoneni, în care toți copiii erau instruiți numai în limba greacă, nu în macedoneană.¹³ În plus, „cei mai buni și mai străluciți” elevi macedoneni au fost — și sînt mereu de atunci încolo — trimiși la școli internat departe de locurile lor natale din Macedonia Egeeană. Mai mult, etnicii macedoneni își găseau cu greu o slujbă în sectorul public, iar copiii lor erau, potrivit rapoartelor, descurajați să urmeze liceul. În 1952 Grecia a mers atît de departe cu tratamentul neliberal al minorității macedonene încît să forțeze sate ale etnicilor macedoneni să organizeze ceremonii publice în care să depună jurămînt că nu vor mai folosi niciodată limba macedoneană.¹⁴ În timpul dictaturii militare din Grecia (1967-1974), multe sate macedonene de graniță au fost declarate zone aflate sub restricție, în care circulația cetățenilor era controlată de autorități. În această perioadă, oficialii Greciei „au masat în ariile populate de macedoneni mulți greci cu “o conștiință națională sănătoasă”, adesea împroprietărindu-i cu avutul macedonenilor care părăsiseră țara”.¹⁵

Mai mult, în 1962 a fost emisă legea 4234 care prevedea că persoanelor cărora le era retrasă cetățenia greacă le era interzis să se întoarcă în Grecia. În 1969 a fost adoptată o lege care permitea stabilirea etnicilor greci pe proprietățile lăsate în urmă de macedoneni. Situația Macedoniei Egeene s-a caracterizat în următorii ani prin opresiunea etnicilor macedoneni la toate nivelele. Întrucît macedonenilor le era refuzată recunoașterea, toate drepturile omului erau restrînse în ce îi privea. Această situație i-a obligat pe mulți macedoneni să emigreze din Grecia în Australia și Canada. În 1982, Grecia a doptat o lege care permitea revenirea în Grecia a tuturor refugiaților din timpul războiului civil cu excepția celor care nu erau greci de origine.¹⁶ Astfel, le era interzisă revenirea în țară tuturor refugiaților care nu erau de proveniență greacă — adică macedonenilor. În plus, „guvernele grecești succesive au pretins că acești oameni erau agenți implicați profund în acțiunile de propagandă antigreacă de la Skopje (capitala Republicii Macedonia)”.¹⁷ Pînă în primii ani ai deceniului nouă, macedonenii au fost discriminați în angajarea în sectorul public. Un memorandum din 16/2/1982 (reg. no.6502/7-50428) al Serviciului de Securitate Națională care a ajuns pe mîinile GHM și MRG - Grecia recomanda, pe lîngă împiedicarea revenirii refugiaților politici macedoneni, angajarea în serviciile civile și în special în școli de personal care nu vorbește limba macedoneană.¹⁸ Cu toate că într-o mai mică măsură, discriminarea macedonenilor în sectorul public este încă o realitate.¹⁹ În 1985 a fost adoptată o lege care dădea posibilitatea refugiaților politici să își reclame proprietatea și, din nou macedonenii au fost excluși pe motiv că nu erau greci. Astăzi macedonenii născuți în Grecia și care trăiesc în alte țări nu pot nici măcar să călătorească în

Grecia și să își viziteze rudele. După războiul civil din Grecia, în jur de 100.000 de macedoneni au părăsit țara. Se estimează că numărul macedonenilor rămași în țară se ridică la 200.000. Totuși, ultimul recensământ efectuat de Grecia în 1951 care a înregistrat „slavofoni”, s-au declarat macedoneni 41.000. Chiar și astăzi guvernul grec neagă existența minorității macedonene în Grecia. Activiștii în domeniul drepturilor omului estimează numărul lor ca ridicându-se la 200.000 în timp ce Departamentul de Stat al Statelor Unite estimează că sînt în jur de 50.000 de macedoneni în Grecia.²⁰ Toate aceste fapte demonstrează că, în perioada de după cel de-al doilea război mondial, Grecia a continuat practica politicilor neliberale de construcție națională față de macedoneni.

Evoluții recente

Poziția oficială a guvernului grec față de minoritățile sale poate fi foarte simplu rezumată într-o frază: *„În Grecia există o singură minoritate recunoscută prin tratate internaționale, o minoritate religioasă, musulmanii din Tracia, iar ea se bucură de toate drepturile sale și reprezintă 1,5 la sută din totalul populației.”*²¹ În 1993 primul ministru grec de atunci, Constantin Mitsotakis, într-un interviu acordat ziarului grec *Economicos Tachydromos* susținea că nu există macedoneni în Grecia: *„Arătați-mi unde este minoritatea asta. Există greci bilingvi; poate foarte puțini dintre ei nu au o conștiință națională greacă. Dar nimeni nu mai vorbește în mod oficial de o minoritate macedoneană.”*²²

Mai mult, vorbind despre relațiile diplomatice greco-macedonene, domnul Mitsotakis a recunoscut încă și mai explicit că problema în recunoașterea Republicii Macedonia era că ea ar fi implicat recunoașterea existenței minorității respective în Grecia: *„Am înțeles încă de la început chestiunea Skopje în adevărata ei dimensiune....Problema pentru mine era să evit apariția unei a doua probleme minoritare în Macedonia de Vest. (...) Pentru mine țelul a fost dintotdeauna ca acea republică să afirme clar că nu există o minoritate slavomacedoneană în Grecia și să se angajeze prin tratate internaționale să oprească toată propaganda împotriva Greciei. Aceasta a fost cheia în disputa greco-macedoneană.”*²³

Din această atitudine oficială a Greciei este lesne de ghicit situația macedonenilor din Grecia: potrivit guvernului grec ei pur și simplu nu există. Grecia recunoaște că în Macedonia Egeeană există o populație diferită, dar aceasta este fără încetare privită ca „eleni slavofoni cu o conștiință națională greacă”, care pe lângă limba greacă mai vorbesc și un „dialect slav”. Astfel, macedonenilor le este refuzat pînă și dreptul de a se exprima în mod liber ca macedoneni, iar dacă totuși o fac, sînt puși sub acuzare. Cu toate că nu recunoaște oficial existența macedonenilor, sau existența vreunei alte minorități etnice, Grecia își continuă strategiile asimilaționiste. Astfel, de exemplu, în 1987 toți părinții din Macedonia Egeeană au fost obligați să își trimită copiii de doi sau trei ani la „grădinițe inte-

grate”. Obiectivul era evident: să îi împiedice pe copiii macedoneni să învețe limba și cultura macedoneană în propriile lor case. Această normă nu a fost aplicată niciunde altundeva în Grecia.

Reacțiile minorității

Datorită naturii dure a procesului grec de construcție națională, etnicii macedoneni s-au mobilizat de curînd în apărarea propriilor lor drepturi. Există astăzi mai multe organizații macedonene în Grecia care luptă pentru păstrarea și promovarea identității și culturii macedonene (partidul Curcubeul; Mișcarea Macedoneană pentru Drepturile Omului în Grecia; Mișcarea Macedoneană pentru Prosperitatea Balcanilor). Toate aceste organizații cer recunoșterea minorității macedonene din Grecia și protecția drepturilor sale de minoritate.²⁴ Activiștii macedoneni nu au ridicat niciodată probleme sensibile precum autonomia ori secesiunea; dimpotrivă, Mișcarea Macedoneană pentru Drepturile Omului, într-o scrisoare din 20/7/1993 adresată primului ministru în care cerea un tratament similar pentru macedonenii din Grecia cu cel cerut de primul ministru autorităților albaneze pentru grecii din Albania, afirma clar că macedonenii „sînt o parte inseparabilă a Greciei (...) o minoritate etnică macedoneană care este un element constitutiv al statului grec.”²⁵ Kosta Gotsis, membru al Mișcării Macedonene pentru Prosperitatea Balcanilor, a rezumat revendicările minorității macedonene într-o declarație dată misiunii Monitorului drepturilor omului de la Helsinki în 1994: „Vrem toate drepturile unui popor cu identitate și cultură proprii și, în concordanță cu declarațiile CSCE, sîntem îndreptățiți să ne bucurăm de aceste drepturi. Unul din cele mai importante este dreptul ca educația copiilor noștri să se desfășoare în limba lor maternă. Este foarte important să salvăm limba. Puțin ne pasă dacă toate materiile sînt predate în macedoneană sau dacă se face o singură oră pe zi în limba macedoneană — nu dorim o utopie. Este absolut în regulă dacă ni se permite să fondăm școli private în care instrucția să se desfășoare în limba macedoneană. Este de asemenea în regulă dacă guvernul oferă o oră sau două de predare în limba macedoneană.” „Chiar acum nu putem obține permisiunea de a preda măcar o oră în macedoneană deoarece, în concepția guvernului grec, această limbă nu există. Ca să fondezi o școală de limbă străină ai nevoie de o autorizație și de un certificat. Dar, de vreme ce guvernul spune că limba macedoneană nu există, nu va da nimănui autorizația de a o preda.”²⁶

În ultimii ani totuși, activiștii organizațiilor minorității macedonene au fost puși sub supraveghere de către autoritățile grecești.

Reacțiile guvernului grec la revendicările minorității

Mișcările macedonene pentru drepturile omului și minorităților au dus campanii active pentru a convinge guvernul grec și comunitatea internațională să

recunoască existența minorității macedonene în Grecia și să îi recunoască de asemenea drepturile omului și minorităților. Totuși, guvernul grec nu numai că a fost surd la pladoariile activiștilor macedoneni care luptă pentru recunoașterea minorității macedonene și ameliorarea statutului său, dar chiar mai rău, i-a hărțuit pe aceștia. În iunie 1990 la Conferința de la Copenhaga pentru drepturile omului, o delegație de drepturile omului din Macedonia Egeeană a vorbit foarte deschis despre situația minorității macedonene din Grecia. La revenirea lor în Grecia, doi activiști macedoneni pentru drepturile omului au fost supuși hărțuirii oficiale a statului. Unul dintre ei, Hristo Sideroupulos, a fost transferat de la locul de muncă în Kefalonia, la câteva sute de kilometri de locul său natal. Celălalt participant, Stavros Anastasiadis, a fost concediat și i s-au aplicat amenzi discriminatorii.

După cum a raportat Comitetul Helsinki, activiștii minorității macedonene sînt în continuare hărțuiți de autorități; ei sînt adeseori urmăriți de agenți de securitate națională sau ai serviciului secret, sînt adeseori tratați ca agenți ai Republicii Macedonia atît de autorități cît și de mass media, fără ca aceasta din urmă să fi oferit vreodată dovezi clare în acest sens sau să fi publicat vreodată dezmințirile sau scrisorile de protest trimise de activiști. Astfel, deputata partidului conservator, Virginia Tsouderou, a acuzat cîteva grupuri de macedoneni de „disponibilitatea lor de a servi o altă țară (...) și alături de skopjeni să conceapă acest atac cultural și genocid în detrimentul Greciei.”²⁷

Mai mult, la 1 aprilie 1993, Hristos Sideroupulos și Anastasios Boulis, activiștii macedoneni pentru drepturile omului care fondaseră Mișcarea Macedoneană pentru Drepturile Omului din Grecia, au fost dați în judecată după ce comentariile lor cu privire la existența minorității macedonene fuseseră publicate în revista greacă ENA în martie 1992. În baza interviului și comentariilor lui Sideroupulos la întrunirea OSCE, ambii au fost acuzați de a fi „răspîndit informații și zvonuri false care ar putea produce neliniște și teamă în rîndul cetățenilor” și au fost condamnați la cinci luni de închisoare în baza articolului 191 și 192 din Codul Penal Grec. După presiunea considerabilă exercitată de organizațiile internaționale de drepturile omului, autoritățile grecești au ridicat această condamnare pe data de 28 ianuarie 1994.

De asemenea, potrivit raportului Comitetului Helsinki Grec, activiști ai Mișcării Macedonene pentru Prosperitatea Balcanilor care semnaseră în 1992 o petiție prin care revendicau drepturile macedonenilor, s-au confruntat cu reacții care includeau presiune psihologică extremă asupra rudelor, inclusiv asupra copiilor lor din sate foarte mici, inscripții calomnioase, îndepărtarea unui ofițer dintr-o funcție în care fusese ales în cadrul unei asociații pentru că i-ar fi „stricat acesteia reputația”, îndepărtarea clientelei care a fost amenințată să nu se implice în afaceri etc.²⁸ Autoritățile grecești au descurajat de asemenea tipografiile să tipărească pamfletele și publicațiile activiștilor macedoneni. Multe numere ale

ziarului minorității macedonene, Zora, nu au ajuns niciodată la destinatarii lor, fiind aruncate încă de la oficiile poștale.

Mai mult, activiștii macedoneni s-au confruntat cu dificultăți în organizarea de activități culturale precum festivaluri de cîntece și dansuri populare macedonene. Întrucît identitatea și limba macedoneană nu sînt recunoscute, pînă și cîntarea cîntecelor macedonene este considerată o activitate interzisă. Astfel, dansurile și cîntecele macedonene în public au fost adesea întrerupte cu brutalitate de poliție deoarece o astfel de manifestare culturală „*rămîne un act suspect din punct de vedere național, dacă nu de-a dreptul anti-grec*”.²⁹ La 20 iulie 1990 în satul Meliti lîngă Lerin (Florina) un festival popular macedonean a fost întrerupt cu forța de autoritățile și poliția greacă. Sîmbătă, 26 iulie 1997 s-a desfășurat un festival de folclor macedonean în satul Olimpiada din Macedonia Egeeană. Poliția greacă i-au forțat pe organizatori să anuleze această manifestare culturală. Președintele comitetului organizator și președintele consiliului sătesc au fost interogați în două rînduri de către autoritățile locale cu privire la caracterul etnic macedonean al festivalului într-o tentativă de împiedicare a desfășurării lui.³⁰

Totodată, inițiativele de înregistrare a instituțiilor culturale ale etnicilor macedoneni au fost refuzate de guvernul grec. În 1990, Înalta Curte din Florina a refuzat prin decizia 19/33/3/1990 să înregistreze un Centru pentru Cultură Macedoneană. A fost refuzat și apelul din 9 august al aceluiași an împotriva deciziei respective. Cel de-al doilea apel din mai 1991 a fost refuzat de Înalta Curte din Salonic. În iunie 1991 Consiliul Administrativ Suprem al Greciei din Atena a refuzat și cel de al treilea apel.³¹ Activiștii macedoneni care intenționau să fondeze această instituție culturală au depus o plîngere împotriva Greciei la Curtea Europeană de Drepturile Omului contestînd deciziile curților grecești de toate nivelele care le refuzaseră din 1990 înregistrarea asociației lor. În vara lui 1996 curtea a admis plîngerea împotriva Greciei.

La Curtea Europeană statul grec a încercat să conteste plîngerea argumentînd că nu există o astfel de minoritate în Grecia și numindu-i pe macedonenii greci „slavii Skopjei”, pretinzînd că scopul plîngerii lor era exclusiv acela de „a obține o decizie a Convenției potrivit căreia numele de Macedonia aparține recent createi națiuni slave de la Skopje”.³² În plus, guvernul grec a pretins că petiționarii vroiau „să fondeze o asociație a minorității slavilor din Skopje pentru a proteja tradițiile culturale de la Skopje care sînt în realitate de origine bulgară și iugoslavă. Guvernul afirmă că nu există în Grecia o astfel de minoritate și astfel de tradiții culturale.”³³ În ciuda obiecțiilor Greciei, în vara lui 1998 Curtea Europeană de Justiție a condamnat Grecia pentru încălcarea libertății de asociere (Articolul 11 al Convenției Europene), deoarece tribunalele grecești nu au permis fondarea „Casei Civilizației Macedonene” (conform traducerii în engleză a Curtii Europene).³⁴ Curtea a considerat obiectivele asociațiilor macedonene clare și legitime.

În mai 1998, a avut loc o masă rotundă lângă Florina, organizată de partidul Curcubeul, la care au participat peste 100 de greci și de macedoneni din Grecia. Întrunirea a fost prima de acest fel care a avut loc în această zonă a minorității. Potrivit Comitetului Helsinki Grec, participanților nu le-a fost permis să închirieze săli de conferință publice din Florina — hotelurile locale au refuzat să dea camere invitaților. Între timp, i s-a refuzat intrarea în țară lui Alexander Popovski, un invitat, reprezentant al Asociației Macedonenilor Egeeni din Bitolia (Republica Macedonia). Mai mult, „*în timpul întrunirii propriu-zise, poliția financiară a controlat "taverna" în care aceasta avea loc și a amendat localul pentru că nu a eliberat chitanțe pentru băuturi — o acuzație tehnic validă, dar a fost totuși primul control de acest fel efectuat în localul respectiv*”.¹⁵

Un alt exemplu de împotrivire a Greciei de a accepta existența identității și limbii macedonene îl constituie evenimentele care au avut loc la Florina în 8 septembrie 1995. La această dată, membrii partidului Curcubeul au deschis un birou în orașul Florina. Deschiderea biroului a fost marcată printr-o inscripție bilingvă — greacă și macedoneană — prin care edificiul se identifica drept biroul oficial al partidului. Ca urmare, biroul a fost atacat și jefuit de o mulțime condusă, printre alții, de primarul orașului Florina. Procurorul districtual nu a înaintat nici un fel de acuzații împotriva persoanelor implicate în acest incident violent, ci a acuzat în schimb conducerea partidului Curcubeul de „*incitare la tulburarea păcii prin dezacorduri, prin folosirea limbii macedonene și a numelui macedonean al orașului*”. Aceste evenimente nu au fost condamnate în nici un fel de guvern, de partidele politice sau de mass media, cu câteva excepții ale acesteia din urmă.

Înainte de jaf, procurorul dispusese îndepărtarea inscripției și anunțase acuzarea liderilor partidului Curcubeul pentru a fi incitat la divizarea oamenilor prin folosirea limbii macedonene pe inscripție. Drept rezultat, patru membri ai partidului au fost dați în judecată pentru folosirea în public a limbii lor materne. Cu toate că guvernul Greciei a fost condamnat pe plan internațional de multe grupuri pentru drepturile omului pentru acuzarea activiștilor macedoneni, procesul a început la 14 octombrie. Liderii partidului au fost acuzați de „*cauzarea și incitarea la ură reciprocă între cetățeni*” (articolul 192 al Codului Penal) deoarece expuseseră o inscripție cu un text slav în exteriorul biroului lor din Florina. Cu toate că procesul a fost amânat de mai multe ori, Curtea greacă a audiat cazul partidului Curcubeul la 15 septembrie 1998. Datorită presiunii internaționale imense și continue exercitate de organizații neguvernamentale precum Mișcarea Macedoneană pentru Drepturile Omului din Canada, Monitorul Helsinki Grec, Amnesty International, partidul a fost în cele din urmă achitat.

Un alt caz de atitudine neliberală a Greciei față de minoritatea macedoneană a avut loc la 17 februarie 1998. În ziua respectivă, autoritățile de la granița Greciei cu Republica Macedonia au confiscat de la liderul partidului Curcubeul, Traianos Pasis, două calendare concepute în limba macedoneană, cu fotografii reprezentând

orașe din nordul Greciei, cu numele lor slave. Cu toate că Pasois a înaintat acuzații împotriva ofițerilor, procurorul din Florina le-a respins ca nefondate susținând că ofițerii urmaseră ordinele „*superiorilor lor și ale ministerului de resort.*”³⁶ Procurorul a adăugat că materialul confiscat „*nu poate fi permis în țară și trebuie returnat țării de origine deoarece este material de propagandă care poate tulbura relațiile dintre țara noastră și țara vecină cu capitala la Skopje.*” Mai mult, procurorul l-a acuzat pe Pasois pentru încălcarea articolului 191 prin „*răspîndirea de informații false sau zvonuri care pot provoca (...) alterarea relațiilor internaționale ale țării*” și a inițiat împotriva lui procedurile judiciare. Cu toate că data inițială a fost fixată pentru 18 martie, procesul a fost amînat și reprogramat pentru 18 noiembrie 1998, ținîndu-l astfel pe jar pe Pasois pentru mai mult de doi ani și jumătate. În cele din urmă, după o considerabilă presiune internațională Pasois a fost achitat într-un proces care a avut loc în noiembrie trecut.³⁷

Greaua încercare la care a fost supus preotul Nikodimos Tsarknias este grăitoare în ce privește cît de departe poate ajunge persecuția cînd este coordonată de stat și biserică. Părintele Nikodimos Tsarknias este călugăr de credință ortodoxă. Este cetățean al Greciei și membru al minorității etnice macedonene. Din 1973 pînă în 1991 a fost membru hirotonisit al Bisericii Ortodoxe Grecești. El a fost unul din primii activiști de drepturile omului și a publicat, cu sprijinul surorii sale, ziarul *Moglena* care informa asupra problemelor locale, inclusiv celor minoritare. După ce și-a declarat în mod public identitatea etnică în 1991 și după ce le-a vorbit credincioșilor din parohia sa în limba macedoneană, Tsarknias a fost obligat de către autoritățile eclesiastice grecești să demisioneze. Mai mult, începînd din acel moment, el a fost constant hărțuit de oficialitățile guvernului grec. Astfel, în iulie 1992 arhimandritul Nikodemos Tsarknias și unul din credincioși, Photios Tzelepis, au fost somați să apară în fața Curții Magistraților din Salonic.³⁸ Preotul a fost acuzat că l-ar fi insultat pe arhiepiscop și totodată că ar fi homosexual și spion al Republicii Macedonia. Totuși, un raport al Serviciului Secret Grec dezvăluia faptul că acuzația minoră din somație constituia un pretext pentru a-l hărțui pe preot pentru activismul său în domeniul drepturilor omului. Raportul afirma că autoritățile „*nu au găsit curajul să spună că l-au exclus din biserică pentru atitudinea lui anti-elenă și să ceară judecarea lui pentru înaltă trădare, ci l-au îndepărtat, sub "justificarea" călduță pe care o dezvăluim astăzi pentru a pune stigmatul rușinii asupra tuturor acelor care au contribuit la ea*”.³⁹ În martie 1993, arhimandritul Nikodemos Tsarknias a fost răspopit și exclus din Biserica Ortodoxă Greacă pentru activismul lui în domeniul drepturilor omului.

Concluzie

Nu există nici o îndoială că dosarul drepturilor omului al statului grec constituie o încălcare a numeroaselor convenții internaționale pe care acesta le-a ratificat, de pildă, diferitele documente ale CSCE privitoare la dimensiunea umană,

convențiile Consiliului Europei și cele ale Națiunilor Unite referitoare la drepturile omului. Mai mult, Grecia are o încadrare cu totul șocantă potrivit listei practicilor de construcție națională a lui Will Kymlicka. Grecia urmează politici neliberale conform tuturor criteriilor pe care Kymlicka le socotește relevante în stabilirea gradului de liberalism al politicilor de construcție națională pe care le urmează un stat. Nu numai că Grecia s-a angajat imediat după cucerirea Macedoniei Egeene în politici nedrepte de colonizare a teritoriilor locuite de etnicii macedoneni, dar și-a continuat de atunci fără întrerupere construcția națională neliberală.

Grecia tăgăduiește dreptul elementar la autodefinire al minorității macedonene. Pe această bază, macedonenilor li se refuză alte drepturi ale minorităților precum dreptul de a fonda instituții culturale, educația în limba minorității etc. Statul grec are o definiție foarte restrânsă a cetățeniei, care nu permite nici unei alte identități etnice decât cea greacă să dețină cetățenia greacă. Nu numai că Grecia nu permite nici un proces paralel de construcție națională a unei minorități, dar ea insistă ca minoritatea macedoneană să preia identitatea greacă. Politicile neliberale ale statului grec merg pînă într-acolo încît să-i hărțuiască pe indivizii care contestă mitul construcției naționale a Greciei. Astfel, pînă și activiștii din domeniul drepturilor omului care susțin acordare de drepturi ale minorităților etnicilor macedoneni au fost în repetate rînduri hărțuiți de oficialitățile statului grec. Destul de trist pentru „leagănul democrației” că se impune concluzia că procesul de construcție națională a Greciei și politicile sale față de minorități sînt alarmant de neliberale și distructive și ar trebui schimbate fără întârziere. □

NOTE

1. Vezi *Ethnic Relations in Eastern Europe and Western Political Theory*, în Magda Opalski (ed) *Managing Diversity in Plural Societies: Minorities, Migration, and Nation- Building in Post-Communist Europe*, Ottawa: Forum Eastern Europe, 1998.

2. Ibid.

3. Termenul „Macedonia” este folosit aici pentru a descrie întreaga regiune geografică a Macedoniei.

4. Cunoscut în general ca Tratatul Nouile, el a fost semnat în localitatea cu același nume.

5. Acesta este așa-numitul Tratat de la Laussane. Tratatul accepta principiul mutării obligatorii a creștinilor din Turcia (adică a grecilor) și a musulmanilor din Grecia (turci, macedoneni musulmani etc.). În baza convenției pentru emigrarea obligatorie, 350.000 de musulmani au fost expulzați din Macedonia Egeeană. 40.000 din ei erau musulmani macedoneni. Vezi pentru aceste cifre Société des Nations, *L'établissement des refuges en Grece*, Geneva, 1926, potrivit citatului din *Virtual Macedonia*, studiu prezent la adresa <http://www.vmacedonia.com/teleport.html/history/daniel4.html>.

6. Cel mai numeros grup etnic din Macedonia Egeeană înainte de primul război mondial era cel al macedonenilor, care se ridica la 30,4 la sută din totalul de 1.073.549 de locuitori. Al doilea grup ca mărime era cel al grecilor, reprezentînd 22,4 la sută, iar restul de 47,2% era format din turci, pomaci, vlahi, evrei și țigani. Ca urmare a schimbului de populație dintre Grecia, Turcia și Bulgaria, s-au stabilit în Macedonia Egeeană în jur de 700.000 de greci, iar în

jur de 60.000 de macedoneni s-au mutat de aici în Bulgaria, alți 35.000 fiind obligați să emigreze în Turcia. Ibid.

7. Vezi Will KYMLIKA, *Human Rights and Ethnocultural Justice*, studiu prezentat în memoria lui J.C.REES, la University of Wales, Swansea, la 23 februarie 1998.

8. Astfel, potrivit datelor recensământului oficial grecesc, numărul slavofonilor în Grecia în 1928 și în 1940 era de 85.000. Totuși, este important de observat că guvernul grec a prezentat cifre inferioare celor reale din motive politice.

9. Vezi *Virtual Macedonia*, la adresa <http://www.vmacedonia.com/teleport.html/history/daniel4.html>.

10. Legea a fost publicată în cotidianul oficial al guvernului grec *Efimeris tis Kiverniseos*, No. 322 din 21 noiembrie 1926. Același ziar a publicat în numărul 346 noile nume grecești, oficiale. Cu privire la această lege și la altele, discriminatorii și ele, vezi *Submission to the Australian Joint Standing Committee on Foreign Affairs, Defense and Trade: Human Rights Sub-committee*, studiu elaborat de Aegean Macedonian Association of Australia, July 1993, și aflat la adresa <http://www.vmacedonia.com/teleport.html/history/hrau.html>.

11. La 7 septembrie 1938 a fost adoptată Legea 2366, care interzicea folosirea limbii macedonene.

12. Legea L-2 și Legea M.

13. Vezi raportul pe 1997 al Greek Helsinki Monitor, *Macedonians in Greece*, la adresa <http://www.greekhelsinki.gr/english/reports/GHM-Reports-Greece.html>.

14. Ibid.

15. Ibid.

16. Decretul Ministerial Grec, Numărul 106841 din 29 decembrie 1982.

17. Vezi raportul pe 1997, al Greek Helsinki Monitor, *Macedonians in Greece*, la adresa <http://www.greekhelsinki.gr/english/reports/GHM-Reports-Greece.html>.

18. Ibid.

19. Vezi *Denying Ethnic Identity: the Macedonians of Greece*, Human Rights Watch/Helsinki, New York, 1994.

20. Vezi raportul pe 1997, al Greek Helsinki Monitor, *Macedonians in Greece*, la adresa <http://www.greekhelsinki.gr/english/reports/GHM-Reports-Greece.html>.

21. Greek Helsinki Monitor and Minority Rights Group — Greece. The Macedonians, în Greek Monitor of Human and Minority Rights, Vol. I No. 3, December 1995, 18.

22. Vezi raportul pe 1997, al Greek Helsinki Monitor, *Macedonians in Greece*, la adresa <http://www.greekhelsinki.gr/english/reports/GHM-Reports-Greece.html>.

23. Ibid.

24. Vezi de exemplu manifestul partidului Curcubeul la adresa <http://macedonian.se.org/>

25. Vezi raportul pe 1997, al Greek Helsinki Monitor, *Macedonians in Greece*, la adresa <http://www.greekhelsinki.gr/english/reports/GHM-Reports-Greece.html>.

26. Vezi *Denying Ethnic Identity: the Macedonians of Greece*, Human Rights Watch/Helsinki, New York, 1994; p.41.

27. Ibid.

28. Ibid.

29. Ibid.

30. Vezi raportul Mișcării Macedonene pentru Drepturile Omului din Canada la adresa www.mhrmc.on.ca.

31. *Submission to the Australian Joint Standing Committee on Foreign Affairs, Defense and Trade: Human Rights Sub-committee*, studiu elaborat de Aegean Macedonian Association of Australia, iulie 1993, la adresa <http://www.vmacedonia.com/teleport.html/history/hrau.html>.

32. Vezi raportul pe 1997, al Greek Helsinki Monitor, *Macedonians in Grece*, la adresa <http://www.greekhelsinki.gr/english/reports/GHM-Reports-Greece.html>.
33. Ibid.
34. Vezi raportul Mișcării Macedonene pentru Drepturile Omului din Canada la adresa www.mhrmc.on.ca.
35. Vezi 1998 *International Helsinki Federation Report on Greece*, la adresa <http://www.ihf-hr.org/reports/ar98/ar98gre.htm>
36. Vezi 1997 *International Helsinki Federation Report on Greece*, la adresa <http://www.ihf-hr.org/reports/ar97/ar97gre.htm>
37. Referitor la acest caz vezi raportul Mișcării Macedonene pentru Drepturile Omului din Canada la adresa www.mhrmc.on.ca.
38. *Submission to the Australian Joint Standing Committee on Foreign Affairs, Defense and Trade: Human Rights Sub-committee*, studiu elaborat de Aegean Macedonian Association of Australia, iulie 1993, la adresa <http://www.vmacedonia.com/teleport.html/history/hrau.html>.
39. Ibid.
40. KIRJAZOVSKI, Risto, *Macedonian National Institutions in the Aegean Part of Macedonia (1941-1961)*, Skopje: Institute of National History, 1987.

*

Zhidas DASKALOVSKI (n. 1974), absolvent al Universității americane din Bulgaria, M.A. al Departamentului de Studii Sud-Est Europene al Universității Central Europene din Budapesta, doctorand al Departamentului de Științe Politice al aceleiași universități (tema Liberalism and Multicultural Issues), are ca principale arii de interes politica și istoria contemporană a Macedoniei. A publicat mai multe studii în *International Journal of Group and Minority Rights*, *Oxford International Review*, *East European Constitutionnal Review*, *Balkanologie*.

Zhidas Daskalovski, *The Macedonians of Greece: a Minority Rights Case Study*, studiu publicat în *Makedonika*, februarie 1999, și preluat cu permisiunea autorului.

Megleno-românii

EMIL ȚIRCOMNICU

Megleno-românii (vlașii) reprezintă o comunitate etnică care se identifică, în principal, prin limba vorbită (dialect al limbii străromâne, mai apropiat de dialectul daco-român decât de cel aromân), situată în câmpia Meglen (fostul Caragiova), la granița de nord a Greciei cu Macedonia. Partea de nord a ținutului Meglen, cu trei comune Huma, Coinsco și Sirminina (aproximativ 2000 de megleno-români, în mare parte slavizați), se află în Macedonia, restul de șapte comune, Lugunța (Langardia), Birislav (Periclea), Liumnița (Skra), Cupa (Kupa), Oșani (Arhanghelos), Țîrnareca (Karpî), Barovița și orașelul Nînta (Notia), fiind în Grecia. Pe lângă faptul că megleno-românii s-au identificat cu aromânii în lupta acestora pentru cucerirea de drepturi naționale, dialectul lor a fost descoperit relativ târziu, la sfîrșitul secolului al XIX-lea, fiind socotiți de unii autori ca făcînd parte din familia aromânilor.

Pericle Papahagi, în lucrarea *Megleno-românii*, vol I, 1902, realizează o trecere în revistă a scriitorilor care s-au ocupat de studiul megleno-românilor: Gustav Weigand, *Die Vlaho-Meglen*, Leipzig, 1892; N. Pompilian, *Românii din Peninsula Balcanică*, București, 1885; Apostol Mărgărit, în „Convorbiri literare”, VIII, 1874; Ioan Nenițescu, *De la Românii din Turcia Europeană*, București, 1895; B. Nicolaides, *Les Turcs et la Turquie contemporaine*, Paris, 1859; I.G. von Hahn, *Reise durch die Gebiete des Drin und Wardar*; Gopcevic, *Makedonien und Alt-Serbien*; V. Končev, *МАКЕДОНИЈА*, Sofia, 1900; I.C. Jirecek, *Archiv für slavische Philologie*, XV, *Über die Wlachen von Moglena*. La aceștia se adaugă lucrarea monografică *Megleno-românii*, în trei volume, a lui Th. Capidan, 1925-1928.

Originea megleno-românilor. Th. Capidan, pornind de la studiul dialectelor aromân, istro-român și megleno-român, dezvoltă o teorie interesantă în ceea ce privește geneza și originea comunității megleno-române. Ovid Densușianu și C. Jirecek considerau că megleno-românii provin din amestecul românilor cu pecenegii

— așezați în această zonă după înfrângerea lor de către împăratul bizantin Alexios Comnenos la anul 1091 —, plecînd de la fizionomia asiatică (pomeții obrajilor mai accentuați) a acestora. G. Weigand și George Murnu¹ considerau că megleno-românii sînt urmașii Imperiului Româno-Bulgar al fraților Petru și Asan (teorie cu care Jirecek nu era de acord) și care s-ar fi retras în ținutul Meglen. Th. Capidan nu este de acord cu nici una din aceste teorii. El pleacă de la asemănarea dialectului megleno-român cu limba română vorbită în nordul Dunării, afirmînd că este sigur că megleno-românii au stat o lungă perioadă în Rodope (datorită asemănării dialectului meglenit cu limba vorbită de bulgarii din Rodope)² înainte de a se muta în ținutul Meglen. Se observă, spun atît P. Papahagi cît și Th. Capidan, că din dialectul aromân și cel megleno-român lipsește influența slavă, fiind prezentă în schimb influența grecească.

Megleno-românii sînt singura minoritate românească (și latină) ai cărei reprezentanți au trecut la islam. Acest lucru s-a întîmplat, după toate probabilitățile, în jurul anului 1650 (locuitorii din Nînta) cînd, în ziua de Paști, ne spune Th. Capidan, fiind prinși în curtea bisericii de către musulmani, au fost forțați, împreună cu preotul, să-și lepede religia și să devină musulmani. Drama acestor români musulmani se produce după războiul greco-turc, în anii 1921-1922, fiind expulzați de autoritățile grecești în Turcia (regiunea Edirne-Adrianopol), cu tot protestul lor (se considerau români și nu turci, iar statul român le-a refuzat cererea de a veni în România).

Chestiunea aromânească și consecințele pentru comunitatea meglenită. Implicarea statului român în sprijinul cultural al comunităților de aromâni și megleni, prin finanțarea școlilor și bisericilor românești din Balcani, începînd cu anul 1864, a dus la formarea unui curent național. Acestuia i s-a opus mișcarea panelenistă, care a dezvoltat ideologia cunoscută sub numele de Megalo-Ideea, considerînd că toți creștinii din Imperiul Otoman sînt greci și milita pentru extinderea teritorială a Greciei în spațiul macedonean. Trupe de gherilă grecești (de antărți) au trecut la represalii împotriva fruntașilor români, albanezi și bulgari pentru a-i determina să se alăture curentului grecesc. Nu a fost ocolită nici mica comunitate meglenită, mai ales pentru faptul că erau expuși ușor (într-o zonă agricolă) incursiunilor banditești. Au existat și megleni care, alături de bulgari, albanezi și aromâni, au dus o rezistență armată împotriva grecilor.

Emigrarea în Dobrogea. După Pacea de la București din anul 1913, o politică a statelor balcanice a fost de a se uniformiza etnic prin schimbul de populație. Primul tratat s-a realizat între Turcia și Bulgaria (29 septembrie 1913) prevăzîndu-se schimbul de populație de la granițe pe o adîncime de 15 km de o parte și de alta. Convenția de la Neuilly (27 noiembrie 1919) între Bulgaria și Grecia a dus la

schimbul a 50000 de greci și 70000 de bulgari. În urma războiului dintre Grecia și Turcia, prin Convenția de la Lausanne dintre aceste două țări, se realizează schimbul de populație, 500000 de turci (și vorbitori de limbă turcă printre care și meglenoromânii musulmani, cu tot protestul acestora) pleacă (sau sînt expulzați) în Turcia, în locul lor venind 1200000 de greci din Asia Mică. O mare parte a grecilor veniți au fost așezați în Macedonia și Tracia, mărind astfel densitatea acestor zone locuite de o parte a aromânilor și megleno-românilor. Consecințele economice și sociale nu au întârziat să apară, apărînd conflicte locale între aromâni și populația grecească. Actele de intimidare ale autorităților grecești au dus la formarea unui curent național printre aromâni și megleno-români favorabil ideii emigrării în România (această idee se cristalizează între anii 1921-1923, iar centrele de emigrare au fost Meglenia, Veria și Vodena)³.

Între anii 1925-1933 (loturi mici vin pînă în anul 1938) au emigrat în județele Durostor și Caliacra aproximativ 5000 de familii de aromâni și meglenoromâni. Megleno-românii au venit în anul 1926 (în cea mai mare parte) din satele Oșani, Liumnița, Cupa, Lundzini, Birislav, Livezi și au fost așezați în satele din județul Durostor – Cocina, Cazimir, Capaclia, Bazarghian, Aidodu, Tatar Admagea, Uzungi Ozman, Strebîrna, Viskioi, Cadichioi, Haschioi (aproximativ 450 familii).

În urma tratatului de la Craiova (7 septembrie 1940) și a cedării Cadrilaterului s-a realizat schimbul de populație dintre Bulgaria și România. În acest fel megleno-românii sînt colonizați compact în comuna Cerna, jud. Tulcea, în urma emigrării bulgarilor. Au venit 270 familii de megleno-români și 158 familii de aromâni, între anii 1940-48 aromânii plecînd în alte comune din Dobrogea. 40 de familii meglene au fost deportate în județele Ialomița, Brăila și Banat (anii 1947-48), doar o parte revenind în Cerna.

Elemente de etnologie meglenită. În Cîmpia Meglenului, cea mai fertilă din Grecia, populația se ocupa cu agricultura, creșterea viermilor de mătase, industria casnică, creșterea animalelor. Dar, elemente de cultură populară confirmă faptul că, în trecut, au fost oameni ai munților, venind probabil din Rodope sau Balcani. Ca și aromânii, megleno-românii sînt reprezentatii unei vechi civilizații carpato-dunăreano-balcanică, o civilizație a lemnului, în opoziție cu cea mediteraneană a pietrei, purtători ai unor arhetipuri culturale străvechi traco-ilire. Există numeroase elemente care ne conduc la această ipoteză și vom lua ca exemplu un obicei de Crăciun întîlnit la megleni, aromâni și români, la unii bulgari, sîrbo-croați și letoni (la bulgari și sîrbi este evident că se păstrează de la substratul tracic).

Bodnicul (la aromâni babnic) este un obicei care se desfășoară în ajunul Crăciunului, pe 24 decembrie. Bărbatul (capul gospodăriei) mergea în pădure și aducea o buturugă de stejar.⁴ Acest butuc era pus în vatră și ars cîte puțin pînă la Bobotează.⁵ Cenușa era pusă la rădăcinile pomilor fructiferi (pentru rod), aromânii

o dădeau la vite (pentru vindecare). Însemnătatea acestui obicei este următoarea: butucul⁶ reprezintă zeul ajuns la bătrînețe, care moare, este incinerat și reînvie.

Demografie și etnografie. La megleni nașul nu pune numele copiilor⁷, materialul de teren confirmînd acest lucru. Primul născut, dacă este băiat, ia numele socrului mare, iar dacă este fată ia numele soacrei mici (regula nu mai este respectată în ultimii ani, mai ales la familiile mixte).

Vîrsta mai mare a fetei nu este un impediment în contractarea căsătoriei, lucru sesizat și de Th. Capidan în anul 1925 (noi am folosit o metodă de lucru cu arbori genealogici). Spre deosebire de megleno-români la aromâni se întîlnesc foarte puține cazuri cînd vîrsta soției este mai mare decît a soțului.

Comportamentul tradițional. Așa cum semnalau P. Papahagi și Th. Capidan, vîrsta la căsătorie la meglenoromâni era între 15-18 ani, maxim 20 ani. La 15 ani băiatul era numit „cupilaș”, adică bun de însurătoare, iar după 18 ani „bichiar”, adică trecut, tomnatic (la aromâni vîrsta băiatului la căsătorie era mult mai mare, între 20-26 ani). Astăzi, vîrsta la căsătorie a urcat cu trei, patru ani.

Rudenia (de sînge/ spirituală). Interdicții la căsătorie privind rudele erau pînă la trei generații (gradul trei). Așa cum relatea Suca Atanase (86 ani), neverificat, datorită numărului mic al meglenilor au început căsătorii între rude de gradul trei. Cu rudele nașului erau interdicții să se căsătorească pînă la nouă, zece generații. Copiii botezați în aceeași scaldă erau considerați frați de cruce toată viața, iar dacă erau fată și băiat nu se căsătoreau. Privitor la rudenia spirituale la megleni exista obiceiul legării de frății, în fața preotului: între fete (S. G.) și, curios, între fată și băiat (S.A.). Alte interdicții la căsătorie: religia, neamul (etnia), averea. Obiceiul înscrisurii de la nașterea copiilor, întîlnit la aromâni, la megleni lipsește.

Autoidentificare și imaginea celuilalt. Este interesant faptul că meglanii din Cerna se consideră olteni, plecați din părțile Olteniei. Ei și-au construit o imagine comparativă față de aceștia, încercînd să adune argumente care să le susțină opiniile. Această idee a înrudirii cu oltenii este generalizată în satul Cerna.

Față de aromâni meglanii se simt în inferioritate (este explicabilă această inferioritate prin numărul mic al comunității meglene). Ei se raportează la ocupațiile tradiționale: meglanii au fost agricultori, pe cînd aromânii păstori, negustori; meglanii au locuit în cîmpie, pe cînd aromânii în munți. Ocupațiile și-au lăsat amprenta asupra capacității de întreprindere (în activitățile economice) și al curajului de a înfrunta pericolele.

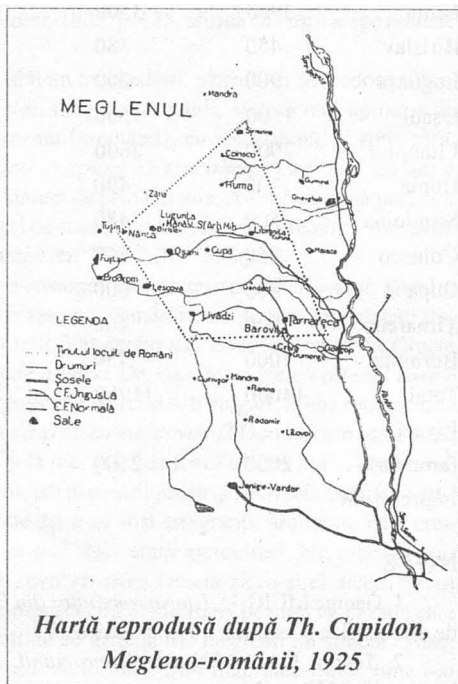
Este evident că diferențierea s-a remarcat în limbă, în dialectul vorbit, ca și în obiceiuri.

Forțele de coeziune ale acestor comunități țin de istorie și tradiție. Pentru cei veniți în România, identitatea de soartă i-a unit, atît pe megleno-români cît și pe

aromâni. Aromânii, prin natura ocupațiilor, care au creat la ei o psihologie specială, și prin numărul mare al comunității, au reușit să se impună în societatea românească, conservându-și tradițiile specifice și prezervându-și neamul. Foarte rar întâlnim căsătorii mixte între aromâni și români în comunele locuite de aromâni. În schimb, la megleno-români, numărul mic al comunității a făcut ca după anii '50 să apară numeroase căsătorii mixte. Dar datorită greutăților prin care a trecut această mică comunitate, datorită presiunilor din afara grupului, unitatea ei a rămas puternică.

Ca și aromânii, la megleni sentimentul național este foarte pronunțat. La steagul de nuntă (furgliță) se arborează tricolorul. Toți subiecții chestionați au relatat aceasta, foarte greu amintindu-și de eșarfa albă sau roșie tradițională. Al doilea exemplu ține de autoidentificare. Se consideră români, „mai români decât românii”.⁸

Informatorii se raportează frecvent la istoria comunității din care provin (identitate, loc de proveniență, imaginea mentală a spațiului, traseul urmat în emigrare, cauze ale emigrării, durabilitatea/alteritatea obiceiurilor tradiționale). Comunitatea premerge individului și își lasă amprenta pe evoluția lui indiferent de spațiul în care-și trăiește viața. Anii de luptă pentru păstrarea identității (limbă și biserică), anii copilăriei în satul natal, poveștile și cîntecele spuse în familie, actele rituale de socializare a copiilor și tinerilor se întipăresc în subconștientul individual, marcîndu-l indisolubil, devenind o contrapondere la cultura masificatoare din spațiului social învecinat. Identificarea individului cu o națiune nu este voluntară ci decisa de un destin format de generațiile anterioare în lupta lor pentru supraviețuire. Pentru membrii acestor comunități nu se mai putea trăi în locurile natale, nu atît datorită amenințării cu exterminarea (cu toate că aceste comunități au fost confruntate cu dese acte de barbarie din partea neamurilor conlocuitoare, în decursul istoriei formîndu-și evident un reflex de supraviețuire, dovadă faptului că și acum există în spațiile respective, mai puțin acolo unde sate întregi au fost deportate forțat), ci mai ales a faptului că nu mai putea supraviețui ideea națională în care se formaseră („și pămîntul și soarele deveniseră grecești” cum spune

informator). Ei nu au fost constrinși să emigreze, ei au dorit aceasta și au stăruit pe lângă autoritățile românești să-i primească. Au rămas cu nostalgii pentru locurile natale pe care unii n-au putut să le mai revadă datorită împrejurărilor istorice nefavorabile prin care a trecut România postbelică.

Această mică comunitate nu are viitor, datorită numărului mic. Istoria a dus la împărțirea ei între patru state (Turcia, Grecia, Macedonia și România), și între două religii (creștină ortodoxă și musulmană). Nu sînt recunoscuți ca minoritate etnică în Grecia și Turcia (aici este greu pentru că au fost expulzați pe criteriu religios, fiind considerați turci), neputîndu-se impune social datorită numărului redus. Ei prezintă însă, pentru cercetarea românească, un deosebit interes, datorită limbii vorbite (practic face legătura între aromână și română). Pe plan european trebuie prevăzute măsuri pentru prezervarea acestui dialect, amenințat cu dispariția (în comuna Cerna se vorbește fluent, după spusele localnicilor, mai corect decît în Grecia).

Dăm în următorul tabel numărul megleno-românilor, din diferite surse, indicînd anul și satele respective. În majoritatea acestor sate se aflau școli și biserici românești.

Localitate	G. Weigand ⁹ (1892)	V. Končev ¹⁰ (1900)	I. Nenițescu ¹¹ (1895)	P. Papahagi ¹² (1902)	Th. Capidan (1925)
Nînta	3900	3500	10400	5500	5000
Birislav	450	380	660	560	500
Lugunța	900	700	900	1400	1350
Oșani	1500	1500	2150	2100	2320
Liumnița	3000	2600	3000	3045	3000
Huma	700	490	700	980	850
Sirminina	500	480	500	700	?
Coinsco	850	560	850	1050	?
Cupa	800	600	800	945	900
Țîrnareca	800	400	800	1070	800
Borovița	1000	750	1000	1400	?
Total	14000	11960	21700	20000	14720
Livezi (aromân)	2000	2100	4300	2500-3000	3000
Împrejurimi	?	?	4960	1450	?

NOTE

1. George MURNU, *Istoria românilor din Pind, Vlahia Mare 980-1259*, București, Institutul de arte grafice și editură, 1913, p. 229-230

2. Teodor CAPIDAN, *Meglenoromânii, Istoria și graiul lor*; vol I, București, Cultura Națională, 1925, p. 56

3. Constantin NOE, *Colonizarea Cadrilaterului*, în revista *Sociologie Românească*, anul III (1938), nr. 4-6, București. ISR, p. 119-159

4. La megleni, bărbatul cu buturuga în brațe, împreună cu familia, ieșea în curte. În unele sate (Huma, Birislav) butucul purta numele de cloșcă. Copiii veneau cu rămurele în mâini, reprezentând puii. Aceste rămurele se ardeau împreună cu butucul.

5. Textul subliniat aparține operatorului de interviu. „*Există obiceiul, am întâlnit, de Crăciun să se ia un butuc și să se bage ...?* Ha, ha, ha, ha. *Ce e cu butucul ăsta? Din ce era făcut? Ce reprezenta?* Uite ce se întâmplă. De exemplu în seara de Moș Crăciun când venea, femeia pregătea acolo masă, bărbatul lua cel mai mare butuc de stejar. «Hă-hai, a venit Moș Crăciun, dedă Bodnicul a venit», adică cu butucul ăla. *Cum se numea?* Bodnicul, Moș Crăciun, bodnicul. *Moșul era butucul?* Butucul da, Bodnicul. Și veneau cu butucul ăla și îl puneau în foc. *Și cât timp ardea?* Până dimineață, acolo. *Cu cenușa ce se făcea?* Cu cenușa? *Era bună la ceva?* Nu știu, se arunca prin curte poate, dar asta era obiceiul, adică în seara aia venea Moș Crăciun.” (Inf. N.H.)

„*Era obiceiul ca în seara de Crăciun să se bage buturuga...?* Ooo! În seara de Crăciun ce făceau? Se duceau și adunau rămurele mici, tăiate, tăiate, tăiate și spuneau că ăștia sînt pui. Se duceau și tăiau un lemn mare și-l duceau. Și ăla, buturugul și cu puii ăia ardeau pînă în Bobotează. *Și purta un nume buturuga asta?* Bodnicul. Moș Bodnicul. Dedu Bodnicul. Dedu, adică bunicul. *Dar buturuga din ce trebuia să fie?* Din stejar. Aduceau buturuga aia, o puneau în foc, o scoteau iar, și-o țineau pînă la Bobotează.” (Inf. S. A.)

6. Bușteanul reprezintă mortul („L-am găsit buștean”, l-am găsit mort). Este „substitutul zeului fitomorf, specific civilizației lemnului, reprezentat de un trunchi obținut din tăiatul (moartea) unui brad (stejar, n.n.), ars pe vatră (incinerat) în noaptea de 24/25 decembrie, la moartea și renașterea anuală a divinității precreștine” (Ion GHINOIU, *Panteonul Românesc*, Ed. Enciclopedică, 2001, p. 32)

7. Cu toate că P. PAPAHAĞI, *Megleno-românii*, 1902, p. 125, afirma că nașul alege numele copiilor

8. „– *De cîte feluri sînt machedonii?* Noi sîntem machedoni, născuți în Macedonia. *Dar sînt două feluri, aromâni și megleno-români.* Noi, megleno-românii, sîntem mai aproape de dialectul daco-român. Eu spun mamă, ei spun mamu [aromânii], eu spun ahmă, ei spun tora. grecește tora. *Dar am înțeles că megleno-românii ar spune că sînt olteni.* Cam așa. Eu am o nepoată care e prin Italia. «Bunicule, eu cred că sîntem de prin Oltenia. Aromânii după port sînt cam ardeleni ceva.» ăștia [aromânii] erau crescători de animale, noi nu ne încuscream cu aromânii, nu ne încuscream. Nu dădeam fata, ferească Dumnezeu, la ei.” (Inf. S.G.)

„– *Acum, ce credeți, cum se definesc megleno-românii?* Noi sîntem români. *Români. Români de unde?* Ce se întâmplă. În istoria noastră spune așa: noi românii care sîntem toți plecați din partea Olteniei, că pe timpul barbarilor, noi am trăit 500 de ani sub turci în Grecia. În Grecia acolo sub bei trăiau. *Și eu sînt oltean, sîntem rude atunci?* Da, da. *De ce sînteți oltean, care e legătura?* Apu la apă. Pini la pîne. Înțelegi, 500 de ani sub turci și sub bulgari, limba românească s-a reintrodus și cu alte cuvinte. *Dar de ce cu oltenii și nu cu moldovenii?* Domne cam așa e după port, că părinții mei cînd au venit încoă stăteau și la joc, și la joc joacă oltenii hei ... *Asta cînd, după ce au venit în România și-au dat seama?* Nu, păi ai noștrii jucau și în Grecia cînd am venit jucau și oltenii. *Dar aromânii?* Aromânii, domne ăștia au fost emigranți, aromânii ăștia erau acum în Yugoslavia și apoi în Bulgaria, erau cu oile. Noi eram agricultori. Nu plecam prin comune, iar aromânii ăștia aveau 5-6000 de oi, revolver avea femeia aicea și el aicea, trecea granița atunci înțelegi. Dacă spuneai ceva pac te-mpușca. Eu am întrebat pe unul cu cazane care era în București. «Domne de ce aromânii sînt atît de curajoși și noi meglanii nu sîntem? ășta: părinții noștrii și copiii cînd greșesc ceva pac, pac. Autoritate. Dă-i mîi, bate-l mîi, bine i-ai făcut.» Înțelegi? Aveau curaj.” (inf. N.H.)

„– Cine sînt megleno-românii, de unde se trag ei? Megleno-românii se trag din Oltenia. Noi avem multe cu oltenii. Noi spunem ai la usturoi și ei spun pe oltenește tot ai. Însă, în timpul cînd un copil a mîncat ai și cînd l-a usturat a început să strige „mă ustură, mă ustură!”, și a rămas usturoi. Dar mulți din Oltenia tot ai îi zic. Cred că din teritoriul ăsta al Olteniei. Aromânii sînt cam din Maramureș. Cam de acolo. Cu obiceiurile se cam aseamănă.” (inf. S.A.)

Informatori: *Noice Hristu*, n. 1925 în Lugunța, Grecia. În anul 1926 vine cu părinții în comuna Doi Mușlari, satul Cafăclia, Durostor. Din 1940 în Cerna. Studii: 4 clase. *Simili Gheorghe*, n. 1910 în Liumnița (Grecia). Studii: 4 clase școala greacă. Limbi străine: greacă, turcă, bulgară. A venit în luna aprilie, anul 1926 în România, satul Haschioi, plasa Doi Mușlari, Durostor. În anul 1940 a fost evacuat în jud. Ialomița, iar mai apoi în Cerna. *Suca Atanase*, n. 1915, în Liumnița (Grecia). Vine în România în comuna Viscăioi (Durostor) la 14.04.1926. În anul 1940 este evacuat 3 luni în Ialomița, comuna Mănășia, iar apoi în Cerna. Studii: 3 clase școala greacă, 5 clase școala românească.

9. G. WEIGAND, *Die Vlaho-Meglen*, Leipzig, 1892, p. XXVI

10. V. KONČEV, *МАКЕДОНИЯ*, Sofia, 1900, p. 146

11. Ioan NENIȚESCU, *De la Românii din Turcia Europeană, Studiu etnic și statistic asupra armînilor*, București, Institutul de Arte Grafice Carol Gobl, 1895, p. 389

12. Pericle PAPAHAĞI, *Megleno-românii, Studiu etnografico-istoric*, București, Ed. Institutului de arte grafice „Carol Gobl”, 1902., p. 44

*

Emil ȚÎRCOMNICU (n. 1971), absolvent al Facultății de Sociologie, Psihologie și Pedagogie, București, cu masterat în sociologie politică și politica bunăstării, doctorand la Facultatea de Geografie, București (tema Minorități românești sud-dunărene. Studiul etnologic al aromânilor), cercetător al Institutului de Etnografie și Folclor „C. Brăiloiu”, Academia Română, coautor al volumelor Slătioara, un sat de sub măgura, Enciclopedia valorilor reprimite. Războiul împotriva culturii române 1944-1999.

Idișul și iudeo-spaniola. O moștenire europeană

NATHAN WEINSTOCK & HAÏM-VIDAL SEPHIHA

Prefață

Două limbi încă vii, iudeo-germana (yidiche în franceză, yiddish în engleză) și iudeo-spaniola (*spanyolit*, *djudezmo*, *djudyo*, *djidyó* sau pur și simplu spaniolă) sînt cele două mărturii ale stadiului vechi al limbii din care ele au provenit (germana medie pe de o parte, spaniola secolului al XV-lea pe de altă parte). Ambele prezintă două modalități, dintre care una calchiată, care nu se vorbește (esențial liturgică și pedagogică folosită mai ales de copii și de femei), și cealaltă vernaculară [indigenă], care se vorbește.

De altfel, aceasta este situația tuturor iudeo-limbilor: prima apare dintr-o preocupare pedagogică, a doua, în cazul în care se produce un accident al istoriei: cel mai adesea, o separație de poporul-gazdă (deseori ostil) care antrenează o ghetoizare, dar și expulzarea și migrațiile care rezultă. Iudeo-germana și iudeo-spaniola au avut destine paralele: expulzări, migrații, cu — pe de o parte — menținerea limbii pedagogice calchiate: *humech taytch* și ladine și — pe de altă parte — a limbii vernaculare în stadiul său vechi. De aici, arhaicitatea care le caracterizează. Idișul și iudeo-spaniola sînt într-un fel muzee vii ale limbilor de origine, așa cum este franceza din Canada pentru franceza secolelor al XVI-lea și al XVII-lea.

Și una și cealaltă vor da naștere unei vaste literaturi atît liturgice cît și vernaculare, iudeo-spaniola sugrumîndu-se totuși în constrîngerea unei galomanii galopante de pe la sfîrșitul secolului al XIX-lea. Deja atunci, filologii se vor apleca asupra acestor două limbi care sînt mărturii ale istoriilor, ale uzului și cutumelor paralele. Și una și cealaltă vor fi, de asemenea, lovite de *Choa*, genocidul, și vor scăpa vlăguite, orfane de centrele-simbol care au fost pe de o parte Vilnius, pe de altă parte Salonic. Și una și cealaltă vor constitui obiectul unor nostalgii active, dornice de renaștere și de salvagardare a ceea ce a fost pe punctul de a dispărea

pentru totdeauna. De aici, în lumea întreagă, asistăm la înmulțirea centrelor și a asociațiilor care caută să culeagă și să reactiveze aceste limbi și culturi în pericol. Reușita este atât de mare încât ele sînt predate azi în multe universități din Europa și din lume, abundînd cărțile, discurile și casetele video legate de acest subiect. Le animă o singură voință: aceea de a face în așa fel încît genocidul fizic să nu mai fie însoțit de genocidul cultural.

Da, aceste două limbi, aceste două culturi, aceste două *Weltanschauungen* supraviețuiesc și renasc din cenușa istoriei tragice a unei Europe curînd unite și aflată în căutarea valorilor sale, a unei Europe pluriculturale și plurietnice, a unei Europe astfel îmbogățite, îmblînzite și purtătoare de pace.

Limba idiș

Originile

Idișul, care se scrie cu caractere ebraice, este o limbă compozită provenită din iudeo-germană, adică din graiurile de care se foloseau evreii stabiliți în evul mediu în Valea Rinului. Limba lor vernaculară, bazată pe dialectul germanic local, s-a îmbogățit cu numeroase adaosuri de origine ebraică, precum și cu aporturi romane.

Nu există unanimitate între lingviști privind periodizarea idișului. În linii mari, aceasta poate fi schițată precum urmează:

- În cursul anilor 1000-1250 se naște idișul primitiv a cărui osatură este constituită de germana cultă medievală.
- În perioada 1250-1500 apare vechiul idiș care se diferențiază progresiv de dialectele din Lotharingia adăugîndu-și rămășițe ale graiurilor vernaculare utilizate anterior în Franța și în Italia.
- O dată cu idișul mediu, care corespunde perioadei 1500-1750, asistăm la deplasarea centrului de greutate al populației evreiești către Polonia.
- Nașterea idișului modern poate fi situată prin anul 1750.

La apogeul expansiunii sale geografice, idișul era vorbit din Italia de Nord pînă la frontiera daneză și Olanda, din Alsacia pînă în Ucraina, din Balcani pînă la Marea Baltică, de la Nipru pînă la Carpați. Pe firul migrațiilor din secolul al XIX-lea, aria idișofonă s-a întins către Occident, recucerind Europa occidentală (unde idișul era pe cale de dispariție) și cucerind Marea Britanie, America de Nord și Palestina, America Latină și chiar Australia.

Vocabularul idiș a conservat urmele acestor migrații: expresii precum *reden* (grai - a vorbi) și *gas* (stradă) sau *haynt* (astăzi) amintesc de dialectele austriece, în timp ce *shver* (socru) trimite la graiul elvețian germanic.

În multe locuri, limba populară dă mărturie de trecerea unei populații idișofone. Este și cazul argoului german (*Rotwelsch*) precum și al celui din Amsterdam și al argoului olandez *bargoens*, așa cum o atestă expresiile următoare: *mazzel* (șansă), *majim* (apă), *bayis* (închisoare), *bolleboos* (un flăcău dotat). New-

yorkeza a integrat de asemenea expresii ca *kvetch* (o persoană care geme neconținut), *laks* (somon), *yenta* (o femeie insuportabilă sau pălăvrăgioaică).

Modularea frazelor, tonul interogativ și intonația contribuie din plin la specificitatea idișului și se pretează în mod admirabil la parodie sau la deriziune așa cum a ilustrat-o cu umor Leo Rosten în *The Joys of Yiddish*.

Idișul ca limbă de fuziune

Ca toate iudeo-limbile (între care iudeo-spaniola constituie împreună cu idișul exemplul cel mai desăvârșit), idișul este o *Mischsprache* (limbă de fuziune) de felul englezei, al limbii swahili sau al limbilor creole. Se dezvăluie aici un substrat germanic (care reprezintă între 70 și 75% din stocul lexical) îmbogățit cu aporturi romane, ebraico-aramaeice (aproape 15%), slave și — în lumea anglo-saxonă — englezești. Astfel *bentshn* (a binecuvînta) trădează o rădăcină latină (*benedicere*) în timp ce *khotsh* (cu toate că) și *zayde* (bunic) sînt de origine slavă.

• Limbă vie și deci în continuă mutație, idișul a încorporat în cursul evoluției sale elemente provenite din interacțiunea dintre comunitățile evreiești și populația înconjurătoare. De aici a rezultat un vocabular deosebit de întins care-i permite să se folosească de diferite registre, sinonimele provenite din fonduri lexicale distincte fiind frecvent dotate cu un sens particular. De pildă, alături de *vayb* (femeie), se folosește termenul *nekayve*, derivat din ebraică, dar cu o conotație disprețuitoare.

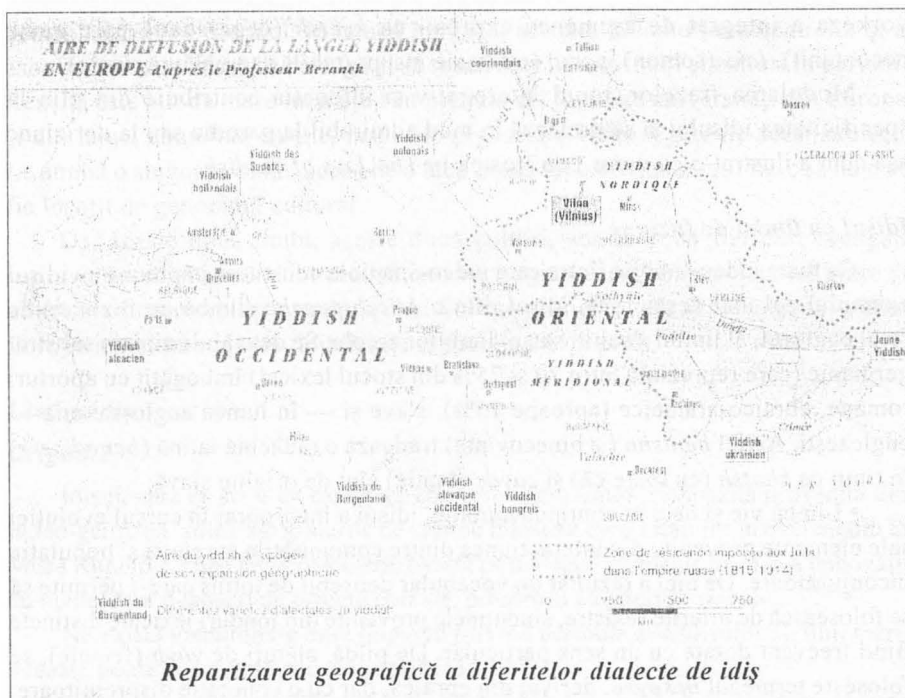
• Idișul a asimilat de asemenea elemente scoase la suprafață din sisteme sintactice străine de baza sa germanică: pluralul lui *nar* (imbecil, *Narr* în germană) sau al lui *dokter* (medic) sînt formate pe modelul semitic: *naronim*, *doktorim*. Unele fraze interogative pot să debuteze cu slavismele *tsi* (în poloneză: *czy*) sau *to*. Anumite substantive au fost create adăugîndu-se unei rădăcini germanico-ebraice sufixul slav *-nik* (*nudnik*, un inoportun). Prin contaminație lingvistică acest procedeu a fost reluat de engleză (exemplu: *beatnik*).

• Altă trăsătură specifică: trimiterea implicită la un intertext evocînd tradiția talmudică și religioasă, referință inarticulată în context ebraico-aramaic. Astfel, dictonul *a beyzer tsung is erger fun a shtarker hand* pe care-l citează B. Harshav (literal: o limbă rea e mai puternică decît o mîină forte) nu are sens decît dacă ne referim la subtextul ebraic: *lashon ha-ra*, limba răului, adică bîrfă și *yad khazaka*, mîină forte, sinecdocă a forței. Aceasta semnifică faptul că bîrfă e mai rea decît forța.

Anumite prenume și patronimice idiș poartă urma migrațiilor trecute și perpetuează aporturi lexicale străine: *Shprintze* (Speranța), *Shniour* (Señor), *Yente* (Gente), *Sender* (Alexandre) sau *Fayvel* sau *Faybush* (Phoebus).

Migrații ale idișului și cristalizarea dialectelor

Comunitățile evreiești din aria lingvistică germană, numite *ashkenazes* (de la evreiescul *Ashkenaz* care desemnează Germania), s-au deplasat către est în valuri

migratoare succesive. În general, există un acord în a se distinge două arii dialectale majore, idișul occidental și idișul oriental. Prima cuprinde graiurile specifice ale Țărilor de Jos, Alsaciei, Elveției și Germaniei, a doua pe cele care erau folosite în Polonia, în Lituania, în Rusia Albă, în Ucraina (Volhinia și Podolia), în România (Valahia) și în Țările Baltice.

J. Baumgarten ilustrează variațiile dialectale cu ajutorul exemplului următor: în idișul occidental, a cumpăra carne se spune *kafn flash*, în aria de confluență a două dialecte *koyfn flaysh*, în idișul lituanian *keyfn fleys* și în idișul ucrainian *koyfn fleysh*.

Plurilingvismul intern ashkenaz

N-ar trebui să ne imaginăm că acele comunități ale lumii ashkenaze erau unilingve. Modul de viață evreiesc nu ar putea fi disociat de sfera religioasă total impregnată de ebraică, limbă sacră, și de arameică (limba Talmudului). În ebraică se redactau tratatele savante, comentariile la Biblie precum și literatura religioasă, cu excepția celei care era destinată oamenilor simpli sau inculți și îndeosebi femeilor.

Limba idiș a fost întotdeauna folosită în interacțiune activă cu ebraica, fapt care explică anumite transferuri lexicale și adoptarea unor particularități decurgând din sintaxa ebraică.

Se observă o dinamică asemănătoare când este vorba despre utilizarea limbii ambience. În ciuda existenței ghetourilor sau a cartierelor rezidențiale distincte, nu a existat niciodată o îngrădire între lumea evreiască și exterior. Și raporturile sociale cu lumea înconjurătoare se desfășurau în limba (sau în limbile) vernaculară/e. Această dialectică a schimburilor lingvistice a continuat de altfel până în zilele noastre.

Literatura idiș veche

Primele manuscrise scrise în idiș datează din Evul mediu. O binecuvîntare înscrisă într-o carte de rugăciuni din Worms (1272) constituie prima mărturie scrisă. În secolul următor se naște o veritabilă literatură idiș odată cu așa-zisul manuscris de la Cambridge (1382) care cuprinde diverse povestiri printre care mai ales un poem care relatează sacrificiul lui Isaac. Genul epic, impregnat de cîntecele epice germane, a inspirat opere precum *Shmuel Bukh* de Moshe Esrim Ve'arba (Augsburg 1544). Literatura idiș veche, de altfel, cuprinde numeroase elaborări de teme comune întregii culturi occidentale (romane cavalești, ciclul *Nibelungilor*, legenda lui *Eulenspiegel*).

Acest filon literar culminează în opera lui Elie Bakhur Levita — poet, gramatician, filosof, cabalist și traducător, autentică încarnare a omului universal al Renașterii — căruia îi datorăm lucrarea *Bovo Bukh* (Isny 1541), inspirată din epopeea anglo-normandă *Bueve d'Hanstone*.

Trebuie de asemenea citate traducerile Bibliei calchiate după cea ebraică (așa cum cea ladino se deosebește de iudeo-spaniolă), cunoscute sub numele de *Taytsh Khumesh*, ale căror prime versiuni integrale, cele de la Augsburg și de la Konstanz, datează din anul 1544. Mai sînt de semnalat rugăciunile destinate femeilor, precum cele scrise de Sarah Bas Tovim. În egală măsură constituie mărturii ale acestei participări feminine la scrierile idiș vechi *Memoriile* lui Glückel Hameln (1629-1719).

Printre cele mai apreciate opere se numără cărțile de povești (*mayses bikher*) culegeri de istorii, de legende și de narațiuni hagiografice. Cea mai celebră (*Mayse Bukh*, Bâle 1602), reeditată de douăsprezece ori pînă în 1763, conține 255 de povestiri. În ce privește literatura omiletică destinată femeilor, capodopera speciei rămîne *Tse'enah Ure'enah*, scriere a predicatorului itinerant Jacob Ben Isaac Aschenazi de Janow (prima ediție: Hanau 1622).

Sărbătoarea evreiască a Purimului a dat naștere unui embrion de repertoriu dramatic, *Purimshpil* (primul manuscris cunoscut: 1697) care a dat ocazia, în tradiția specifică bucuriilor carnavalești, unor improvizații și parodii analoge cu *commedia dell'arte*.

Să amintim în fine existența originilor îndepărtate ale presei idiș: bisăptămînalul *Kurantn* (Știrile), publicat la Amsterdam începînd cu anul 1686.

Limba idiș și publicul său

Prin tradiție, literatura populară de limbă idiș, pioasă sau profană, era destinată unui public incult sau feminin. Tipul de caractere tipografice folosite pentru

tipărirea cărților idiș purta de altfel denumirea de *vayber-taytsh* (literal: germana pentru femei).

Mutația acestui grai vernacular în limbă de cultură modernă constituie culmea unei evoluții istorice:

- La sfârșitul secolului al XVIII-lea apare mișcarea hasidică, un curent mistic și pietist fondat pe efuziunea spontană a credinciosului care comunică direct cu Veșnicia. Hasidismul a valorificat limba populară ca vector al acestei expresii spontane. Încă din anul 1815, legendele relative la fondatorul său, Baal Shem Tov (Învățătorul Bunei Reputații), și poveștile lui Rabbi Nakhman de Bratslav sînt consemnate în limba idiș.

- Ca o reacție se afirmă un curent modernist, cel al *maskilim*-ilor (partizani ai curentului *Haskala*, Luminile), favorabili adoptării unui mod de viață occidental și adversari ai folosirii idiomului popular. În mod paradoxal, aceștia vor fi constrinși să recurgă la idiș pentru a-și propaga ideile, fapt care i-a adus în situația de a pune involuntar bazele literaturii idiș moderne — a cărei naștere poate fi situată în anul 1864, odată cu apariția lucrării *Dos kleyn mentshele* (Omulețul) de Mendele Moykher Sforim — care se articulează în jurul unei afirmări identitare.

Acest elan rămîne totuși circumscris Europei de Est și mediului emigrației, îndeosebi de peste Atlantic, din America de Nord. În Europa occidentală și centrală, idișul este în declin de pe la sfârșitul secolului al XVIII-lea și nu se păstrează decît în Alsacia.

Literatura idiș modernă

Prin cei trei părinți fondatori ai săi, deveniți autori clasici încă în viață fiind — Mendele Moykher Sforim (1835-1917), Sholem Aleykhem (1859-1916) și Yitzhok Leybush Peretz (1851-1915) —, se afirmă cu strălucire noua literatură idiș.

- Din opera lui Mendele (pseudonim al lui S.J. Abramovici), poreclit „bunicul” literaturii idiș, dar care este de asemenea considerat unul dintre fondatorii literaturii ebraice moderne, se va reține mai ales *Fishke cel schiop* (1869), roman picaresc vădit inspirat de Eugène Sue. Dincolo de melodrama convențională, găsim la el o evocare impresionantă prin realism și empatie cu mediul declasaților și a vagabonzilor evrei (pe care autorul i-a frecventat în cursul tinereții sale), o descriere aproape clinică a lumii nemiloase a plevei societății din zona de rezidență evreiască observată prin prisma principalilor protagoniști, vagabondul Fishke și tovarășa lui. Capodopera lui rămîne totuși *Călătoriile lui Benjamin al III-lea* (1878), transpunere a temei lui Don Quijote impregnată de o ironie feroce. Prin intermediul unei satire a provincialismului mărginit al tîrgoveților evrei, *shtetl*-ul prins în mod disperat în cursa mediocrității și a paseismului, dezvăluie critica socială și apologia *Haskalei*. Cu toate acestea, vehemența și sarcasmul nu exclud nici compasiunea nici căldura.

• Sholem Aleykhem (pseudonimul lui Sh. Rabinovici), poreclit „Mark Twain-ul evreu”, a cărui popularitate a eclipsat renumele tuturor celorlalți autori idiș, excelează în aceeași măsură în genurile cele mai variate: comedie, dramă, roman, nuvelă, jurnalism. Nimeni n-a știut să campeze cu o asemenea încântare o truculentă galerie de portrete de *luftmentshen*, acești etern ratați în căutarea unui mijloc de trai iluzoiu care vînd „vînt”. Printre prototipurile literare de neuitat pe care le-a creat și care constituie, după formula lui J. Baumgarten, o *veritabilă comedie umană evreiască*, ne vom aminti de familiarele siluete ale lui Menakhem Mendel, Motl, fiul dascălului, și de lăptarul Tevye. Deriziunea și umorul se bazează aici pe o observare foarte fină a conflictului valorilor decurgînd din procesul de secularizare a societății evreiești. În ce privește umorul său fals bonom, el se dovedește a fi deseori scrîșnit căci autorul nu ignoră nimic din tragismul vieții cotidiene. Dintre cei trei fondatori ai literaturii evreiești, acesta este fără îndoială cel care a manifestat cea mai categorică preocupare de a forma gustul cititorilor și al autorilor idiș.

• Cazul lui Peretz e mai complex. Devotat ideilor noi, simpatizant al mișcării muncitorești evreiești, el se evidențiază dintr-o dată prin ușurința cu care stăpînește toate stilurile: este în același timp poet, autor dramatic, romancier și eseist. În *Monish* — nuvelă redactată sub formă de poem — el descrie ruina unui suflet, acela al unui tînr minune talmudist, în versuri avînd o tonalitate cu totul nouă care experimentează cu toate acestea meditații vechi: influența lui *yetzer hara* (relele înclinații). Povestirile sale savuroase demonstrează că acest raționalist este familiarizat cu universul hasidic ale cărui pietate și fervoare le descrie cu o rară fericire. Și atunci cînd evocă pasivitatea oamenilor simpli încovoiați sub povara existenței, spirite aservite ursite mizeriei (precum în celebra sa nuvelă *Bontshe Shvayg*), o face în permanență cu înduioșare. Testamentul său literar, drama simbolică *O noapte în vechiul tîrg*, rămîne enigmatic. La sfîrșitul acestei halucinante sarabande îndrăcite în care morții reapar, în timpul unei nopți, ca să se alătore celor vii într-o defilare tragică și carnavalescă a personajelor din *shtetl*, spectatorul subjugat caută sensul acestei reprezentări metaforice a naufragiului vieții evreiești tradiționale condamnată de modernism: într-adevăr, conform indicațiilor dramaturgului, strigătul Bufonului care încheie piesa (*Toată lumea la sinagogă!*) este acoperit de urlatul sirenei uzinei...

Făcînd școală, acești maeștri au știut să inspire o pleiadă de talente care s-au afirmat în toate genurile literare. Această a doua generație a reînnoit tematica tradițională pentru a aborda subiecte universale: viața urbană, solitudinea, revolta și dragostea. Această literatură îmbrățișează toate școlile, toate curentele și toate registrele contemporane. Ne vom mărgini să cităm — alegerea e pur subiectivă — în domeniul dramatic *Dibbouk* de Anski, piesă subjugatoare care transpune în universul hasidic temele Eternei Iubiri și ale posesiei demoniace (admirabil

ecranizată de M. Waszynski în 1937, care astfel a dăruit cinematografiei idiș certificatul de noblete); în sfera poetică, lirismul proletarian și naționalitar al lui M. Rosenfeld, expresionismul exuberant și impetuos al lui P. Markish, intimismul delicat al lui Mani Layb, baladele nostalgice ale trubadurului Itsik Manger precum și strofele apocaliptice ale lui H. Leivik, cîntările de disperare absolută ale lui Y. Glatstein și versurile lucitoare ale lui A. Sutzkever; cît privește pe romancieri, e locul să-l evocăm, alături de vastele fresce familiale și istorice ale lui D. Bergelson și I.J. Singer, pe subtilul *Der Nister* (pseudonimul lui P. Kahanovitch) ale cărui parabole fascinante sînt impregnate de remanente ale misticii evreiești. În anul 1978, Premiul Nobel pentru literatură a fost decernat romancierului și povestitorului Isaac Bashevis Singer care a știut să facă palpabilă, într-un mod inimitabil, prezența demonului în viața cotidiană.

Idișul ca substitut de teritoriu

În cursul secolului al XIX-lea, comunitățile evreiești din Europa de Est și din Europa Centrală au trebuit să-și abandoneze modul de viață tradițional. Contrar Occidentului și Statelor Unite, unde această evoluție a mers în paralel cu cîștigarea statutului de cetățean, emanciparea a rămas aici împiedicată de subdezvoltarea economică și blocajele sistemului politic. Evreii est-europeni și-au păstrat așadar în mare măsură particularismul care se estompa în alte părți și acest context a operat ca factor de conservare a idișului.

Odată cu creșterea naționalismelor și apariția antisemitismului modern s-a făurit o conștiință colectivă evreiască exprimată mai ales prin revendicarea unei autonomii culturale avînd ca vector idișul. Acest curent „idișist” s-a impus ca un factor de greutate în viața evreilor.

Aceeași voință de afirmare naționalitară inspira acțiunea principalului partid muncitoresc evreiesc, *Bund*. Idișul tindea astfel să devină un substitut de teritoriu.

În cursul primilor ani ai regimului sovietic, autoritățile au încurajat cultura de limbă idiș, prezentată ca o limbă populară, ba chiar proletară, în opoziție cu ebraica. De unde, dezvoltarea unei rețele de instituții diverse de limbă idiș — școli, centre de cercetare, academii — mai ales în Bielorusia și în Ucraina. De pe la sfîrșitul anilor douăzeci, Moscova a preconizat chiar constituirea în Asia, pe malurile fluviului Amur, a unei „Republici autonome evree” de limbă idiș, numită Birobidjan.

În Polonia, în Statele Unite, în România, ca și în emigrație, perioada interbelică a asistat la înflorirea unei culturi seculare idiș care a dinamizat societatea evreiască. Totuși, de pe la mijlocul anilor treizeci, idișul regresează peste tot, majoritatea părinților evrei dorind să-și educe copiii în limba țării.

Rămîne faptul că, precum orice limbă, limba idiș e cu mult mai mult decît un simplu mod de expresie: se cuvine să vedem în ea suportul material al unei culturi

specifice — *yidishkayt* — termen intraductibil care desemnează specificitatea, convivialitatea și valorile unui mod de viață pe cale de dispariție, acelea ale unui „Yiddishland”, care se înrădăcina în transmiterea, prin intermediul limbii, a unui ansamblu de referințe religioase, comunitare, culturale, folclorice, culinare, literare și artistice. Aforismul lui Marshall McLuhan după care *the medium is the message* se află verificat aici, căci limba evanescentă evocă fugitiv un univers cvasi-înghițit ale cărui culori, mirosuri și sonorități continuă să impregneze prezentul.

Astfel, alături de muzica idiș propriu-zisă — sub formele sale religioase, profane sau chiar clasice (căci s-au compus și tradus chiar opere în idiș), vom nota voga actuală a orchestrelor *klezmer*, formă de expresie muzicală tradițională a Europei de Est care cunoaște o veritabilă resurecție în Statele Unite, în Israel și în Europa, depășind de altfel cu mult limitele mediilor evreiești. Aceste ansambluri de muzică vocală (idiș, desigur) și instrumentală se inspiră dintr-o tradiție foarte marcată de sursele balcanice (*fraylekhs, doina*, și altele *bulgare*), dar îmbogățite cu teme și aporturi ritmice împrumutate din jazz sub influența unor compozitori-interpreți talentați precum Dave Tarras, Naftule Brantwein și Abe Schwartz.

YIVO și rețeaua de asociații socio-culturale

Orice limbă de cultură presupune forme de expresie codificate și uniforme precum și posibilitatea de a accede la patrimoniul literar universal prin intermediul traducerilor. Ca regulă generală, această funcție de „normalizare” a limbii (fixare a regulilor ortografice, de sintaxă și de pronunție, redactare de enciclopedii, cercetări bibliografice, etnologice și filologice, creare de academii și fondarea de instituții de învățămînt) cade în sarcina instituțiilor statale (de unde, butada lingvistului Max Weinreich: o limbă este un dialect dotat cu armată și flotă). În cazul limbii idiș, ea a fost totuși întreprinsă de *YIVO* (*Yidisher visenshaftlikhe institut*, Institutul științific idiș), fondat în 1925. Inițial stabilit la Vilna (Wilno, Vilnius), sediul său a fost transferat apoi la New-York.

Dar difuzarea și popularizarea lucrărilor sale, crearea rețelelor școlare și pedagogice, constituirea bibliotecilor, fondarea trupelor teatrale și a revistelor literare au constituit opera, în esență, a rețelelor socio-culturale — și îndeosebi a organizațiilor de întrajutorare ale emigraților, *landsmanshaftn* — și a societăților de ajutor reciproc (în particular *Arbeter Ring, Workmen's Circle*). Această țesătură asociativă a organizat un adevărat spațiu de viață idiș, difuzînd o nouă cultură evreiască seculară, pe diapazonul curenților avangardei artistice, culturale și literare.

Astfel că în 1937 erau recenzate în Polonia 27 de cotidiane, 100 de săptămîniale și 58 de lunare în limba idiș. La New-York, presa cotidiană idiș atingea în 1916 un tiraj de 537.000 de exemplare, din care aproape 250.000 de exemplare numai pentru *Forverts*.

O limbă asasinată

În ajunul celui de-al doilea război mondial, cca. 11 milioane de persoane, adică trei sferturi din populația evreiască mondială, vorbea limba idiș, din care 6.770.000 în Europa de Est și 317.000 în Europa Occidentală. Trei factori au aneantizat această viață abundentă, aplicînd limbii idiș lovituri mortale:

- Prima este evident *Choa*: Acțiunea genocidă nazistă a eradicat cvasi-totalitatea populației evreiești europene, mai ales în Est, tocmai acolo unde se concentra marea masă a populației idișofone.

- În al doilea rînd, persecuțiile staliniste au anihilat suprimarea pur și simplu a vieții culturale idiș începînd cu anul 1948. În cursul anilor următori **toate** instituțiile culturale idiș sovietice — ziare, reviste, teatre, instituții — au fost închise, în timp ce principalii scriitori și autori idiș erau executați la 12 august 1952.

- Fără a îmbrăca această natură tragică, un alt aspect a concurat la ofilirea culturii idiș, deja foarte puternic compromisă de cele două catastrofe pe care tocmai le-am evocat: părinții idișofoni nu au reușit să transmită limba și copiii lor, iar aceștia nu au păstrat din ea decît, în cel mai bun caz, o cunoaștere pasivă. În absența unui cămin purtător al unei culturi vii, limba idiș devenită treptat „limba pe care o vorbesc bunicile” (ca să cităm o fetiță belgiancă) a sfîrșit prin a nu fi decît „limba nimănui” (cum zice Rachel Ertel).

Declinul

De acum, limba idiș luptă pentru supraviețuire, amenințată de aculturație. După o perioadă de redinamizare după *Choa* (trei cotidiane idiș la Paris, după Eliberare), suporturile culturii idiș s-au prăbușit, încet dar inexorabil, pe firul reînnoirii generațiilor. Deja mai înainte, scriitori idiș de talent, precum Sholem Asch sau I.B. Singer, deveniseră dependenți de traduceri: unele din operele lor nici nu mai apar în limba originală. În 1983, cotidianul *Forverts* de la New-York a trebuit să se reconvertască în săptămînal. Ultimul cotidian idiș — *Unzer Vort* de la Paris — s-a stins în iunie 1996. Rețeaua asociativă care menținea limba s-a dezagregat. Chair în mediul religios, excepție făcînd cîteva cercuri foarte ortodoxe, tinerii adoptă limba țării.

Limba idiș astăzi

În zilele noastre limba idiș este în esență practică de supraviețuitorii unor generații crescute în această limbă, populație în declin a cărei cifră e greu de evaluat. În Europa occidentală trebuie să fie vorba de mai multe zeci de mii de persoane și în statele rezultate din defuncta Uniune Sovietică de un grup considerabil mai numeros. Printre straturile cele mai vîrstnice ale populației evreiești, mai multe sute de mii folosesc încă în mod cotidian idișul în Statele Unite, în Canada, în Argentina ca și în Israel. Cu toate acestea, această populație idișofonă nu-și mai transmite limba.

Excepție notabilă, cazul particular al orașului Anvers unde majoritatea populației evreiești trăiește concentrată într-un cartier distinct și a conservat o configurație care își menține particularitatea, a întărit greutatea neobișnuită a mediilor ortodoxe — îndeosebi *hassidim*-ii cu rată de natalitate ridicată — care continuă să utilizeze idișul ca limbă de comunicare între comunități ale aceleiași regiuni cu limbi materne diferite. Marele oraș portuar flamand a devenit astfel metropola mondială a limbii idiș cu toate că populația sa evreiască nu depășește 17.000 de suflete. Aproape 2.500 de elevi frecventează aici instituții școlare în care cursurile de religie sînt predate în idiș și peste 1.300 sînt înscriși în academii talmudice (*yechivot*) a căror limbă de învățămînt este idiș.

Acest ultim bastion idișofon reproduce singularitatea vechilor comunități din Europa de Est. Doar cîteva grupuri foarte ortodoxe analoge situate la Londra (Clapton și Stamford Hill), la New-York (Brooklyn și Williamsburg), în Israel (Mea Shearim la Ierusalim și Bne-Brak aproape de Tel-Aviv) și în cîteva cartiere ale Parisului sînt comparabile.

Cu toate acestea, în acest mediu limba nu supraviețuiește decît sub o formă sărăcită căci locuitorii ei nu resimt nici un interes pentru cultura idiș modernă și ea tinde prin urmare să regreseze la stadiul de idiom popular. S-ar putea ca folosirea limbii idiș să se stabilizeze sub această formă reziduală, utilizarea ei rămînînd circumscrisă mediilor ortodoxe, ba chiar ultra-religioase. Astfel la Amsterdam, unde idișul local nu se mai vorbea de la sfîrșitul secolului al XIX-lea, s-a deschis în 1974 o școală tradițională (*kheyder*) ultra-ortodoxă în limba idiș, care numără acum mai mult de 230 de elevi.

O nouă vitalitate?

Pe de altă parte, înmulțirea catedrelor de învățămînt în diverse universități europene și nord americane precum și în Israel, succesul unor festivaluri idiș (la Amsterdam, la Paris, la Bruxelles etc.) precum și rata frecventării activităților Bibliotecii Medem la Paris dovedesc o înflorire a interesului pentru limbă care depășește categoric simpla curiozitate sau întreținerea unei nostalgii.

Această vitalitate este de asemenea atestată prin fondarea a două noi reviste la Paris, dintre care una, *Der yidisher tam-tam*, este destinată exact debutanților. Alte periodice apar la Oxford, la Vilnius, la Harkov și la Moscova, ca să nu vorbim decît de Europa, cele două principale centre de activitate rămînînd Statele-Unite și Israelul.

Așa cum zicea Regine Robin evocînd *Kaddish*-ul (rugăciune evreiască pentru morți): nu *Kaddish* pentru idiș!

Iudeo-spaniola

Originile

La 31 martie 1492, Spania celor trei religii (creștinism, islam, iudaism) urma exemplul altor națiuni europene. Regii catolici, Isabela și Ferdinand, după căderea

Granadei, care a marcat sfârșitul *Reconquistei*, au decis să-i expulzeze pe evreii care refuzau convertirea.

Aproape 200.000 de evrei spanioli se exilau în Portugalia, nordul Europei și întregul bazin mediteranean. *Sefarad* sau *Sepharad* era numele evreiesc al Spaniei; *Sefarazi*, *Sepharazi*, *Sefarsim* sau *Sephardim* era denumirea lor etnică.

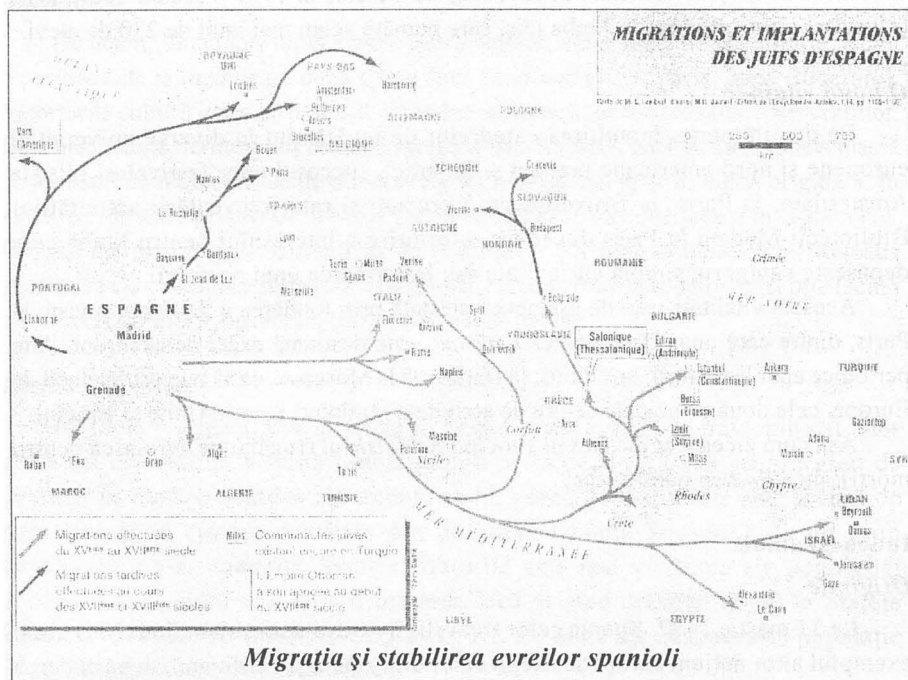
Migrațiunile evreilor spanioli

În general, ei s-au integrat comunităților evreiești existente și au adoptat limba lor după o vreme.

În schimb, în nordul Marocului și în Imperiul Otoman — atunci în formare — ei și-au păstrat limba spaniolă și au impus-o comunităților evreiești anterioare, ba chiar și celor non-evreiești care au făcut din ea o limbă de circulație indispensabilă în relațiile comerciale.

Dar cultura și limba lor aveau să urmeze o nouă cale. Evoluind în afara peninsulei, limba lor a fost curînd considerată drept specific evreiască. De aici a rezultat mai târziu acest calificativ de iudeo-spaniolă, reținut aici în accepțiunile sale etnice și lingvistice.

În Europa (Franța, Anglia, Belgia, Țările de Jos etc.) înainte de cel de-al doilea război mondial și puțin după aceea, comunitățile lor se regrupau încă sub numele de Sef/phardim sau Sef/pharazi, dar o dihotomie prea simplistă a divizat iudaismul în două ramuri. Prin opoziție cu evreii ashkenazi care vorbesc limba idiș sau iudeo-germana și

confundînd ritul cu etnia (în vreme ce de pildă catolicii de rit roman nu sînt neapărat italieni!), s-a ajuns la a se denumi sefarzi toți cei care nu sînt ashkenazi, fie că vorbesc spaniola, arama, iraniana, greaca sau orice altă limbă înșușită mai tîrziu. Iată produsul mutațiilor recente: noi migrații datorate decolonizării. Așa este cazul cu evreii nord-africani de rit sefard, dar nu și de etnie sefardă. Conținutul s-a schimbat, dar eticheta s-a menținut. În schimb, evreii rhodesieni stabiliți în Congo/Zair, apoi în Belgia sînt cu adevărat iudeo-spanioli.

Aceste ezitări și tergiversări ne-au făcut să optăm cu hotărîre pentru etnonimul de iudeo-spanioli. Așa îi vom numi pe toți evreii din Marocul septentrional și din ex-Imperiul Otoman, inclusiv pe descendenții lor, astăzi dispersați în cele patru colțuri ale lumii. Aceștia din urmă au păstrat spaniola de pe la 1492, sau cel puțin iudeo-spaniola vernaculară care a rezultat din aceasta. Îi includem aici pe cei care au adoptat-o integrîndu-se comunităților lor.

Prin urmare lor, celor care au conservat atît de „miraculos” limba lor și cultura lor vreme de peste patru secole, devenirii lor, agoniei lor lente în cursul dezmembrării Imperiului Otoman, morții lor brutale sub tăvălugul nazismului, le vor fi dedicate aceste pagini.

Iudeo-spaniola, limbă de fuziune și muzeu viu al spaniolei secolului al XV-lea

Așadar în 1492, odată cu expulzarea lor din Spania, evreii au luat ceea ce lingvistul B. Pottier numește varietățile spaniolei comune aparținătorilor celor trei religii de atunci: leoneza, aragoneza și mai ales castiliana (limba vorbită la Curte). Aici este substratul a ceea ce urma să devină către anul 1620 iudeo-spaniola vernaculară, sau *spaniolă* pe scurt, *djudezmo*, *djudyo*, *djidyo* (pentru Edgar Morin), *spanyolith* (*spanyolisch* pentru laureatul nostru cu Premiul Nobel Elias Canetti) sau chiar *espanyoliko* în Orientul Mijlociu, *haketiya* în Marocul septentrional, *tetvani* în Orania, toți acești termeni desemnînd iudeo-spaniola vernaculară care bineînțeles va evolua la rîndul său. Zicem pe drept către anul 1620, căci abia încetul cu încetul călătorii spanioli peninsulari nu au mai recunoscut-o pe predecesoarea limbii lor în spaniola descendenților celor expulzați de ei și au atribuit-o iudeității acestora. La fel, turcii musulmani, necunoscînd spaniola decît prin minoritatea evreiască, au numit-o *yahudije* (în limba turcă, „evreu” se spune *yahudice*). Astfel, printr-un contrasens al istoriei, limba lor a devenit identificatorul lor. *Djudyo* (evreu) a desemnat concomitent limba (pentru noi iudeo-spaniola vernaculară) și locutorul iudeo-spaniol (iudeo-spaniolul), la fel cum s-a întîmplat cu idișul (germ. Jüdisch, evreu) și ashkenazi. Printr-un contrasens asemănător, s-ar fi atribuit o limbă iudeo-franceză francezilor din Canada dacă ar fi fost evrei! Este absurd și totuși glosionimul de iudeo-spaniol s-a impus.

Limbă de fuziune, iudeo-spaniola este în esență o castiliană a secolului al XV-lea, colorată cu regionalisme și arabisme hispanice și, pornind de la 1492, cu arabisme marocane, cu turcisme, cu italianisme, cu grecisme, cu slavisme etc.,

culese din țările de adopțiune. Mai târziu, odată cu crearea, în 1860, a Alianței Israelite Universale, limba va fi cuprinsă de o galomanie galopantă, așa încât va da naștere unui nou stadiu al limbii pe care îl vom numi iudeo-fragnol.

Așa cum am anunțat în subtitlu, iudeo-spaniola este un muzeu viu al spaniolei secolului al XV-lea. Într-adevăr, în 1492, data expulzării, castiliana încă nu suferise următoarele modificări: transformarea siflantelor sonore în surde și nașterea sunetului iota. Astfel că [-z-] intervocalic de atunci s-a menținut. Va continua pronunția [meza] pentru *mesa*, (cu [s], ‘masă’). De asemenea, va continua pronunția [ka’s’a] pentru *caja*, ‘cutie’ sau ‘casetă’, sau [pa’z’a] pentru *paja*, ‘paie’. Tocmai din acest motiv Don Quixote [Don Ki’s’o-te], astăzi Don Quijote — cu iota — a ajuns în Franța sub forma sa de Don Quichotte cu ș care relua pronunția din epocă.

Se va menține de asemenea distincția între [b] și [v]: [kantava] pentru *cantaba*, ‘eu’ sau ‘el / cîntam / cînta’. Persistă și formele arhaice *kavdal* – *kovdisya* – *kovdo* – *sivda(d)* etc. care vor da respectiv mai târziu în spaniolă, *caudal* ‘bunuri, soartă’, *codicia* ‘cupiditate, lăcomie’, *codo* ‘cot’, *ciudad* ‘oraș, cetate’ etc.

Se mai găsesc încă numeroase „vulgarisme” de pe atunci: *agora* – *prove* – *güevo* – *güerfano* etc., pentru *ahora* ‘acum’, – *pobre* ‘sărman’, – *huevo* ‘ou’, – *huérfano* ‘orfan’. La fel coexistă formele *muevo/nuevo* ‘nou’.

Morfologie: Formele verbale vechi *do*, *vo*, *so* și *esto*, pentru *doy* ‘eu dau’, *voy* ‘eu merg’, *soy* ‘eu sînt’ și *estoy* ‘sînt, se întîmplă să fiu’ se vor perpetua. Așa cum se va întîmpla în cazul limbii spaniole populare, persoanele a doua ale perfectului simplu au deja tendința să-și adauge un –s final. Se va perpetua de asemenea metateza *dl>ld* a imperativului: *kantadlo>kantaldo* ‘cîntați!’

Aceste observații nu constituie evident decît un scurt eșantion de exemple pentru a ilustra un material cu mult mai abundent.

În evoluția sa ulterioară, iudeo-spaniola va dezvolta strategii deosebit de interesante pentru a hispaniza numeroase împrumuturi. Astfel încît va continua recurgerea la desinența verbală frecventativă –*ear*, dar ca hispanizator verbal al tuturor împrumuturilor din limbile țărilor-gazdă (*adstrats*) turcă, arabă, bulgară, greacă etc., cu excepția celor de origine franceză care vor primi desinența –*ar*. Așa încît pornindu-se de la turcescul *dayanmak*, ‘a rezista, a îndura’ se va obține forma iudeo-spaniolă *dayanear*. Dimpotrivă, pornind de la franțuzescul ‘s’amuser’ va rezulta forma *amüzarse*. Pe de altă parte, desinența –*dero* foarte frecventă în spaniolă se va menține dar se va specializa ca formant de ‘manii, obișnuințe’. Așa se va întîmpla, de pildă, cu termenul *arraskadero* care, de la sensul de ‘prurit, mîncărime’, va trece la acela de ‘manie de a se scărpină’.

Lexic și semantică (arhaisme spaniole). Exemplele abundă: *merkar* ‘a cumpăra’, *trocar* ‘a schimba, a face troc’, *mansevez* ‘tinerețe’ etc.

Se va conserva de asemenea genul feminin al unor substantive terminate în –*or* în vreme ce ele au trecut la masculin în spaniola standard.

Dar alături de aceste arhaisme cu totul de înțeles, dat fiind cursul istoric al limbii, există de asemenea veritabile creații lexicale pornite din ladino (iudeo-spaniola calchiată), ca produs al traducerii mot-à-mot din ebraică în spaniolă care își au originea în secolul al XIII-lea, ba chiar în al XII-lea. Toți acești termeni mai arhaici decât limba vernaculară sînt, prin ladino interpusă, o oglindă fidelă a limbilor sacre (ebraică și arameică) fapt care-i face semi-sacri. Doar ca exemplu, *akunyadar/ear* care semnifică ‘a împlini Legea’ (adică obligația pe care legea lui Moise o impunea fratelui celui decedat de a se însura cu văduva fără copii a acestuia).

Se vede limpede, iudeo-spaniola este o limbă de fuziune. Ea cuprinde 4% împrumuturi din ebraică, 15% din turcă, 20% din franceză, 1% din greacă, 2% din latină etc., și totul așezat pe un substrat spaniol de secol al XV-lea.

Problematika iudeo-spaniolei

Limba ladino [retoromana, prin extensie] nu se vorbește, ea este produsul traducerii mot-à-mot a textelor ebraice sau arameice biblice sau liturgice făcută de rabini în școlile evreiești din Spania. Traducere în care, unui cuvînt ebraic sau arameic determinat îi corespundea întotdeauna același cuvînt spaniol cu condiția să nu se opună unele considerații exegetice. Pe scurt, *ladino nu-i altceva decât ebraică îmbrăcată în spaniolă sau spaniolă cu sintaxă semitică*. Celebra *Biblia de Ferrara* (1553), inspiratoare a numeroase biblii spaniole creștine este redactată în ladino.

În ce privește limba vorbită, *djudezmo* (iudeo-spaniola vernaculară), cu diferențe fonetice, morfologice și sintactice, deja evocate mai sus (foarte rare, mai ales în romane și în proverbe), ea nu diferă atît de mult de spaniola peninsulară de vreme ce ladino e precum o oglindă fidelă a limbilor sacre (ebraică și arameică) fapt care o face semi-sacră.

Grafia

În Spania s-a recurs la două alfabete, cel latin și cel ebraic. Limba ladino a *Bibliei de la Ferrara* va fi scrisă cu caractere latine, stil gotic, căci era destinată reprezentanților *Marranes* din Spania care se întorceau la iudaism și nu aveau deloc cunoștințe de ebraică. În Turcia, prin 1928, la ordinul noii puteri republicane a lui Mustafa Kemal Pașa, scrierea latină va înlocui scrierea ebraică. Cu toate acestea, încă mult timp, bătrînii vor folosi scrierea solitreo — scriere ebraică manuscrisă —, care le va servi drept grafie clandestină în lagăre.

Astăzi, iudeo-spaniolii își scriu limba conform normelor grafice din țările lor. În ce ne privește, noi adoptăm grafia francocentristă a Asociației Vidas Largas din Paris, asociație pentru apărarea și promovarea limbii și culturii iudeo-spaniole.

Literatura iudeo-spaniolă veche (pînă la prima jumătate a secolului al XIX-lea)

În principal, aceasta este de două tipuri: liturgică sau profană.

Literatura veche scrisă în scopuri liturgice a fost redactată în ladino (Biblie, cărți de rugăciuni etc.) atât în Orient cât și în Occident (Maroc, Bordeaux, Amsterdam etc.). Abia începînd cu anul 1730 sînt editate texte în *djudezmo*, îndeosebi celebra 'Meam Loez', veritabilă enciclopedie populară compusă din 18 tomuri apărute între anii 1730 – 1908. Literatura profană s-a menținut mai ales sub formă orală: proverbe, romane, *kantgas*, povești, apologii, toate forme care vor perpetua la început aquis-ul hispanic și apoi se vor inspira din trăirea cotidiană în cadrul Imperiului Otoman și al Marocului septentrional.

Proverbele, foarte numeroase, sînt o sursă inepuizabilă de interes atât lingvistic cât și cultural și este cu totul normal ca acestea să constituie obiect de studiu și de inventariere, mai ales la Institutul Arias Montano din Madrid.

În ce privește 'Romacero'-ul sefard, acesta a cunoscut o deosebită longevitate de vreme ce a mai celebrat evenimente mai mult sau mai puțin recente precum execuția la Fez în 1820 a lui Sol Hachuel, o evreică tînă care refuzase convertirea, sau *Gran fuego*, un teribil incendiu care a devastat Salonul în anul 1912.

Această literatură orală are o importanță considerabilă pentru Spania care regăsește în ea piese dispărute pentru totdeauna din Peninsula și pe care evreii credincioși ingratei lor patrii le-au conservat în muzeul lor viu al Spaniei de altădată.

Literatura modernă (începînd cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea)

În acea perioadă asistăm la o occidentalizare progresivă a comunităților sefarde sub influența conjugată a școlilor create de Alianța Israelită Universală (52 de școli doar în Turcia și Europa) și a presei (peste 300 de titluri de ziare sau periodice). Astfel va lua naștere o nouă inteligență occidentalizată, francizată, în parte laicizată, care va face o bună primire noilor genuri literare precum teatrul și poezia profană, romanul și numeroasele traduceri-adaptări ale unor opere europene. Limba franceză va fi tot mai cîmpitoare (îndeosebi prin intermediul învățămîntului) și prin aceasta va rezulta în Imperiul Otoman un nou stadiu al limbii: *iudeo-fragnola*, menționat mai sus.

Vom asista astfel la prezența a două modalități ale iudeo-spaniolei (ladino și limbă vernaculară) care, conform lui Michael Molho, va da naștere unei importante literaturi: 5 - 6.000 de lucrări, fără a socoti cele 300 de titluri ale unei prese odinioară înfloritoare, născută la Istanbul în 1832, și sutele de piese de teatru descoperite de atunci.

Soarta iudeo-spaniolilor — dezmembrarea Imperiului Otoman

Începînd cu anul 1699, odată cu desprinderea Ungariei și a Transilvaniei, începe lenta dezmembrare a Imperiului Otoman, care nu se va sfîrși decît o dată cu Atatürk, în 1923.

La această sistematică rontăire concură o mie de interese particulare, atât ale vizirilor, pașilor și partizanilor naționalităților în deșteptare, cât și ale marilor puteri

care își fac și-și desfac alianțele, Austro-Ungaria, Rusia, Franța, Anglia, dar și ale națiunilor recent unificate, Germania și Italia. *Grăunțele*, ‘minoritățile’ (greci, armeni, evrei etc.) ale acestei veritabile Republici a Națiunilor, vor fi curtate de occidentali. Fiecare stat a creat aici școlile sale. Astfel încât iudeo-spaniolii noștri au început să emigreze spre Europa și Americi pe la sfârșitul secolului al XIX-lea, valurile fiind din ce în ce mai mari pînă în 1939, și chiar după aceea — în ce privește Marocul.

Unitatea pierdută

Blocului otoman îi corespundea un bloc iudeo-spaniol, iar farurile lor erau orașele Salonic, Kavalla, Adrianopol, Constantinopol, Smirna, Sofia, Sarajevo, Ierusalim, Safed, Alexandria, Cairo etc. Rabini și consilieri erau solicitați de întreaga lume sefardă: Amsterdam, Rotterdam, Anvers, Bruxelles, Paris, Corfu, Londra, Veneția, Milano, Livorno, Hamburg, Altona, Buenos Aires, Mexico, New-York, Miami, Santiago de Chile etc.

Dezmembrarea va dezintegra acest bloc. Iudaismul spaniol își va fi pierdut cimentul liant. Iudeo-spaniolii noștri reluară drumul Exilului. În noile lor țări de adopțiune, fideli limbii lor, ei au reconstituit comunitățile religioase și etnice.

O revistă internațională, *Le Judaïsme Séphardi* — *Iudaismul Sefard*, le servea de legătură. În 1948, în Statele-Unite, ultimul ziar iudeo-spaniol cu caractere ebraice, *Vara*, și-a încetat apariția.

Choa (genocidul), 1939-1940 — o limbă asasinată

Dar războiul și Choa (genocidul) îi vor decima curînd.

- În Grecia, în 1940 se numărau 79.950 de evrei, dar numai 10.371 în 1947. Mai mult de 50.000 de iudeo-spanioli pieriseră.

- În Iugoslavia, ei numărau 71.000 în 1940 și doar 14.000 de supraviețuitori în 1944, dintre care 8.000 au fost autorizați să emigreze în Israel. 55.000 de iudeo-spanioli pieriseră.

- În România, pieriseră cel puțin 15.000 de iudeo-spanioli.

- În Bulgaria, ei erau 40.000 în 1940 și 50.000 în 1947. Nici un evreu nu a fost deportat grație acțiunii poporului bulgar care s-a opus cu vehemență la exterminarea compatrioților săi evrei.

În 1949, ei nu vor mai fi decît în număr de 9.700, ceilalți emigraseră deja în Israel unde limba lor melodioasă se aude mai ales azi pe străzile din Tel-Aviv și Bat-Yam.

Acestor victime trebuie să-i adăugăm pe iudeo-spaniolii emigrați în Europa, unde i-a surprins ocupația nazistă. 60.000 au pierit. În total, grosso-modo, 160.000 de iudeo-spanioli au pierit din cei 365.000 numărați în 1925. În ce-i privește pe iudeo-spaniolii din Maroc, aceștia au fost protejați, dar au părăsit această țară în masă cu ocazia decolonizării.

Ei sînt în număr, inevitabil aproximativ, de 378.000: Israel: 300.000, Bulgaria: 3.000, Turcia: 15.000, Marocul septentrional: 3.000, New-York și Statele-Unite: 15.000, Grecia: 2.000, Franța, Belgia și Anglia: 40.000.

Trebuie să plutim în aceste ape, căci dacă numărul celor care se reclamă de la iudeo-hispanitate este foarte probabil mai ridicat (să ne gîndim la evreii din țările latino-americeane), numărul celor care vorbesc încă limba lor de origine merge descrescînd cu pași mari. În plus, toți sau aproape toți sînt bi-, ba chiar, trilingvi. În Israel, ultim rezervor de iudeo-spanioli, ebraizarea, foarte de înțeles, face de asemenea să dea îndărăt iudeo-spaniola din ale cărei reviste nu mai rezistă decît *Aki Yerushalayim* scrisă în întregime în această limbă și care adună toată nostalgia iudeo-spaniolă a lumii. În Turcia, săptămînalul *Şalom* nu mai are decît o pagină în iudeo-spaniolă față de 6, 8 sau 10 în turcă. Acestea sînt două periodice supraviețuitoare dintr-o presă altădată înfloritoare care număra aproape 300 de titluri.

Renașterea iudeo-spaniolei prin literatura sa

Cu toate acestea, de aproape treizeci de ani, literatura iudeo-spaniolă renaște. Proza și poezia înfloresc. O dovedesc romancierii Enrique Saporta y Beja, autorul lui *En torno de la Torre blanca*, o emoționantă cronică a Salonicului, Itzak Ben-Rubi care rememorează universul concentraționar în tulburătoarea sa povestire *El sekreto del mundo*. În poezie, să reținem vocile Clarissei Nicoidski, romancieră în franceză, dar poetă în limba inimii sale, iudeo-spaniola Balcanilor, sau a lui Salamon Bidjerano și a operei sale intitulată *Kantes de Maturidad*, sau a Linei Albukrek, autoare a unor delicioase poeme adunate cu pioșenie de fiica sa sub titlul *87 anios lo ke tengo*.

Ar trebui să-i adăugăm la această listă prea scurtă pe toți colecții de povești, proverbe și romane care contribuie astfel la salvagardarea acestui prețios patrimoniu: astfel, Matilda Koen-Safrano a cules și a publicat în Israel *Kuentos del folklor de la Famiya Djudeo-espanyola*, Jaime B. Rosa, sub titlul *Sepharad 92* a editat un florilegiu de poeme de Avner Perez, Izan Konorti, Isahar Avzaradel etc.

În sfîrșit, alții, într-o altă limbă, fac totuși să re trăiască memoria: este cazul scriitoarei Annie Benveniste cu cronică sa intitulată *Le Bosphore à la Roquette* sau al Brigittei Peskine și al operei sale *Les eaux douces d'Europe* sau și al scriitoarei Nelly Kafsky cu volumul *Le rêve d'Esther*, care a făcut obiectul unei remarcabile adaptări pentru televiziune.

Iudeo-spaniola la universitate

Astăzi sîntem tocmai pe cale să recuperăm vestigiile acestei culturi. Universitatea la rîndul ei își asumă această sarcină, iar catedrele de iudeo-spaniolă (limbă, cultură și civilizație) se înmulțesc în lume. Prima a fost creată la Paris — la École des Langues et Civilisations Orientales Vivantes — în 1967; au urmat Sorbona (Institut d'Études Hispaniques) și École Pratique des Hautes Etudes. La

fel s-a întâmplat începînd cu anul 1972 cu Université Libre de Bruxelles (Institut Martin Buber). În aceste instituții în care predă H.V. Sephiha, au fost conduse peste 400 de lucrări (memorii și teze) în această disciplină pe care autorul o numește *iudeo-hispanologie*.

Mai mult, iudeo-spaniola este studiată în dialectologie în toate cursurile de lingvistică ale secțiunilor hispanice sau iberice ale universităților franceze.

La fel se întâmplă în universitățile din Spania unde Institutul Arias Montano din Madrid, și asta încă din 1941, editează revista *Sefarad*, care este pentru iudaismul spaniol ceea ce este revista *Al-Andalus* pentru islamismul spaniol.

În Germania și în alte țări europene, secția de limbi romanice a universităților este cea care înscrie iudeo-spaniola în programă. Așa este cazul pentru *Institut für Romanische Philologie* de la *Freie Universität* din Berlin. De asemenea există interes pentru această problemă în universitățile din Tübingen, München, Trèves, Aix-la-Chapelle și Frankfurt, ba chiar Innsbruck în Austria; la Fribourg, la Neuchâtel și la Geneva în Elveția și în Italia, în secțiile de spaniolă de la Veneția și de la Padova. Se interesează de asemenea alte universități, fie în cadrul studiilor iberice, fie în cadrul studiilor ebraice. În Anglia, secțiile hispanice se preocupă de asemenea de iudeo-spaniolă.

Numeroși corespondenți universitari din țările citate anterior precum și din Grecia, Polonia, fosta Cehoslovacie, Ungaria, ex-URSS, Bulgaria, România, ex-Iugoslavia, Danemarca, Olanda și Norvegia anunță formarea centrelor de studii și cercetări în domeniul disciplinei noastre. Iată importanța ce i se acordă.

În Israel, după o oarecare respingere a limbilor diasporei, s-a conștientizat bogăția lingvistică și culturală a iudeo-spaniolei. În prezent, această disciplină se predă în majoritatea universităților.

În afara limbii, literatura iudeo-spaniolă, și în particular romancero-ul iudeo-spaniol, solicită atenția specialiștilor în literatura spaniolă atît în universitățile franceze, cît și în cele străine. O dovedește foarte recenta *Anthologie bilingue de la poésie espagnole de la Pléiade* și producția nenumăratelor discuri de cîntece iudeo-spaniole în cursul ultimelor trei decenii.

Învățămînt comunitar și viață asociativă

Dar mai există și un învățămînt comunitar:

În Franța, crearea în anul 1979, a asociației *Vidas Largas* „pentru apărarea și promovarea limbii și culturii iudeo-spaniole”, a permis introducerea învățămîntului în comunitățile din Paris, Marsilia și Lyon. De asemenea în Belgia, în cadrul asociației *Los Muestros* și cam peste tot în lume. În fine, revista *Aki Yerushalayim* e deja difuzată pe Internet (<http://www.trendline.co.il/judeospa/>).

Asistăm la o veritabilă renaștere a interesului pentru iudeo-hispanologie. O dovedesc revistele și buletinele informative ce apar pretutindeni.

Această renaștere a culturii iudeo-spaniole se manifestă de asemenea pe unde: emisiuni cotidiene în Israel și la Madrid, bi-săptămînal în Franța, săptămînal în Belgia.

Viitorul iudeo-spaniolei

Tot ce s-a spus mai sus este foarte încurajant. Nu mai este vorba de agonie, ci de renaștere. Deseori, în vreme ce părinții se ocupă cu activitățile lor lucrative, copiii se îndreaptă spre bunicii lor care-i inițiază în iudeo-spaniolă și le satisfac interesul față de trecutul lor.

Curentul trece și ni se pare ireversibil, dar trebuie continuată culegerea moștenirii rămase de la cei bătrîni. Tocmai în acest scop se creează peste tot Ateliere iudeo-spaniole. Acestea li se alătură din ce în ce mai mulți cercetători. □

BIBLIOGRAFIE SUCCINTĂ

- BAUMGARTEN, Jean, *Le yiddish, collection „Que sais-je?”*, P.U.F., Paris, 1990.
- BEST, Otto F., *Mamelochen. Yiddish. Eine Sprache und ihre Literatur*, Insel Verlag, Frankfurt, 1973.
- BUSSE, W., *Hommage à Had'm Vidal Sephiha*, in *Sephardica*, Peter Lang, Bibliographie exhaustive de H.V. Sephiha. pp.21 f 63. 1996.
- DIAZ-MAS, P., *Los Sefardies, Historia, lengua y cultura*. Riopiedras Ediciones. 1986.
- HARSHAV, Benjamin, *The Meaning of Yiddish*. Univ. of California Press, Berkeley – Los Angeles – Oxford, 1990.
- HASSAN, J.M.& Romero. E. (ed.), *Actas del Primer Simposio de Estudios Sefardies*. C.S.I.C., Madrid 1970.
- KOEN-SARANO, M., *Kuentos del folklor de la famiya djudeo-espanyola, judéo-espahgnol/ hébreu*. E. Kana, Jérusalem 1986.
- LEROY, B., *L'aventure séfarade de la péninsule ibérique à la diaspora*, Albin Michel, Paris 1986.
- RENARD, R., *Sepharad*. Annales de l'Université de Mons, Mons 1966.
- ROSTEN, Leo, *The joys of Yiddish*. Penguin Books. Hamondsworth, 1974 (traducere franceză: Les joies du yiddish, Le Livre de Poche. Paris. 1994).
- SACHAR, H.M., *Adios España, Historia de los Sefardies*. Thassalia 1995.
- SEPHIHA, H.V., *L'agonie des Judéo-Espagnols*. Ed. Entente, coll. „Minorités”, Paris 1977, 1979 et 1991. Vom găsi aici un capitol despre presa iudeo-spaniolă.
- SEPHIHA, H.V., *Le judéo-espagnol*. Ed Entente, coll. „Langues en péril”, Paris 1986.
- SEPHIHA, H.V., *Contes judéo-espagnols - Du miel au fiel*, Traduits et présentés par H.V.Sephiha. Ed. Bibliophane, Paris 1992.
- Encyclopedia Judaica* (V-e Yiddish), Jérusalem, 1971.

Traducere de Cornelia Alexandru

*

Nathan Weinstock, avocat, colaborator științific al Institutului de Studii Iudaice din Bruxelles, specialist în traducerea memorialisticii iudaice, autor al volumului: *Le pain de misère* (*Histoire du mouvement ouvrier juif en Europe*) și al mai multor studii în domeniul istoriei și culturii evreilor din Europa.

Haïm-Vidal Sephiha (n. 1923), absolvent al Universității Sorbona, Facultatea de literatură, limbă și lingvistică spaniolă și portugheză și al Institutului național de limbă și civilizație orientală al Universității Sorbona Nouvelle, doctor în lingvistica iudeo-spaniolă, profesor al Universității Paris VIII și al Institutului Martin Buber din Bruxelles. A publicat numeroase articole, broșuri și cărți (*L'agonie des Judéo-Espagnols*, *Le Ladino*, *Vidal et les siens*).

Nathan Weinstock, Haïm-Vidal Sephiha, *Yiddish et Judéo-Espagnol. Un héritage européen*, (1997), editat de Bureau Européen pour les Langues Moins Répandues și preluat cu permisiunea editurii.

Ceangăii din Moldova¹

VILMOS TÁNCZOS

1. Denumirea

În județele moldovenești Bacău, Botoșani, Iași, Neamț, Vaslui și Vrancea, conform recensământului din 1992, trăiesc în jur de un sfert de milion (mai precis: 243 133) de catolici. Literatura de specialitate maghiară și internațională a ajuns la concluzia unanimă că populația catolică a Moldovei — cu excepția unui număr nesemnificativ de români, germani, polonezi, italieni și romi asimilați — este de origine maghiară. Acest fapt este recunoscut și de cercetători de prestigiu români.² Mai mult, pare verosimil ca și o anumită parte a populației românești de religie ortodoxă să fie de asemenea de origine etnică maghiară, dar nu putem vorbi de cercetări științifice propriu-zise referitoare la acest subiect.³ În absența unor cercetări convingătoare astăzi putem doar bănuși că asimilarea catolicilor maghiari din Moldova în secolele XVI-XVIII a fost nu numai de natură lingvistică ci și religioasă: populația anumitor sate — datorită presiunilor boierești și domnești, cât și a lipsei preoților — și-a pierdut nu numai limba ci și religia. Toponimicele unor așezări din Moldova⁴, toponimia generală a zonei, materialul patronimic, precum și relatările cronicarilor ne permit să tragem în mod neîndoielnic astfel de concluzii. Asimilarea inversă, adică a populației ortodoxe de limbă română în populația maghiară romano-catolică a fost probabil mult mai redusă, prezența numelor de origine română în satele catolice ne atrage însă atenția și asupra posibilității unui astfel de proces.

Atât literatura de specialitate cât și conștiința publică îi reține pe catolicii din Moldova sub denumirea de *ceangăi*. (În afara acestora sînt denumiți *ceangăi* și populațiile maghiare din Strîmtoarea Ghimeș și cei din Șapte Sate (Săcele) de lângă Brașov, uneori chiar și secuii care emigraseră la sfîrșitul secolului XVIII în Bucovina, reasezați ulterior în Bazinul Carpatic. Etimologia denumirii acestei populații constituie o importantă adendă la istoria *ceangăilor* înșiși: dintr-un punct de vedere științific larg susținut, dar insuficient demonstrat, denumirea de *ceangău*

izvorăște din verbul *csang/csáng*, ceea ce înseamnă „a pribegi”, „a vagabonda”, „a hoinări” etc., și trimite cu claritate la caracterul de populație dislocată, colonizată a ceangăilor.⁵

Comunitatea etnică maghiară din Moldova însă nu este unitară nici din punct de vedere istoric, nici etnografic sau lingvistic. Majoritatea cercetătorilor consideră eronată însăși denumirea unificatoare de *ceangău*, făcând distincția între populația maghiară așezată mai demult, în evul mediu, și refugiații secui sosiți în valuri mai mici sau mai mari în secolele XVII-XIX (îndeosebi la sfârșitul secolului al XVIII-lea). Unii vorbesc de maghiarime din Moldova, alții de secuime din Moldova⁶, alții consideră că deosebiriile pot fi descrise cel mai bine prin termenii de *maghiari ceangăi* sau *maghiari secui*.⁷ Utilizarea generalizată a denumirii de *ceangăi* este astăzi acceptată nu numai în discursul cotidian ci și în mediul istoricilor, etnografilor și lingviștilor. Procesele de asimilare și aculturație care se desfășoară în Moldova șterg tot mai mult deosebirile culturale existente în cultura populară tradițională, în limbă sau în conștiința istorică, astfel că populația de origine secuiască, care mai demult nu se considerase defel a fi *ceangău*, pare să accepte astăzi și în privința sa această denumire. Astăzi acest termen desemnează pentru ambele comunități o lipsă de apartenență, o distanțare atât de comunitatea românească cât și de cea maghiară, purtând totodată în sine și sensul peiorativ de corcitură, mixtură, imperfecțiune.

2. Problema originii. Răspîndirea regional-istorică a ceangăilor

Maghiarii din Moldova sînt amintiți de către izvoarele istorice începînd cu secolul XIII. În privința originii lor nu există însă nici pînă astăzi o poziție științifică unitară. Concepția romantică conform căreia ceangăii descind din cumani,⁸ precum și cea care îi considerase drept stratul de bază al fragmentelor de triburi maghiare din timpul descălecării rămase înafara arcului Carpatic, au fost abandonate.⁹ Astăzi este general acceptată opinia că maghiarii moldoveni au sosit în zonele așezărilor lor actuale nu dinspre Răsărit, ci dinspre Apus, din Bazinul Carpatic, cîndva în cursul evului mediu.¹⁰ Opiniile diferă însă atât în privința momentului istoric, respectiv a motivului primelor așezări în Moldova, cât și a zonei lingvistice maghiare de unde a avut loc această colonizare. Majoritatea cercetătorilor găsește o înrudire a populației ceangăilor cu maghiarii din Valea Someșului sau chiar a Tisei Superioare.¹¹ O teorie bazată pe geografia lingvistică susține însă că majoritatea ceangăilor provine din maghiarimea din Cîmpia Transilvană.¹² Se poate presupune că alături de populația maghiară de origine nesecuiască, la colonizarea spațiului moldovenesc au participat încă din evul mediu și secuii, prezența lor fiind perceptibilă mai ales în partea de sud, pe cursul inferior al Siretului și Trotușului.¹³

Este un punct de vedere general acceptat că venirea strămoșilor ceangăilor în Moldova se datorează unei politici programatice a statului ungar, misiunea lor fiind apărarea și controlul hotarelor de răsărit ale regatului. Această frontieră se

întinde de-a lungul liniei Siretului, ceea ce dovedește că expansiunea etnicului maghiar spre Răsărit nu s-a oprit pe linia Carpaților. Regii unguri căutaseră să stăpânească din punct de vedere militar și teritoriile de dincolo de fișia de securitate împingându-și punctele de observație și pază, precum și cetățile de graniță pînă pe linia Nistrului și Dunării. (Chilia/Kilia, Cetatea Albă/Dnyeszterfehérvár, Orhei/Örhely etc.) Colonizarea programatică în scopul apărării granițelor de răsărit nu poate fi mai timpurie decît finele veacului XIII. Primele așezări grănicerești din Moldova au putut lua ființă cel mai devreme după năvălirea tătarilor din 1241-42, apoi la începutul veacului XIV. Numărul maghiarilor moldoveni a crescut mai tîrziu în urma refugierii în Moldova a ereticilor husiți din Ungaria de Sud, prizoniți de Inchiziție.

Concepția românească conform căreia ceangăii moldoveni ar fi români maghiarizați de biserica catolică este lipsită de orice fundament științific. Această teorie creată pe considerente ideologice este menită astăzi să servească „reromânizarea” ceangăilor.¹⁴ Documentele istorice¹⁵, materialul toponimic și patronimic¹⁶, datele etnografice¹⁷ dovedesc că în anumite zone ale Moldovei — mai ales în punctele strategice sub aspect militar cum erau văile rîurilor din fața trecătorilor din Carpați — așezarea populației românești a fost precedată de prezența etnicului maghiar.

Maghiarii din Moldova beneficiaseră pînă la bătălia de la Mohács (1526) de ocrotirea Regatului Ungar, puternic centralizat, fiind un factor important al politicii imperiale a acestuia. Se poate lesne dovedi din surse istorice că la cumpăna veacurilor XV-XVI cea mai numeroasă populație neromânească a Moldovei multietnice era la acea vreme cea a maghiarilor care numărau cca. 20-25 de mii de suflete¹⁸, deși numărul total al populației principatului era aproape imposibil de evaluat. Conform evidenței realizate de domnitorul Petre Șchiopul în 1591, întreaga populație a Moldovei s-ar fi numărat la 47.167 de locuitori, dar este puțin probabil ca acest număr să se fi referit la întreaga Moldovă.¹⁹ Istoricii români estimează populația ambelor principate la sfîrșitul evului mediu la jumătate de milion, dar această estimare este lipsită de orice bază reală, numărul real trebuind să-l căutăm probabil între aceste două valori.²⁰ Ponderea demografică a maghiarilor era oricum semnificativă, importanța lor fiind amplificată de rolul lor social, economic și politic.

Populația maghiară s-a așezat îndeosebi în lunca vastă și mănoasă a celui mai mare rîu din Moldova, Siretul, și în zonele de vărsare ale afluenților vestici (Moldova, Bistrița, Trotuș). În vremea aceea teritoriul populat de maghiari se compunea din unități închise, aflate în strînse relații de comunicare (de exemplu între Suceava și Roman, în jurul Bacăului, pe malul drept al Siretului, pe cursul inferior al Trotușului etc.), unde așezările constituiau un lanț neîntrerupt. În locurile strategice din punct de vedere economic, comercial și militar s-au format orașe (Roman=Románvásár, Adjud = Egyed[halma], Trotuș = Tat[á]ros, Târgu-Ocna = Aknavásár, Baia = [Moldva]bánya, Iași = Jász[vásár], Huși = Husz, Bârlad = Barlád

etc.) a căror populație era maghiară și parțial germană. Viața urbană și comerțul din Moldova s-au dezvoltat datorită activității maghiarilor și germanilor în secolele XIV-XV. (Nu întâmplător cuvântul „oraș” provine din maghiarul „város”). Dezvoltarea burgheziei însă, datorită condițiilor politico-militare neprielnice, a început să stagneze încă pe la sfârșitul secolului XVI, iar în urma invaziilor tătare și cazace din secolul XVII a fost nimicită complet. Populația negustorească și meșteșugărească, maghiară în majoritate, a micilor orașe a fost asimilată de populația românească.²¹

Populațiile satelor ceangăiești așezate în cîmpie, omogene din punct de vedere etnic și religios, ocupate cu agricultura — deși căzute în jobăgie în secolele XVII-XVIII într-o proporție însemnată — fuseseră inițial răzeși, adică birurile erau plătite de comunitățile satești în comun și nemijlocit domnitorului, fără intermedierea boierilor. Se poate presupune că satele românești de răzeși au preluat de la aceștia anumite tehnici gospodărești și cutume juridice (anumite forme de autonomii, împărțirea sezonieră a hotarelor cu „săgeata”, rolul neamurilor în stăpînirea pămînturilor etc.)²². Locuitorii satelor de țărani liberi în evul mediu moldovenesc erau denumiți „răzeși”, ceea ce provine din maghiarul „részes” [avînd parte]. Sistemul amplasării proprietăților grupate în fundături, o reproducere a relațiilor medievale a neamurilor, este viu și astăzi în unele sate.²³

Din toponimicele moldovene, din amplasarea satelor între timp românizate, din mărturiile scrise care s-au păstrat putem deduce în mod neîndoielnic că spațiul locuit de maghiarii din Moldova era în evul mediu mult mai întins decît cel în care trăiesc astăzi descendenții acestora. Datorită pustiirilor războaielor și a asimilării lingvistice și religioase, din anumite zone a dispărut complet etnicul maghiar, lanțul satelor s-a întrerupt, spațiul locuit s-a strîns. Descendenții maghiarilor moldoveni de origine nesecuiască trăiesc astăzi doar în două insule lingvistice la nord de Roman (așa numiții *ceangăi de nord*) și în cîteva sate la sud de Bacău (așa numiții *ceangăi de sud*). Poziția geografică centrală a satelor păstrate pînă în ziua de azi, condițiile lor economice avantajoase conduc la ipoteza că locuitorii lor fac parte din primii descălecători. Ambele grupări ale ceangăilor (de nord și de sud) se caracterizează printr-o limbă puternic arhaică și o cultură populară păstrătoare a numeroase elemente arhaice.

Satele cele mai mari, cu o așezare centrală, ale *ceangăilor de nord* sînt Săboani (Szabófalva) și Pildești (Kelgyest), în satele catolice din jur bătrîinii mai știu într-o măsură mai mare sau mai mică ungurește (Iugani/Jugán, Traian/Újfalu, Bărgăoani/Bargován etc.), în restul satelor românizarea fiind completă. Din centrul insulei lingvistice nordice (mai ales din Săboani) își trag originea satele Bălușești/Balusest și Ploscuțeni/Ploszkucény de pe cursul inferior al Siretului.

Satele cele mai importante ale *ceangăilor de sud* sînt Valea Seacă/Bogdánfalva, Galbeni/Trunk, Valea Mare/Nagypatak și Gioseni/Gyoszeny, ultimul

evidențiind puternice influențe secuiești. O extindere a satului Valea Seacă de după primul război mondial este satul Traian/Újfalú. La Pădureni/Szekatúra numai bătrînii mai înțeleg ungurește.

Datorită războaielor din secolele XVI-XVII, a molimelor și nu în ultimul rînd datorită asimilării lingvistice și religioase, numărul maghiarilor din Moldova s-a redus substanțial și de abia din a doua jumătate a secolului XVIII a început din nou să crească datorită amplificării imigrării secuilor. Secuii au venit mai ales din zona răsăriteană a Secuimii — din scaunele catolice ale Ciucului și Gheorghenilor, precum și din Trei Scaune — îndeosebi în timpul Siculicidului (1764), astfel că majoritatea satelor *ceangăilor secuii* existente și astăzi a luat ființă atunci. Întrucît pămînturile cultivabile ale Secuimii, înapoiate din punct de vedere economic, erau limitate, scurgerea excesului de populație spre Moldova a continuat și în cursul veacului XIX. Ritmul emigrării s-a intensificat din nou la cumpăna veacurilor, dar țintele principale ale secuilor nevoiți să emigreze deveniseră orașele mai mari ale Vechiului Regat.

În proporție mai redusă, printre imigranții în Moldova erau și reformați care s-au asimilat în scurt timp la catolicii majoritari. În anumite sate (Sascut/ Szászkút, Pralea/Prálea, Vizantea/Vizánta), deși majoritatea era reformată, nu și-au păstrat religia originară. Ceea ce înseamnă totodată că nu vom putea găsi reformați printre ceangăi, cei 518 reformați maghiari din Moldova consemnați cu ocazia recensămîntului din 1992 fiind stabiliți recent.

Așezările moldovenești în care trăiesc ceangăii secuii se deosebesc foarte mult între ele:

a) Pe vremea apogeei valurilor de refugiați secuii (sfîrșitul secolului XVIII) s-au pus în mișcare spre răsărit mari grupuri compacte, care în majoritatea cazurilor au rămas împreună și în Moldova. În această perioadă s-au constituit satele cele mai mari ale secuilor moldoveni, omogene din punct de vedere etnic și religios, pe spațiile nelocuite sau slab populate ale Moldovei (Pustiana/Pusztina, Frumoasa/Frumósza, Lespezi/Lésped, Pângărești/Szölőhegy și împrejurimile sale, Unguri/Magyarfalú, Vladnic/Lábnik, Călugăreni/Kalugarén etc.) Deorece cele mai rodnice pămînturi erau deja „ocupate”, noii veniți trebuiau să se mulțumească cu văile mai înguste ale micilor rîuri, astfel că pînă și aceste mari sate secuiești au un caracter oarecum montan.

b) În cazul mai multor sate putem presupune că peste o populație medievală de origine maghiară existentă (adesea demonstrabilă) s-au așezat secuii, influențînd semnificativ limba și cultura așezării respective. În zona Siretului astfel de sate sînt cu certitudine Gioseni / Gyoszeny, Luizi-Çălugăra / Lujzikalagor, Cleja / Klézse și Faraoani / Forrófalva,²⁴ eventual și Fundu Răcăciuni / Külsőrekecsin și Sascut / Szászkút. Pe valea Trotușului și a afluenților acestuia o veche populație maghiară se presupune a fi existat și la Oituz / Gorzafalva, Tg. Trotuș / Tatros și poate la

Onești/ Onyest. Întrucât graiul inițial, sub puternica influență secuiască, s-a estompat, clasificarea acestor tipuri de sate cu metoda geografiei lingvistice a devenit problematică.²⁵ Este interesant că ceangăii de nord niciunde nu s-au amestecat cu secuii, ceea ce poate fi explicat prin densitatea mai mare datorată unui spor demografic superior, și chiar suprapopularea acestei zone.

c) Secuii sosiți în grupuri mai mici sau veniți mai târziu (în cursul secolului XIX), eventual proveniți chiar și din satele moldovenești deja existente, s-au stabilit și în sate românești sau în împrejurimile acestora. Ne putem imagina și ca anumite așezări să fi fost populate simultan de români și secu. În această categorie putem cuprinde așezările cu populație mixtă din văile râurilor mai mici (Trotuș / Tatros, Tazlău / Tázló, Bistrița / Aranyos-Beszterce ș.a.), cum ar fi Gârleni / Gerlény, Liliéci / Lilijecs, Solonț / Szalonc, Florești / Szerbek, Vereșești / Gydráska, Enăchești / Jenekest, Turluianu / Turluján, Bogata / Bogáta, Dărmănești / Dormánfalva, Valea Seacă / Szárazpatak etc., ba chiar și în lunca Siretului putem întâlni astfel de sate (Chetriș / Ketris, Furnicari / Furnikár, Gheorghe Doja / Dózsa-Újfalu etc.). În zona montană a Carpaților a avut loc un mixaj etnic similar (Ciughești / Csügés, Brusturoasa / Bruszturósza, Gutinaș / Gutinás, Fereastră Oituz / Fűrészfalva, Vizantea / Vizánta etc.). Așezări maghiare de mici dimensiuni sau părți de sate se pot întâlni și în zona izvoarelor unor pârâuri montane, deasupra unor așezări românești (Cucuieți / Kakujéc, Bogdănești / Ripa, Lărguța / Larguca, Strugari / Esztrugár-Neszujest, Livezi / Váleri, Berzulești / Berzunc-Butukár, Seaca / Szálka, Slănic / Szalánc, Cerdac / Cserdák, Capătă / Kápota, Pralea / Prálea etc.).

În general putem observa că secuii sosiți în Moldova în cursul secolelor XVIII-XIX s-au așezat în zone cu caracter mai degrabă montan — mai puțin prielnice pentru agricultură, dar bune pentru viticultură, creșterea animalelor și exploatarea forestieră — și s-au răspândit pe un spațiu relativ întins. Dimensiunea satelor este în general mai mică decât cea a așezărilor maghiare medievale și locuitorii lor trăiesc adesea în medii etnic și religios mixte, ceea ce a favorizat asimilarea lor lingvistică. Cu toate acestea trebuie să subliniem că partea secuiască a ceangăilor din Moldova este mai puțin asimilată decât populația maghiară stabilită în evul mediu, astfel că cca. 80% dintre catolicii moldoveni care și-au păstrat limba maternă provin din rîndurile ceangăilor secu.

3. Date istorico-demografice

Pe baza izvoarelor din secolele XVI-XVIII (de ex. conșcrieri bisericești, note de călătorie etc.) evoluția istorică a numărului catolicilor din Moldova poate fi evaluată doar cu aproximație. Din prima jumătate a secolului XIX, dar mai ales începînd cu cea de-a doua jumătate, dispunem de date destul de exacte, putîndu-ne forma o imagine despre procesele demografice mai importante pe baza conșcrierilor bisericești, a evaluărilor domnești, mai târziu pe baza primelor recensăminte (1859,

1899) și a publicațiilor științifice. Dintre recensămintele moderne ale secolului XX pot fi utilizate doar cele din 1930, 1941 și 1992, întru-cît numai acestea au publicat date referitoare la compoziția confesională a satelor. Recensămintele perioadei „socialiste” (1956, 1966, 1977) au dat publicității informații doar la nivelul unităților administrative mai mari, sau chiar dacă au publicat date referitoare la structura satelor (1966), nu au existat întrebări referitoare la apartenență religioasă, astfel că ele nu sînt relevante pentru populația ceangăilor moldoveni.

În baza acestor surse limitate — dar mai ales în lumina datelor furnizate de recensămîntul din 1992 — s-ar putea trage niște concluzii asupra tendințelor demografice ale catolicilor din Moldova (de ex. sporul de populație, emigrarea spre alte zone administrativ-teritoriale, evoluția lor numerică raportată la majoritatea ortodoxă etc.), dar cercetarea științifică a rămas încă datoare cu această muncă.²⁶ Astfel că trebuie să ne mulțumim cu prezentarea datelor istorice globale referitoare la întreaga Moldovă, nedispuînd de informații comparabile referitoare la unități teritoriale mai mici, respectiv la date istorice comparabile la aceeași unitate administrativ-teritorială.

Tabelul 1.
Evoluția istorică a numărului catolicilor din Moldova

Perioada	Numărul catolicilor	Sursa
Încep. sec.XVI	cca. 25-30.000 (din care etnici maghiari cca. 20-25.000)	Mikecs 1941. 245-246. (estimare)
1591	cca. 15.000	Mikecs 1941, 246. (conscriere bisericească: B.Brutti)
1646	5.547	Mikecs 1941. 245. și Benda 1989.31. (conscriere bisericească: M.Bandinus)
1696	2.799	Benda 1989.31. (conscriere bisericească: necunoscut) ²⁷
1744	5.500	Auner 1908.48. (R.Jezierski, episcop de Bacău)
1807	21.307	Auner 1908.65. (consulul Hammer)
1851	45.752	Domokos 1987.116-119. (conscriere bisericească)
1859	52.811	Recensămînt oficial (după Szabados 1989.92.)
1875	58.809	Domokos 1987.116-119.
1899	88.803	Recensămînt oficial (după Szabados 1989.92.)
1902	64.601	Auner 1908.79. ²⁸ (pe baza conscrierii bisericești)
1912	97.771	Recensămînt oficial. ²⁹
1930	109.953	Recensămînt oficial. ³⁰
1992	240.038	Recensămînt oficial. ³¹

Datele tabelului de mai sus pot fi explicate prin evenimentele schițate mai devreme ale istoriei maghiarilor din Moldova.

Creșterea demografică evidentă a ultimelor două secole nu se datorează unor noi imigrări, ci unui spor natural deosebit de ridicat. În secolele XIX-XX au dispărut molimele atât de curente în veacurile anterioare, asistența medicală s-a îmbunătățit, a scăzut mortalitatea infantilă, în timp ce catolicii din Moldova și-au păstrat comportamentul demografic tradițional înrădăcinat într-o mentalitate arhaică-religioasă, ceea ce a condus la un spor demografic unic în Europa.

Numărul catolicilor din Moldova a crescut între 1930-1992 de la 109953 de suflete la 240038, iar această creștere de 118% depășește cu mult sporul natural, de asemenea foarte ridicat, de 67% al provinciei (Moldova). Totodată trebuie să luăm în considerare că în anii „industrializării socialiste” Moldova suprapopulată era cea mai bogată furnizoare de mînă de lucru, iar odată cu mutarea populației românești a avut loc și deplasarea unei părți a ceangăilor în orașele transilvane sau în zonele industriale din Sud. Numărul celor care s-au mutat în Ardeal poate fi apreciat la cca. 50 de mii, iar a celor mutați în Dobrogea și Muntenia la cca. 15 mii.³² Despre numărul deloc neglijabil al celor aflați în străinătate în momentul recensămîntului (ianuarie 1992) ca muncitori sezonieri — mai ales în Izrael, Ungaria și Italia —, nu avem informații. Luînd în considerare toate aceste elemente putem concluda că creșterea demografică de după 1930 era de fapt nu de 118%, ci de 180%, respectiv că numărul populației de origine ceangăiască în cele șase decenii dintre 1930-1992 s-a triplat.

4. Procesul de asimilare lingvistică

În literatura referitoare la ceangăi găsim suficiente date privind românizarea continuă — naturală sau forțată — a acestei populații de origine medievală maghiară de-a lungul istoriei sale multiseculare. Ca urmare a procesului de asimilare majoritatea catolicilor din Moldova astăzi nu-și mai cunosc limba strămoșilor lor și se consideră români.

Datele referitoare la faptul însuși al asimilării sînt însă foarte răzlețe, astfel că despre procesele de asimilare din perioadele anterioare secolului XX, în absența surselor adecvate, nu avem multe de spus. După cum am văzut, în perioada dintre evul mediu și secolul XVIII pînă și în privința evoluției numărului absolut al catolicilor sîntem nevoiți să ne bazăm pe estimări indirecte, iar despre procesul de asimilare deja existent dispunem doar de cîteva relatări cu valoare de semnal. (Ne referim în special la informațiile existente în rapoartele bisericești, relatările diplomatice, descrierile de călătorie.)

Datele furnizate de măsurătorile românești referitoare nu numai la numărul absolut al catolicilor dar și cele referitoare la limba maternă le putem considera corecte.³³ Problemele provin nu atât din corectitudinea datelor, cît mai ales din lipsurile procedurilor.

Schematismele episcopiei din Iași ne oferă informații numai despre numărul total al catolicilor (cf. tabelul), așa că datele referitoare la limba maternă a recensământului din 1859 sînt deosebit de valoroase. Rezultatele acestor măsurători evidențiază din cei 52.881 de catolici din Moldova existența a 37.825 (71,6%) de locuitori cu limba maternă maghiară, ceea ce înseamnă că celelalte 15.058 de suflete (28,4%) aveau deja limba maternă română. Rezultatele recensământului au fost date publicității și pe județe,³⁴ astfel că această măsurătoare poate constitui punct de plecare pentru alte cercetări detaliate. Luînd în considerare situația actuală este aproape surprinzător că în 1859 din populația catolică a județului Bacău (25.896) 86,6% (22.426), iar din cea a județului Roman (15.588) 94,6% (14.736) se declaraseră încă maghiari. În a doua treime a secolului XIX, probabil chiar și la începutul secolului XX, în zona centrală a spațiului „clasic” de colonizare a maghiarilor ceangăi — adică a ceangăilor de nord din zona Romanului, a ceangăilor de sud din zona Bacăului, precum și în cea a ceangăilor secuî — exista o situație lingvistică asemănătoare cu cea a Țării Secuilor de astăzi. Asimilarea a pornit din zonele de margine, din zonele de diasporă catolică: la data recensământului doar o cincime a catolicilor din Moldova trăiau în afara județelor Bacău și Roman (11.379 suflete din 52.811), dar dintre aceștia doar 663 de suflete (5,8%) se declaraseră maghiari.

Din păcate, următorul recensământ din Moldova, cel din 1899, nu a mai luat în considerare aspectele naționale și lingvistice. Lacunele recensământului au fost compensate oarecum de *Marele Dicționar Geografic al României*, o lucrare științifică de prestigiu, publicată în cinci volume între 1898-1902,³⁵ în care datele provenite din surse oficiale sînt publicate pe localități. În cazul așezărilor mai importante locuite (și) de catolici se fac referiri numerice la apartenența etnică, respectiv limba maternă a populației. Cercetătorii maghiari ai ceangăilor, deși aveau cunoștință de această sursă, nu i-au acordat atenția cuvenită.³⁶ Din datele demografice publicate aici putem deduce că proporția celor care se declaraseră catolici maghiari a scăzut la sfîrșitul secolului XIX și în județele Bacău și Roman.³⁷

Asimilarea lingvistică a ceangăilor din Moldova a devenit de fapt fenomen de masă în cea de a doua jumătate a secolului XIX, dar acest proces atunci atinsese probabil doar populația catolică aflată în stare de diasporă în interiorul așezărilor și cea a satelor aflate printre sate românești ortodoxe, în special zonele de margine ale blocului ceangăilor de nord. Pe baza celor două surse de mai sus se poate constata că proporția semnificativă a populației catolice maghiare expusă cel mai puternic pericolului asimilării era cea de diasporă, care se mutase datorită suprapopulării zonei sale de baștină din împrejurimile Romanului și în mai mică măsură ale Bacăului, în cea de a doua jumătate a secolului XIX.³⁸ Comunitățile ceangăilor create în urma dispersării, împreună cu cîteva sate mai mari, dar izolate, au fost asimilate încă în acel secol. În centrul insulei lingvistice de nord (în Săboani

și împrejurimile sale imediate), dar mai ales în comunitățile ceangăilor din jurul Bacăului, precum și în satele mai mari de ceangăi secui din valea Tazlăului și Troțușului, la cumpăna veacului încă nu începuse asimilarea lingvistică, populația maghiară aproape că nici nu știa românește.

În lipsa datelor adecvate procesele de asimilare petrecute în secolul XX sînt aproape imposibil de urmărit cu rigoare matematică. Măsurătorile oficiale românești din secolul XX referitoare la maghiarii din Moldova pot fi considerate ca autentice doar în privința apartenenței confesionale,³⁹ ele fiind cu totul inadecvate pentru formarea unei imagini cît de cît reale despre cunoștințele de limbă maghiară, despre identitatea etnic-națională, adică despre gradul de asimilare, ale catolicilor moldoveni. Deformările recensămintelor din 1930 și 1992 sînt revelate atît de contradicțiile lor interne⁴⁰ cît și de fapte experimentale. Este de-ajuns să ne referim aici la mulțimea datelor puse în evidență prin lucrările de specialitate etnografice, lingvistice, istorice, apărute în ultimele decenii⁴¹, care demonstrează în mod neîndoielnic că în Moldova trăiesc astăzi comunități etnice maghiare și în locurile pe care recensămintele românești le ignoră cu desăvîrșire.

Potrivit recensămintelor oficiale românești din secolul XX catolicii din Moldova, atît din punct de vedere al limbii materne cît și al naționalității, în 1992 au devenit integral români.

Tabelul 2.
Evoluția numerică a maghiarilor din Moldova
după recensămintele oficiale românești.

Anul	Totalul pop.	Nr. cat.	Prop. cat.	Nr. magh.	Prop. magh.	Prop. magh. dintre catolici	Sursele
1859	1.325.406	52.881	4,0%	37.825	2,9%	71,6%	Szabados 1989. 91.
1899	1.848.122	88.803 ⁴²	4,8%	24.276 ⁴³	1,3%	27,3%	Idem 94.
1912	2.139.154	97.771 ⁴⁴	4,6%				Recensămînt oficial ⁴⁵
1930	2.433.596	109.953	4,5%	23.894 ⁴⁶	1,0%	21,7%	Recensămînt oficial ⁴⁷
1941	2.769.380			9.352 ⁴⁸	0,3%		Recensămînt oficial ⁴⁹
1948	2.598.259			6.618 ⁵⁰	0,3%		Recensămînt oficial ⁵¹
1956 ⁵²	2.991.281			8.829 ⁵³	0,3%		Recensămînt oficial
1966 ⁵⁴	3.391.400			4.748 ⁵⁵	0,14%		Recensămînt oficial
1977 ⁵⁶	3.763.221			3.276 ⁵⁷	0,09%		Recensămînt oficial
1992 ⁵⁸	4.079.046 ⁵⁹	240.038	5,9%	3.098 ⁶⁰	0,08%	0,8%	Recensămînt oficial ⁶¹

Din datele tabelului reiese cu claritate că numărul catolicilor din Moldova a crescut între 1859 și 1992 aproape de cinci ori (de la 52 881 de suflete la 240 038), proporția raportată la totalul populației modificîndu-se de asemenea în

favoarea lor: dacă la mijlocul secolului XIX reprezentau 4% din populația Moldovei, astăzi reprezintă 6%. Acest spor este cu atât mai spectaculos dacă luăm în considerare, pe de o parte sporul natural al populației în general ridicat în Moldova, pe de altă parte emigrarea masivă a ceangăilor care a atins în ultimele decenii cca. 65.000 de suflete.

În același timp reiese că, în perioada analizată, ceangăii catolici de origine maghiară și-au pierdut cu desăvîșire — cel puțin în conformitate cu datele recensămintelor — limba maternă și conștiința identității maghiare. La mijlocul secolului XIX 71,6% (din cei 52.881 de catolici 37.825 de suflete) s-au declarat maghiari, astăzi însă doar 0,8% (din 240.038 de suflete 1826) se consideră maghiari. Mai mult, dacă luăm în considerație și repartizarea teritorială a catolicilor, putem constata că recensămîntul a înregistrat în orașe 1.301 catolici maghiari, pe cînd la sate doar 525 catolici s-au declarat maghiari. În concluzie: conform recensămintelor, în satele ceangăiești din Moldova la sfîrșitul secolului XX numărul celor de naționalitate maghiară s-a redus la acest număr din urmă.

5. Gradul de cunoaștere a limbii maghiare astăzi

Pe baza datelor de mai sus nu putem trage concluzii despre conștiința identitară etnică-lingvistică a celor aproximativ un sfert de milion de ceangăi din Moldova. În conformitate cu datele oficiale, procesul de asimilare — care reiese în mod univoc din aceste date — s-a încheiat definitiv, proporția maghiarilor ceangăi din totalul populației din Moldova a devenit total nesemnificativă (împreună cu cei din mediul urban nu depășește 1826 de suflete, adică 0,04%).

De această dată scopul nostru nu este de a cerceta modul în care recensămintele oficiale românești de la sfîrșitul secolului XX au ajuns la aceste rezultate. Dorim să remarcăm doar că datele descrescătoare ale tabelelor de mai sus reflectă un proces de asimilare real al maghiarilor din Moldova, dar este indiscutabil că la obținerea acestor date au contribuit și condițiile artificial create ale recensămintelor, acestea contribuind substanțial la procesul de asimilare deja existent.⁶²

Cu ajutorul datelor recensămintului din 1992 s-a putut demonstra poziția politică românească oficială că problema maghiară în Moldova nu mai există. Statul român nu recunoaște în mod oficial existența etniei maghiare în Moldova, și întrucît întreaga populație a ceangăilor este considerată românească, li se refuză și cele mai elementare drepturi minoritare, forțînd astfel asimilarea totală, lingvistică și identitară, a acestora la populația românească.

Cunoscînd această situație reală considerăm legitimă întrebarea: *oare cîți din ceangăii din Moldova mai cunosc limba strămoșilor lor?*

În lipsa datelor oficiale voi încerca să evaluez — pe baza experiențelor mele obținute cu ocazia cercetărilor etnografice de teren — evoluția în perioada de după recensămîntul din 1930 a numărului ceangăilor care înțeleg, respectiv vorbesc

limba maghiară.⁶³ În Moldova efectuez începînd din 1980 cercetări — în primul rînd etnografico-religioase — în sînul ceangăilor catolici. Pe lîngă aceasta, între 1992-1996 am efectuat în 110 așezări moldovenești cercetări privind conștiința identitară a ceangăilor. Datele de mai jos (vezi tabelul 3.) reflectă situația lingvistică a primei jumătăți a anilor nouăzeci.

Cu ocazia activității de teren am căutat să cercetez toate acele sate unde am putut presupune existența vorbitorilor de limba maghiară pe baza recensămîntului din 1992, a literaturii de specialitate și a informațiilor culese la fața locului. În cele din urmă am găsit 83 de astfel de așezări. Îmi pot imagina că există încă cîteva mici așezări unde cei mai în vîrstă înțeleg/vorbesc limba maghiară și care au fost omise de cercetători.⁶⁴ Dar chiar dacă mai există astfel de sate, numărul total al vorbitorilor de maghiară nu poate depăși cîteva sute, ceea ce nu modifică în mod substanțial rezultatul.

Pentru interpretarea coloanelor tabelului 3. consider necesar să fac cîteva observații metodologice preliminare:

1. În timpul cercetărilor de teren am observat că faza în care se află procesul de pierdere lingvistică diferă de la sat la sat, ceea ce reiese din diferențele de competență lingvistică a generațiilor. În satele care se află în faza finală a românilizării doar cei mai în vîrstă vorbesc încă ungurește, în altele cunoașterea limbii maghiare este generală și la generația de mijloc, și doar cea tînără nu mai înțelege maghiara. Supraviețuirea lingvistică are cele mai mari șanse acolo unde copiilor li se transmite limba maghiară. Granița lingvistică generațională, în cazul majorității satelor, nu poate fi trasată cu exactitate atîta timp cît competența lingvistică variază și de la o familie la alta, totuși deosebirile dintre sate în această privință sînt relevante. (De aceste diferențe sînt conștienți și ceangăii înșiși, opinia interlocutorilor mei despre gradul de cunoaștere a limbii maghiare într-un sat sau altul a coincis în general cu observațiile mele.) Pe lîngă diferențele regionale și generaționale de cunoaștere a limbii maghiare, pînă nu de mult existau diferențe semnificative și între sexe: femeile care părăseau rar spațiul închis al satului păstrasera mai bine limba decît bărbații care aveau o mobilitate socială mai mare.

Aprecierile referitoare la cunoașterea limbii maghiare s-au bazat pe trasarea aproximativă a graniței generaționale. În acele locuri unde copiii erau învățați, pe lîngă limba română și limba maghiară, am considerat 100% gradul de cunoaștere a limbii maghiare. (Sate, în care copiii ar fi învățați exclusiv ungurește, nu am întîlnit.) În acele sate în care asimilarea lingvistică a început relativ recent, în deceniile din urmă, am scăzut numărul estimat al copiilor și tinerilor care nu înțeleg deloc ungurește din numărul catolicilor. În acele sate în care semnalez doar 10-20% (sau și mai puțini) vorbitori de limba maghiară, numai generația cea mai vîrstnică (sau doar o parte a acestuia) vorbește încă maghiara. La estimarea

procentajului vorbitorilor de limba maghiară am luat în considerare datele recensământului din 1992 referitoare la distribuția pe categorii de vîrstă a populației.

2. Despre procesul de asimilare lingvistică și gradul diferit de cunoaștere a limbii maghiare pe sate și generații, călătorii și cercetătorii Moldovei relatează de secole. Este evident însă că, în condițiile modernității și globalizării, și procesul „tradițional” de asimilare etno-lingvistică se modifică. Unitatea culturală a satului tradițional este pe cale de dispariție — este de-ajuns să ne referim la fenomenul navetismului, la contactele zilnice cu orașul, la școlarizare, la organizarea vieții religioase, la răspîndirea mijloacelor de comunicare în masă și la alți factori de aculturație —, ceea ce înseamnă că ceangăii din Moldova sînt afectați de influențe culturale care tind să egalizeze diferențele de altădată în procesul de asimilare lingvistică. Diferențele graduale moștenite din lumea tradițională (dintre așezări, generații și sexe) încep să-și piardă importanța, pierderea spațiului vital relativ închis, legat de cultura țărănească, pare să ducă la accelerarea, „globalizarea” procesului de asimilare lingvistică.

Un exemplu relevant pentru fenomenul de asimilare lingvistică în condițiile modernității îl constituie situația familiilor de ceangăi mutate la oraș: în aceste familii copiii nu mai învață deloc ungurește, independent de satul din care provin părinții. Din acest motiv tabelul nu cuprinde datele populației de ceangăi mutate în (marile) orașe ale Moldovei (Bacău, Roman, Iași), printre care — în funcție de locul lor de baștină — mulți cunosc încă probabil limba maghiară. Noile cartiere industriale ale orașelor din Moldova este astfel terenul ideal al asimilării rapide, instantanee am putea zice, a ceangăilor, astfel că a face o estimare a „populației maghiare” în aceste zone ar constitui doar afișarea nefondată a unor cifre. (Am reținut însă acele părți anexate, sate limitrofe ale orașelor din Moldova în care ceangăii trăiesc în structura tradițională a satului de odinioară, cum ar fi Onești, Tîrgu Ocna, Slănic Moldova.)

În urma modificării culturale datorate influenței factorilor de modernizare (aculturația) și uniformizării (globalizării) culturale procesul de asimilare se accelerează: întîlnim tot mai frecvent pe tot cuprinsul Moldovei fenomene asimilaționiste independente de tradițiile cultural-lingvistice ale unor grupuri sau comunități. Datorită acestui fapt, procesul de asimilare poate fi descris din ce în ce mai anevoios cu ajutorul opticilor și metodelor tradiționale (prin consemnarea deosebiriilor identitare și a cunoștințelor lingvistice a așezărilor, a comunităților religioase, a generațiilor și sexelor, de pildă.) Cu toate acestea, atît în procesul muncii de teren cît și al prelucrării datelor, am utilizat această metodă clădită pe structura identitară tradițională, considerînd că deosebirile menționate — fiind vorba de comunități puternic tradiționaliste — persistă și astăzi în sînul comunităților ceangăilor. Am considerat totodată că, prin consemnarea diferențelor

în privința cunoașterii limbii materne dintre sate și generații, pot ajunge la rezultate cuantificabile.

3. În lumea tradițională, în formarea competențelor lingvistice ale individului educația spontană în cadrul lingvistic local, comunitar avea un rol determinant. Astăzi, competențele lingvistice individuale sînt din ce în ce mai mult și *rezultatul unei opțiuni*: părinții se străduiesc să satisfacă așteptările unui mediu social mai larg și, ca urmare, vorbesc doar românește cu copiii; ulterior și copiii care au crescut în acest spirit vor deveni adepții acestor vederi, atîta timp cît școala, biserica, mass-media îi conving că trebuie să folosească limba cu prestigiu social mai ridicat — cea a statului. Este însă un fenomen generalizat că acești copii care în familie învață doar românește, își însușesc de-acum în stradă, oarecum „accidental”, graiul maghiar local, ceea ce înseamnă că în formarea competențelor lingvistice maghiare rolul principal îl joacă în continuare practica lingvistică comunitară spontană. Deoarece rolul limbii maghiare în comunicarea socială scade, și în transmiterea de la o generație la alta a limbii apar tulburări din ce în ce mai grave.

În asemenea condiții evaluarea reală a gradului de cunoaștere a limbii maghiare este deosebit de dificilă — vorbitorii resimt ca pe un stigmat graiul lor regional, le e rușine să vorbească o limbă maghiară a cărei cunoaștere o consideră imperfectă, utilizarea limbii statului cu un prestigiu superior reprezintă pentru ei o identificare avantajoasă, astfel că preferă să vorbească românește etc. — așa încît în stabilirea cunoștințelor lingvistice m-am străduit să mă bazez pe observații externe legate de practica lingvistică spontană, iar dacă apăreau orice fel de dubii, am verificat datele în mod repetat. În satele ceangăiești mai importante am revenit de mai multe ori, astfel că am avut prilejul să observ situații lingvistice faptic autentice.

Tabelul 3.

Situația limbii maghiare în satele ceangăilor din Moldova

Denumirea așezării ⁶⁵	Totalul populației (1992) ⁶⁶	Numărul catolicilor (1992) ⁶⁷	Numărul cunosc. lb. maghiare ⁶⁸	Proporția cunosc. lb. maghiare ⁶⁹	Numărul catolicilor (1930) ⁷⁰
I. Ceangăi de nord					
Săbăoani	9.879	9.806	3.000	30%	4.374
Pildești	3.779	3.760	3.100	82%	1.506
Traian	1.045	972	300	31%	339
Iugani	2.061	2.034	50	3%	701
Bălușești	2.262	1.268	600	47%	567
Bărgăoani	1.357	1.055	30	3%	984
Ploscuțeni	2.557	2.199	1.100+30	50% ⁷¹	1.220
TOTAL		21.094	8.180		9.691

Denumirea așezării ⁶⁵	Totalul populației (1992) ⁶⁶	Numărul catolicilor (1992) ⁶⁷	Numărul cunosc. lb. maghiare ⁶⁸	Proporția cunosc. lb. maghiare ⁶⁹	Numărul catolicilor (1930) ⁷⁰
I. Ceangăi de sud					
Pădureni	355	345	20	6%	244 ⁷²
Valea Seacă	3.125	2.837	2.400+30	85%	2.257 ⁷³
Nicolae					
Bălcescu	3.698	3.385	2.200	65%	961 ⁷⁴
Galbeni	1.309	1.299	900	70%	565
Gioseni	3.243	2.288	2.000+400 ⁷⁵	87%	833
Valea Mare	? ⁷⁶	2.825 ⁷⁷	2.000	70%	1.773 ⁷⁸
TOTAL		12.979	9.520		6.633

III. Ceangăi secui

a) pe valea Siretului

Călugăreni	833	791	250	31%	409
Lespezi	2.108	1.917	1.917+191	100%	1.058
Gârlenii de Sus	1.581	1.398	1.398+183	100%	235 ⁷⁹
Lilieci	1.627	608	200	33%	91
Gârleni	1.605	252	200	79%	82
Berdilă	697	57	40	70%	68 ⁸⁰
Trebiș	778	666	10	1% ⁸¹	330
Luizi-Călugăra	5.227	5.198	4.700	90%	2.848 ⁸²
Faraoani	? ⁸³	3.472 ⁸⁴	2.600	75%	1.757
Cleja	4.331	4.235	3.800	90%	2.249 ⁸⁵
Șomușca	1.666	1.659	1.650	100%	898
Valea Mică	705	676	600	88%	283 ⁸⁶
Gheorghe Doja	1.057	674	550	81%	261 ⁸⁷
Ciucani	493	492	400	81%	179
F. Răcăciuni	1.913	1.903	1.903	100%	842
Capâta	304	94	40	42%	129
Berindești	1.137 ⁸⁸	371	200	53%	114
Răcăciuni	2.781	387	100	25%	244
Arini	1.337	1.325	1.325	100%	843 ⁸⁹
Vladnic	941	904	904	100%	615 ⁹⁰
Sascut-Sat	2.178	615	400	65%	399 ⁹¹
Tămaș	1.190	94	10	10%	80
Chetriș	750	505	100	20%	341
Furnicari	518	104	10	10%	69
TOTAL		28.397	23.307		14.424

Denumirea așezării ⁶⁵	Totalul populației (1992) ⁶⁶	Numărul catolicilor (1992) ⁶⁷	Numărul cunosc. lb. maghiare ⁶⁸	Proporția cunosc. lb. maghiare ⁶⁹	Numărul catolicilor (1930) ⁷⁰
b) pe valca Tazlăului					
Frumoasa	3.550	2.116	1.900+200 ⁹²	90%	903
Pustiana	2.070	2.055	2.055	100%	1.153
Bogdănești	71	45	30	66%	56 ⁹³
Tărăța	979	380	80	20%	278 ⁹⁴
Cucuieti	1.363	110	30	27%	109
Florești	613	540	300	55%	370 ⁹⁵
Strugari	1.211	216	40	18%	296 ⁹⁶
Lărguța	299	296	250	85%	144
Coman	931	927	850	91%	411 ⁹⁷
Stufu	394	364	250	70%	289
Livezi	905	215	100	46%	138 ⁹⁸
Bălăneasa	912	138	20	14%	171
Enăchești	810	97	20	20%	79
Turluianu	1.145	160	10	6%	61
Verșești	1.029	215	20	10%	143
Berzunți	2.711	774	100	13%	371 ⁹⁹
Bărzulești	212	122	20	16%	36
Petricica	480	126	20	16%	235
Ardeoani	1.578	48	5	10%	44
TOTAL		8.944	6.100		5.287

c) pe valca Trotușului

Palanca	849	122	20	16%	69
Ciugheș	2.178 ¹⁰⁰	1.396	1.200+800 ¹⁰¹	85%	771
Brusturoasa	3.608	746	100	14%	426 ¹⁰²
Comănești	25.020	1.577	200	12%	549 ¹⁰³
Moinești	25.560	1.365	50	3%	462 ¹⁰⁴
Dărmănești	13.883	1.623	550 ¹⁰⁵	34%	745
Doftana	2.920	190	—	0%	463 ¹⁰⁶
Seaca	455	374	200	53%	—
V. Câmpului	1.096 ¹⁰⁷	224	20	9%	—
Bogata	816	326	30	9%	—
Târgu Ocna	13.939	1.220	—	0%	2.539 ¹⁰⁸
Păcurele	860 ¹⁰⁹	235	170	70%	170
Gura Slănic Slănic	—	110	20 ¹¹⁰	18%	—
Moldova	1.929	494	30	6%	998 ¹¹¹
Cerdac	1.571	559	250+50	42%	—
Cireșoaia	1.811	1.783	1.110	62%	—
Tg. Trotuș	1.946	1.241	600	50%	1.796 ¹¹²
Tuta	1.949	1.935	1.700	88%	—
Părgărești	1.202	1.039	800	77%	1.133 ¹¹³

Denumirea așezării ⁶⁵	Totalul populației (1992) ⁶⁶	Numărul catolicilor (1992) ⁶⁷	Numărul cunosc. lb. maghiare ⁶⁸	Proporția cunosc. lb. maghiare ⁶⁹	Numărul catolicilor (1930) ⁷⁰
Satu Nou	1.699	1.687	1.687	100%	—
Nicorești	902	901	901	100%	—
Bahna	594	528	410+40	77%	—
Grozești	6.938	4.018	2.400+100	60%	1.873 ¹¹⁴
Fereastră-Oituz	1.036	427	300	70%	259
Onești	57.333	5.884	1.500 ¹¹⁵	25%	1.236
Valea Seacă	798 ¹¹⁶	384	100	25%	231
Gutinaș	592	123	20	16%	148
Pralea	803	660	100	15%	248
Vizantea					
Mănăstirească ¹¹⁷	1.658	1.018	700	70%	488
TOTAL		32.129	15.158		14.434
TOTAL GENERAL		103.543	62.265		50.469

Analizând cifrele de mai sus, putem ajunge la următoarele concluzii fundamentale:

1. Astăzi doar 43% a catolicilor din Moldova — a căror mare majoritate o considerăm de origine maghiară pe baza unor argumente bine fundamentate — trăiesc în așezări unde se mai vorbește limba maghiară. Mai mult, cea mai mare parte a populației catolice de cca. 100.000 de suflete a acestor așezări a fost complet românizată lingvistic, astfel că *numărul ceangăilor vorbitori și de limba maghiară din Moldova poate fi estimat la 62 de mii de suflete. Aceștia constituie doar un sfert (25,8%) al catolicilor din Moldova. Această cifră semnalează totuși faptul că ceangăii din Moldova nu și-au pierdut în totalitate limba maternă, după cum reiese de altfel și din ultimul recensământ (1992) românesc. (După cum am văzut, recensământul a consemnat în aceste sate doar 525 de catolici maghiari.)*

2. În așezările din tabelul de mai sus (adică acolo unde se mai știe într-o măsură oarecare limba maghiară) trăiau în 1930 50.469 catolici. Dacă dorim să aflăm evoluția proporției cunoscătorilor de limba maghiară în decursul secolului XX, trebuie să plecăm de la această cifră.

Pe de o parte, în mod neîndoielnic, o anumită parte a populației catolice care figurează în tabelul de mai sus nu mai știa ungurește nici în 1930, întrucât procesul de asimilare în aceste sate începuse deja. Din zona ceangăilor de sud în această categorie intră satul Pădureni, iar dintre cele din nord, Iugani, Bălușești, Bărgăoani și chiar și Săboani. Dintre satele ceangăilor secui deja în acea vreme se românizaseră puternic cca. 40 de sate mai mici din zona Siretului, Troțușului și Tazlăului. În lumina informațiilor din epocă pare incredibil că în anumite așezări mai întâlnim și astăzi vorbitori de limba maghiară. Dacă dorim să ajungem la numărul vorbitorilor de limbă maghiară în 1930, din numărul de 50.469 de suflete consemnate de recensământ, trebuie să scădem cel puțin 5-6 mii.

Pe de altă parte se poate presupune că, acum șapte decenii, în câteva sate complet românizate (deci, nefigurînd în tabel), o parte a generației vîrstnice mai știa ungurește. Așa era între satele nordice Sărata, Horgești, Văleni, și poate încă câteva sate mai mici.¹¹⁸ Numărul vîrstnicilor vorbitori de maghiară în 1930 în aceste sate nu putea depăși o mie-două de suflete, cu care trebuie să mărim numărul general al vorbitorilor. În concluzie, conform calculelor noastre, numărul ceangăilor vorbitori de limba maghiară în Moldova în 1930, putea fi estimat la 45.000 de suflete, ceea ce constituia în jur de 40% din populația catolică a provinciei.¹¹⁹

3. Numărul absolut al cunoscătorilor/vorbitorilor de limba maghiară a crescut între 1930-1992 de la 45 de mii la 62 de mii, plusul de 17 mii însemnînd un spor de 37%. Dacă aplicăm sporul de 118% al populației totale a catolicilor din Moldova și la cel al vorbitorilor de limbă maghiară, putem să ne formăm o imagine despre proporțiile asimilării lingvistice: în conformitate cu aceasta, cei 45 de mii de vorbitori de limba maghiară în 1930 ar fi trebuit să crească cu încă 53 de mii de suflete în 1992. Altfel spus, în absența asimilării lingvistice numărul ceangăilor vorbitori de maghiară din Moldova ar fi trebuit să atingă într-adevăr numărul mitic rotund de 100 de mii suflete. Din cauza pierderii prin asimilare a aproape 40 de mii de suflete, proporția vorbitorilor de limba maghiară din cadrul populației catolice — în ciuda unei creșteri modeste — a scăzut de la 41% în 1930, la 26 %. *Astfel comportamentul demografic al ceangăilor din Moldova, în ciuda unui spor deosebit de ridicat, se caracterizează printr-o asimilare lingvistică rapidă și de mari proporții.*

4. În privința proporției și intensității asimilării lingvistice se pot observa deosebiri între așezările ceangăilor. Din această cauză repartitia pe sate a numărului și proporției cunoscătorilor de limba maghiară s-a modificat substanțial din 1930: unele sate au fost asimilate complet sau aproape complet, în altele a crescut substanțial numărul vorbitorilor (și) de limbă maghiară. În cazul ceangăilor din diasporă, în satele cu populație mixtă sau așezările mai mici aflate într-un mediu românesc — în total în peste 50 de așezări — a avut loc o scădere sau o păstrare a numărului vorbitorilor de limba maghiară. (Absența creșterii numărului cunoscătorilor de limba maghiară — ca de exemplu în cazul localităților Traian, Bălușești, Ploscuțeni, Florești, Onești — în condițiile unui spor natural înalt, conduce de asemenea la constatarea unei asimilări accentuate.)

Creșterea semnificativă și univocă a numărului absolut al cunoscătorilor de limbă maghiară între 1930-1992 poate fi observată doar în satele cele mai mari și mai cunoscute — în total în peste 50 de așezări — ale ceangăilor din Moldova. Creșterea a avut loc în primul rînd în satele cu populație mai numeroasă și etnic omogenă, în care amenințarea asimilării lingvistice a devenit evidentă de-abia în ultimele decenii. (Este vorba în general de acele așezări în care, după cum arată tabelul 3, cunoscătorii limbii maghiare sînt astăzi peste 80%.) În multe sate numărul cunoscătorilor de limba maghiară atinge astăzi dublul numărului catolicilor înregistrați în 1930, uneori chiar îl depășește.

Între satele ceangăilor de nord se poate observa o creștere doar în cazul satului Pildești, în restul așezărilor a scăzut nu doar proporția vorbitorilor de maghiară, ci și numărul absolut al acestora, această insulă lingvistică maghiară aflându-se pe pragul dispariției. Situația ceangăilor de sud este doar cu puțin mai favorabilă, unde o creștere mai semnificativă se poate constata numai la Nicolae Bălcescu / Újfalú și Valea Mare / Nagypatak, precum și la satul Gioseni. Cea mai mare parte a creșterii se datorează satelor în bună parte etnic omogene ale ceangăilor secui, unde anumite condiții favorabile (de ex. o mai mare apropiere de limba literară maghiară, apropierea mai mare față de Secuime și caracterul mai intens al legăturilor, proveniența mai recentă a satelor și conștiința mai vie a originii etnice maghiare, absența populației românești, amintirea școlilor maghiare din anii cincizeci etc.) au întârziat asimilarea lingvistică. Din această categorie fac parte douăzeci de sate: Lespezi, Luizi-Călugăra, Faraoani, Cleja, Șomușca, Valea Rea, Ciucani, Fundu Răcăciuni, Unguri, Vladnic, Frumoasa, Pustiana, Largața, Coman, Ciughești, Tuta, Pîrgărești, Nicorești, Satu Nou, Bahna.

„Coeficientul pozitiv” al evoluției cunoscătorilor de limba maghiară ar putea fi cît se poate de înșelător dacă nu am sublinia că această creștere, datorată unui spor natural înalt în condițiile unei asimilări lingvistice accentuate, generalizate astăzi, s-a produs în cele mai multe cazuri în ciuda acesteia. Cifrele arată o tendință crescătoare chiar și în satele în care tinerii abia dacă mai înțeleg ungurește. (N.Bălcescu, Galbeni, Lileci, Gârleni, Tg. Trotuș, Oituz, Ferestrău Oituz, Vizantea Mănăstirească etc.) Aceste numere însă nu mai reprezintă astăzi întotdeauna limba maternă maghiară, nu se mai referă nici la utilizarea zilnică sau frecventă a limbii maghiare, ci dovedesc doar o oarecare cunoaștere a acesteia. În cazul multor așezări este vorba de tineri, aflați într-o fază avansată de asimilare lingvistică, care în general vorbesc românește, iar în anumite situații sînt capabili să utilizeze ca a doua limbă un grai maghiar pe care nu e sigur că îl vor transmite și urmașilor lor. Ca urmare, această creștere a cunoscătorilor limbii maghiare între 1930-1992 — modestă de altfel față de sporul natural al populației — cu cca. 17 mii este deosebit de fragilă și nu prognozează perspectivele unor creșteri viitoare. Cu șaiszeci-șaptezeci de ani în urmă graiurile maghiare locale constituiau prima limbă, cea maternă a vorbitorilor, și exprimau întreaga complexitate a vieții satului tradițional. De atunci, datorită modernizării și mobilității sociale crescînde aceste graiuri și-au pierdut semnificația inițială, degradîndu-se, în cazul tinerilor, în cel mai bun caz, la rangul de limba „a doua”, pe care le e jenă s-o vorbească în spațiul public. Trebuie să fim conștienți de faptul că atunci cînd comparăm datele referitoare la „cunoașterea limbii maghiare” din 1930 cu cele din 1992, comparăm calități diferite.

6. Cunoștințele lingvistice și identitatea etnică. Cîteva concluzii

Cifrele demografice de mai sus confirmă existența unui puternic proces de asimilare în rîndurile ceangăilor, semnalat de lingviști, etnografi, politologi și publiciști, și subliniază proporțiile sale. Limbajul cifrelor nu este însă potrivit

pentru înțelegerea relației dintre cunoștințele lingvistice și conștiința identității etno-naționale: de ce este posibil ca în Moldova abandonarea identității maghiare să precedă asimilarea lingvistică? (Nu putem ignora faptul că în Europa există multe grupări etnice care chiar și după asimilarea lor lingvistică își păstrează identitatea specifică de grup.) Oare cum se explică completa asimilare lingvistică, deosebit de rapidă, înfăptuită doar în cursul a unei generații-două, a anumitor sate ceangăiești?

În final aș dori să adaug o contribuție la problema identitară a ceangăilor din Moldova,¹²⁰ diferită de cea a grupurilor etnografice maghiare din Bazinul Carpatic, cu ajutorul căreia să ne apropiem mai mult de înțelegerea proceselor asimilaționiste rezultate din datele prezentului studiu.

Identitatea ceangăilor din Moldova este determinată de faptul că acesta este singurul grup etnic care în prima jumătate a secolului XIX a rămas în afara acelor mari procese istorice care au dus la crearea națiunii maghiare moderne (modernizarea limbii, mișcările politice și culturale ale perioadei reformei, războiul de eliberare de la 1848) și astfel nu s-a putut integra în națiunea civică maghiară. În ciuda identității lingvistice, culturale, genetice etc. evidente, ceangăii din Moldova nu posedă acele importante elemente unificatoare care caracterizează națiunile civice.

Frapant este de exemplu că, ceangăii acordă o funcție înainte de toate pragmatică, comunicativă limbii maghiare, și nu o privesc ca pe un factor cu semnificație simbolică creatoare a conștiinței comunitare. Este vorba despre o atitudine care era valabilă probabil înainte de formarea conștiinței naționale civice în Europa. Întrucât relația față de limbă este non-ideologică, trecerea de la o limbă la alta nu este receptată ca o pierdere tragică ci mai degrabă ca un produs inevitabil al modernizării. (Ceea ce nu înseamnă că, acest transfer lingvistic nu ar produce grave crize identitare, grave leziuni psihice.)

Funcția simbolică a limbii, formatoare de comunitate este împiedicată și de faptul că ceangăii nu sesizează similitudinea dintre graiurile vorbite în Moldova și limba maghiară vorbită în Bazinul Carpatic. Datorită împrumuturilor din limba română și a influențelor ideologice românești ceangăii simt aceeași apropiere și pentru limba română curentă ca și pentru maghiara vorbită în Ardeal sau în Ungaria. Nu sînt deloc conștienți de faptul că diferitele dialecte maghiare sînt variante ale aceleiași limbi naționale și că limba ceangăilor este și ea una dintre acestea.

Limba nu joacă un rol atît de important în formarea conștiinței identitare a ceangăilor din Moldova ca în cazul maghiarilor care trăiesc în Bazinul Carpatic. Între identitatea de grup a ceangăilor și identitatea lingvistică nu există o relație strînsă. Ceangăii îi simt cel mai aproape pe catolicii din celelalte sate ceangăiești, independent dacă și-au păstrat limba originală sau nu. Locul raportării simbolice la limbă este ocupat înainte de toate de religia comună, respectiv de modul de viață comun.

În sînul ceangăilor alte raportări simbolice caracteristice conștiinței civice naționale nu s-au format. Nu au de exemplu conștiința valorii naționale a folclorului și a culturii populare, nu știu că cultura tradițională poate fi privită ca un simbol cultural al unității naționale. Situația este similară în privința originii și istoriei comune cu maghiarii din Ungaria sau Ardeal: conștiința despre trecut a ceangăilor este din ce în ce mai puțin determinată de tradițiile populare referitoare la trecutul îndepărtat care pînă în secolul XX păstraseră memoria legăturilor istorice cu maghiarimea. Istoria maghiarilor din Moldova fusese strîns legată de cea a maghiarilor din Bazinul Carpatic doar pînă în secolul XVI, iar amintirile folcloristice ale acestui trecut îndepărtat astăzi nu mai constituie factori serioși de identificare în Moldova. Chiar și în cazul ceangăilor secui pălește memoria originii ardeleni și scade semnificația legăturilor, de altfel existente și astăzi, cu Secuimea (cum ar fi pelerinajul la Șumuleu Ciuc, relațiile economice, rudeniile etc.).

Este îndeobște cunoscut faptul că modalitățile de raportare simbolică necesare formării conștiinței naționale civice moderne au fost create peste tot în Europa de către intelectualitate. În Moldova însă nu a putut lua naștere o intelectualitate maghiară eclezistică sau laică, care să fi putut integra în procesul de dezvoltare națională maghiară burgheză această populație amenințată de asimilare și care să fi putut asuma transmiterea valorilor „culturii înalte” maghiare către ceangăii din Moldova. În absența unui sistem instituțional adecvat nu putem vorbi de cunoașterea limbii maghiare cotidiene și nici de scrisul și cititul în limba maghiară în Moldova, or tocmai aceste condiții lingvistice constituie baza formării identității unui grup etnic cu caracter maghiar.

Tînărul stat român creat în 1859, devenit independent în urma războiului ruso-turc din 1877 s-a străduit mai întîi să asimileze lingvistic populația catolică a Moldovei, iar apoi, cu contribuția intelectualității, să creeze și o conștiință identitară românească la ceangăi. Literatura de specialitate despre ceangăi relatează continuu de la mijlocul secolului XIX despre metodele cu care erau împiedicate inițiativele de a se crea o intelectualitate și perspectivele unui sistem instituțional maghiar în Moldova. Autoritățile românești (administrația politică, intelectualitatea ecleziastică și laică, iar mai nou, mass-media) au urmărit cu multă grijă ca în zonele ceangăiești să fie repartizați dascăli, preoți, funcționari publici educați în spirit naționalist care în chestiunile cele mai importante privind formarea conștiinței naționale să transmită către mase poziția ideologiei oficiale (de ex. că ceangăii sînt români maghiarizați, romano-catolicii sînt de fapt români catolici, limba ceangăilor este o „păsărească” de care trebuie să se rușineze etc.).

Nașterea intelectualității ecleziastice catolice românești se datorează creării seminarului, iar mai tîrziu tipografiei, școlii de diaconi create de episcopia de la Iași, înființată în 1884. În felul acesta s-a ajuns ca religie catolică, factorul esențial al dăinuirii multiseculare a limbii și comunității maghiarilor moldoveni, distincte

de cea a românilor, să devină începînd cu finele secolului XIX. un instrument al românizării. De la formarea sistemului școlar modern de stat în Moldova școlile funcționează exclusiv în limba statului. Numeroase relatări stau mărturie faptului că dascălii acestora interziceau și pedepseau folosirea limbii maghiare, îndemnînd părinții ca să vorbească cu copiii românește și în mediul familial. (Astăzi sînt rare situațiile unde să mai fie nevoie de astfel de intervenții brutale, atîta timp cît abia mai sînt sate unde comunicarea între copiii de vîrstă școlară să aibă loc încă în limba maghiară.) În primii ani ai dictaturii comuniste, între 1948-1953, Uniunea Populară Maghiară a reușit să pună în funcțiune în cca. 40-50 de sate școli în limba maghiară, dar acestea, din motive diferite — fuseseră de obicei școli primare cu o înzestrare slabă, cadrele didactice fuseseră repartizate în Moldova mai degrabă ca sancțiune, spiritul comunist al acestora era privit cu ostilitate de populația credincioasă, intelectualitatea românească locală instiga continuu populația împotriva lor, în majoritatea satelor au avut o viață efemeră etc. —, nu au avut un rol semnificativ în formarea identității naționale.

Istoria ceangăilor din Moldova, în special evoluția separată în cursul veacurilor XIX-XX, explică specificul procesului de asimilare care a avut loc în sînul comunității ceangăilor. Întrucît nu există o legătură strînsă între folosirea limbii și conștiința identității comunitare, cifrele care exprimă cele două tipuri de asimilare trebuie tratate separat.

În privința cunoașterii limbii maghiare consider cifra de 62 de mii de suflete ca reală, bazată pe cercetări de teren cu distribuție pe sate (deci lesne controlabile). Deși nu este vorba de date oficiale, ci de o evaluare efectuată pe baza măsurărilor de teren, cunoașterea acestora este importantă, pentru că în timp ce poziția oficială românească susține „variante zero”, considerată a fi dovedită prin recensăminte,¹²¹ specialiștii maghiari și străini, interesați de problema reală totuși a ceangăilor, nu posedă nici un fel de date utilizabile. Cifrele apărute în ultimele decenii în discursul politic și publicistic fuseseră total nefondate și oscilaseră între valori extreme. (Estimările globale oscilaseră — în funcție de poziția politică, respectiv de concepția personală a emițătorului privind „soluționarea” problemei ceangăilor — undeva între 4 mii și 400 de mii de suflete.) Cred că, în asemenea condiții, șirul de date cu distribuție pe satele ceangăiești are, în lipsa altor informații, o „utilitate” socială și științifică.

În privința identității ceangăilor din Moldova nu ne putem aventura în estimări cantitative. Acea stare incertă, confuză și contradictorie a conștiinței de sine pe care o traversează azi ceangăii din Moldova nu poate fi exprimată prin limbajul cifrelor, surprinderea profundă a fenomenului fiind eventual posibilă doar prin analize de caz individuale. Aceasta, firește, înseamnă totodată că datele referitoare la compoziția etnică a recensămintelor secolului XX, care în 1992 au ajuns din nou la „variante zero”, nu spun de fapt nimic despre această situație. □

BIBLIOGRAFIE

- ALMANAHUL "Presa Bună", 1995. Iași (Almanahul Episcopiei Romano-Catolice de la Iași)
- AUNER Károly, 1908 *A romániai magyar telepek történeti vázlata* (Schîta istorică a așezărilor maghiare din România), Temesvár
- BAKER, Robin, 1997 On the Origine of the Moldavian Csángos. *The Slavonic and East European Review* Vol. 75. No. 4. 658-680.
- BENDA Kálmán, red., 1989 *Moldvai csángó magyar okmánytár*, I-II. (Documente ale ceangăilor maghiari din Moldova), Budapest
- BENKŐ Loránd, 1990 A csángók eredete és települése a nyelvtudomány szemszögéből (Originea și așezarea ceangăilor din punctul de vedere al lingvisticii), Budapest (*A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai*. 188.)
- BUCUR, Ioan Micu, 1997 *Încercări violente de maghiarizare a „ceangăilor” români. 1944-1997*. București
- CĂLINESCU, Gheorghe, red., 1925-1939 *Diplomatarium Italicum. Documenti raccolti negli archivi italiani. I-IV*. Roma, Vol.1. (1925); Vol.2 (1930); Vol.3 (1934); Vol.4. (1939)
- CÂNDEA, Romulus, 1917 *Catolicismul în Moldova în secolul al XVII-lea*. Sibiu (Nagyszeben)
- CSOMA Gergely - BOGDÁNFALVY János, 1993 Népszámlálás a moldvai csángó falvakban (Recensământul în satele ceangăilor din Moldova), In: Halász Péter red.: "Megfog vala apóm szokor kezemtül..." *Tanulmányok Domokos Pál Péter emlékére*. Budapest, 165-167.
- DOMOKOS Pál Péter, 1931 *A moldvai magyarság* (Maghiarimea din Moldova), Csíksomlyó (ed. 5-a, lărgită: Budapest 1987.)
- DOMOKOS Pál Péter, 1938 A moldvai magyarság történeti számadatai (Statistica istorică a maghiarilor din Moldova) *Hitel* 295-308. (Ediție nouă neschimbată: *Honismeret* anul XIV., 1986. Nr.3. 16-22.)
- ELEKES Lajos, 1940 A román fejlődés alapvetése (Fundamentarea dezvoltării românești), *Századok* 278-313., 361-404.
- GUNDA Béla, 1988 A moldvai magyarok eredete (Originea maghiarilor din Moldova), *Magyar Nyelv* nr.1, 12-24.
- GYÖRFFY István, 1942 A romániai magyarság sorsa (Soarta maghiarilor din România), In: *Magyar nép - magyar föld*. Budapest, 450-465.
- HAJDÚ Mihály, 1980 Az 1646-47. Évi Bandinus féle összeírás névstatistikái (Statisticile nominale ale conserierii Bandinus din 1646-47), Budapest (*Magyar Személynévi Adattárak* 30.)
- HALÁSZ Péter, 1992 A moldvai magyarok Románia Nagy Földrajzi Szótárában (1898) (Maghiarii din Moldova în Marele Dicționar Geografic al României 1898), *Honismeret* anul XX. nr.4. 56-59.
- HORVÁTH Antal, 1994 *Strămoșii catolicilor din Moldova. Documente istorice. 1227-1702*. Sf.Gheorghe
- IORDAN, Iorgu, 1963 *Toponimia românească*. București
- IORDAN, Iorgu, 1983 *Dicționar al numelor de familie românești*. București
- JERNEY János, 1851 *Keleti utazása a "Magyarok" őshelyeinek kinyomozása végett. 1844-1845*. (Călătoria răsăriteană în scopul cercetării locurilor de baștină ale "Maghiarilor", 1844-1845), Pest, I-II.
- KÓS Károly, Dr. - SZENTIMREI Judit - NAGY Jenő, Dr., 1981 *Moldvai csángó népművészet* (Arta populară a ceangăilor din Moldova), Bukarest
- LAHOVARI, George Ioan - BRĂTIANU, C. I. - TOCILESCU, Grigore G., 1898-1902 *Marele Dicționar Geografic al României. I-V*. București
- LECCA O. G., 1937 *Dicționar istoric, arheologic și geografic al României*. București

- LÜKÖ Gábor, 1936 A moldvai csángók. I. A csángók kapcsolatai az erdélyi magyarsággal (Ceangăii din Moldova. I. Legăturile ceangăilor cu maghiarii din Transilvania), Budapest (*Néprajzi Füzetek* 3.)
- MAKKAI László, 1936 *A milkói (kun) püspökség és népei* (Episcopia /cumană/ de Milcov și populațiile sale), Debrecen
- MANUIȚĂ, Sabin, 1938 *Recensământul general al populației României din 29. decembrie 1930*. II. București
- MĂRTINAȘ, Dumitru, 1985 *Originea ceangăilor din Moldova*. București
- MIKECS László, 1941 *Csángók* (Ceangăii), Budapest (ed. reprint 1989)
- MIKECS László, 1943 A Kárpátokom túli magyarság (Maghiarimea de dincolo de Carpați), In: Deér József-Gáldi László red.: *Magyarok és románok*. I. budapest, 441-507.
- MUNKÁCSI Bernát, 1902 A moldvai csángók eredete (Originea ceangăilor din Moldova), *Etnographia* 433-440.
- NĂSTASE, Gh. I., 1934, 1935 Ungurii din Moldova la 1646 după "Codex Bandinus". *Arhivele Basarabiei* VI. (1934) 397-414. și VII. (1935) 74-88.
- RACOVITĂ, Ortensia, 1895 *Dicționar geografic al jud. Bacău*. București
- RECENSĂMÂNTUL populației și locuințelor din 7 ianuarie 1992. *Structura etnică și confesională a populației*. București, 1995
- ROSETTI, Radu, 1905 *Despre ungurii și episcopiile catolice din Moldova*. București
- RUBINYI Mózes, 1901 A moldvai csángók múltja és jelene (Trecutul și prezentul ceangăilor din Moldova), *Etnographia* 115-124., 166-175.
- SZABADOS Mihály, 1989 A moldvai magyarok a román népszámlálások tükrében (Maghiarii din Moldova în lumina recensămintelor românești), In: *Magyarságkutatás. A Magyarságkutató Intézet Évkönyve*. Budapest, 89-102.
- SZABÓ T. Attila, 1959 A moldvai csángó nyelvjárás kutatása (Cercetarea graiului ceangăilor din Moldova), *Magyar Nyelvjárások V*. Budapest 3-38. (In: *Nyelv és irodalom. V*. Bukarest, 1981. 482-527., 599-609.)
- TÁNCZOS Vilmos. 1997 Hányan vannak a moldvai csángók? (Cîți sînt ceangăii din Moldova?), *Magyar Kisebbség*, an III. 1-2. 370-390.
- TREBICI, Vladimir, 1995 *Demografie contemporană*. Academia Română, Centrul de cercetări demografice. București
- TREBICI, Vladimir, 1996 Minoritățile naționale din România: prezent și estimăție prospectivă. *Revista de Cercetări Sociale*. Anul 3. 1. 106-123.
- VARGA E. Árpád, 1998 Hiteles vagy harci statisztika? Az 1992. januári romániai népszámlálás kérdőjelei (O statistică reală sau de luptă? Semnele de întrebare ale recensământului din ianuarie 1992 din România). In: *Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből*. Budapest, 220-239.
- VERESS Endre, 1934 A moldvai csángók származása és neve (Originea și numele ceangăilor din Moldova), *Erdélyi Múzeum* XXXIX, 29-64.

NOTE

1. Titlul original al studiului a fost: *A moldvai csángók lélekszámáról* (*Despre numărul ceangăilor din Moldova*), apărut în: Pozsony Ferenc (coord.): *Csángósors. Moldvai csángók a változó időben*. Budapest, Teleki László Alapítvány, fără an [1999], 7-32 p.

2. În acest sens vorbesc următoarele lucrări: LAHOVARI et alii 1898-1902, ROSETTI 1905, AUNER 1908, NĂSTASE 1934/1935. Din literatura internațională de specialitate aș dori să scot în evidență studiul recent al lui Robin Baker. În legătură cu problemele disputate, autorul

bine informat ne pune la dispoziție cele mai importante argumente lingvistice, etnografice și istorice, apoi ajunge la concluzia că primele valuri ale ceangăilor au fost colonizate în evul mediu în Moldova de către regii unguri. (BAKER 1997) Originea maghiară a ceangăilor este negată doar de lucrările pseudo-științifice ale ideologiei statului național român. (de ex. MĂRTINAȘ 1985, BUCUR 1997.)

3. Amintim doar câteva lucrări de specialitate care dezvăluie fapte istorice sau conțin informații lingvistice referitoare la denumiri geografice sau patronimice pe baza cărora poate fi formulată o astfel de ipoteză științifică. De exemplu: RACOVITĂ 1895, LAHOVARI et alii 1898-1902, CÂNDEA 1917, LÜKÖ 1936, MAKKA 1936, LECCA 1937, NĂSTASE 1934-1935, MIKECS 1941 și 1943, IORDAN 1963 și 1983, HAJDU 1980, BENKÖ 1990 etc.

4. De exemplu, denumiri de tipul Ungureni, Secueni, Slobozia, Bejenari etc.

5. BENKÖ 1990. 6., GUNDA 1988. 12-13., SZABÓ T. 1981. 520.

6. LÜKÖ 1936, MIKECS 1941

7. BENKÖ 1990

8. JERNEY 1851, MUNKÁCSI 1902, VERESS 1934

9. RUBINYI 1901, DOMOKOS 1931, GUNDA 1988

10. AUNER 1908, LÜKÖ 1936, NĂSTASE 1934, MIKECS 1941 și 1943, BENDA 1989, BENKÖ 1990

11. LÜKÖ 1936, NĂSTASE 1934, MIKECS 1941 și 1943, BENDA 1989

12. BENKÖ 1990

13. LÜKÖ 1936, MIKECS 1941

14. MĂRTINAȘ 1985, BUCUR 1997

15. Vezi: CĂLINESCU 1925-1939, DOMOKOS 1987, BENDA 1989, HORVÁTH 1994

16. ROSETTI 1905, VERESS 1934, LÜKÖ 1936, MIKECS 1943, BENKÖ 1990

17. KÓS - NAGY - SZENTIMREI 1981

18. DOMOKOS 1938, MIKECS 1941, BENDA 1989

19. MIKECS 1941. 246.

20. ELEKES 1940. 371., MIKECS, ibidem.

21. MIKECS 1941. 168-178., BENDA 1989. 35-37.

22. MIKECS 1941. 158-165.

23. KÓS - NAGY - SZENTIMREI 1981. 17-22.

24. SZABÓ T. 1981. 518.

25. LÜKÖ 1936, SZABÓ T. 1981.

26. Studiul de specialitate al lui Szabados Mihály publicat în Analele pe 1989 a Institutului de Hungarologie (SZABADOS 1989) a fost scris încă înainte de recensământul din 1992. Autorul care își baza studiul pe recensămintele românești, nu dispunea de nici un fel de date după 1930, fiind nevoit să recurgă la estimări inclusiv în privința numărului absolut al catolicilor din Moldova.

27. Conscrierile bisericești din secolul XVII și începutul secolului XVIII — cu excepția celei a lui Bandinus, relativ exactă — aveau lipsuri importante, numărul maghiarilor din Moldova fiind probabil mereu mai mare față de cel publicat. Datele acestora au fost adunate pentru prima oară de Domokos Pál Péter. (DOMOKOS 1938.)

28. La sfârșitul lucrării sale (78-83.), Auner însumează numărul catolicilor pe baza schematismului din 1902 a diecezei de Iași, dar ia în considerare numai satele care figurează în cartea sa sau cele în care numărul catolicilor depășea cifra de 100. Din această cauză numărul final (64601) publicat de autor este mult mai mic față de numărul real al catolicilor din Moldova din acea vreme. Cifrele publicate de el sînt preluate apoi de literatura ulterioară (de ex. Mikecs). Considerăm ca autentică cifra de 88803 de suflete publicată de recensământul din 1899, ținînd cont totuși de faptul că aceasta cuprindea și catolicii aflați temporar în Moldova pentru diferite

munți (exploatare forestiere, construcții de cale ferată, exploatare de sare etc.), veniți din Monarhia Austro-Ungară. Recensământul îi cuprindea și pe greco-catolicii veniți din Ardeal (aceștia treceau treptat la ortodoxie) și pe cca. două mii de muncitori forestieri italieni. (GYÖRFFY 1942. 459.)

29. SCĂRLĂTESCU, I.: Statistica demografică a României. Extras din Buletinul Statistic al României. 1921. Nr. 6-7. 55., 70. Recensământul din 1912 constata existența a 97771 de catolici pe teritoriul Moldovei, din care doar 77227 de suflete erau de cetățenie română. Numărul cetățenilor străini era de 1429 suflete (din care 8226 erau cetățeni maghiari), iar 1103 de catolici au fost declarați apatrizi. Este de presupus că o parte a catolicilor care se aflau temporar la lucru în Moldova (de ex. secuii) s-au reîntors ulterior în patrie, dar și numărul străinilor stabiliți definitiv în Moldova și asimilați la ceangăi putea fi semnificativ. Majoritatea greco-catolicilor proveniți din Ardeal au trecut la ortodoxie și au fost asimilați de populația românească. Aceste mișcări demografice sînt imposibil de cuantificat.

30. Vezi: MANUILĂ 1938. Fără Bucovina și — firește — Basarabia. Numărul catolicilor din Moldova în distribuție pe așezări avînd ca sursă datele recensământului din 1930 sînt publicate de DOMOKOS Pál Péter (1987. 521-535.) preluate din Recensământul general al populației României din 29 Decembrie 1930, Vol. II. neam, limbă maternă, religie. București, 1938.).

31. În județele din Moldova, în cuprinsul granițelor administrativ-teritoriale de astăzi, trăiesc în total 243133 de catolici (Bacău: 125805, Neamț: 62374, Iași: 39627, Vaslui: 6924, Vrancea: 5075, Galați: 2463 și Botoșani: 865 suflete. În această cifră intră și datele localității Ghimeș, decupată la începutul anilor șaizeci din Harghita și alipită județului Bacău. Cei 3095 de catolici (respectiv, 2933 de maghiari) recenzați în 1992, nu pot fi încadrați în rîndurile ceangăilor. De asemenea, din cifra totală lipsesc cei 9542 de catolici ai județului Suceava, întrucît teritoriul județului aparține aproape integral de vechea Bucovină, și a căror date lipsesc din totalul publicat în 1930 referitor la Moldova. Astăzi peste jumătate din catolicii județului Suceava (4882 de suflete) sînt de etnie poloneză, germană și ucraineană, deci nu au legătură cu ceangăii.

32. Recensământul din 1992 a consemnat 79337 de romano-catolici de naționalitate română în Ardeal. Majoritatea lor trăiau în mediu urban în zonele industriale din sudul Ardealului — în județele Timiș (14436), Brașov (9835), Hunedoara (9119), Caraș-Severin (6269), Arad (5742), Sibiu (2000) — și în Secuime, în județele Harghita (3357), Covasna (2829), Mureș (2091). Întrucît ținta imigrației populației românești din Moldova din ultimele decenii era tocmai această zonă a Ardealului, putem presupune în mod justificat că majoritatea celor 80 de mii de catolici stabiliți în Ardeal care s-au declarat români sînt de origine ceangăiască, restul provenind din rîndurile maghiarilor, germanilor, slovacilor etc. ardeleni asimilați. Despre prezența ceangăilor din Moldova în Ardeal putem afla și din relatările bisericești. La sud de Carpați, ținta principală a stabilirii ceangăilor era zona petroliferă din jurul Ploieștiului, zona portuară a Constanței și însăși capitala, București.

33. Mai mulți cercetători maghiari au subliniat meritele acestora. Vezi, de exemplu: SZABADOS 1989, HALÁSZ 1992.

34. Population de la Moldavie, 1859. București, f. an.

35. LAHOVARI et alii 1898-1902. Vol. I-V.

36. Atenția cercetătorilor maghiari a fost atrasă mai ales de datele demografice (DOMOKOS 1938 și 1987, SZABADOS 1989), în alte privințe — cum ar fi cea a toponimicelor din Moldova — prelucrarea fiind amînată. În studiul său din 1938 în care analizează evoluția numerică a maghiarilor din Moldova, Domokos Pál Péter trece în revistă, pe baza dicționarului, 71 de așezări moldovenești în care trăiesc (și) maghiari, publicînd numărul total al populației, respectiv repartitia pe naționalități, (DOMOKOS 1938) și titlurile de dicționar referitoare la

satele ceangăiești în *A moldvai magyarság* [Maghiarimea din Moldova] (DOMOKOS 1987. 119-124.)

37. După calculele lui Szabados Mihály în cele 31 de comune ale județelor Bacău și Roman în care Marele Dicționar Geografic consemnează prezența etnicilor maghiari, proporția maghiarilor a scăzut în ultimele patru decenii ale secolului XIX. de la 89,6% la 71,1%, ceea ce înseamnă că „în treizeci și cinci de ani o treime din maghiari au devenit români”. (SZABADOS 1989. 94-95.) Datele din 1859 privind naționalitatea Szabados le raportează la întreaga populație catolică a celor două județe (89,6%) și deoarece nu posedă astfel de date de la recensământul din 1899, numai prin calculele efectuate pe baza datelor celor 31 de sate amintite de Marele Dicționar Geografic a putut ajunge la proporția de 71,1%. Dacă am lua însă în calcul întregul teritoriu al județelor de mai sus am putea ajunge la o proporție a asimilării și mai pronunțată: conform Dicționarului, dintr-o populație catolică a județului Roman de 23123 de suflete 8728 sînt considerați maghiari (față de 94,6% în 1859, doar 37,7%), iar din cei 35489 de catolici ai județului Bacău doar 15538 de suflete (față de 86,6% doar 43,7%). Asimilarea însă nu era nici pe departe atât de accentuată: sursa nu pomeneste de o serie de sate cu populație compact maghiară, după cum și populația maghiară a satelor din diasporă, ignorate aici, era semnificativă. Aceste lipsuri ale Dicționarului sînt sesizate de Domokos Pál Péter care în studiul său publicat în *Hitel* vorbește de 71 așezări moldovenești unde trăiesc maghiari (DOMOKOS 1938. 304-308.) Lista cuprinzînd mai multe sute de sate, respectiv harta anexată de Lükő Gábor (LÜKŐ 1936) nu sînt exacte, acesta omițînd să semnaleze prezența maghiară în multe locuri unde aceștia trăiesc încă și astăzi, respectiv semnalînd populație maghiară și acolo unde prezența acesteia este îndoielnică. Deși este vorba de informații provenite din surse oficiale, condițiile estimărilor Marelui Dicționar Geografic sînt necunoscute: nu știm, din populația catolică a unui sat de ceangăi, pe baza căror criterii au fost identificați o parte maghiari, o parte români. În cursul estimărilor referitoare la proporțiile asimilării trebuie să ținem cont și de faptul că numărul total al catolicilor recensământului din 1899 cuprindea și pe etnicii nemaghiari veniți după 1859 din Ardeal.

38. Referitor la aceasta vezi calculele lui Szabados Mihály. (1989. 91-93.)

39. Unii pun sub semnul întrebării pînă și autenticitatea datelor referitoare la apartenența confesională a recensământului din 1992, atîta timp cît reprezentanții ai bisericii catolice din Moldova declaraseră în mai multe cazuri că recenzorii îi trecuseră pe enoriașii catolici drept ortodocși. Chiar dacă au avut loc astfel de cazuri, rezultatul final nu a fost influențat în mod semnificativ, întru-cît diferența dintre statisticile interne ale bisericii (vezi almanahul „Presa Bună” editat anual de Episcopia din Iași) și datele recensământului a fost nesemnificativă.

40. Studiul demografic amintit (SZABADOS 1989) relevă faptul că recensământul din 1930 semnalează existența unei populații de limbă maternă, respectiv de „originea etnică” maghiară acolo unde catolicii trăiesc într-o diasporă mai mult sau mai puțin asimilată, ignorînd în același timp existența unor populații maghiare masive care trăiesc în bloc în Moldova.

41. După cel de al doilea război mondial au apărut următoarele lucrări etnografice ale căror obiect erau ceangăii: BOSNYÁK Sándor: *A moldvai magyarok hitvilága*. (Credințele religioase ale maghiarilor din Moldova) Budapest, 1980. (Folklór Archivum 12.); DOMOKOS Pál Péter - RAJECZKY Benjamin: *Csángó népzene. I-III.* (Folclorul muzical al ceangăilor) Budapest, 1956, 1961, 1991.; FARAGÓ József - JAGAMAS János: *Moldvai csángó népdalok és népmelodák.* (Cîntecele și baladele populare ale ceangăilor din Moldova) Bukarest, 1954.; HALÁSZ Péter, în red.: „Megfog vala apóm szokcor kezemtől... Tanulmányok Domokos Pál Péter emlékére” („Mă prinsese tata adesea de mîină... Studii dedicate memoriei lui Domokos Pál Péter.”) Budapest, 1993.; HEGEDŰS Lajos: *Moldvai csángó népmesék és beszélgetések. Néprajzi szövegek moldvai telepeseiktől.* (Basme populare și convorbiri ceangăiești. Texte de limbă populară ale

coloniștilor moldoveeni.) Budapest, 1952.; KALLÓS Zoltán: Balladák könyve. (Cartea baladelor) Bukarest, 1970.; Ibidem.: Új guzsalyam mellett. Egy klézsei asszony énekei. (Cîntecele unei femei din Cleja) Bukarest, 1973.; Ibidem.: Ez az utazó levelem. Balladák új könyve. (Noua carte a baladelor) Budapest, 1996.; Dr. KÓS Károly - SZENTIMREI Judit - Dr. NAGY Jenő: Moldvai csángó népművészet. (Arta populară a ceangăilor din Moldova) Bukarest, 1981.; PÉTERBENCZE Anikó, în red.: „Moldovának szíp táiaind születem ...” Magyarországi csángó fesztivál és konferencia. (Festivalul și conferința ceangăilor din Ungaria) Jászberény, 1993.; POZSONY Ferenc: Szeret vize martján. Moldvai csángómagyar népköltészet. (Poezia populară a ceangăilor maghiari din Moldova) Kolozsvár, 1995.; SERES András - SZABÓ Csaba: Csángómagyar daloskönyv. Moldva 1972-1988. (Cartea de cîntece ale ceangăilor maghiari din Moldova) Budapest, f.an.; TÁNCZOS Vilmos: Gyöngyökkel gyökerezétl. Gyimesi és moldvai archaikus imádságok. (Rugăciuni arhaice din Moldova și Ghimeș) Csikszereda, 1995.; VERESS Sándor: Moldvai gyűjtés. (Culegere moldovenească) Budapest, 1989. (Magyar Népköltési Gyűjtemény XVI.); VIGA Gyula în red.: Tanulmányok és közlemények a moldvai magyarokról. A Néprajzi Látóhatár tematikus száma. (Studii și comunicate despre maghiarii din Moldova) III. évf. 1994. 1-2. Facem abstracție de lucrările de istorie, lingvistică, reportaje literare sau volumele de beletristică. Cei interesați de subiect pot găsi noi date bibliografice în caietul întocmit de HALÁSZ Péter (A moldvai magyarság bibliográfiája. /Bibliografia maghiarilor din Moldova/ Budapest, 1996), care proiectează posibilitatea prelucrării bibliografice integrale, științifice a literaturii despre ceangăii..

42. O parte a acestora — cel puțin 15 mii de suflete — sînt rezidenți străini. (Vezi și datele din 1912).

43. Acesta este numărul catolicilor considerați maghiari de Marele Dicționar Geografic al României în 19 sate ale județului Bacău și 12 sate ale județului Roman. (SZABADOS 1989. 94.) Dincolo de aceștia trăiau încă persoane cu limba maternă maghiară și în alte cîteva localități (de exemplu în satele din jurul Tîrgu Ocnei) despre care Dicționarul nu vorbește. Aceste așezări — adesea pur maghiare — sînt menționate corect de Domokos Pál Péter (DOMOKOS 1938. 304-308.). În majoritatea acestor sate limba maghiară a supraviețuit pînă astăzi. (Vezi tabelul 3.) Numărul vorbitorilor de limba maghiară la începutul veacului trecut a fost așadar mult mai ridicat decît cel publicat în Dicționar.

44. Din care cetățeni români 77227 de suflete (3,6%), cetățeni străini 19429 (0,9%, din care cetățeni maghiari 8226, adică 0,4%), apatrizi 1103 (0,1%), de origine necunoscută 12 (0,0%).

45. Sursa: SCĂRLĂTESCU, I.: Statistica demografică a României. Extras din Buletinul Statistic al României. 1921. Nr. 6-7. 55. 70. p.

46. Date referitoare la limba maternă. De naționalitate maghiară au fost declarați în același timp 20964 locuitori.

47. Sursa: MANUILĂ 1938.

48. După originea etnică

49. Recensămîntul general al României din 6 aprilie 1941. Date sumare provizorii. București, 1944. XI. p.

50. După limba maternă.

51. GOLOPENȚIA A. - GEORGESCU, D. C.: Populația Republicii Populare Române la 25 ianuarie 1948. Rezultate provizorii ale recensămîntului. Extras din Probleme Economice. 1948. Nr. 2. 38.

52. După împărțirea administrativ-teritorială a anului 1992, fără județul Suceava și localitatea Ghimeș.

53. După naționalitate. După limba maternă cca.15 mii de suflete. (După împărțirea administrativ-teritorială din 1992, între 1956-1977 dispunem doar de datele privind naționalitatea.

Datele referitoare la limba maternă în 1956 și 1966 privesc doar nivelul regiunilor din acea vreme.)

54. După împărțirea administrativ-teritorială a anului 1992, fără județul Suceava și localitatea Ghimeș.

55. Date referitoare la naționalitate. După limba maternă cca. 7 mii de suflete.

56. Fără județul Suceava și localitatea Ghimeș.

57. Date referitoare la naționalitate.

58. Fără județul Suceava și localitatea Ghimeș.

59. Fără județul Suceava și localitatea Ghimeș.

60. Date referitoare la naționalitate. (După limba maternă 3118 de suflete.) Dintre aceștia numărul catolicilor este de 1826.

61. Sursa: Recensământul populației și locuințelor din 7 ianuarie 1992. Structura etnică și confesională a populației. București, 1995.

62. În presă a apărut o serie de reportaje de la fața locului potrivit cărora corectitudinea recensământului din 1992 este contestabilă. În publicația *Felebarát* din Cluj (1992/1-2.), în *Româniai Magyar Szó* din București (11-12 apr. 1992, Supliment pag. b) și în *Kapu* (1992, nr.5, 53-55) Vetési László relatează despre recensământul de la Lespezi. Autorii Csoma Gergely și Bogdánfalvy János care s-au aflat la fața locului în timpul recensământului, exemplifică prin cazuri concrete propaganda antimaghiară ordonată de sus a preoțimii catolice din Moldova și abuzurile flagrante ale recenzorilor (1993, 165-167.) Numărul din 23 aprilie 1992 a cotidianului *Româniai Magyar Szó* publică protestul Uniunii Ceangăilor Maghiari din Moldova. Despre acțiunile de intimidare îndreptate împotriva ceangăilor relatează folcloristul Kallós Zoltán la 24 ianuarie 1992 în emisiunea *Panorama* a Televiziunii Maghiare. Mai multe ziare au publicat protestul recenzorei Percă Margareta din Săboani, prin care dezvăluie, printre altele, rolul bisericii catolice din Moldova în acest sens: „Începînd din 1 ianuarie 1992 reprezentantul Episcopiei Romano-catolice din Iași și preotul comunei au somat în mod repetat și consecvent populația să se declare la recensămint neapărat de naționalitate română. Argumentul lor era că denumirea de romano-catolic provine din cea de român. Agitația inițiată în rîndul populației a culminat la 6 ianuarie 1992 cînd preotul i-a amenințat pe enoriași spunîndu-le că dacă nu se vor declara români, se va putea pune din nou problema strămutării populației maghiare din Moldova ca în 1940. Drep protest împotriva acestui amestec grosolan din partea unei instituții care are o puternică influență asupra populației satului și al cărui scop evident este de a falsifica rezultatele recensămintului, în dimineața zilei de 7 ianuarie 1992 mi-am predat mapa de recenzor la primăria satului.”

(*Româniai Magyar Szó*, 22 ian. 1992., p.3.) Propaganda și intimidarea desfășurate de mijloacele mass media, preoțimea catolică și intelectualitatea locală a contribuit în mod decisiv la faptul că ceangăii cu o identitate fragilă să se declare români. Cu această ocazie a reușit preoțimea catolică să răspîndească ideea că religia romano-catolică înseamnă de fapt „româno-catolică”. Există de asemenea informații despre instruirea recenzorilor ca aceștia să completeze fișele cu creionul, respectiv să nu înregistreze pe nimeni ca maghiar. Disparația totală a etnicului maghiar din evidențe se datorează, pe lîngă procesul de asimilare real, unei psihoze artificiale create și manipulărilor săvîrșite cu prilejul recensămintului. După ce prezintă neregulile recensămintului din 1992 din Moldova, Varga E. Árpád, ajunge la următoarea concluzie: „Poate fi consoderată o certitudine că în urma presiunilor autorităților și a bisericii în satele ceangăilor maghiari toți, fără excepție, au fost înregistrați cu limba maternă și naționalitatea română.” (VARGA 1998, 225.) (După cum semnalasem anterior, în satele ceangăilor recensămintul a consemnat doar 525 de catolici maghiari.)

63. Datele privind grosul estimărilor au fost publicate deja (TÁNCZOS 1997 și 1998), scopul prezentului studiu fiind interpretarea și așezarea datelor în perspectivă istorică.

64. Nu avem date de exemplu despre satele Fântănele[-Noi] din județul Iași (în 1992 erau 249 de locuitori catolici și 1800 de ortodocși) și Iazu Vechi (272 ortodocși și 56 catolici), pe care Domokos Pál Péter îi consideră „maghiari puri” (DOMOKOS 1987. 255.) În cel de-al doilea sat lingviștii clujeni găsiseră încă în anii cincizeci vorbitori de limbă maghiară (SZABÓ T. 1981. 518.). Recensământul din 1930 consemnase în satul montan Podul Șchiopului din județul de atunci Putna (astăzi Vrancea) 185 de romano-catolici și 266 (!) de persoane cu limba maternă maghiară.

65. Tabelul cuprinde acele așezări care în care se mai vorbește limba maghiară. Datele acelor părți de sate care la recensământ (și ocazional și în literatura de specialitate) sînt, nu întotdeauna în mod justificat considerate ca sate independente, nu apar în mod independent, ci au fost însumate la acele sate cărora aparțin. (De ex. în cazul părților satelor Valea Seacă, Luizi Călugăra, Vladnic etc.). În cazul opus însă — dacă recensămintele au cumulat datele așezărilor independente — ne-am străduit să le publicăm separat. (De ex. satele anexate la Faraoani și Valea Mare, Târgu Ocna sau Slănic Moldova etc.)

66. Date ale recensământului.

67. Date ale recensământului.

68. Date estimate la fața locului. În cazul unor sate cifra adunată cu semnul + îi semnifică pe ortodocșii vorbitori de limba maghiară.

69. Date calculate pe baza estimării cunoscătorilor limbii. Semnifică totodată gradul avansat de asimilare lingvistică în satul respectiv.

70. Date ale recensământului.

71. Fără populația ortodoxă vorbitoare de limba maghiară. (În cazuri similare idem).

72. Sub numele de Secătura.

73. Recensământul din 1930 consemnează separat părțile Albeni, Buchila, Dămuc, Valea de Sus, Florești, Frăsinoia și Rujinca ale comunei Valea Seacă. În 1992 numai Buchila mai figurează separat.

74. Sub denumirea de Ferdinand.

75. Țigani vorbitori de limba maghiară de religie ortodoxă și penticostală.

76. Datele satelor Faraoani și Valea Mare în recensământul din 1992 sînt cumulat prezentate (total 5400 locuitori catolici și 51 locuitori ortodocși).

77. Document bisericesc (ALMANAHUL 1995. 135.)

78. Incluzînd locuitorii părților Costița, Valea-Dragă, Valea de Jos (Mare) și Valea de Sus.

79. Gârlenii de Sus (Rácsila) face parte de fapt (din punct de vedere bisericesc, de ex.) din Lespezi.

80. Berdila face parte din satul Gura Văii, aparținătoare comunei Racova. Nici recensământul din 1930, nici cel din 1992 nu menționează separat datele acesteia, dar este bine știut că majoritatea catolicilor înregistrați la Gura Văii trăiesc în Berdila.

81. Nu mai cunosc limba maghiară decît cei care au venit din satele catolice din împrejurimi prin căsătorie.

82. Împreună cu părțile Corhana și Osebiți care figurează separat în evidențele recensămintelor.

83. Vezi mai sus notele referitoare la Valea Mare.

84. Date provenite din documente bisericești (ALMANAHUL 1995. 121.). Recensământul din 1992 însumează datele comunelor Faraoani și Valea Mare (în total 5400 catolici, 51 ortodocși).

85. Împreună cu Alexandrina, parte consemnată separat a satului.

86. Sub denumirea de Valea Rea.

87. Sub denumirea de Gh. Buzdugan.

88. Datele satului majoritar catolic Berindești sînt însumate la satul aproape integral ortodox Gășteni.
89. Sub denumirea de Unguri.
90. Podu Roșu (Podoros), care figurează separat în recensămînt (și uneori și în literatura maghiară de specialitate) face parte din satul Vladnic.
91. Partea catolică a satului în 1930 sub denumirea de Fântânele.
92. Cca. 200 de țigani și români ortodocși vorbesc și ungurește.
93. Sub denumirea de Râpa-Epei.
94. Sub denumirea de Gura Solonți.
95. Sub denumirea de Sârbi.
96. Catolicii trăiesc în partea numită Năsuiești a satului Strugari, precum și în satele Cetățuia și Răchitișu.
97. În 1930 figurează separat Găidar și Coman, primul cu 369 locuitori, celălalt cu 42.
98. Satul Vălrî face parte din satul nou construit Livezi. În 1930 sub denumirea de Valea Rea.
99. În total în satele Butucari, Dragomir, Martin Berzunți și Moreni. Vorbitorii de limba maghiară trăiesc mai ales în Butucari.
100. Împreună cu micul cătun Cădărești menționat separat. Satul Ciughești se compune de fapt din două așezări — Ciugheștiul Românesc și Ciugheștiul Unguresc —, dar recensămîntul nu a ținut cont de această împărțire. Cădărești face parte din Ciugheștiul Unguresc.
101. Ortodocșii din Ciugheștiul Unguresc vorbesc cu toții maghiara, după cum și mare parte a celor din Ciugheștiul Românesc.
102. Recensămintele menționează separat părțile satelor. Datele publicate se referă la satul întreg. Vorbitorii de limba maghiară locuiesc mai ales în părțile Cuchiniș și Buruieniș.
103. Datele au fost totalizate în cazul ambelor recensăminte. Catolicii care vorbesc încă limba maghiară trăiesc în structuri tradiționale mai ales în satul mărghiaș Vermești.
104. Populația catolică totală a localităților Moinești, Lunca Moinești și Lucăcești.
105. Catolicii mai ales în partea numită Brătulești.
106. Cifrele însumate cuprind populația catolică ale satelor Dofteana, Bogata, Valea Câmpului și Seaca, nemenționate în 1930.
107. Valea Câmpului este o parte a satului Ștefan Vodă de astăzi. Datele recensămîntului din 1992 se referă la întreg satul.
108. Recensămîntul din 1930 a înregistrat la Târgul Ocna 2539 de catolici, iar în așezarea astăzi greu identificabilă Slănic, 998 de catolici. Ambele așezări cuprind mai multe sate, iar separarea datelor pe fiecare este astăzi imposibilă. Ceea ce este însă sigur este că cei 3537 de catolici înregistrați la recensămînt trăiesc la Târgul Ocna, Gura Slănic, Păcura, Slănic Băi, Cireșoia și Cerdac.
109. Satul catolic Păcura face parte din satul ortodox Poieni de la marginea orașului Târgu Ocna. Datele recensămîntului se referă la Poieni, dar cei 235 de catolici trăiesc în Păcura.
110. Satul este astăzi o suburbie a orașului Târgu Ocna. În lipsa datelor, estimarea populației totale nu este posibilă.
111. În 1930: Slănic Băi. Vezi și notele de la Târgu Ocna.
112. Recensămîntul din 1930 a inclus populația localităților Tuta și Viișoara la Târgu Trotuș. La Viișoara nu trăiesc catolici, numărul total al catolicilor din Târgu Trotuș și Tuta fiind de 1796.
113. Recensămîntul din 1930 însumează datele localităților Nicorești, Satu Nou, Pârgărești și Bahna, locuite de ceangăi, la cele ale satului ortodox Bogdănești.
114. Satul Călcăi, menționat în recensăminte, face parte din Oituz.

115. Orașul cuprinde un sat tradițional maghiar. Cifra absolută estimată se referă numai la acesta, iar procentele la orașul întreg. Despre situația lingvistică a locuitorilor cartierelor de blocuri nu există date.

116. Valea Seacă face parte astăzi din satul Ștefan cel Mare. Cifrele publicate se referă la acest sat.

117. Satul aparține astăzi județului Vrancea.

118. La începutul anilor treizeci, Domokos Pál Péter întâlnise încă la Horgești bătrâni vorbitori de maghiară, și apreciază că și „jumătate din Văleni” erau vorbitori de limba maghiară. (DOMOKOS 1987. 233.)

119. Această cifră este inferioară cu 10 mii față de estimarea lui Domokos Pál Péter din 1931 care — fără să cunoască rezultatele recensământului din 1930 — aprecia numărul maghiarilor din Moldova la 55 de mii. Mikecs László numise mai târziu această apreciere „puțin cam optimistă”. (MIKECS 1941. 249.)

120. În ultimii ani au apărut o serie de studii și articole în jurul problemei conștiinței identitare ale ceangăilor. Fără pretenția unei înșirări exhaustive, aș evidenția câteva care au îmbogățit cercetarea problemei ceangăilor cu noi puncte de vedere: BARNA Gábor: Moldvai magyarok a csíksomlyói búcsún. (Maghiarii moldoveni la pelerinajul de la Șumuleu Ciuc) In: Halász Péter red.: *„Megfog vala apóm, szokor kezemti!... Tanulmányok Domokos Pál Péter emlékére.* (Studii dedicate memoriei lui Domokos Pál Péter) Budapest, 1993. 45-61.; DIÓSZEGI László - POZSONY Ferenc: A moldvai csángók identitásának összetevőiről. (Despre componentele identitare ale ceangăilor din Moldova) In: Diószegi László red.: *Magyarságkutatás 1995-96.* (Cercetări hungarologice 1995-96) Budapest, 1996. 105-112.; FODOR Katalin: A csángók identitásproblémájának nyelvi és nyelven kívüli okairól. (Despre cauzele lingvistice și extralingvistice ale problemelor identitare ale ceangăilor) In: Kassai Ilona red.: *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat.* (Bilingvism și folosirea limbii maghiare) Budapest, 1995. 121-127.; GAZDA József: A nyelv és a magyarságtudat szintjei a moldvai csángóknál. (Nivelele lingvistice și ale conștiinței identitare la ceangăii din Moldova) *Néprajzi Látóhatár* an III. 1994. 1-2. 269-282.; LUKÁCS László: Problems in the ethnic identity of the Moldovan Hungarians. *Studia Fennica Ethnologica* 1995. 3. 156-160.; MAGYAR Zoltán: Vallás és etnikum kapcsolata egy moldvai csángó faluban. (Legătura dintre religie și etnicitate într-un sat de ceangăi din Moldova) *Néprajzi Látóhatár*, an III. 1994. 1-2. 75-88.; MURÁDIN László: A kétnyelvűség egy sajátos megnyilvánulása a moldvai csángómagyarok nyelvi tudatában. (O manifestare specifică a bilingvismului în conștiința lingvistică a ceangăilor maghiari.) *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*, an XXXVII. 1994. 1-2. 159-162.; PÁVAI István: A moldvai magyarok megnevezései. (Denumirile maghiarilor din Moldova) *Regio* 1994. 4. 149-164.; A.a.: Vallási és etnikai identitás konfliktusai a moldvai magyaroknál. (Conflictele identitare religioase și etnice la maghiarii din Moldova) *Néprajzi Értesítő* 1996. LXXVIII. 7-27.; POZSONY Ferenc: Etnokulturális folyamatok a moldvai csángó falvakban. (Procese etnoculturale în satele ceangăilor din Moldova), In: Katona Judit-Viga Gyula red.: *Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei.* (Noi rezultate ale cercetării relațiilor interetnice) Miskolc, 1996. 173-179.; SÁNDOR Klára: A nyelvcsere és a vallás összefüggése a csángóknál. (Corelația dintre transferul lingvistic și religie la ceangăi), *Korunk* 1996. 11. 60-75.

121. Publicațiile de specialitate românești care au prelucrat rezultatele recensământului din 1992 — în lumina datelor înregistrate — consideră problematica ceangăilor ca inexistentă. (Vezi, de ex.: TREBICI 1995 și 1996) Academiceanul V. Trebici scrie: „Conform unor surse maghiare numărul ceangăilor din Moldova s-ar situa undeva între 50-100 de mii de suflete. Numai că la recensământul din 1992 au fost înregistrați 2100 de ceangăi, care cu ocazia prelucrării datelor au

ajuns în rubrica «alte naționalități». [...] Afirmația unor istorici maghiari după care majoritatea ceangăilor din Moldova au fost românizați, dar și-au păstrat religia romano-catolică, nu se susține. [...] Istoria răspîndirii religiei romano-catolice în Moldova este total diferită, și nu poate fi explicată prin așa-zisa «românizare» a ceangăilor romano-catolici”. (TREBICI 1996. 110. și 122., nota nr. 4.)

Traducere de Elek Szokoly

*

Vilmos TÁNCZOS (n. 1959), etnograf, doctor în litere. Absolvent al Universității Babeș-Bolyai din Cluj, Facultatea de Litere. Este conferențiar la Facultatea de Litere, Secția Limba și Cultura Maghiară a Universității Babeș-Bolyai din Cluj. Autor al mai multor volume și studii cu privire la cultura ceangăilor, dintre care: *Gyöngyökkel gyökereztél* (1995), *Keletnek megnyílt kapuja* (1996), *Aufgetan ist das Tor des Ostens* (1999), *Csapdosó angyal* (1999), *Eleven ostya, szép virág* (2000).

Vilmos Tánosz, A moldvai csángók lélekszámáról, apărut în Pozsony Ferenc (coord.): *Csángósors. Moldvai csángók a változó időben*. Budapest, Teleki László Alapítvány și preluat cu permisiunea autorului.

Despre dialectele ceangăiești din Moldova¹

SÁNDOR N. SZILÁGYI

1. Mai întâi de toate se impune să lămurim despre ce anume vorbim. În mod tradițional, pentru lingviștii maghiari termenul „csángó” înseamnă aproape exclusiv populația vorbitoare de limbă maghiară care trăiește în Moldova, mai cu seamă în județul Bacău și parțial în județul Neamț. Faptul este lesne de înțeles, întrucât pentru cercetătorii limbii maghiare nu prezintă interes populațiile care nu vorbesc maghiara, chiar dacă, înainte vreme, strămoșii acelei populații au vorbit această limbă. Antropologii, etnologii și istoricii maghiari folosesc adesea termenul „csángó” într-un sens mai larg, care include și populația romano-catolică din Moldova vorbitoare de limbă română. Această uzanță a termenului se bazează pe supoziția, în al cărei sprijin există argumente relevante, că cea mai mare parte a catolicilor din Moldova este de origine maghiară, majoritatea cărora, în jur de 75%, sînt astăzi vorbitori de română ca limbă maternă ca urmare a proceselor de asimilare și a abandonării unei limbi în favoarea alteia de-a lungul secolelor. (Este demn de remarcat faptul că potrivit recensămîntului din 1859, din cele 52.811 persoane romano-catolice din Moldova 37.825, adică 71%, erau vorbitori de maghiară — vezi în acest sens Szabados 1989, p.92)

Pe de altă parte, în ultimele două decenii unii autori români (mai cu seamă politicieni și ideologi) au tendința de a folosi și ei termenul de „ceangău” în sensul său extins (și anume, „catolicii din Moldova”), concentrîndu-se însă asupra populației vorbitoare de română și excluzîndu-i într-un fel pe ceangăii vorbitori de maghiară, considerîndu-i pe aceștia din urmă drept un fel de „ceangăi atipici”, victime ale unei presupuse asimilări forțate practicate de puterea maghiară din secolul al XVIII-lea din Transilvania. Potrivit acestei interpretări, ceangăii au fost români transilvăneni maghiarizați parțial, refugiați în Moldova pentru a-și păstra identitatea lor etnică românească. Cartea de căpătîi a acestei „teorii” este volumul

lui Dumitru Mărtinaş despre originile româneşti ale ceangăilor, publicat în 1985 cu sprijinul Departamentului de Propagandă al Partidului Comunist Român.²

Avînd în vedere cele de mai sus, este îndreptăţit să vorbim, pe lîngă un dialect ceangău maghiar, şi de un grai ceangău românesc, întrucît ceangăii vorbitori de română diferă la rîndu-le de ceilalţi români nu numai prin religie, ci şi graiul lor prezintă cîteva trăsături specifice. De aceea, voi începe cu o trecere în revistă a dialectului ceangău maghiar, iar apoi voi formula cîteva observaţii cu privire la graiul ceangău românesc.

2. Dialectul ceangău maghiar nu este unul omogen, în cadrul lui distingîndu-se două tipuri. Cel dintîi este dialectul vorbit de ceangăii din nord şi din sud, iar al doilea este dialectul ceangău de tip secuiesc.

a. Dialectul ceangău nordic este vorbit în prezent în 7 sate, de aproximativ 8.200 de persoane, iar cel sudic în 6 sate, de aproximativ 9.900 de persoane (Pentru datele statistice prezentate aici şi în continuare, precum şi pentru lista completă a satelor menţionate vezi Tánčzos 1997.) Acest grup este caracterizat prin păstrarea foarte multor trăsături lingvistice ale unei limbi maghiare foarte arhaice. Continuă să fie folosite în această comunitate lingvistică unele cuvinte sau forme ale cuvintelor care în secolele XV-XVI au dispărut din maghiara vorbită în Bazinul Carpatic. Caracterul arhaic al acestui grup poate fi explicat prin faptul că strămoşii acestor oameni au fost primii unguri care s-au stabilit în Moldova, foarte probabil la sfîrşitul secolului al XIII-lea, avînd după aceea contacte foarte restrînse cu restul maghiarilor, schimbările lingvistice survenite în Bazinul Carpatic neafectîndu-le de aceea graiul. Un exemplu de arhaism lingvistic este cuvîntul *rér*, *lér*, „cumnat, bărbatul unei surori mai în vîrstă”. La 1395 acesta era încă inclus într-un glosar (*rer[e]*), mai apoi în alte patru glosare (1405: *rer/el*, 1418-22: *Rer[et]*, 1572: *Rer[ed]*, 1590: *Rer[ed]*), însă după sfîrşitul secolului al XVI-lea acest cuvînt nu mai are nici o atestare scrisă în maghiara comună. În prezent este folosit numai într-un dialect maghiar foarte arhaic din Croaţia (*rér*) şi de ceangăi (*rér* şi *lér*, aceasta din urmă fiind o formă mai nouă, rezultată în urma unei mutaţii fonetice *r-r>l-r* ce poate fi observată şi la alte cuvinte maghiare, ca de pildă germ. *Rohr* > magh.dial. *ler* „cuptor”, germ. *Vierer* > magh. *fillér* [cea mai mică monedă maghiară] etc.).

O trăsătură fonologică foarte specifică este „sîsîitul”: folosirea lui [s] în loc de [š] şi a lui [z] în loc de [ž]; de exemplu: *szok* [sok] „mult, mulţi” vs. *sok* [šok] din maghiara comună; *zák* [za:k] „sac” vs. maghiara standard *zsák* [ža:k]. O trăsătură arhaică a sistemului fonologic o constituie pronunţarea lui [dž] în loc de [dʲ], şi, respectiv, folosirea lui [č] în loc de [tʲ]: *madzsar* „maghiar” vs. maghiara standard *magyar*, *kucsa* „cîine” vs. maghiara standard *kutya*. Este conservată de asemenea pronunţia muiată a consoanei [lʲ] din maghiara veche, dispărută din celelalte variante ale limbii maghiare, dar păstrată în ortografia cuvintelor respec-

tive prin litera *ly*. De pildă: cuvîntul însemnînd „așa, asemenea” se scrie *ilyen* în maghiara standard, dar se pronunță [ijen] (adică „iien”, cu transliterație românească), pe cînd în varianta ceangăiască acest cuvînt se pronunță [il'en].

b. Dialectul ceangău de tip secuiesc este vorbit în 24 de sate de pe valea Siretului de către aproximativ 24.000 de persoane, în 19 sate de pe valea Tazlăului de către aproximativ 6.300 de persoane și în 26 de sate de pe valea Troțușului de către aproximativ 16.000 de persoane. Acest dialect are multe trăsături în comun cu dialectul secuiesc al limbii maghiare, deoarece strămoșii acestui grup mai mare au venit în Moldova din regiunile secuiești către sfîrșitul secolului al XVIII-lea. Și acest dialect prezintă multe trăsături arhaice, însă nu și trăsăturile fonologice menționate mai sus. În ansamblu, dialectul ceangău al limbii maghiare este deci vorbit încă de aproximativ 64.000 de persoane.

O trăsătură comună tuturor ceangăilor maghiari este aceea că maghiara lor este profund influențată de limba română. Ceangăii vorbitori ai maghiarei sînt bilingvi, aproape toți vorbesc românește fluent, fără dificultăți, în multe situații chiar mai bine decît ungurește. În graiul lor maghiar sînt folosite o mulțime de împrumuturi românești, mai ales pentru conceptele mai noi, dar și pentru altele, foarte uzuale. Această interferență lingvistică afectează și structurile gramaticale (de pildă, topica, locuțiunile calchiate după română și altele), însă structura de bază continuă să fie maghiară. Acești doi factori (caracterul arhaic și influența românei) explică de ce vorbitorii maghiarei standard și cei ai dialectului ceangău pot întîmpina dificultăți în a se înțelege.

În prezent dialectul ceangău este unul local, folosit în comunicarea orală de zi cu zi. Ceangăii nu știu să citească și să scrie ungurește, deoarece tot procesul de învățămînt are loc în limba română. (În rîndul populației în vîrstă este foarte frecvent și analfabetismul). Lipsa unei educații în limba maternă constituie una din cauzele numeroaselor împrumuturi lexicale. Ca și în română, există și în limba maghiară multe cuvinte, legate de viața modernă și de registrele elevate ale limbii, care în mod normal sînt învățate la școală, din lecturi sau din mass media, chiar și de vorbitorii limbii maghiare standard. Pentru a vorbi despre astfel de lucruri sau în astfel de situații, ceangăii sînt nevoiți să apeleze la cuvinte și expresii românești, deoarece ei nu au posibilitatea să-și însușească acele noțiuni în limba maghiară.

Prestigiul acestui dialect local este destul de scăzut în rîndul ceangăilor, aceasta favorizînd asimilarea lingvistică și abandonarea lui în favoarea românei. Acest fapt este rezultanta mai multor factori. Este binecunoscut faptul că, dacă este învățată în școală și mai ales dacă este folosită ca mijloc de educație, prestigiul unei limbi crește în rîndul vorbitorilor săi. În cazul de față însă, doar limba română este folosită cu această funcție. Un alt factor îl constituie faptul că pentru multă vreme, autoritățile bisericești, administrative și educaționale au făcut tot ce le-a stat în putință pentru a diminua prestigiul dialectului ceangău al maghiarei. Profesorii și alți învățați ai satului le-au explicat în

repetate rînduri ceangăilor că graiul lor nu este o limbă complet funcțională, că ea nici măcar nu poate fi numită limbă, fiind mai degrabă un talmeș-balmeș ridicol, deoarece o limbă adevărată este ceva ce poate fi scris și învățat în școală. (Este demn de remarcat faptul că în urmă cu vreo doi ani, doamna inspector șef de la inspectoratul școlar Bacău a fost întrebată într-un interviu televizat de ce n-a fost demarată educația în limba maternă în satele ceangăiești, de vreme ce exista în acest sens o hotărîre de guvern. La care ea a izbucnit în rîs, zicînd că așa ceva ar fi cu neputință, deoarece ceea ce vorbesc oamenii de acolo nu este o limbă, ci mai degrabă un fel de păsărească, o aiureală.) Mai mult, unii preoți catolici le-au declarat în mod repetat acestor oameni profund evlavioși că ceangăiasca este limba diavolului și că toți cei ce o vorbesc or să ajungă în iad.

Repetate sistematic, aceste opinii depreciative au putut avea treptat o influență reală asupra mentalității ceangăilor maghiari cu privire la graiul lor. (Nu trebuie să pierdem din vedere faptul că această populație este formată din oameni simpli, fără educație, care trăiesc în sărăcie și care au un mod de viață foarte tradițional.) Din această pricină, este foarte greu astăzi să afli de la ei care este limba lor maternă. Chestionați fiind în cadrul recensămîntului național cu privire la *limba lor maternă*, ei devin cu ușurință nesiguri în această chestiune. Evită să răspundă „limba maghiară”, deoarece își dau seama nu numai de diferențele dintre limba maghiară standard și dialectul lor, ci și de faptul că maghiara este o *limbă*, pe cînd graiul lor nu, iar întrebarea care le-a fost pusă se referea la *limbă*. În același chip, ei evită să răspundă „ceangăiasca”, nu numai pentru că aceasta, după cum li s-a explicat, nu este o limbă în „adevărată”, ci și din cauză că au avut deja experiențe amare cu privire la acuzele și batjocura care pot urma unei asemenea declarații. Așa că, în această situație oficială, cei mai mulți dintre ei recurg la cea mai corespunzătoare „limbă adevărată”, adică româna.

Această problemă ne conduce la structura foarte specială a identității etnice și lingvistice a ceangăilor. Luînd în considerare înseși datele și declarațiile foarte contradictorii făcute de ceangăi cu privire la identitatea lor, unii cercetători tind să concluzioneze că ceangăii nu sînt nici maghiari, nici români, ci pur și simplu ceangăi, și că limba lor nu mai aparține limbii maghiare ca dialect al acesteia, ci a devenit o limbă de sine stătătoare. (Aceste vederi sînt sprijinite întru totul și de autoritățile române, deoarece dacă ceangăii au propria lor limbă, educația în limba maternă ar trebui inițiată nu în limba maghiară, ci în ceangăiască. Pentru a face posibil acest lucru, este necesară întîi elaborarea unei „ceangăiești standard/literare” care să poată fi folosită ca limbă a învățămîntului. Este demn de remarcat faptul că, în urma recentelor presiuni internaționale privind rezolvarea problemelor legate de drepturile lingvistice ale omului în rîndul ceangăilor maghiari, unii membri ai Diocezei Catolice de Iași au anunțat că vor începe elaborarea limbii ceangăiești, sperînd probabil că această muncă va dura mulți ani, și că pe cînd o vor fi terminat-o, nu va mai fi nevoie de rezultatele ei.)

Lingviștii știu bine și acceptă pe deplin ideea că nu există criterii strict lingvistice pentru a verifica și a decide dacă două idiomuri asemănătoare folosite de două comunități

distincte constituie variante (dialecte) ale aceleiași limbi, sau dacă ele constituie limbi distincte, de sine stătătoare. În astfel de cazuri, lingviștii se ghidează după opinia vorbitorilor: dacă ei susțin că vorbesc aceeași limbă (sau, respectiv, două limbi diferite), lingvistul ține cont de aceasta și acceptă opțiunea vorbitorilor. Din perspectiva principiilor de bază ale drepturilor lingvistice ale omului, aceasta reprezintă o atitudine justă și corectă, iar aplicarea ei pare, la prima vedere, destul de ușoară. Totuși, chiar exemplul ceangăilor arată că aplicarea acestui criteriu nu este la fel de ușoară la toate comunitățile. Înainte de a trage vreo concluzie, este necesară o observare atentă a manifestărilor spontane, întrucât, altfel, o informare superficială poate fi înșelătoare.

Cu cincizeci de ani în urmă, întrebați fiind cu privire la *identitatea lor etnică* („Ce ești dumneata?”), majoritatea ceangăilor au răspuns că sînt catolici. (Astăzi, acest răspuns apare într-o proporție mult redusă.) Au existat interpretări care concluzionau că în cazul acestei comunități identitatea religioasă ar prevala asupra identității etnice. În opinia mea, aceasta era rezultatul unei neînțelegeri. Felul și tradiția aceasta de a-și numi comunitatea etnică (iar nu confesională!) s-a cristalizat pe vremea cînd aproape toți catolicii din Moldova erau unguri, astfel că în mediul respectiv „catolic” și „ungur” se refereau la aceeași comunitate, „catolic” putînd fi folosit de aceea ca echivalent pentru „ungur”. O dovadă în sprijinul acestei interpretări este și faptul că în situația în care denumirea (de fapt, etnonimul) „catolic” apare în opoziție cu numele celorlalți, pe cealaltă parte apare un etnonim, și nu numele unei religii: „Noi sîntem catolici, iar ei sînt români” (*románok, rományok* sau mai frecvent *olá(h)ok*, care este numele tradițional din maghiara veche pentru „români”, termen absolut neutru, fără nici o conotație peiorativă). Ei nu folosesc termenul de „ortodocși” pentru români așa cum ne-am aștepta în cazul în care ar prima identitatea confesională. Mai tîrziu, majoritatea catolicilor și-au abandonat limba în favoarea românei, au continuat însă cu toții să fie catolici. Această circumstanță a adîncit diferența dintre identitatea etnică și cea lingvistică, cu atît mai mult, cu cît se pare că aceste două identități nu au fost foarte puternic legate de la bun început în conștiința acelei comunități arhaice. (Este semnificativ faptul că ceangăii care s-au definit drept „catolici” nu au spus niciodată că ei ar vorbi „catolicește”.) Este evident că în astfel de comunități și trecerea de la o limbă la alta poate avea loc mult mai ușor. Percepția ceangăilor referitoare la identitatea lor etnică poate fi influențată și de faptul că unii preoți ai lor obișnuiesc să le explice adevărul înțeles al numelui bisericii lor („*biserica romano-catolică*”) susținînd că aceasta ar însemna în realitate „*biserica română catolică*”, lucru în măsură să îi facă încă și mai confuzi.

Cum rămîne însă cu identitatea lingvistică? Am văzut mai devreme că răspunsurile date la întrebările cu referire directă la limbă pot fi înșelătoare. O modalitate mai adecvată de investigație pe această temă în rîndul ceangăilor ar fi ca ei să fie întrebați: „Cum vorbiți de obicei (acasă)?”, sau să se observe declarațiile lor spontane cu privire la graiul lor. Voi prezenta mai jos rezultatele unei astfel de observări făcute de mine într-un mare număr de interviuri luate ceangăilor. Ele pot fi citite în Tanczos 1999. 15-241.

Această carte a publicat o mulțime de rugăciuni maghiare arhaice în versuri (acest gen era foarte popular în evul mediu, în prezent el se mai regăsește doar în câteva așezări maghiare foarte arhaice), culese din toate tipurile de comunități ceangăiești, de la 82 de informatori. Culegătorul a înregistrat un scurt interviu cu toți aceștia cu privire la felul în care obișnuiesc să facă aceste rugăciuni. Informatorii obișnuiau să se roage atât în maghiară cât și în română, 50 dintre ei pomenind acest lucru în interviu. Expresia spontană pentru „în română” se întâlnește în 43 de interviuri în următoarele forme: *olá(h)ul*: 17, ambele forme *olá(h)ul/román(y)ul*:6, *román(y)ul*: 20, iar pentru „în maghiară” se regăsește în 39, și anume: *madzsarul*:8, *magyarul*: 26, *magyar szó*: 1, *magyaron/magyarosan*: 1, *magyarosan*:1, *magyaroson/magyarul*: 1, *magyarossan/magyar beszédvel*:1.

Din câte se poate vedea, în vorbirea lor spontană toți cei 39 de informatori spun că vorbesc maghiara, ceea ce înseamnă că în percepția lor spontană limba pe care o vorbesc ei este maghiara. Această afirmație este validă pentru cazurile în care maghiara este luată în considerare în relația sa cu româna. Când trebuie să-și distingă propriul dialect față de limba română, ceangăii îl consideră a fi maghiar. Se poate observa că ei folosesc cuvântul *csángó* pentru a-și denumi dialectul mai ales în relație cu maghiara standard, evidențiind prin acest termen diferențele de data asta.

Luând în considerare aceste dovezi și altele, similare, în calitate de lingvist sînt obligat să afirm că, aplicînd principiul menționat mai sus, ceangăiasca maghiară este unul din dialectele limbii maghiare, iar nu o limbă de sine stătătoare, deoarece, atunci cînd vorbesc în limba lor maternă, ceangăii socotesc că vorbesc ungurește. De aceea, garantarea drepturilor lingvistice elementare pentru ceangăii maghiari înseamnă învățămînt și serviciu religios în limba maghiară.³ Asta fiindcă singurul factor relevant în această privință este identitatea lor *lingvistică* asumată spontan, indiferent de ce ar declara ei despre identitatea lor *etnică* în cadrul recensămîntului național. Autoritățile încearcă să își justifice refuzul de a asigura educația în limba maternă maghiară pentru ceangăi susținînd că la recensămîntul din 1992 numai foarte puțini dintre ei s-au declarat maghiari. Acest argument este nul și neavenit, întrucît, există de fapt peste 60.000 de ceangăi vorbitori de maghiară, precum și voința exprimată de a beneficia de educație și serviciu religios în limba maternă.⁴ Chiar nefalsificate, declarațiile ceangăilor cu privire la identitatea lor etnică în cadrul recensămîntului național ar fi irelevante în această privință nu numai din cauza faptului că drepturile lingvistice ale omului nu au nimic de a face cu identitatea *etnică* (conținînd doar identitatea *lingvistică*), ci mai presus de toate din cauza faptului că datele recensămîntului național pot fi luate în considerare doar dacă declarațiile sînt făcute în mod liber. Acesta nu este însă cazul ceangăilor care fac declarațiile referitoare la identitatea lor etnică și la limba lor maternă sub puternica presiune a autorităților civile și bisericești, fiind îndemnați să se declare români.⁵

3. În final se impun cîteva observații cu privire la dialectul ceangău românesc. Din păcate, deținem doar puține date de încredere referitoare la acest dialect. Lingviștii

maghiari nu au socotit că ar fi de datoria lor să îl investigheze, acesta fiind un dialect al limbii române. La rîndul lor, nici dialectologii români nu i-au acordat atenție, deoarece pînă de curînd au considerat, în deplin consens cu toți cercetătorii români serioși, că ceangăii, indiferent de limba pe care ar vorbi-o, sînt de origine maghiară, iar un principiu destul de nefericit al dialectologiei clasice susține că informatorii trebuie selectați din comunitățile lingvistice care vorbesc aceea limbă ca limbă maternă de multă vreme, deci nu din comunitățile asimilate. De aceea, cea mai completă sursă pentru acest dialect este cartea lui D. Mărtinaș (1897-1979). El era un vorbitor perfect al acestui dialect, provenind dintr-o comunitate ceangăiască română, însă, vrînd să demonstreze cu orice preț originile românești ale ceangăilor, a inclus în cartea sa nu numai datele verificate, culese de pe teren și notate ca atare cu exactitate, ci și unele care par a fi fost inventate de el însuși. El nu era lingvist, cartea sa nu poate fi în nici un caz socotită drept o lucrare științifică, ea fiind mai degrabă un document zguduitor despre un biet om care a avut de suferit mult din cauza identității sale confuze. Cartea sa a fost publicată postum de către doi editori care recunosc că au adus „schimbări minore” textului original.⁶

Observînd cu atenție datele publicate, se poate vedea că acest dialect are (sau a avut?) o mulțime de trăsături comune cu cel mai arhaic dialect ceangău nordic și sudic al limbii maghiare. Toate trăsăturile fonologice ilustrate mai sus sînt prezente la modul foarte evident și în acest dialect, părănd — după toate probabilitățile — să fi fost păstrate din substratul maghiar. Pe baza acestor trăsături lingvistice se poate afirma că strămoșii ceangăilor vorbitori de română au aparținut în cea mai mare parte stratului mai arhaic al ceangăilor maghiari (în prezent reprezentați de ceangăii maghiari nordici și sudici).

Nu putem ști cu precizie dacă au fost păstrate și cuvinte de origine maghiară în acest dialect, deoarece, chiar dacă ar exista, autorul, din motive lesne de înțeles, ar fi evitat să publice astfel de date. (Iar dacă nu ar fi făcut-o, editorii ar fi corectat cu siguranță această „eroare”). O excepție interesantă este cuvîntul *ler*, același cu mai sus pomenitul *rér*, *lér* din ceangăiasca maghiară. Acest cuvînt a fost inclus și comentat pe larg în cartea lui Mărtinaș deoarece a fost interpretat ca fiind dovada concludentă a originilor românești ale ceangăilor. Iată ce scrie unul dintre îngrijitorii ediției, Ion Coja: „Păstrarea numai în acest mediu românesc a cuvîntului *ler* (< lat. *levir*) [...] este o dovadă dintre cele mai spectaculoase pentru teza lui Dumitru Mărtinaș, întrucît acest cuvînt nu mai e de găsit în alte limbi romanice, nici măcar în română. De unde să-l fi luat ceangăii dacă nu din moș-strămoși? [...] Este singura dovadă că acest cuvînt a fost cunoscut în limba română. Este cea mai limpede dovadă a originii românești a ceangăilor.” (Mărtinaș 1985. 170) Dacă ar fi adevărată, această poveste ar fi într-adevăr foarte surprinzătoare. O explicație mai puțin surprinzătoare a folosirii acestui cuvînt de către ceangăii români este aceea că ea a fost păstrată din maghiara vorbită de ei înainte vreme. Trebuie observat faptul că nu există nici urma ale folosirii acestui cuvînt de către alți români decît românii ceangăi, nici în trecut, nici în prezent, în vreme ce pentru folosirea lui de către maghiari, alții decît ceangăii, deținem astfel de date, atît din trecut,

cît și din prezent. Mai mult, atît cuvîntul ceangăiesc maghiar *rér, lér*, cît și ceangăiescul românesc *ler* nu înseamnă pur și simplu „cumnat”, ci mai exact „soțul unei surori *mai în etate*” — Mărtinaș 1985. 91, tocmai acesta fiind și sensul datelor citate mai sus din maghiara veche. Această diferențiere a unor termeni de înrudire în funcție de vîrstă este o trăsătură foarte specifică a limbii maghiare, trăsătura care lipsește cu desăvîrșire nu numai din limba română, ci din limbile indoeuropene în general. Alte exemple din limba maghiară: *bátya* „frate mai mare”, *öcs* „frate mai mic”, *néne* „soră mai mare”, *húg* „soră mai mică”. În maghiara veche, termenul pentru „soțul unei surori mai în vîrstă” era *rér*, pentru „soțul unei surori mai mici” existînd alt termen: *süv* (1533: *Syued hugod vra* „*süv* al tău, soțul surorii tale mai mici”). Sensul de „soțul unei surori mai mari” nu poate fi explicat pe baza latinescului *levir*, deoarece nici latina, nici româna nu au avut niciodată o asemenea categorizare în funcție de vîrstă, în schimb acesta poate fi înțeles foarte ușor pe baza datelor din maghiară.

Astfel de date arată că eșecul lingviștilor în investigarea științifică a graiului ceangău românesc reprezintă cu adevărat o mare pierdere pentru lingvistică. Potrivit lui Mărtinaș, acesta era vorbit în anii '50-'60 mai cu seamă de oamenii în vîrstă, generațiile mai tinere trecînd la dialectul moldovenesc obișnuit al românei. Se pare că date foarte valoroase pentru înțelegerea procesului abandonării unei limbi în favoarea alteia sînt pierdute pentru totdeauna. □

NOTE

1. Text prezentat la Conferința despre culturile minorităților periclitare din Europa, 15-16 februarie 2002, Budapesta.

2. Pentru o mai bună înțelegere: mai ales în ultima perioadă a regimului comunist tot ce era legat de ceangăi se afla sub controlul strict al reprezentanților puterii, care acorda o atenție specială acestei probleme. În 1979 am publicat un articol despre etnonimul „csángó”. La puțin timp după aceea, am fost interogat cu privire la ceangăi de către un agent al Securității. Mai tîrziu, în anii '80, orice referire la ceangăi în mediile maghiare din România era unul din cele mai stricte tabu-uri. Cenzura interzicea categoric cercetătorilor și jurnaliștilor maghiari să folosească însuși cuvîntul „csángó” în scrierile lor. Cu toate acestea, cartea la care ne referim a fost tipărită în 1985 limba română și ilustrată cu frumoase fotografii de biserici romano-catolice din Moldova și de obiecte de cult, ba chiar și o fotografie a Papei Ioan Paul al II-lea, pe cînd în alte publicații ale vremii din România ar fi fost de neconceput publicarea unor astfel de fotografii.

3. Desigur, în organizarea educației în limba maghiară ca limbă maternă, trebuie luată în considerare situația lingvistică specifică a ceangăilor, aceasta fiind însă mai degrabă o problemă pedagogică și metodologică, și nu o chestiune politică.

4. Potrivit legislației românești, educația în limba maternă în limbile minorităților trebuie asigurată dacă un număr suficient de părinți își exprimă această dorință în scris. Părinții ceangăi au semnat o astfel de cerere într-un număr suficient, autoritățile au considerat însă că semnăturile lor erau niște falsuri și le-au refuzat cererea. Drept urmare, acești părinți s-au dus la un notar public și au semnat cererea și în această formă oficială. Cererea a fost din nou refuzată sub pretextul că părinții care semnaseră documentul ar fi fost manipulați de către activiști unguri, iar

pentru a le fi acceptată, ar fi necesară o declarație din *propria* lor voință. La acest răspuns părinții și-au dat seama că n-au decît s-o lase baltă, fiindcă nu le-a mai venit nici o idee despre ce ar mai putea să facă pentru a fi crezuți.

5. Următorul recensămînt din România a fost programat pentru martie 2002. În februarie, capul Diocezei Romano-Catolice din Iași, episcopul Petre Gherghel a emis o Scrisoare pastorală pentru a i se da citire în toate bisericile romano-catolice din Moldova, și prin care ceangăii erau instruiți cu privire la declarațiile pe care urmau să le facă în cadrul recensămîntului: erau sfătuiți să se declare români, deoarece ei sînt români, iar la întrebarea privind limba lor maternă să numească acea limbă prin intermediul căreia ei pot comunica cu cei mai mulți oameni, și care este folosită și în serviciul religios, adică limba română. (Într-un interviu despre motivația acestei scrisori pastorale, episcopul Petre Gherghel a declarat că ea era necesară deoarece, pentru a se obține date precise, era important ca nimeni „să nu manipuleze” populația în cadrul recensămîntului.)

6. Unul din ei, Ion Coja, predă lingvistica la Universitatea din București și este în prezent membru al Parlamentului României. Totuși, pentru formarea unei imagini asupra competenței și convingerilor editorilor, este destul să cităm o singură frază din sumarul în limba engleză al cărții: „Istoricii socotesc drept sigur faptul că ceangăii nu sînt maghiari, deși ei se consideră maghiari, iar naționalitățile cu care conlocuiesc — în principal, români și sași transilvăneni — îi socotesc și ele maghiari”. p.174. Editorii sînt de acord cu „istoricii”, și nu cu ceangăii. Ei nu-și dau seama de faptul că istoricii nu au nici o competență să decidă ei cine sînt ceangăii, că la această întrebare numai ceangăii pot răspunde. În cel mai bun caz, istoricii pot răspunde numai la întrebarea: „Cine au fost strămoșii ceangăilor?” Această confuzie poate explica de ce argumentele istorice sînt invocate atît de des în chestiuni care sînt, sau măcar ar trebui să fie, absolut independente de argumentele istorice, cum ar fi problemele drepturilor lingvistice și ale celorlaltor drepturi ale omului.

REFERINȚE

- MĂRTINAȘ, Dumitru. *Originea ceangăilor din Moldavia*. Text revizuit și îngrijit de Ion Coja și V. M. Ungureanu, note și comentarii, bibliografie și indici de V. M. Ungureanu, postfață de Ion Coja. Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1985.
- SZABADOS Mihály, A moldovai magyarok a román népszámlálások tükrében. In *Magyarságkutatás. A Magyarságkutató Intézet Évkönyve*, Budapesta, 1989, pp.89-102.
- TÁNCZOS Vilmos, Hányan vannak a moldovai csángók? In *Magyar Kisebbség. Új folyam*, III, 1997, évf. 1-2, pp.370-390; *Csapdosó anyag. Moldovai archaikus imádságok és életterük*. Pro-Print Könyvkiadó, Miercurea-Ciuc, 1999.

Traducere de Doina Baci

*

Sándor N. SZILÁGYI (n. 1948), doctor în lingvistică. Între anii 1972-1990 a fost redactor la Editura Kriterion, București, în prezent este conferențiar universitar la Universitatea Babeș-Bolyai Cluj, Facultatea de litere, Catedra de limbă și cultură maghiară. A publicat trei cărți în domeniul lingvisticii și numeroase eseuri pe tema drepturilor lingvistice, a soluționării conflictelor și a relației româno-maghiare.

Raport asupra situației ceangăilor din Moldova. Problema ceangăilor maghiari

GABRIEL ANDREESCU (APADOR-CH) &
SMARANDA ENACHE (LIGA PRO EUROPA)

1. Motivația investigației

Între 20 și 22 decembrie 2001, o echipă a APADOR-CH și a Ligii PRO EUROPA a întreprins o investigație în regiunea Bacăului pentru a se edifica în legătură cu evoluțiile recente ale situației ceangăilor. Deplasarea s-a efectuat urmare a plîngerilor sosite la cele două asociații din partea Asociației Maghiarilor Ceangăi din Moldova — ANCM —, (filiala Pustiana), referitoare la nesatisfacerea revendicărilor privind accesul la educația în limba maternă, la obstrucționarea activităților asociației pe teritoriul județului Bacău și hărțuirea membrilor săi de către reprezentanți ai autorităților locale.

În cadrul investigației, reprezentanții APADOR-CH și Ligii PRO EUROPA au luat contact cu conducerea Asociației Maghiarilor Ceangăi din România, cu persoane aparținînd grupului ceangăilor maghiari din comunele Cleja și Pustiana, cu Prefectul Județului Bacău, dl. Radu Cătălin Mardare, precum și cu alți observatori ai situației din zonă.

Anterior, în anul 1997, APADOR-CH făcuse o primă investigație în satele Cleja, Pustiana, Lespezi. Principalele observații ale raportului întocmit în 1997 au fost următoarele:

a. O parte a ceangăilor se declară de origine română și vorbesc limba română în viața de zi cu zi. O altă parte se declară de origine maghiară, folosind în exprimarea zilnică limba/dialectul ceangăiesc (o limbă maghiară arhaică avînd, la rîndul ei, mai multe dialecte, în funcție de locul în care se vorbește). În această a doua categorie există și ceangăi care, vorbind aceeași limbă maghiară arhaică,

subliniază originea lor ceangăiască, înțelegînd prin aceasta că există o diferență față de maghiari, chiar dacă numai în cîteva aspecte (cîntece, dansuri, tradiții).

b. Preotul și polițistul reprezintă principalele autorități pentru ceangăi. Ei fac constant presiuni asupra ceangăilor care s-au identificat ca avînd o origine maghiară, pentru a-i determina să renunțe la o astfel de autoidentificare.

c. Mai multe cereri au fost adresate de-a lungul timpului Episcopiei Romano-Catolice de Iași sau Decanatului Romano-Catolic din Bacău pentru a se asigura un minim serviciu religios în limba maternă. Acesta le-a fost refuzat, deși în perioada 1947-1959 ceangăii maghiari utilizau în mod curent limba maternă în cadrul serviciului religios.

d. Mai mulți locuitori au cerut să se asigure copiilor lor posibilitatea învățării limbii maghiare literare, într-un regim similar cu cel al învățării limbilor străine - respectiv două ore pe săptămînă. Cererile adresate Inspectoratului Școlar al Județului Bacău au fost respinse. Ca urmare, unii copii au fost trimiși să studieze în limba maghiară în județe din Transilvania, în primul rînd Harghita. Au fost organizate totodată ore de învățare a limbii maghiare în cadru privat. Astfel de inițiative au avut ca rezultat amenințarea inițiatorilor de către autorități și preoții romano-catolici.

e. Ostilitatea autorităților locale față de ceangăii care nu se consideră români era manifestă și continua politica regimului comunist, foarte elaborată în acest sens.

f. Recensămîntul din 1992 a fost manipulat, numărul ceangăilor înregistrați oficial fiind mult sub numărul celor care s-au autoidentificat ca atare.

Plîngerile recente care au sosit la APADOR-CH și la Liga PRO EUROPA din partea Asociației Maghiarilor Ceangăi din Moldova (AMCM), filiala Pustiana, reclamau acțiuni de hărțuire și intimidare exercitate asupra membrilor ei, violări ale drepturilor individuale și drepturilor minorităților naționale în cazul unor persoane și grupuri care se autoidentifică ceangăi maghiari, ca și respingerea demersului a peste 200 de cetățeni care au solicitat Episcopiei Romano-Catolice din Iași, la 5 aprilie 2001, „celebrarea slujbei și în limba maghiară în biserica din Pustiana”.

De la investigația APADOR-CH din 1997, solicitările membrilor comunității ceangăilor maghiari de a li se asigura învățarea limbii materne au fost analizate și de autoritățile centrale. Astfel, o echipă guvernamentală formată din d-nii Attila Barna Sántha, consilier al Secretarului de Stat al MEN, Stanciu Traian, inspector în cadrul Corpului de control al MEN, Constantin Sergiu, expert în cadrul Direcției legislație a DPMN, Bunghez Marian, inspector școlar general adjunct în cadrul IȘJ Bacău, Năstase Anghel, inspector școlar, Stoica Liviu, director în cadrul Prefecturii Bacău a întreprins o anchetă în zonă și a elaborat un raport (14-15 septembrie 2000)¹, rămas pînă astăzi fără urmări concrete.

La 9 august 2000, Ambasadorul Statelor Unite la București, James Rosapepe a făcut o vizită în Cleja².

Se cuvine menționat că nerezolvarea revendicărilor ceangăilor maghiari de către autorități, precum și refuzul bisericii romano-catolice locale de a ține serviciul în limba maternă au atras și atenția Consiliului European, care a semnalat pericolul dispariției acestei comunități etnice minoritare.

Raportul Adunării Parlamentare a Consiliului, întocmit de parlamentara liberală finlandeză Tytti Isohookana-Asunmaa, fost ministru al culturii, a dus la adoptarea Recomandării 1521/2001, conținând un larg corpus de propuneri concrete menite să preîntâmpine stingerea acestui grup minoritar „de o excepțională valoare pentru Europa”. Până la data vizitei noastre în regiune, autoritățile centrale și locale nu întreprinseseră nici una din măsurile recomandate de Consiliul European. Mai mult, persoanele din sfera oficială întâlnite de autorii raportului păreau să ignore conținutul acestor recomandări.

2. Presiunile asupra ceangăilor care își asumă o identitate diferită de cea românească

Discuțiile autorilor raportului cu reprezentanți ai conducerii Asociației Maghiarilor Ceangăi din Moldova (AMCM) și persoane aparținând acestei comunități au relevat intensificarea presiunilor asupra ceangăilor care își asumă o identitate diferită de cea română, respectiv identitatea maghiară. Începând din 1996, mai mulți părinți din Cleja și alte sate din județul Bacău au depus numeroase cereri pentru introducerea studiului opțional al limbii maghiare în școlile locale de stat. Prin Ordinul Ministerului Educației Naționale nr. 3113 / 31 ianuarie 2000 și „Metodologia aplicării Instrucțiunilor privind studiul limbii materne de către elevii aparținând minorităților naționale care frecventează școli românești” nr. 30257 / 06.04.2000 se creaseră premisele necesare începerii acestui tip de învățământ.

În pofida Raportului Comisiei Interministeriale care a stabilit cu ocazia deplasării din 14-15 septembrie 2000, în județul Bacău, că în comunele Pustiana și Cleja trebuie formată câte o grupă de studiere a limbii materne maghiare, această măsură a continuat să fie amânată de către Inspectoratul Școlar Județean Bacău. În paralel, o serie de presiuni exercitate asupra părinților semnatori, dublate de o campanie de intimidare instrumentată prin autoritățile locale, de reprezentanți ai Ministerului de Interne și presă, au determinat o parte din părinți să-și retragă cererile vizînd organizarea învățămîntului opțional în limba maternă maghiară.

Au rămas astfel fără nici un rezultat cererile părinților, ca de altfel și memoriile sau rapoartele depuse de-a lungul anilor la MEN și Departamentul pentru Protecția Minorităților Naționale sau evaluările diferitelor organisme ale societății civile.

Într-o ultimă tentativă de parteneriat cu Inspectoratul Școlar Bacău, la 09.02.2001 AMCM a adresat IȘJ Bacău, în numele a 77 părinți din satul Pustiana, solicitarea de a li se aproba folosirea, după-amiaza, cînd sălile de clasă sînt libere, a unei săli de clasă din Școala Generală Pustiana în scopul studierii limbii maghiare

de către copiii lor. Solicitanții se angajau să îngrijească și să doteze corespunzător respectiva sală.

La 05.03. 2001, primarul comunei Pîrjol (de care aparține satul Pustiana) comunica solicitanților refuzul de a permite ținerea orelor opționale de limbă maghiară în școala din Pustiana, promițînd totodată că ulterior se va discuta posibilitatea acordării unui spațiu în Căminul Cultural Pustiana, ceea ce nu s-a întîmplat.

În urma acestui refuz, începînd din luna septembrie a anului 2001, AMCM a lansat un program-curs de inițiere și studiere a limbii maghiare în cadru privat. Astfel, AMCM și-a asumat sarcina de a suplini refuzul instituțiilor de stat de a oferi învățămînt în limba maternă prin organizarea, într-un număr de șapte sate, a unor cercuri de predare a limbii maghiare cu concursul a douăsprezece cadre cu pregătire de specialitate. În comuna Cleja, de exemplu, aceste cercuri, care se desfășoară după programul școlar, în trei spații private dotate corespunzător, sînt urmate de cca o sută de copii, ceea ce demonstrează interesul comunității și încrederea părinților în activitățile derulate de AMCM.

În noul context, autoritățile au declanșat o amplă operațiune de hărțuire, intimidare și represalii la adresa AMCM, cît și a părinților, copiilor și proprietarilor spațiilor private în care se desfășurau cursurile de limba maghiară. Astfel, la data de 09.11.2001 la IȘJ Bacău s-a înregistrat o sesizare semnată de cei trei directori de școală din comună și președintele consiliului reprezentativ al părinților din Cleja, prin care se semnala că AMCM a înființat în comună un sistem paralel de învățămînt în limba maghiară.

Ca răspuns, la 14.11.2001 s-a deplasat la Cleja o comisie constituită din inspectoarea generală adjunctă, doi inspectori de specialitate, cărora li s-au alăturat primarul și viceprimarul, directorii a trei școli din comună, precum și reprezentantul local al Poliției. Comisia, care a inclus și reprezentanți ai presei băcăuane cunoscuți pentru atitudinea ostilă față de revendicările maghiarilor ceangăi, a convocat la primărie pe proprietarele caselor în care se desfășoară cursuri de limba maghiară, supunîndu-le, de-a lungul a peste două ore, unei umiltoare anchete, în timpul căreia cele două femei au fost acuzate de încălcarea legilor statului, fiind amenințate cu percheziția, amenda și punîndu-li-se în vedere în mai multe rînduri că, dacă doresc să învețe limba maghiară, să emigreze în Ungaria.

Acest incident nu s-a făcut fără cunoștința Prefecturii Bacău, deoarece la data de 16.11.2001 s-a deplasat în comuna Cleja șeful de cabinet al Prefectului, care a citat la Primărie pe coordonatorul programelor de limba maghiară ale AMCM, apoi a inspectat spațiile private în care se desfășoară cursurile. De altfel, un ordin al Prefecturii Bacău cu nr. 7862/09.11.2001 s-a aflat și la originea descinderii la Cleja a unui reprezentant al Inspecției Sanitare de Stat (Sanepid) Bacău, care în urma controlului efectuat la trei din spațiile private unde se desfășurau cursuri de limba maghiară, a dispus pe loc, fără preaviz, cu procesele

verbale nr. 3452, 3453, 3454 suspendarea activității din spațiile respective. Este de menționat că într-o adresă oficială, ca răspuns la solicitarea cotidianului Kronika (Cronica) din Cluj, Ministerul Sănătății a precizat că în județul Bacău funcționează în prezent 223 de școli fără avizul Sanepidului.

Un fapt de o gravitate deosebită îl constituie presiunile psihologice și umilințele la care sînt supuși copiii care îndrăznesc să participe la cercurile facultative de limba maghiară organizate de AMCM. Este o practică sistematică a unor cadre didactice de a-i muștra pe copii în fața clasei, diabolizînd limba maghiară și proferînd amenințări la adresa elevilor. În unele cazuri, s-a mers pînă la scăderea notei la purtare.

Autoritățile ostile activității desfășurate de AMCM nu ezită, după cum s-a văzut, să implice presa în strategia de hărțuire a părinților care revendică învățămînt opțional în limba maghiară. O adevărată campanie de presă însoțește sistematic măsurile întreprinse de Prefectură sau Inspectoratul Școlar Județean. Cotidienele « Monitorul » și « Deșteptarea » induc în publicul cititor suspiciune față de exercitarea dreptului la educație în limba maghiară, prin titluri apocaliptice: « Atacuri iredentiste sub acoperirea școlii », « Limba maghiară se învață cu bătaie », « Fantoma maghiară bîntuie și la Pustiana ». Presa în cauză nu acordă nici un spațiu de exprimare persoanelor sau asociațiilor incriminate sau prezentării și a opiniilor acestora.

În discuția cu Prefectul județului Bacău a reieșit că acesta, deși la curent cu situația, consideră legitimă conduita autorităților locale, a Inspectoratului Școlar Județean sau a Poliției. Prefectul pornește, în analiza întregii situații, de la axioma originii române a ceangăilor și trage de aici concluzia în total dezacord cu legea, că solicitările de învățare a limbii maghiare sînt ilegitime. Totodata, prefectul consideră că presiunea publică și poziția bisericii romano-catolice constituie un obstacol serios în calea protejării de către instituția sa a drepturilor unui număr restrîns de persoane care se reclamă de origine maghiară și solicită învățămînt facultativ în limba maternă. Prefectul a respins susținerea că AMCM sau membrii săi ar fi fost hărțuiți, arătîndu-se în același timp gata să asculte nemulțumirile lor, dacă aceștia vor cere audiență.

3. Un proces premeditat de asimilare a ceangăilor de limbă maghiară

Din datele statistice și opiniile exprimate de reprezentanți ai clerului sau persoane aparținînd comunității ceangăilor, reiese că, din numărul de cca 240.000 romano-catolici din Moldova, doar o proporție redusă se mai reclamă de la originea maghiară, vorbesc și înțeleg limba/dialectul ceangăiesc și manifestă un interes deosebit pentru păstrarea acestei identități. O serie de factori externi — presiunile psihologice, pericolul marginalizării sociale, campaniile de intimidare, emigrarea — au condus la o descreștere accentuată a numărului celor care se autoidentifică ceangăi maghiari și solicită studierea opțională a limbii maghiare literare sau utilizarea limbii materne în biserică.

Chiar dacă la începutul anilor '50 a existat posibilitatea învățării limbii maghiare în unele școli de stat, această posibilitate a fost treptat restrânsă, iar regimul național-comunist a desfășurat o politică sistematică de asimilare, aducând comunitatea ceangăilor maghiari în pragul extincției. Refuzul instituțiilor de a satisface revendicările ținând de drepturi lingvistice a fost permanent mascat prin dezbateri specioase privind originea ceangăilor, pretext servind de-a lungul timpului acelorași scopuri asimilaționiste. Teoria originii românești a devenit doctrina oficială și are destui adepți pentru ca grupului tot mai restrâns al ceangăilor maghiari să i se refuze dreptul constituțional la protecția identității asumate.

Cu toate presiunile asimilaționiste, este evident că persistă în rîndul unor ceangăi maghiari voința fermă de păstrare a identității, iar din perspectiva drepturilor omului, de la care pornesc și autorii raportului de față, această comunitate, chiar restrînsă numeric, are dreptul constituțional la protecție din partea statului.

De altfel, abordarea din perspectiva drepturilor omului a fost tratată și la nivel oficial cu relativă empatie în perioada 1996-2000. Ordinul MEN 3113/31.01.2000 ca și „Metodologia aplicării Instrucțiunilor privind studiul limbii materne de către elevii aparținînd minorităților naționale care frecventează școli românești”, nr. 30257/06.04.2000 sînt o dovadă în acest sens. Aceste demersuri favorabile soluționării revendicărilor ceangăilor maghiari, întreprinse la nivel central, au fost însă sistematic subminate la nivel local, rămînînd fără efect.

În prezent, asistăm la intensificarea campaniei de intimidare și hărțuire a persoanelor care se autoidentifică ceangăi maghiari, la obstrucționarea prin toate mijloacele a satisfacerii revendicărilor lor legitime, ceea ce contravine garanțiilor constituționale de apărare a drepturilor omului.

Alături de stat, biserica romano-catolică din Moldova, prin crearea Episcopiei de Iași (tot în perioada dictaturii comuniste), nu a făcut decît să participe la acest proces de asimilare. Există numeroase mărturii că preoții romano-catolici exercită presiuni severe asupra acelor enoriași care se autoidentifică ceangăi maghiari, mergînd pînă la excomunicare și amenințarea cu refuzul serviciului religios. Nici una din solicitările de a se autoriza serviciul religios în limba maternă nu a fost luată în considerare de către ierarhii romano-catolici din Moldova. Recent, s-a consumat respingerea demersului a peste 200 de cetățeni care au solicitat Episcopiei Romano-Catolice din Iași, la 05.04.2001, „celebrarea slujbei și în limba maghiară în biserica din Pustiana”.

În atari condiții, adoptarea la 21.11.2001 de către Adunarea Parlamentară a Consiliului Europei a Recomandării 1521 privind cultura minorității ceangăilor din România este salutară. Documentul conține un set de recomandări importante, încurajînd România să ratifice și să implementeze Carta Europeană a Limbilor Regionale sau Minoritare și să acorde sprijin ceangăilor în domenii cum ar fi:

- posibilitatea de a fi educați în limba maternă, asigurarea în acest scop a spațiilor și cadrelor necesare;

- informarea părinților cu privire la legislația românească în domeniu și elaborarea instrucțiunilor de aplicare
- crearea posibilității de a opta pentru serviciul religios romano-catolic și intonarea cântecelor religioase în limba maternă
- recunoașterea oficială și sprijinirea asociațiilor ceangăilor, acordându-se o atenție specială înregistrării corecte a minorității ceangăilor la apropiatul recensământ
- accesul la mass media pentru exprimarea activă a identității, inclusiv prin alocarea de fonduri, sprijin pentru publicarea unei reviste lunare și funcționarea unei stații de radio locale
- inițierea de programe speciale menite să promoveze cultura ceangăilor, organizarea de seminarii și dezbateri internaționale consacrate studierii comunității ceangăilor
- lansarea, în România, a unei campanii de cunoaștere a culturii ceangăilor, cu accent pe avantajele cooperării dintre majoritate și minorități
- înregistrarea caracteristicilor lingvistice și etnografice unice ale ceangăilor
- încurajarea renașterii economice a zonei, prin înființarea de întreprinderi mici și mijlocii în comunele ceangăiești

Aplicarea cu bună credință a acestui set de măsuri ar putea opri extincția comunității ceangăilor maghiari, cu condiția ca disputa în jurul originii lor să nu oculte urgența inițierii de măsuri afirmative, fără de care una din cele mai vechi minorități din România și Europa ar putea să dispară definitiv.

Deocamdată, calea drepturilor individuale și minoritare este refuzată chiar din cadrul forului legislativ român. Senatorul PSD, Gheorghe Prisăcaru, membru al delegației române la AP a CE și-a făcut publice rezervele față de competența Consiliului Europei, afirmând într-un comunicat remis Agenției Mediafax la 12.12.2001: „Nu e de competența Consiliului Europei — organism prin excelență politic — să se pronunțe asupra originii limbii și culturii ceangăilor, ci specialiști interesați, cu preocupări în domeniu, trebuie să abordeze aceste aspecte de pe poziții științifice”. Această abordare anunță o revenire la pozițiile oficiale care neagă dreptul persoanelor la autoidentificare, și implicit, continuarea politicii asimilaționiste.

4. Limba/dialectele ceangăești ca limbă regională (minoritară)

Statutul limbii/dialectelor ceangăești este nu doar semnificativ în sine, ci constituie o dimensiune importantă a protecției minorității ceangăilor maghiari.

Tema limbii nu are legătură cu disputa din jurul originii ceangăilor: români maghiarizați ori maghiari așezați într-o regiune cu populație românească? Conform lingviștilor, ceangăii vorbesc numeroase dialecte ale maghiarei medievale, depinzând de aria locuită și influențate de mediul românesc în care trăiesc. „Diversitatea dialectelor ceangăești a creat o situație astfel încât unele nu sînt inteligibile pentru celelalte (...) Cu toate acestea, toate dialectele ceangăești au trăsături comune care le diferențiază de dialectele vorbite în Bazinul Carpatic Maghiar”³.

Filozofia relevantă pentru tratarea temei limbii/dialectelor ceangăești este cea care rezultă din Carta Europeană a Limbilor Regionale sau Minoritare. România nu a ratificat încă acest document. Dar l-a semnat, iar aceasta înseamnă că statul român își elaborează încă strategia asupra Părții a III-a a Cartei, acest complex instrument permițând opțiunea între variante de măsuri în favoarea folosirii limbilor regionale sau minoritare. Dar România nu poate contesta principiile de bază ale Cartei Europene, fără ca prin aceasta să nu se plaseze în afara valorilor care întemeiază Consiliul European.

Se aplică Carta Europeană în cazul dialectelor vorbite de ceangăi? Conform acestui document, prin expresia „limbi regionale sau minoritare” se înțeleg limbile:

„(i) Folosite în mod tradițional într-o anumită zonă a unui stat de către cetățenii acelui stat care constituie un grup numeric inferior restului populației statului, și (ii). Diferite de limba (-ile) oficială (-ale) acelui stat; ea nu include nici dialectele limbii (-ilor) oficiale a (ale) statului, nici limbile migranților”.

Prin „zonă în cadrul căreia o limbă regională sau minoritară este folosită” se înțelege aria geografică în care această limbă reprezintă modul de exprimare a unui număr de persoane justificând adoptarea a diferite măsuri de protecție și de promovare prevăzute prin prezenta Cartă.

Având în vedere numărul persoanelor care vorbesc dialectele ceangăești și caracterul tradițional al comunităților din regiunile Bacăului și orașului Roman, dialectele vorbite de ceangăi corespund exact subiectului Cartei Europene. Ca atare, ele intră în domeniul de acoperire al Cartei. Pe această bază, ele se bucură de protecția principiilor care stau la baza tratării problemelor lingvistice din zona ceangăilor așezați în Moldova.

Carta Europeană a Limbilor Regionale sau Minoritare⁴ a statuat că „protecția limbilor regionale sau minoritare istorice din Europa, dintre care unele riscă, în decursul timpului, să dispară, contribuie la dezvoltarea tradițiilor și a bogăției culturale a Europei”⁵. De asemenea, a subliniat că „dreptul de a practica o limbă regională sau minoritară în viața privată și publică reprezintă un drept imprescriptibil”⁶ și că „protecția și promovarea limbilor regionale sau minoritare... constituie o contribuție importantă la construirea unei Europe bazată pe principiile democrației și ale diversității culturale”⁷.

Statele Părți și-au luat obligația de a-și întemeia politica, legislația și practica pe următoarele obiective și principii:

- „a. recunoașterea limbilor regionale sau minoritare ca o expresie a bogăției culturale;
- b. respectarea ariei geografice a fiecărei limbi regionale sau minoritare, în așa fel încât diviziunile administrative existente sau noi să nu constituie un obstacol pentru promovarea respectivei limbi regionale sau minoritare;
- c. necesitatea unei acțiuni hotărâte pentru promovarea limbilor regionale sau minoritare în vederea salvagărdării lor;

d. facilitarea și/ sau încurajarea folosirii oral sau în scris, a limbilor regionale sau minoritare, în viața publică sau în viața privată;

e. menținerea și dezvoltarea relațiilor, în domeniile prevăzute de prezenta Cartă, între grupurile folosind o limbă regională sau minoritară și alte grupuri ale aceluiași stat care vorbesc o limbă practică într-o formă identică sau apropiată;” [...]

„g. stabilirea de forme sau mijloace adecvate de predare și studiere a limbilor regionale sau minoritare, la toate nivelele corespunzătoare” ș.a. (Art. 7, 1).

Conform acestor principii, nu numai că statul român ar trebui să aibă o politică de recunoaștere a dialectelor ceangăești, dar și una de încurajare, de promovare a utilizării lor. În acest caz, se pune problema atitudinii populației față de limba pe care o vorbește. Investigațiile de până acum arată existența a două teme distincte:

h. utilizarea dialectelor ceangăești în cadrul slujbelor religioase;

i. studiul dialectelor ceangăești în școală.”

Există o solicitare continuă a unor ceangăi pentru ținerea slujbelor în limba maternă. Ea s-a repetat în dialogurile personale dintre preoți și enoriași, dar și prin „cereri oficiale”, cu sute de semnături. Există o politică netă de respingere, de către Episcopia Romano-Catolică, a cererilor, deși, mulți preoți provenind chiar din comunitatea ceangăie, există posibilitatea practică de a răspunde solicitărilor.

APADOR-CH și Liga PRO EUROPA atrag atenția că, deși Biserica Romano-Catolică este o entitate autonomă, ea rămâne obligată, la fel ca și oricare altă entitate privată sau publică să respecte principiile fundamentale ale drepturilor omului, care cuprind și protecția minorităților naționale. Pe baza obligațiilor sale față de cetățenii României, în particular, pe baza art. 1 (3) din Constituție⁸, statul român are dreptul să ceară Bisericii Romano-Catolice să se conformeze cerințelor ridicate de protecția drepturilor populației ceangăe. Continuarea implicării și astăzi a BRC în politica de asimilare a ceangăilor din Moldova — după ce a exersat sistematic această politică înainte de 1989 —, este incompatibilă cu legea internă și cu valorile acceptate astăzi în cadrul Consiliului Europei, dar chiar și cu documentele Vaticanului, în principal cele care încurajează «inculturația» (adaptarea ritualului la limba și tradiția locală).

În ce privește studiul dialectelor ceangăești în cadrul procesului de învățământ, nu există nici o cerință de acest gen. Unii ceangăi au cerut studiul limbii maghiare literare. (Se poate face o paralelă cu învățarea de către sași și șvabi a limbii germane literare, ca vehicul lingvistic unificator). Există și pedagogi⁹ care pun accentul pe importanța educației în limba maternă și menținerea tinerilor în comunitatea lor. În contextul amintit, autoritățile publice sînt ținute, în sensul Cartei Europene, cel puțin să nu descurajeze utilizarea dialectelor ceangăești în viața privată sau publică și să iasă în întîmpinarea utilizării limbii materne atunci cînd apar cereri în acest sens.

Punctul 2 al Art. 7 enunță următoarele:

„Părțile se angajează să elimine, dacă nu au făcut-o deja, orice distincție, excludere, restricție sau preferință nejustificată relativă la folosirea unei limbi

regionale sau minoritare și avînd drept scop descurajarea sau punerea în pericol a menținerii sau a dezvoltării acestora. Adoptarea de măsuri speciale în favoarea limbilor regionale sau minoritare, destinate să promoveze egalitatea între vorbitorii acestor limbi și restul populației, sau urmărind să țină seama de situațiile lor specifice, nu este considerată ca un act de discriminare față de vorbitorii limbilor mai răspîndite.”

Iar punctul 4 al Art. 7 adaugă:

„În determinarea politicii față de limbile regionale sau minoritare, părțile se angajează să ia în considerare necesitățile și dorințele exprimate de grupurile ce folosesc aceste limbi. Ele sînt încurajate să creeze, dacă este necesar, organe cu rol consultativ asupra tuturor chestiunilor legate de limbile regionale sau minoritare.”

Există numeroase plîngerii ale ceangăilor din Moldova — verificate în cursul investigației APADOR-CH din 1997 și al investigației din decembrie 2001 — privind presiunile care se fac asupra lor — în primul rînd de autorități —, pentru a renunța la dimensiunea maghiară a identității proprii, aceasta fiind intim legată de utilizarea dialectelor ceangăești.

5. Grupul ceangăilor maghiari ca minoritate națională ce trebuie recunoscută ca atare și protejată

Ce sînt ceangăii: minoritate națională sau grup etnic? În Constituția României nu există o diferențiere între „minoritățile naționale” și „grupurile etnice”. Constituția garantează „dreptul la păstrarea, la dezvoltarea și la exprimarea identității...” a membrilor minorităților naționale (art. 6 (1)) și de asemenea, exclude discriminarea pe motiv de origine etnică, avînd în vedere că România „este patria comună și indivizibilă a tuturor cetățenilor săi, fără deosebire de rasă, de naționalitate, de origine etnică, de limbă etc. (art. 4 (2))”. Nu există nici o lege de recunoaștere a unei comunități ca reprezentînd o minoritate națională, îndrituită la drepturile subsecvente, sau ca grup etnic (etnocultural), ai cărui membri să fie vizați prin legislația antidiscriminatorie. Ca urmare, recunoașterea *de facto* a minorităților naționale s-a produs în urma unor acte administrative precum recensămîntul¹⁰ și înscrierea pe listele electorale¹¹. Se poate spune că recunoașterea „ultimă” a statutului de minoritate națională a unei comunități se face prin reprezentarea ei în Parlament și în Consiliul Minorităților Naționale — care distribuie și fondurile de stat necesare pentru „păstrarea, dezvoltarea și exprimarea identității” persoanelor aparținînd minorităților naționale¹².

Deși în foaia de recensămînt „ceangăii” apar ca una dintre „naționalități”, nu este încă clar dacă ei sînt considerați sau nu minoritate națională. Datorită diferențelor în modul în care ceangăii își prezintă propria lor identitate, nu este clar nici dacă putem vorbi despre autoasumarea acestui statut [de minoritate națională] — obligatorie, pentru a putea vorbi despre o minoritate națională.

În acest sens, APADOR-CH și Liga PRO EUROPA susțin următoarele:

În condițiile în care nu există o legislație specifică de recunoaștere a minorităților naționale, statul român este ținut, în interpretarea sa în materie, de aplicarea acelor norme interne relevante în domeniul minorităților naționale. Dintre acestea, Recomandarea 1201¹³ are calitatea de a include o definiție a „minorităților naționale”, considerate: „un grup de persoane dintr-un stat care: a. locuiesc pe teritoriul aceluia stat și sînt cetățenii lui; b. mențin legături de lungă durată, trainice și permanente cu acel stat; c. manifestă caracteristici etnice, culturale, religioase sau lingvistice distincte; d. sînt suficient de reprezentative, chiar dacă sînt în număr mai mic decît restul populației unui stat sau a unei regiuni a aceluia stat; e. sînt motivate de preocuparea de a păstra împreună ceea ce constituie identitatea lor comună, inclusiv cultura, tradițiile, religia sau limba lor” (art. 1).

Definiția anterioară a minorităților naționale corespunde la ceea ce, tradițional, se consideră a fi „minorități istorice”. Avînd în vedere statutul de lege internă a Recomandării 1201, se poate spune că statul român are obligația de a recunoaște cel puțin minoritățile istorice. (Asta nu ar împiedica România să accepte o definiție mai puțin restrictivă a minorităților naționale)

Reprezintă ceangăii o minoritate istorică? Două chestiuni se pun în acest caz. Una este cea a reprezentativității. Avînd în vedere prezența îndelungată a acestei minorități pe teritoriul României, singura restricție ar putea fi una numerică. Invocarea limitelor numerice — rațională — nu poate fi însă argumentată decît dacă ceangăii ar fi mai puțin numeroși decît sînt cele mai puțin numeroase grupări acceptate astăzi drept minorități naționale: armenii (2.023), macedonenii slavi și rutenii. Or, chiar dacă cifrele date de unii autori — 240.000 persoane¹⁴, iar observatorii locali cu care s-a discutat în timpul investigației APADOR-CH din anul 1997 vorbeau de zeci de mii de persoane — nu sînt luate în considerare și se acceptă cifra recensămîntului din 1992, de 2.165 ceangăi, aceasta depășește cifra limită.

Rămîne deschisă, ca urmare, problema preocupării ceangăilor de a păstra împreună ceea ce constituie identitatea lor comună: cultura, tradițiile, religia sau limba lor. O componentă fundamentală a tuturor ceangăilor, indisolubil legată de identitatea lor este identitatea religioasă (romano-catolică). Dar în privința recunoașterii originii lor și mai ales, a folosirii limbii, populația care se identifică drept ceangăe nu este omogenă. Se pune întrebarea dacă am putea vorbi oare, în acest sens, de trei categorii: ceangăii români; ceangăii ceangăi; ceangăii maghiari?

Autoidentificarea este un drept fundamental care nu poate fi pus în discuție. Ca urmare, avînd în vedere atitudinile ceangăilor din regiunea Bacăului, așa cum au fost ele identificate în anul 1997 și confirmate în anul 2001, se poate vorbi despre existența celor trei categorii. Lucrurile sînt mai restrictive atunci cînd este vorba despre solicitarea, de către membrii unor comunități, a unor măsuri speciale de protecție a comunității în totalitate — cazul măsurilor afirmative — și nu doar drepturi ale

membrilor comunității¹⁵. Reprezentarea parlamentară și alocarea unor sume de la bugetul de stat prin intermediul Consiliului Minorităților Naționale reprezintă astfel de măsuri afirmative. Caracterul limbii materne, identitatea folclorică, tradiția istorică definesc în cazul ceangăilor maghiari atributele specifice unei minorități naționale, îndrituită la măsuri afirmative.

Un alt aspect care trebuie pus în evidență rezultă din fundamentele doctrinei minorităților naționale. Dreptul internațional al minorităților naționale (al persoanelor aparținând minorităților naționale), ca și dreptul intern dezvoltat în acest cadru, are în vedere grupuri de persoane aflate în inferioritate numerică față de restul populației și non-dominante. Ultimul cuvânt este subliniat pentru a indica faptul că existența unui drept internațional în materie este motivată de necesitatea protecției unor comunități a căror inferioritate numerică produce o fragilitate în raport cu majoritatea. Cu cât o comunitate minoritară este mai amenințată, cu atât recunoașterea ei ca minoritate națională este mai motivată, mai argumentată, mai urgentă și deci, mai legitimă.

În acest sens, problematica recunoașterii ceangăilor ca minoritate națională se pune cu acuitate în cazul ceangăilor maghiari. Trebuie avute simultan în vedere presiunea asimilaționistă din partea autorităților centrale și locale și manipularea unora dintre ceangăi împotriva voinței ceangăilor maghiari de a li se recunoaște o identitate legată de limba/dialectele ceangăe (limba maghiară). Aceasta ar putea duce la o strategie de asumare a reprezentării ceangăilor împotriva celor care doresc să-și apere limba și folclorul tradițional. Autorii consideră că recunoașterea „ceangăilor maghiari”, ca o minoritate națională distinctă, reprezintă o necesitate a protecției acestei comunități. Ține însă de voința ceangăilor maghiari și a liderilor care susțin valorile simbolice ale comunității să arate solidaritatea lor, motivația și preocuparea „de a păstra împreună ceea ce constituie identitatea lor comună, inclusiv cultura”.

6. Problema recensământului

Având în vedere cele enunțate mai sus, rezultă că recensământul din anul 2002 poate avea un impact decisiv asupra viitorului ceangăilor din România. Manipularea vădită a recensământului din 1992 și comportamentul actual al autorităților centrale și locale constituie motive de îngrijorare în legătură cu ceea ce se va întâmpla în anul 2002. În acest sens, APADOR-CH și Liga PRO EUROPA subliniază caracterul ilegal, penal, al încălcării dreptului persoanelor de a-și defini identitatea etnică.

În același timp, este important ca organizațiile ceangăilor să monitorizeze activitatea operatorilor de pe teren. Sugerăm ca membrii acestora să solicite participarea la recensământ¹⁶. O modalitate de a da o mai mare siguranță recensământului din anul 2002 este efectuarea unei statistici paralele, cel puțin în localitățile unde trăiesc cei mai mulți ceangăi. APADOR-CH și Liga PRO EUROPA consideră că înaintea începerii recensământului, este de dorit ca organizațiile ceangăilor maghiari — minoritatea cea mai periclitată din regiune — să poarte o

campanie de informare și conștientizare a populației privind necesitatea unei opțiuni în ceea ce privește autoidentificarea. În particular, trebuie dezbătute implicațiile asupra asumării identității de „ceangău maghiar”. Persoanele care doresc să se autoidentifice ca atare, trebuie încurajate să insiste asupra obligativității operatorilor de a pune pe formularele de recensământ exact această denumire. (Deoarece în propunerile pentru formularele din 2002, „lista etniilor care se vor codifica” face referire doar la „ceangăi” și nu la „ceangăi maghiari”, s-ar putea ca operatorii să insiste la completarea rubricii cu termenul „ceangău”. Persoanele au dreptul să insiste la înscrierea sintagmei „ceangău maghiar”.)

Pregătirea recensământului, de către organizația (ile) ceangăilor maghiari, ar putea să devină un exercițiu pentru participarea acestora la alegerile din anul 2004. Dacă o organizație de „ceangăi maghiari” va putea obține, cu ocazia următoarelor alegeri, peste 1500 de voturi, atunci ea va putea introduce un reprezentant în Parlament și va face parte din Consiliul Minorităților Naționale. Din acest moment, capacitatea ceangăilor maghiari de a se proteja împotriva încercărilor de asimilare va spori considerabil. O estimare, în următoarele luni, a numărului celor care se consideră și sînt gata să se declare ceangăi maghiari este crucială pentru viitorul acestei comunități.

7. Concluzii

Investigația reprezentanților APADOR-CH și ai Ligii PRO EUROPA din decembrie 2001, împreună cu rezultatele investigațiilor anterioare și monitorizarea presei demonstrează următoarele:

a. Declarațiile AMCM și ale unor membri ai comunității ceangăilor maghiari din zonă privind: (i) refuzul de a se acorda drepturi legitime privind studierea limbii maghiare și ținerea slujbelor religioase în limba maternă; (ii) presiunile și hărțuirea ceangăilor care își afirmă identitatea maghiară sînt confirmate în totalitate.

b. O îngrijorare deosebită provoacă presiunile asupra copiilor supuși unui tratament care poate fi traumatic. APADOR-CH și Liga PRO EUROPA protestează împotriva acestor comportamente ale unor cadre didactice și cer instituțiilor competente să ia măsurile impuse în asemenea cazuri.

c. APADOR-CH și Liga PRO EUROPA insistă asupra faptului că statutul autonom al bisericii romano-catolice nu înseamnă că aceasta se poate sustrage datoriei de a respecta drepturile omului — care includ și drepturile minorităților —, valorile respectului pentru alteritate și toleranță.

d. APADOR-CH și Liga PRO EUROPA cer să se respecte dreptul de asociere, acesta incluzînd și respectarea activității AMCM, renunțarea la hărțuirea ei. APADOR-CH și Liga PRO EUROPA atrag atenția că oprirea cursurilor de limbă maghiară ținute de această asociație, invocîndu-se reglementările Legii învățămîntului este arbitrară. Cursurile de limbă maghiară nu pot fi echivalate cu

activitățile reglementate de Legea nr.84/1995 (reactualizată), ce privește „organizarea și funcționarea sistemului național de învățământ” (art.1).

Protecția ceangăilor din regiunea Moldovei este, în acest moment, problema protecției ceangăilor maghiari¹⁷. Pentru a opri asimilarea ceangăilor maghiari este nevoie, pe de o parte, de respectarea statului de drept și, în același timp, de aplicarea unor măsuri afirmative. Legitimitatea acestor măsuri rezultă din Carta Europeană a Limbilor Regionale sau Minoritare și din prevederile interne și internaționale referitoare la protecția minorităților naționale. APADOR-CH și Liga PRO EUROPA consideră că pentru viitorul ceangăilor maghiari este vitală recunoașterea statutului lor de minoritate națională. Pentru aceasta este însă necesar ca persoanele care își asumă identitatea de ceangăi maghiari să o facă deschis și să coopereze pentru crearea unor organizații reprezentative. APADOR-CH și Liga PRO EUROPA consideră drept un moment cheie al acestui proces recensământul din anul 2002. Reprezentanții ceangăilor maghiari ar trebui să monitorizeze corectitudinea înregistrărilor efectuate de operatori, după ce au asigurat o dezbatere cât mai largă cu privire la legitimitatea identității de ceangăi maghiari.

În mod corespunzător, APADOR-CH și Liga PRO EUROPA cer autorităților statului să respecte drepturile minorităților, așa cum sînt ele garantate de Constituție și de legislația internă, de convențiile în materie ale Consiliului Europei, OSCE și ONU și rezoluțiile cu privire la situația ceangăilor din România. □

NOTE

1. În *Raportul* său cu privire la activitatea Comisiei de anchetă, reprezentantul DPMN notează că „o delegație formată din primarul comunei, cîțiva consilieri locali, directorii școlilor și parohii din satele Cleja și Somușca... au ținut neapărat să-și prezinte punctul de vedere conform căruia este total inoportună introducerea orelor de limbă maghiară...”. Alte citate din *Raport*: „La revenire [la școala Cleja] Comisia de anchetă a avut parte de o primire mai mult decît ostilă”; „Cotidianul local «Deșteptarea» a reflectat într-un mod lipsit de obiectivitate evenimentele petrecute la Cleja”; „Din cele 17 cereri înregistrate [la Școala Pustiana] 15 fuseseră retrase (14 în perioada 4-7 septembrie 2000 și una în dimineața zilei de 15 septembrie). O serie de părinți au fost găsiți ... Comisia constatînd că, în prezent, există 8 părinți care optează pentru introducerea studiului limbii materne la școala din localitate”.

2. Asociația Maghiarilor Ceangăi din Moldova a deplîns, într-un comunicat al său, excluderea reprezentanților AMCM de la masa oficială. După plecarea delegației americane, reprezentanta AMCM, Roca Silvia, „a fost înconjurată de un grup anume pus pentru a face scandal, a fost agresată, îmbrîncită, i s-au adresat injurii și false acuzații”.

3. Klára SÁNDOR, National Feeling or Responsibility: The case of the Csango language revitalization, în *Multilingua. Journal of Cross-Cultural and Interlanguage Communication*, vol. 19 - 1/2, 2000, p. 147

4. A fost adoptată la 5 noiembrie 1992

5. Preambul al Cartei Europene a Limbilor Regionale sau Minoritare.

6. Preambul.

7. Preambul.

8. „România este stat de drept, democratic și social, în care demnitatea omului, drepturile și libertățile cetățenilor, libera dezvoltare a personalității umane, dreptatea și pluralismul politic reprezintă valori supreme și sînt garantate.”

9. Klára SÁNDOR, *Op.cit.*

10. Astfel, în formularul din 1992 erau înscrise 26 de „naționalități codificate”, unele cu variante (ucrainiană, huțană, huțulă).

11. La alegerile din anul 2000 s-au înscris organizații ale rutenilor și macedonenilor slavi care au obținut numărul necesar de voturi, intrând în Parlament.

12. Ceea ce nu înseamnă că nu poate exista, în principiu, o minoritate națională care să nu aibă reprezentanți în Parlament (pentru că alegerile interne nu asigură un număr suficient de voturi ori întrucât nu se dorește intrarea în forul legiuitor) ori refuză participarea la CMN.

13. Ea este parte a legislației interne în urma ratificării tratatelor de bază ale României cu Ungaria și Ucraina, unde se face referire explicită la respectarea de către Părți a Recomandării 1201.

14. „În conformitate cu estimări larg acceptate, numărul ceangăilor este de circa 240.000. Ei locuiesc în circa 90 de sate împrăștiate în jurul orașului Roman și al Bacăului. (...) majoritatea au schimbat limba și vorbesc româna ca limba maternă. Totuși, circa 62.000 dintre ei vorbesc încă dialecte de origine maghiară”. (Klára SÁNDOR, National Feeling or responsibility: The case of the Csango language revitalization, în *Multilingua. Journal of Cross-Cultural and Interlanguage Communication*, vol. 19 - 1/2, 2000, p. 141-142.)

15. Includerea celor două noi minorități, macedonenii slavi și rutenii a creat, de altfel, o anumită opoziție. Astfel, Grupul parlamentar al minorităților naționale a decis să nu accepte macedonenii slavi și rutenii ca minorități, contestându-le „reprezentativitatea”. Însă, la 1 martie 2001, Camera Deputaților a validat, cu 196 voturi „pentru”, 60 „împotriva” și 11 abțineri, mandatele deputaților Vasile Ioan Sava de la Uniunea Macedonenilor Slavi și Gheorghe Firczak de la Uniunea Culturală a Rutenilor.

16. De altfel, în declarația sa privind recensământul, din 6 martie 2000, AMCM propunea ca „în fiecare grup și comisie de recenzare să fie un cenzor de origine ceangăiască”.

17. În momentul în care categoria autodefinită drept „ceangăi-ceangăi” ar face propriile demersuri pentru afirmare, protecția ei ar deveni un alt subiect de interes public.

Recomandarea 1521 (2001)

Cultura minorității ceangăiești din România

ADUNAREA PARLAMENTARĂ A CONSILIULUI EUROPEI

1. În continuarea raportului său asupra culturilor minorităților uralice în Rusia și a adoptării Rezoluției 1171 (1998) Adunarea este îngrijorată cu privire la situația culturii minorității ceangăiești, care a existat pe teritoriul României de secole.

2. Ceangăii sînt un grup non-omogen de persoane romano-catolice. Acest grup etnic este o relicvă din Evul Mediu care a supraviețuit în Moldova, în partea estică a Carpaților românești. Ceangăii vorbesc o formă veche a [limbii] maghiare și sînt asociați cu tradiții antice și cu o mare diversitate de artă populară și cultură, de o valoare excepțională pentru Europa.

3. Secole la rînd, autoidentificarea ceangăilor s-a bazat pe religia romano-catolică și pe limba maternă vorbită în familie și în comunitatea sătească. Aceasta, cît și stilul lor de viață arhaic și viziunea asupra lumii, ar putea explica legăturile lor foarte strînse cu religia romano-catolică și supraviețuirea dialectului lor.

4. Cei care încă vorbesc limba ceangăiască sau o consideră ca limba lor mater-

nă au fost refuzați ca parte a populației. Cu toate că există păreri diferite cu privire la acest număr, se consideră că 60.000-70.000 de persoane vorbesc limba ceangăiască.

5. Astăzi, în Moldova, limba folosită în școală și în biserică este limba română. Există predare, pe plan local, în ucraineană și studiul limbii poloneze, a limbii romanes și a rusei ca limbă maternă. În ciuda prevederilor legii învățămîntului și a solicitărilor repetate din partea părinților, nu există predare în limba ceangăiească în satele ceangăiești. Ca o consecință, foarte puțin ceangăi știu cum se scrie limba lor maternă.

6. Ceangăii nu au solicitări politice, doresc doar să fie recunoscuți ca o cultură distinctă. Ei solicită asistență pentru salvagardarea acesteia și, înainte de toate, ei solicită ca obiectele de studiu să fie preluate copiilor lor în limba ceangăiască și ca întregul serviciu bisericesc să se desfășoare în limba lor maternă.

7. Adunarea reamintește textele pe care le-a adoptat în cazuri similare, mai cu seamă Recomandarea 928 (1981) cu privire la problemele educaționale și

culturale ale limbilor minoritare și ale dialectelor din Europa, Recomandarea 1203 (1993) referitoare la romii din Europa, Recomandarea 1283 (1996) referitoare la istoria și învățarea istoriei în Europa, Recomandarea 1291 (1996) cu privire la cultura idiș și Recomandarea 1333 cu privire la cultura și limba aromână.

8. Diversitatea culturilor și limbilor ar trebui privită ca o resursă prețioasă care îmbogățește patrimoniul european și care întărește identitatea fiecărei națiuni sau individ. Asistența la nivel european, și în mod special din partea Consiliului Europei, este justificată pentru salvarea oricărei culturi specifice și este necesară în cazul ceangăilor.

9. Din acest motiv Adunarea recomandă Comitetului de Miniștri să încurajeze România să ratifice și să implementeze Carta Europeană a Limbilor Minoritare sau Regionale și să sprijine ceangăii, în mod special în următoarele cazuri:

i. posibilitatea educației în limba maternă trebuie asigurată în conformitate cu Constituția României și a legislației cu privire la educație. Între timp ar trebui asigurate săli de clasă în școlile locale și profesorii care predau limba ceangăiască în sate ar trebui să fie plătiți;

ii. părinții de origine ceangăiască ar trebui informați despre legislația românească cu privire la educație și ar trebui publicate instrucțiuni asupra modalității de aplicare a prevederilor acestora cu privire la limbi;

iii. ar trebui să existe posibilitatea de a opta pentru servicii religioase romano-catolice în limba ceangăiască în bisericile din satele ceangăiești și posibilitatea ca ceangăii să-și cînte imnurile religioase în limba lor maternă;

iv. toate asociațiile ceangăiești vor trebui să fie recunoscute și sprijinite. O atenție specială trebuie acordată înregistrării minorității ceangăiești cu ocazia următorului recensământ oficial;

v. va trebui promovat accesul la facilitățile moderne ale mass-media. Va trebui acordat sprijin financiar asociațiilor ceangăilor în conformitate cu fondurile disponibile, pentru a-i ajuta să-și exprime energic/activ identitatea (în special prin editarea unei publicații lunare și prin funcționarea unei stații de radio local);

vi. vor trebui elaborate programe speciale pentru promovarea culturii ceangăiești în contextul atragerii atenției și respectării minorităților naționale. Dezbateri și seminarii internaționale de experți vor trebui organizate pentru studierea ceangăilor;

vii. o campanie de informare trebuie lansată în România cu privire la cultura ceangăiască și cu privire la avantajele cooperării dintre majoritate și minorități;

viii. caracteristicile lingvistice și etnografice unice ale ceangăilor trebuie înregistrate în mod corespunzător;

ix. trebuie încurajată revitalizarea economică a regiunii, de exemplu, prin înființarea întreprinderilor mici și mijlocii în satele locuite de ceangăi. □

Traducere de Judith-Andrea Kacsó

*

Text adoptat de către Comitetul Permanent, în numele Adunării la data de 23 mai 2001 (vezi Documentul 9078, raportul Comitetului de Cultură, Știință și Educație, raportor: Doamna Isohookana-Asunmaa).

Cultura minorității ceangăiești din România

TYTTI MARIA ISOHOOKANA-ASUNMAA

Introducere

1. Termenul de „ceangăii” este folosit pentru a identifica un grup eterogen al populației romano-catolice de origine maghiară care trăiește în România. Acest grup etnic este o relictă din Evul Mediu care a supraviețuit în melting-pot-ul din Moldova, din estul României. Limba ceangăilor este limba maghiară veche, sub anumite aspecte ea aflându-se cu câteva secole în urmă, ceangăii avînd o specificitate lingvistică și etnică distinctă, cu tradiții străvechi și cu o cultură și artă populară de o mare diversitate.

2. În lumea noastră aflată în continuă schimbare, ceangăii sînt expuși fără nici o apărare influenței foarte puternice a mediului lor și mai cu seamă a preoților de la sate și a autorităților locale românești. Ei au atins deja pînă în prezent un grad de asimilare foarte avansat. Ce se poate face pentru a salva această moștenire central europeană unică, pentru a consolida identitatea etnică a acestui grup și a indivizilor din care e compus?

Cine sînt ceangăii?

3. Ceangăii sînt una din minoritățile cele mai enigmatice din Europa. Nu s-a ajuns la un consens cu privire la cine sînt strămoșii lor, de unde au venit ei, cînd s-au stabilit în Moldova sau care este numărul lor în prezent. Pînă și originea cuvîntului „ceangău” este controversată. Singura trăsătură necontestată a ceangăilor este puternica lor credință romano-catolică. Ei trăiesc în vestul Moldovei, pe pantele estice ale Carpaților, în satele din jurul orașului Bacău (grupul sudic) și al orașului Roman (grupul nordic), de-a lungul râurilor Siret, Bistrița, Trotuș și Tazlău, unde păstrează metode agricole europene tradiționale, sistem de credințe și mituri străvechi precum și cel mai arhaic dintre dialectele limbii maghiare.

4. Numărul lor variază, în funcție de modul în care sînt definiți, de la nu mai puțin de 260.000 (care corespunde în mare populației catolice din zonă), chiar dacă două

treimi dintre ei nu știu limba ceangăilor, și pînă la nu mai mult de cîteva zeci de mii (cifră bazată pe faptul că la ultimul recensămînt oficial s-au declarat ceangăi mai puțin de 3.000 de persoane).

5. Ceangăii constituie unul din cele mai bune exemple de efecte benefice ale diversității culturale europene. Grupul a trăit vreme de secole mai mult sau mai puțin izolat de celelalte zone în care se vorbește limba maghiară, într-o regiune în care majoritatea o reprezintă românii. Aceasta a condus la dezvoltarea unei nișe cu o cultură individuală, foarte specifică, ce a interacționat cu elemente ale culturii românești. Acest fapt este cel mai bine ilustrat probabil de cîntecele și baladele populare, care supraviețuiesc și se dezvoltă chiar și astăzi. În ele se întrevăd atît elemente maghiare cît și românești. Este binecunoscut faptul că multe din baladele europene depășesc granițele etnice și politice. Una din ultimele fortărețe ale acestei culturi a baladei comune Europei este cea a ceangăilor, studiul, cultivarea și conservarea ei fiind de aceea o misiune foarte importantă atît pentru Ungaria cît și pentru România, dar și pentru Europa în ansamblul ei.

6. Modul de viață al acestui grup etnic continuă să poarte în multe privințe pecetea Evului Mediu. Folclorul și artizanatul său înfloresc chiar și astăzi, realizînd noi produse. Același lucru este valabil și pentru tradiția populară, zestrea de credințe și mituri.

7. Această cultură este astăzi pe cale de dispariție: din cifra maximă de 260.000 de ceangăi numai 60.000-70.000 vorbesc dialectul ceangău, fiind nevoie pentru salvarea culturii lor de sprijin la nivel european.

8. Vreme de secole, identitatea ceangăilor s-a bazat pe religia romano-catolică și pe limba maghiară vorbită în familie. Aceasta, laolaltă cu viziunea despre lume și modul de viață arhaice, poate explica legăturile foarte puternice cu religia catolică. Nu este un lucru neobișnuit ca, întrebât fiind de ce naționalitate este, ceangăul să răspundă „Sînt catolic”. Cu toate acestea, par să existe influențe ale românilor în mijlocul cărora trăiesc chiar și în practica religiei lor. Astfel, de pildă, catolicii din Moldova își conduc morții la groapă într-un sicriu descoperit — o tradiție ortodoxă.

9. Viața lor religioasă a păstrat multe elemente din Evul Mediu. Se pot discerne chiar și elemente ale riturilor păgîne cum ar fi rămășițe ale cultului soarelui. Zestrea lor de credințe este extrem de bogată și cu multe trăsături arhaice.

10. Conștiința etnică a ceangăilor este mult mai slabă decît a altor grupuri etnice vorbitoare de limbă maghiară. Aceasta are la bază mai multe cauze. Poate că se reflectă aici slaba dezvoltare a conceptului de națiune în rîndul celor stabiliți aici în Evul Mediu sau faptul că ei sînt dispersați din punct de vedere geografic, însă un factor important îl constituie politica deliberată de asimilare practică de-a lungul secolelor de către societatea în mijlocul căreia trăiesc și mai cu seamă de Biserica Catolică.

11. După știința mea, ceangăii sau asociațiile lor nu și-au exprimat nici o revendicare de autonomie politică ori de statut de minoritate etnică. Dimpotrivă, ei se consideră cetățeni români și sînt loiali țării lor. Faptul că mulți dintre ei

vorbesc un dialect al limbii maghiare nu înseamnă că ei se percep ca fiind „maghiari”. Cei care părăsesc Moldova și se stabilesc dincolo de Carpați sau în Ungaria o fac mai degrabă din rațiuni economice decât naționaliste.

Contextul istoric

12. Cercetarea istorică, lingvistică și etnografică precum și studiul toponimelor a dus la interpretări diferite ale originii ceangăilor. Unii cercetători cred că ei sînt descendenții unui grup de maghiari care s-a desprins din grupul principal înainte de a ajunge în bazinul carpatic în jurul anului 900, iar alții sugerează că ceangăii descind direct din cumani, pecenegi sau alte triburi care s-au stabilit în Moldova la cumpăna mileniului. Toate aceste teorii sînt labile deoarece este puțin probabil ca vreo populație care ar fi trăit aici, să fi supraviețuit invaziei mongole din 1241-42 condusă de Batu Khan, care a spulberat întreaga regiune.

13. Unii autori români susțin că ceangăii sînt de fapt români transilvăneni „maghiarizați” (sau „secuizați”). Această teorie a fost și ea respinsă: este greu de imaginat ca acești „români” să fi persistat în folosirea unei limbi „străine” după secole de viațuire în România, înconjurați fiind de români vorbitori de română.

14. Este de aceea general acceptat de către savanți de încredere (maghiari, dar și români) faptul că ceangăii sînt de origine maghiară și că au venit în Moldova din vest. Primele grupuri par să se fi stabilit aici încă din secolul al XIII-lea, cînd regele ungar Béla al IV-lea a încreștinat populația din Cumania și a înființat o episcopie la Milcov, însă, așa cum am văzut, este puțin probabil ca aceștia să fi supraviețuit în urma invaziei mongole. Dovezi ale existenței maghiarilor, românilor și sașilor nu datează înainte de jumătatea secolului al XIV-lea.

15. De asemeni, este general acceptat faptul că primele valuri de ceangăi s-au stabilit la est de Munții Carpați, de-a lungul trecătorilor importante din punct de vedere strategic, pentru a controla și a apăra Ungaria de intruși din est, iar aceasta s-a putut întîmpla abia după ce mongolii au pierdut mare parte a puterii lor. Acești colonizatori au fost urmați apoi de alte grupuri de maghiari de peste Carpați, secuii, care fie s-au amestecat cu ei, fie s-au stabilit în sate diferite.

16. Unii din strămoșii ceangăilor au deținut posturi importante în aparatul de stat al voievodatului Moldovei. Relativa libertate a principatului Moldovei și rodnicia pămînturilor i-au ademenit pe maghiari să-și încerce norocul dincolo de granițele regatului Ungariei. Din numeroase motive, legăturile dintre maghiarii din Moldova și țara natală au fost slabe. În timp, elita culturală a dispărut, iar statutul lor de țărani liberi privilegiați a fost desființat. După ce Ordinul Franciscan Ungar a încetat să mai fie activ, au dispărut din Moldova toate formele instituționalizate de cultură maghiară. Au continuat contactele cu secuii din Transilvania, chiar dacă sporadic, iar unele familii, din diverse motive, au continuat să treacă dincolo de Carpați și să se stabilească în Moldova pînă în secolul al

XIX-lea. Un număr semnificativ au venit după masacrul secuilor de la Madefalva din 1764 (așa-numitul „siculucidium”).

Limba ceangăilor

17. Orice s-ar susține despre limba ceangăilor, nu există nici o îndoială că ea este o formă a limbii maghiare, care aparține familiei de limbi fino-ugrice. Acest grup etnic a fost izolat de dezvoltarea culturală maghiară. Limba maghiară a cunoscut o reînnoire în secolele XVIII-XIX, care nu s-a răsfrint însă și asupra limbii ceangăilor. Cel mai vechi subdialect al lor, cel nordic, păstrează numeroase elemente ale limbii maghiare de la sfârșitul Evului Mediu. El conține totodată elemente noi, specifice acestei zone lingvistice. Dispersarea geografică a așezărilor ceangăilor și relativa lor izolare au contribuit la formarea unei limbi eterogene; experiența demonstrează însă că diferitele dialecte sînt reciproc inteligibile și că ceangăii care își vorbesc propria limbă înțeleg maghiara modernă. Larga proliferare a antenelor TV în satele ceangăilor în scopul receptării TV Duna, canal de televiziune de limbă maghiară, indică faptul că ei înțeleg maghiara.

18. Dialectele ceangăilor oferă posibilități ieșite din comun pentru cercetarea lingvistică a efectelor conservatoare ale izolării și, în același timp, ale dezvoltării inovațiilor în aceste condiții. Ele oferă totodată o serie de exemple instructive de influență reciprocă dintre două limbi aparținînd unor familii lingvistice complet diferite. Acest dialect moldovean al limbii fino-ugrice s-a îmbogățit cu numeroase elemente lexicale ale limbii române din familia indo-europeană. În chip asemănător, există multe cuvinte împrumutate din maghiară în dialectul moldovean al românei, legate adesea de agricultură, meșteșuguri și administrația de stat.

19. În prezent, în Moldova limba folosită în școală și în biserică este româna. Fostul nostru coleg, senatorul Dumitrescu, m-a informat că Ministerul Educației organizează de asemeni educația în limba ucraineană și studiul limbii materne pentru copii polonezi, romi și ruși din Moldova. Totuși nu se predă maghiara în satele ceangăilor. Ca urmare, aproape toți ceangăii sînt analfabeți în ce privește scrierea în limba maternă. Limba maghiară a supraviețuit mai multe secole ca limbă vorbită în familie și în comunitatea satească. Cultura epică — poveștile și legendele —, încă bogată în rîndul vîrstnicilor și transmisă prin tradiția orală, a contribuit semnificativ la păstrarea limbii.

20. Totuși, în prezent, dialectul ceangău se confruntă cu pericolul dispariției, aceasta putînd avea loc în decursul unei generații sau două. Deloc surprinzător, destrămarea comunității satești, care a avut loc în țările din Europa Centrală și de Est în secolele XIX și XX, afectează și satele ceangăilor. Autoritatea limbii române învățate în școală este mult mai mare în rîndul tinerilor decît este cea a maghiarei sărăcite, folosite în familie. Româna deține o poziție de monopol asigurată de cultura oficială și de mass-media astfel că tinerii folosesc din ce în ce mai puțin limba familiei în comunicarea dintre ei.

21. Fără un sprijin oficial puternic pentru limba maternă a ceangăilor, va dispărea fără îndoială o moștenire europeană, o moștenire care a păstrat dezvoltarea culturală, elementele influenței reciproce și ale simbiozei etnice dintre maghiari și români. Trebuie remarcat faptul că în comunitățile nordice ale ceangăilor — cele mai interesante din punct de vedere lingvistic și etnografic — nici o persoană sub patruzeci de ani nu mai vorbește limba ceangăilor.

Artizanatul și folclorul

22. Majoritatea ceangăilor sînt țărani, fapt care, asociat cu puternica persistență în tradiții a culturilor izolate, explică formele extrem de tradiționale ale costumelor lor naționale (țesute și brodate) și ale olăritului lor. În anii din urmă, totuși, costumelor tradiționale le iau locul într-o mare măsură produsele de serie.

23. Cîntecele populare și baladele ceangăilor cuprind o sursă bogată pentru cele mai arhaice straturi ale muzicii populare maghiare. Muzica lor instrumentală ca și bogatul lor sistem coregrafic relevă numeroase elemente comune cu cele din satele românești învecinate. Dansul în pereche și dansul masculin individual, care s-au răspîndit în timpul Renașterii din vestul Europei în estul ei, nu au traversat Munții Carpați. În vreme ce în satele ungurești și românești din Transilvania erau create cele mai evolute și mai sofisticate forme de dans popular, la est și sud de Carpați atingea desăvîrșirea hora. Ceangăii păstrează variațiile speciale — ale dansului folcloric — ale românilor cu care se învecinează. Există sate în care pot fi găsite peste treizeci de dansuri populare distincte.

24. Printre instrumentele lor muzicale se găsesc unele străvechi cum ar fi cimpoiul, lăuta, trîmbița și fluierul ciobănesc cu șase găuri, ei folosind însă și vioara, acordeonul și toba. În unele sate se folosește cimpoiul de tip balcanic, iar în altele cimpoiul străvechi de tip maghiar care se găsește doar în Moldova.

25. Muzica populară vocală maghiară, ca și tradiția costumelor populare, este asociată cu sărăcia. Pînă nu demult, cîntecele populare și baladele ceangăilor moldoveni constituiau cel mai viguros dialect al muzicii populare maghiare. El păstra de asemeni unele elemente arhaice ale baladelor și cîntecelor populare românești. Folclorul era viu și înfloritor, era în dezvoltare. Există un repertoriu specific de cîntece populare de nuntă sau asociat altor evenimente semnificative, care nu se cîntau decît în acele ocazii. Erau create noi balade care comemorau marile evenimente. În prezent, folclorul este și el în declin.

Aspectul religios

26. Am menționat deja puternica credință romano-catolică a ceangăilor. Nu este împlător faptul că Arhiepiscopul Romano-Catolic al Bucureștiului, inspectorul educației religioase și reprezentantul Episcopului de Iași — capitala Moldovei — precum și majoritatea covârșitoare a preoților catolici din Moldova sînt de origine ceangăească.

27. Pînă la sfîrșitul secolului al XVI-lea au existat două episcopate maghiare în Moldova. Funcțiile lor au fost preluate treptat de un nou episcopat, aflat la Bacău, în același timp fiind puse temeliile unei mănăstiri franciscane, subordonate provinciei franciscane a Transilvaniei. Din cauza războaielor și sărăciei din secolele XVI și XVII, multe comunități catolice din Moldova au rămas fără preoți, unii dintre ei fiind înlocuiți de călugări și preoți italieni și polonezi. În 1884 episcopia Bacăului a fost dizolvată și a fost creată o arhiepiscopie la București și o episcopie la Iași. În 1895 a fost interzisă prin lege folosirea unui catehism bilingv.

28. Astăzi ceangăii urmăresc posibilitatea de a-și cînta vechile lor imnuri religioase (în dialectul lor maghiar) în biserică așa cum au obișnuit pînă în anii '50 și de a li se oficia masa în limba maghiară, lucru de care niciodată nu au avut parte. Reprezentanții Bisericii Catolice, atît cei de la Iași cît și cei de la București, deși de acord cu faptul că este necesară păstrarea dialectului ceangău, refuză aceste cereri pe motiv că ar fi fost „inventate” de „oameni nereligioși”, aflați sub influența propagandei naționaliste maghiare. Episcopul de Iași ne-a spus că cei care doresc, au posibilitatea de a se spovedi în limba maternă.

29. Principalul argument pentru folosirea limbii române în cadrul slujbelor religioase îl constituie faptul că, astfel, ele sînt înțelese de toți cei 260.000 de catolici din Moldova, pe cînd nu toți înțeleg maghiara sau dialectul ceangău. Pe de altă parte, episcopia Iașului a creat o comisie prezidată de profesorul Despinescu care să studieze posibilitatea transformării dialectului ceangău într-o limbă scrisă și care să organizeze un referendum în rîndul populației catolice pentru a identifica locurile în care este cerută desfășurarea serviciului religios în dialectul ceangău.

30. Totuși, nu pare să existe nici o justificare pentru faptul că anul trecut Episcopia din Iași a interzis preoților vorbitori de limbă maghiară (din Miercurea Ciuc) să officieze o mesă în limba maghiară în biserica unui sat din Moldova locuit de ceangăi, și care fusese cerută de aceștia. Masa în cauză a fost oficiată într-un local improvizat, iar la ea a participat aproape întreaga suflare a satului.

Educația

31. Legislația românească referitoare la educație prevede că părinții pot alege limba în care să fie educați copiii lor (art. 180 al Legii Educației din 1995). Există trei posibilități: educația în limba română, educația în limba maternă, istoria și geografia fiind însă predate în limba română; și educația în limba română, cu limba maternă ca obiect de studiu opțional, această ultima variantă fiind aleasă de majoritatea părinților ceangăi. Ceangăii (și asociațiile lor) cer să le fie respectat dreptul la educație în limba maternă. Nu trebuie uitat că aceasta reprezintă mult mai puțin decît drepturile de care se bucură maghiarii din România, fie în județele Covasna și Harghita unde ei constituie majoritatea, fie în celelalte regiuni ale Transilvaniei.

32. Autoritățile locale din Bacău declară că doresc să respecte standardele europene și să aplice propriile prevederi. Ele susțin totuși că dialectul ceangău (care

nu mai există în formă scrisă) nu este o limbă. Ele susțin de asemeni că nu prin introducerea „limbii maghiare literare” îi vor ajuta pe ceangăi care, în opinia lor, nici măcar nu o înțeleg. Ele mai susțin că nu dispun de mijloacele financiare pentru a oferi servicii în limba maghiară și că oricum copiii ai căror părinți au solicitat maghiara au performanțe școlare slabe și nu ar fi capabili să învețe încă o materie. Toate aceste argumente nu ar trebui totuși acceptate ca scuze pentru a nu se aplica legea.

33. Unii părinți ceangăi solicită ore de limbă maghiară încă din 1977 și este mai presus de orice îndoială că există cereri pentru introducerea limbii maghiare ca obiect de studiu în unele sate locuite de ceangăi, dovadă fiind faptul că unele familii își trimit copiii la școli cu predare în limba maghiară din Transilvania. Am vizitat o asemenea școală în satul Ghimeș și am observat că în jur de o treime (aproximativ 100) din copii erau din Moldova. În ciuda unei prevederi clare a legislației românești și a cererilor înaintate de părinți în ultimii patru-cinci ani, limba maghiară nu se predă în nici o școală din satele ceangăilor. Unii părinți care au solicitat ore de limba maghiară s-au plîns că asupra lor au exercitat presiuni directorii de școală și/sau preotul.

34. Se pare că există o lipsă de voință (la nivelul local) și incapacitatea (la nivelul central) a autorităților românești de a aplica propria lege referitoare la educație.

Propuneri practice pentru păstrarea culturii ceangăilor

35. Pentru a-i încuraja pe ceangăi să se implice activ în păstrarea acelor valori culturale singulare și, chiar și în termeni europeni, importante, pe care le dețin, se impune schimbarea situației actuale. Aceste valori nu ar trebui asociate cu sărăcia sau izolarea și nu ar trebui disprețuite. Aceasta se poate realiza prin consolidarea economică și culturală a populației.

i. părinții care locuiesc în așezările ceangăilor ar trebui informați cu privire la legislația românească referitoare la educație și ar trebui formulate instrucțiuni asupra modalității de a beneficia de prevederile existente cu privire la limbi;

ii. posibilitatea educației în limba maternă ar trebui asigurată potrivit Constituției României și a legislației referitoare la educație. În același timp, ar trebui puse la dispoziție săli de clasă în școlile locale și ar trebui plătiți profesori care să predea limba ceangăilor la sate;

iii. ar trebui să existe alternativa serviciului religios romano-catolic în limba maghiară în bisericile din satele ceangăilor, iar ceangăii să aibă posibilitatea de a-și cânta imnurile religioase în limba maternă;

iv. asociațiile ceangăilor, cum ar fi Asociația Maghiarilor Ceangăi din Moldova, ar trebui recunoscute oficial și incluse pe lista Consiliului pentru Minorități Naționale. Ar trebui acordată o atenție deosebită înregistrării corecte a minorității ceangăilor în cadrul următorului recensământ oficial;

v. ar trebui promovat accesul ceangăilor la facilitățile mass-media moderne. Asociațiilor ceangăilor ar trebui să li se acorde sprijin financiar pentru a putea edita o publicație lunară și asigura funcționarea unui post de radio local;

- vi. ar trebui înființat un institut local pentru promovarea culturii ceangăilor în contextul resuscitării conștiinței asupra și a respectului față de minorități;
- vii. ar trebui lansată în România o campanie de informare cu privire la cultura ceangăilor și la avantajele cooperării dintre majoritate și minorități;
- viii. ar trebui înființată o comisie internațională de experți pentru studiul ceangăilor;
- ix. trăsăturile etnografice și lingvistice unice ale acestora ar trebui arhivate adecvat;
- x. ar trebui încurajată resuscitarea economică a zonei, de pildă, prin înființarea de întreprinderi mici și mijlocii în satele ceangăilor. □

BIBLIOGRAFIE

- Robin BAKER, On the Origin of the Moldavian Csangos. In nr.75 (1999) al *Slavonic and East European Review*.
- Jean NOUZILLE, raportul *Les „Tchangos” de Moldavie* (1999).
- Vilmos TÁNCZOS. *Hungarians in Moldavia*, Institute for Central European Studies, 1999.
- Dimitru MĂRTINAȘ, *The Origins of the Csangos*, The Center for Romanian Studies, 1999.
- Précisions en ce qui concerne la situation religieuse des catholiques de Moldavie*, Lettre de Monseigneur Petru Gherghel. Evêque de Iași, din 20.01.2000.
- Lettre de l'Archevêque de Bucarest*, Monseniorul Ioan Robu, din 21.01.2000.
- Klára SÁNDOR, Contempt for Linguistic Human Rights in the Service of the Catholic Church: The Case of the Csangos. In *Language: a right and a resource*, Central European University Press, 1999.
- Scrisoarea din 20.01.2000* a senatorului Cristian Dumitrescu.
- Robin BAKER, Magyars, Mongols, Romanians and Saxons: Population Mix and Density in Moldavia, from 1230 to 1365. In *Balkan studies*, Thessalonica, 1996.
- Kálmán BENDA, Les Hongrois de Moldavie (Les Tchangos) aux XVIe et XVIIe siècles. In *Ethnicity and Society in Hungary*, Budapest, 1990.
- Valentin STAN și Renate WEBER. *The Moldavian Csango*, International Foundation for Promoting Studies and Knowledge of Minority Rights.

Traducere de Doina Baci

*

Tytti Maria ISOHOOKANA-ASUNMAA (n. 1947), doctor în științe politice, profesor de istorie și studii sociale al Universității din Oulu, membru al parlamenului Finlandei din 1983, în perioada 1991-1995 a fost ministru al educației, este membru al Adunării Parlamentare al Consiliului Europei și vicepreședintele subcomisiei mass-media, membru în Comitetul de cultură și educație al delegației Finlandei la Consiliul Europei.

Tytti Isohookana-Asunmaa. *Csango minority culture in Romania*, raport pentru Comisia de Cultură, Științe și Educație a Consiliului Europei, prezentat la 4 mai 2001 sub nr. 9078.

Opinie alternativă față de raportul Cultura minorității ceangăiești din România

GHIORGHI PRISĂCARU

1. Protecția minorităților naționale în România

Chestiunea ceangăilor este tratată de autoritățile românești în contextul mai larg al promovării și protecției minorităților naționale.

Politicile României în acest domeniu acordă în prezent cea mai mare importanță promovării și protecției drepturilor omului, inclusiv ale persoanelor aparținând minorităților naționale.

România a aderat la majoritatea documentelor internaționale pentru protecția drepturilor omului din sistemul Națiunilor Unite, precum și la un mare număr de convenții ale Consiliului Europei — Convenția europeană pentru drepturile omului, Convenția-cadru pentru protecția minorităților naționale, Carta europeană a autoguvernării locale și Carta socială europeană (revizuită) — și este în curs de ratificare a Cartei Europene pentru limbile minoritare și regionale.

Incorporarea acestor standarde internaționale în legislația internă este facilitată de prevederile articolului 20 din Constituția României, care stipulează că, în domeniul drepturilor omului, tratatele internaționale vor fi incluse în și vor avea preeminență asupra legislației interne.

Progresul semnificativ înregistrat în ultimii ani în consolidarea cadrului legislativ și instituțional pentru protecția minorităților a contribuit la păstrarea, dezvoltarea și exprimarea identităților etnice, culturale, lingvistice și religioase ale minorităților din România, și în crearea unui climat de toleranță și multiculturalism.

România acordă o importanță egală protecției tuturor minorităților etnice, culturale, lingvistice și religioase care trăiesc pe teritoriul ei și consideră că civilizațiile și culturile lor constituie o parte importantă a moștenirii sale culturale.

Din păcate, cercetările referitoare la ceangăi au fost destul de restrânse în România. Publicații internaționale de specialitate sînt destul de neclare și dau informații contradictorii cu privire la numărul, originea, tradițiile, obiceiurile și limba ceangăilor.

2. Observații generale despre ceangăi

Numele de „ceangăi” este de dată relativ recentă. Primul care l-a folosit a fost Petru Zold, în 1870.

Denumirea de ceangău este folosită în descrierea a două grupuri etnice diferite:

Un grup concentrat în județul Bacău (grupul sudic) și în zona din jurul orașului Roman (grupul nordic). Este cert că aceștia nu sînt secui. Ei sînt români în aparență, majoritatea vorbesc un dialect transilvănean al românei și trăiesc potrivit tradițiilor și datinilor românești. Aceste caracteristici sugerează că ei sînt români din Transilvania care s-au alăturat populației catolice românești din Moldova.

Un grup de origine secuiască, în mare parte stabilit pe valea Troțușului și a Tazlăului și, într-o mai mică măsură, pe valea Siretului. Limba lor maternă este identică cu cea vorbită de secui; trăiesc laolaltă cu românii.

În ce privește numărul lor, la ultimul recensămînt (7 ianuarie 1992) s-au declarat ceangăi 2.062 de persoane (1.352 în Moldova, 81 în Țara Românească, 100 în Dobrogea, 7 în Oltenia, 472 în Transilvania, și 50 în Banat, Crișana și Maramureș).

Totalul populației înregistrate în provincia istorică Moldova a fost de 3.751.783, din care 3.691.420 erau români, 5.895 maghiari, 5.940 germani și polonezi, 1.352 ceangăi, iar 47.194 alte naționalități.

Trebuie remarcat că recensămîntul a recunoscut dreptul fiecărei persoane de a-și declara liber originea etnică, lingvistică și religioasă.

România garantează cetățenilor săi dreptul de a-și exprima liber identitatea etnică, culturală, lingvistică sau religioasă, în concordanță cu standardele internaționale. Articolul 3 al Convenției-cadru pentru protecția minorităților naționale stipulează că „fiecare persoană aparținînd unei minorități naționale va avea dreptul de a-și alege liber să fie sau nu tratată ca atare”, iar articolul 32 al Documentului adoptat cu ocazia întrunirii Conferinței pentru dimensiunea umană a CSCE prevede că „apartenența la o minoritate națională este o chestiune de opțiune personală a fiecărui individ”.

În ce privește limba vorbită de ceangăi, nu există cifre sigure despre ceangăii care vorbesc așa-zisa „maghiară arhaică” la care face referire raportul. La recensămîntul din 1992, din cei 2.062 de indivizi care s-au declarat ceangăi, 1.489 aveau limba maternă română, 403 maghiara, 20 limbile altor minorități, iar 150 „o altă limbă”. Se crede că cei 150 de indivizi care au declarat că au ca limbă maternă

„o altă limbă” vorbesc dialectul ceangău. Datele aceluiași recensământ arată că din cele 5.895 de persoane de naționalitate maghiară din Moldova, 5.270 au declarat că limba lor maternă este maghiara, 621 româna, iar 4 o altă limbă.

3. Educația în limba ceangăilor

Noua Lege a Educației (Legea nr.151/1999) garantează dreptul minorităților de a studia și de a fi instruite în limba maternă la toate nivelele și în toate formele de învățământ, și prevede înființarea de instituții de învățământ superior multiculturale.

Autoritățile române sînt preocupate să ofere educație în limba ceangăilor, însă există dificultăți reale din cauza faptului că:

limba ceangăilor nu este o limbă scrisă, fiind transmisă oral din generație în generație;

Diocesa din Iași a înființat un consiliu de studiu condus de profesorul Anton Despinescu, care să cerceteze posibilitatea transcrierii limbii ceangăilor.

ca urmare, nu există manuale în limba ceangăilor;

nu există cadre didactice calificate;

numărul redus, al elevilor ar crește considerabil costurile educației în dialectul ceangău, costuri greu de suportat pentru România în condițiile economice cu care se confruntă.

Ministerul Educației și Cercetării (MEC) a primit mai multe cereri în sensul studierii limbii maghiare în cîteva localități din județul Bacău. Aceste cereri nu au venit de la părinți, ci de la Asociația Ceangăilor din Moldova (potrivit Ordinului nr.3113 emis de Ministerul Educației la 31 ianuarie 2000, organizațiile membrilor minorităților naționale pot depune astfel de cereri în numele persoanelor pe care le reprezintă).

În urma propunerilor venite din partea părinților copiilor ale căror nume apar pe lista Asociației Ceangăilor Maghiari din Moldova (ACMM), MEC a înființat un consiliu comun (în a cărui componență intră reprezentanți ai MEC, ai autorităților locale, ai Departamentului pentru protecția minorităților naționale — în prezent Departamentul Relațiilor Inter-etnice — și ai ACMM) care să verifice situația cu privire la aceste cereri de studiere a limbii maghiare.

După discuțiile cu părinții, din 14 și 15 septembrie 2000, a reieșit că există diferențe majore între numărul și numele elevilor incluși pe listele ACMM și cererile reale ale părinților. În cele din urmă, au fost înregistrate doar 25 de cereri pentru studiul limbii maghiare (13 în satul Cleja, două în Lespezi și 10 în Pustiana).

În 4 februarie 2001, a fost înregistrată o altă cerere, depusă tot de ACMM, în numele a 77 de părinți, în care se solicita obținerea unei săli de clasă în școala din Pustiana pentru studiul limbii maghiare în afara programei școlare. Consiliul a descoperit că lista cu numele copiilor fusese întocmită și semnată de ACMM fără consultarea părinților.

În practică, consiliul a descoperit că majoritatea părinților nu doreau ca copiii lor să studieze limba maghiară, iar cei care doreau aceasta solicitau doar o oră de studiu opțional pe săptămână. Legislația prevede studierea limbii materne trei sau patru ore pe săptămână precum și o oră de studiu pentru istoria și tradițiile minorităților naționale.

Părinții au arătat că studierea limbii maghiare reprezintă un act de voință individuală și nu sînt de acord cu depunerea de cereri în numele lor, în cazurile în care ele există, de către organizațiile minorităților naționale.

S-a mai descoperit că majoritatea cererilor au fost depuse de părinți sub presiunea unor membri ai ACMM (amenințări de a-i exclude pe copii de la studiul fără taxe din școlile din județele Harghita și Covasna, promisiuni de asistență financiară a copiilor bolnavi, daruri, informații incorecte despre încadrarea studiului limbii materne nu ca obiect opțional cum înțeleseseră părinții, ș.a.m.d.).

Sîntem preocupați să păstrăm limba ceangăilor care reprezintă o valoare reală pentru moștenirea culturală a Europei. Nu putem fi însă de acord cu ideea enunțată în raport potrivit căreia soluția ar constitui-o predarea în limba maghiară.

O inițiativă similară a existat după cel de-al doilea război mondial cînd a fost introdusă predarea limbii maghiare (nu a limbii ceangăești), în cîteva din satele Moldovei. Această inițiativă a fost rapid abandonată întrucît un mare număr de elevi nu vorbeau maghiara și nici măcar dialectul ceangău.

4. Identitatea religioasă

Majoritatea ceangăilor sînt romano-catolici și sînt membri ai diocezei din Iași.

Potrivit recensămîntului din 1992, din cei 1.352 de ceangăi din Moldova, 1.306 sînt romano-catolici.

În Moldova, s-au declarat romano-catolice 245.137 de persoane. 233.632 (95,3%) dintre acestea sînt de naționalitate română.

Sînt suficiente documente care atestă faptul că, chiar de la începutul procesului prin care locuitori din Moldova au devenit catolici, majoritatea credincioșilor erau români, chiar dacă unii au încercat să identifice populația catolică a Moldovei în întregul ei cu populația de origine maghiară.

În România grupurile religioase sînt independente față de stat. Ele sînt conduse și își desfășoară activitatea potrivit propriilor lor statute. Denominațiile religioase pot folosi în ceremoniile lor limba maternă a credincioșilor lor.

Dificultățile existente în predarea limbii ceangăilor, generate de faptul că aceasta nu are o formă scrisă, sînt valabile și în ce privește viața religioasă a ceangăilor care vorbesc acest dialect.

Este de remarcat faptul că majoritatea ceangăilor susțin că ei aparțin mai degrabă unei minorități religioase decît uneia etnice și se declară „catolici” sau

„romano-catolici”. Cărturarul român, prințul Dimitrie Cantemir, afirma că catolicii din Moldova se defineau „drept catolici în aceeași măsură din pricina părinților lor cît și a religiei lor”. Mulți dintre ei socotesc denumirea de ceangău, dată de către cărturarii maghiari la începutul secolului al XVIII-lea, ca peiorativă.

După cum am arătat, majoritatea catolicilor din Moldova sînt de naționalitate română.

Existența catolicilor în Moldova este cunoscută din Evul Mediu. La începutul secolului al XIII-lea, dioceza Comaniei, din Milcov, era direct subordonată Sfîntului Scaun, însă ea a fost distrusă de tătari. Influența călugărilor dominicani și franciscani a dus la fondarea în 1371, în timpul domniei lui Lațcu Vodă, a diocezei catolice a Siretului.

Catolicizarea românilor în Moldova a continuat, cu intensitate variabilă, de-a lungul secolelor. Românii catolici au conviețuit întotdeauna pașnic cu sașii și secuii care s-au stabilit în Moldova, precum și cu românii din Transilvania.

5. Comentarii pe marginea propunerilor făcute în raport pentru protecția culturii ceangăilor

Salutăm multe din propunerile concrete făcute în încheierea raportului: păstrarea limbii ceangăești, crearea de întreprinderi mici și mijlocii în această zonă, cooperarea dintre majoritate și minoritate, crearea de locuri de muncă etc.

Cînd limba ceangăilor va cunoaște și forma scrisă, va fi posibilă realizarea altor obiective legate de folosirea ei în învățămînt, serviciul religios și mass-media — dacă va exista o cerere în sensul acesta în rîndul celor care vorbesc dialectul ceangău.

Legea organizării administrației publice și regulile generale cu privire la autonomia locală, adoptate recent de Parlamentul României, garantează faptul că dialectul ceangău poate fi folosit în administrația publică și că pot fi plasate indicatoare bilingve la intrarea în localitățile în care peste 20% din totalul populației vorbește dialectul ceangău.

Legea educației cuprinde prevederi în sensul predării în limbile minoritare la nivel elementar astfel încît în decursul acestui nivel istoria și geografia României sînt predate în limba maternă a elevilor. În ciclul gimnazial, istoria și geografia se predau în limba română.

Trebuie remarcat că aceste prevederi au fost adoptate după dezbateri îndelungate în parlament și au fost aprobate în forma lor actuală de către reprezentanții minorităților naționale.

Noua Lege a educației îndeplinește standardele europene în domeniu. Înalțul comisar OSCE pentru minorități naționale consideră că această lege este una din cele mai progresive legi din Europa în ce privește respectarea drepturilor persoanelor aparținînd minorităților naționale.

Unele propuneri au fost deja implementate. S-a înființat o asociație a ceangăilor la Sfîntu Gheorghe, în județul Covasna, și transferată la Bacău, fiind oficial recunoscută de autoritățile române. Aceasta este Asociația Ceangăilor Maghiari din Moldova.

Aceasta nu îndeplinește totuși condițiile pentru a fi membră în Consiliul pentru Minoritățile Naționale întrucît, potrivit regulamentelor în virtutea cărora a fost înființat și în baza cărora funcționează, Consiliul este compus din organizațiile minorităților naționale reprezentate în parlament sau din organizații care nu sînt reprezentate în parlament, însă au fost înființate înainte de 27 septembrie 1992.

Trebuie remarcat faptul că legislația românească (articolul 59 din Constituție și Legea 68/1992 cu privire la alegerea Camerei Deputaților și a Senatului) prevede atribuirea unui loc în Parlamentul României fiecărei organizații a unei minorități naționale care obține 5% din voturile necesare alegerii unui deputat.

Există în România o serie de institute naționale prestigioase care studiază diferitele aspecte etnice, lingvistice, culturale și religioase ale caracteristicilor minorităților care trăiesc pe cuprinsul României. Printre acestea se numără, printre multe altele, Academia Română, Institutul Român pentru Drepturile Omului, Institutul pentru Studii Etnice, Institutul de Etnografie și Folclor, Institutul pentru Studii Socio-Umane din Tîrgu Mureș etc. Trebuie atrasă atenția și asupra înființării, în viitorul apropiat, a Institutului pentru Minoritățile Naționale. Unele din aceste institute au studiat cultura ceangăilor, însă recunoaștem faptul că această cercetare trebuie continuată și aprofundată.

În vederea recensămîntului următor, programat pentru 2002, a fost înființată o comisie inter-ministerială care să găsească modalități de garantare a faptului că va fi reflectată cu cît mai multă acuratețe structura etnică, lingvistică și religioasă a populației României, în concordanță cu dreptul fiecărei persoane de a-și declara liber apartenența la un grup etnic, lingvistic și religios.

Aspectele practice ale afirmării, dezvoltării și promovării identităților etnice, culturale, lingvistice și religioase ale minorităților naționale constituie o preocupare pentru mai multe ministere și departamente, mai cu seamă a Departamentului pentru Protecția Minorităților Naționale, la conducerea căruia se află un reprezentant al minorității maghiare. Numărul mare de membri ai minorităților naționale care lucrează și dețin funcții cu autoritate în cadrul acestor instituții constituie o dovadă a interesului României de a-și proteja minoritățile naționale. Sîntem convinși că aceasta poate avea o contribuție importantă la studiul culturii ceangăilor și mai ales al dialectului arhaic al limbii maghiare pe care îl vorbesc o parte din ceangăi care este perceput ca deținînd un rol important, din punct de vedere lingvistic, în istoria culturii maghiare.

Ne bucurăm să observăm creșterea în ultimii ani a interesului față de studiul ceangăilor atît pe plan național, cît și internațional.

Un exemplu în acest sens îl constituie studiul realizat de profesorul Jean Nouzille, care prezintă obiectiv informația existentă despre originea etnică a limbii ceangăilor și folosirea sa în cadrul serviciului religios și al educației.

Situația ceangăilor a fost studiată de organizații internaționale cum ar fi Națiunile Unite și mai cu seamă Consiliul Europei. Reprezentanții Comisiei pentru Cultură și Educație a Adunării Parlamentare a Consiliului Europei au făcut numeroase vizite în România.

Este demn de remarcat de asemeni interesul exprimat de mai multe personalități și oameni politici din Ungaria care, cu ocazia vizitelor pe care le-au făcut în cadrul comunităților de români și ceangăi catolici, au donat cărți în limba maghiară, au oferit asistență, burse la școlile din Ungaria și așa mai departe.

Considerăm că principalul scop al întregii noastre activități trebuie să fie păstrarea și dezvoltarea identității culturale, lingvistice și religioase a acestei comunități și că această chestiune trebuie abordată fără nici o conotație politică. □

Traducere de Doina Baci

*

Ghiorgi PRISĂCARU (n. 1942), absolvent al Universității Al. I. Cuza, Iași, Facultatea de Istorie-Filozofie, doctor în istorie. Expert pe relații externe la Secretariatul General al Guvernului (1980-1989), membru fondator al Frontului de Salvare Națională (1990), director pentru relații externe la Academia Română (1990-1994), secretar de stat, șeful Departamentului pentru Integrare Europeană al Guvernului României (1994-1996), din 1996 senator din partea PSD. Autor al numeroaselor studii și cărți în domeniul formării tineretului (înainte de 1990) și a politicii externe a României.

Ghiorgi Prisăcaru, *Dissenting opinion on behalf of the Romanian delegation*, anexă la Raportul Csango minority and culture in Romania prezentat în cadrul Comisiei de Cultură, Știință și Educație a Consiliului Europei.

Multiculturalism în Europa Centrală: integrare și privatitate culturală

GABRIEL ANDREESCU

Studiul propune o analiză a problematicii minorităților din România în termenii „multiculturalismului”. În acest scop, „multiculturalismul” este redefinit în sens normativ, ca susținere a nevoii de a avea, pentru minorități, atât a unui grad de integrare cât și a unui de separare. Întrucât ideea „separării” este cel puțin ambiguă, cu multe conotații negative, este propusă, ca variantă, „privatitatea comunitară (a minorității respective)”. Deci multiculturalismul recunoaște atât necesitatea integrării comunităților etnoculturale cât și a privatității lor comunitare.

În termenii de mai sus, nu orice societate este multiculturală. Acolo unde există grupuri pentru care privatitatea comunitară domină tema integrării, este mai corect să vorbim despre policulturalism. Și în România există una sau chiar două minorități de acest fel (kurzii și arabii), dar ele sînt o temă marginală. În amplitudinea ei, societatea românească este o societate multiculturală. Două minorități naționale foarte mari, maghiarii și romii, pun problema integrării și privatității multiculturale în mod diferit, în funcție de accentul specific: al privatității comunitare, în cazul maghiarilor, al integrării, în cazul romilor.

Termenii de „integrare” și de „privatitate comunitară” presupun actori bine circumscriși, așa cum sînt aceștia în statele naționale din regiune: minorități naționale și alte grupuri etnoculturale, majoritate, societatea autodeterminată care formează statul național. Asupra acestor actori se manifestă acum, în Europa centrală, o presiune, prin încercarea de a introduce în relațiile internaționale a națiunilor etnice: recenta Lege privind maghiarii din țările vecine, care stabilește relații de drept public între statul ungar și maghiarii din România, Slovacia, R.F. Iugoslavia, Ucraina, Croația și Slovenia. Studiul analizează posibilul impact al Legii privind maghiarii din țările vecine asupra ideii de multiculturalitate și asupra carierei sale în România și în statele din jur.

1. Diversitatea grupurilor etno-culturale

Simplificînd, multiculturalismul, ca formulă semi-canonizată, definește încurajarea imigranților de a-și afirma identitatea lor etnică (sensul canadian), împărțirea puterii între diferite comunități naționale (sensul european) și includerea grupurilor marginalizate (perspectiva americană)¹. Este vorba despre încercarea de normare a genului de relații etnoculturale capabil să asigure nu numai eliminarea crizelor etnopolitice, dar și corectitudinea lor. Pentru perspectiva multiculturală „judicarea rezolvării conflictelor etnopolitice este gîndită nu numai în termenii stabilității, dar și ai dreptății și ai justiției”². Pe linia dezvoltată de Will Kymlicka, ar fi vorba despre încercarea fundațională a unei teorii liberale care să depășească „miopia liberalismului față de pluralismul etnocultural”³.

Multiculturalismul a fost invocat, la origine, pentru a legitima anumite forme de conviețuire interetnică. În particular, de a legitima drepturile colective ale unor grupuri, comunități ale căror solicitări contrazic/depășesc paradigma liberalismului clasic. Dezbateră în jurul drepturilor colective și a relevanței multiculturalismului s-a dezvoltat și nuanțat de-a lungul timpului. Ea a presupus stabilizarea unor distincții ținînd de natura comunităților care intră în relații socio-culturale și politice în cadrul națiunilor moderne. Astăzi, diferențierea dintre popoarele indigene, minoritățile naționale și grupurile etnoculturale — incluzîndu-i în general pe emigranți — este destul de fermă. În termenii recentului document adoptat de către Internaționala liberală, „Drepturile minorităților. O Declarație a principiilor democratice liberale privind minoritățile etnoculturale și naționale și popoarele indigene”, aceste comunități ar fi: *minorități naționale*: comunități care au o prezență istorică și posedă o limbă și/sau o cultură proprie; *popoare indigene*: au toate caracteristicile minorităților naționale, dar ceea ce le este specific constă în prezența lor pe teritoriu înaintea majorității, devenind o minoritate în urma cuceririi ori colonizării; *comunitățile etnoculturale*: formate în principal din imigranți și refugiați și descendenții lor care trăiesc, mai mult decît temporar, într-o altă țară decît cea de origine”.

Problemele de natură multiculturală depind de specificitatea comunităților minoritare, în conformitate cu distincțiile de mai sus. În Europa Centrală și, în particular, în România, minoritățile naționale și grupurile etnoculturale au o mare varietate etnoculturală și numerică. Nu există popoare indigene.

2. Multiculturalitatea: integrare și privatitate multiculturală

Normarea relațiilor interetnice este motivată de cel puțin două argumente: (a) depășirea conflictelor interetnice; (b) așezarea lor pe o bază justă. Desigur, cele două dimensiuni sunt conectate. Caracterul just al relațiilor etnopolitice constituie un bun cu valoare strategică pentru realizarea păcii interetnice. În ultimii ani s-a dat o atenție din ce în ce mai mare temei justeței raporturilor interetnice, după ce, tradițional, ceea ce captase atenția analiștilor fusese problema conflictelor.

În realitate, nu poți avea un conținut *a priori* asupra a ceea ce numim „raporturi corecte” între minoritate și majoritate. Este relația dintre ungurii din România și românii din această țară una „justă” dacă primii vor putea pătrunde prin granița Schengen — în momentul în care Ungaria va deveni membră a UE — iar ultimii nu⁴? Este justă situația în care elita romilor face un apel la resurse de la stat, dar nu și la elita economică a romilor? „Corectitudinea” de acest tip nu poate fi definită decât prin intermediul negocierii dintre grupurile implicate. În ce sens poate fi ea negociată? Cum și în ce scop? În termenii cărei paradigme?

În contextul observațiilor anterioare, multiculturalismul poate fi conceput — și merită, avînd în vedere cariera sa actuală — drept o normă de comportament socio-politic. Prin această normă se iau în considerare motivațiile grupurilor implicate pentru a le supune unui proces de recunoaștere reciprocă și de împlinire a lor, cu scopul final al păcii și justiției interetnice.

„Procesul de recunoaștere reciprocă” înseamnă, în alți termeni, negociere. Care ar fi paradigma sub care gîndim, care face posibil și care dă șanse mai mari procesului de negociere? Această paradigmă ar face-o componenta definițională a ideii de multiculturalitate:

D1: Multiculturalismul exprimă conceptul/atitudea care afirmă că echilibrul și corectitudinea relațiilor interetnice presupun recunoașterea nevoii de integrare, alături de nevoia de separare a comunităților etnoculturale și susține dezvoltarea lor reciprocă, pe care o consideră și posibilă.

Ce înseamnă, în această definiție, integrarea? În context, ea se opune asimilării, care are un sens negativ — distructiv față de identitățile comunitare. În sensul lui John McGarry și Brendon O’Leary, integrarea non-asimilativă are ca scop realizarea unei identități comune supraetnice, axată pe conceptul de „identitate civică”. Procesul de integrare are intenția de a garanta egalitatea de șanse și a unui tratament non-discriminatoriu între persoane aparținînd diferitelor categorii etnopolitice. Tehnicile integrative recurg în general la socializare cu ajutorul unei limbi comune, la politici care crează locuri de muncă cu participare pluri-etnoculturală. Locuirea comună este de asemenea un instrument al integrării.

Apare evident, apoi, că prin integrare se reafirmă necesitatea sistemului democratic în cadrul societății multiculturale. Sau mai precis, subliniază unul dintre sensurile standard ale democrației ca „formă de guvernămînt, în mod obișnuit, o democrație reprezentativă, în care puterea majorității este exercitată în cadrul unor restricții constituționale cu rol în garantarea, pentru minorități, a anumitor drepturi individuale și colective, cum ar fi libertatea de expresie și de religie (democrație constituțională)”⁵.

În contextul de mentalitate al societății românești, trebuie notat că „integrarea” exprimă o valoare aproape de nepus în discuție. O analiză a discursurilor din presă, ale oamenilor politici și nu mai puțin, ale reprezentanților comunităților minoritare

arată că integrarea este considerată, aproape unanim, ceva pozitiv. Aceasta înseamnă însă și faptul că tema integrării este tratată în termeni necritici. Situația are de ce să nască și în liniști întrucât „integrarea” a fost folosită, în perioada recentă a național-comunismului românesc, în sensul asimilării minorităților și al omogenizării societății românești.

Ce înseamnă, în contextul definiției noastre, „separarea unei comunități”? Nevoia asigurării unui grad de separare a comunităților a fost des formulată de analiștii conflictelor etnopolitice. L-aș invoca aici pe Hurst Hanum care susține în temeni convingători necesitatea păstrării unui grad de separare între grupurile etnoculturale⁶. Unii folosesc pentru aceeași temă termenul de „segregare”. Astfel, John McGarry și Brendon O’Leary argumentează că identitățile etnice moderne își pot salva identitatea doar prin „forme de segregare”, în special în domeniul învățământului și al locuirii. Analiza lor arată că politicile care constrâng la crearea de școli mixte și la amestecuri de populație sunt provocatoare și reprezintă o sursă de violență⁷.

Termenul de „separare” are multe conotații negative. El este deseori utilizat de către forțele naționaliste pentru a contesta cerințe firești ale minorităților etnoculturale. Iată în ce termeni se respingea, în 1998, solicitarea partidului reprezentativ al maghiarilor din România, U.D.M.R., de a se reveni la vechea universitate maghiară, Bolyai, desființată în 1959: „*Secretariatul de Stat pentru Învățământ Superior este sistematic confruntat cu insistente solicitări de segregare etnică, în forme instituționale diverse, care, dacă ar fi să fie ierarhizate, merg de la constituirea de secții și facultăți autoadministrate, pe criterii etnice, până la înființarea de universități de stat cu predare în limba maghiară*”⁸. Ministerul Educației Naționale insista, în documentul apărut sub egida sa, pe formule precum „federalizarea învățământului”, „enclavizarea educațională”, „dezvoltarea unui învățământ pe bază etnică” etc.

Evident, termenul de „separare” era folosit de către MEN cu rol de discreditare. Este relevantă, în același sens, strategia unui studiu elaborat acum câțiva ani sub egida Centrului pentru Studii Politice și Analiză Comparativă, al cărui *partis pris* antimaghiar a putut fi confirmat în mai multe rînduri. Acesta falsifica Hotărîrea Consiliului Reprezentanților Unionali, prin care comunitatea maghiară din România cerea de la statul român recunoașterea sa drept „subiect politic distinct”⁹. Studiul în cauză face referire la document utilizînd însă sintagma „subiect politic separat”, care nu exista în documentul UDMR. În final, autoarea studiului, Alina Mungiu, cerea ca, pentru a elimina suspiciunea de separatism și intenții secesioniste, UDMR, care se dorește „subiect politic separat”, „să recunoască Constituția României”.¹⁰

Este limpede, din aceste exemple, că în mentalitatea unor societăți precum cea românească — dar nu numai românească — „separarea”/ „segregarea” unei comunități etnoculturale are o conotație esențialmente negativă. Iată de ce invocarea

„separării” ar trebui evitată atunci când descriem raporturile minorității cu societatea mai largă. Ar trebui însă salvată substanța motivației care face pe unii autori, precum Hurst Hunam, să sublinieze importanța „dreptului la separare” pentru salvarea raporturilor interetnice. *Aceasta ar fi nevoia comunității de a circumscrie un spațiu propriu.* Putem face analogia cu persoana care tinde să-și circumscrie un spațiu al ei — numit spațiu privat — unde are dreptul să rămână cu sine însăși, fără intervenții din afară. Nevoii de viață privată îi corespunde, în cazul persoanei, „dreptul la privatitate”. Pe această analogie putem vorbi despre nevoia comunității de „privatitate comunitară” și despre un drept al comunității, „dreptul la privatitate comunitară”.

La limita de sus, a unei comunități care constituie un popor în sensul dreptului internațional, dreptul la privatitate comunitară devine dreptul la autodeterminare.

O astfel de paralelă între nevoile individualității și cele ale comunității corespunde mai ales abordării comunitarilor. L-aș invoca în acest sens pe Walzer: *„Atunci când descriem drepturile individuale, acordăm persoanelor o anumită autoritate de a decide asupra propriei lor vieți și negăm statului vreun drept de a interveni în această privință”* — *„descrierea drepturilor comunitare acordă un drept de decizie asemănător și face o negație de același gen”,* întrucât *„în cazurile individuale noi indicăm un anumit domeniu de alegere personală; în cazul comunităților, noi fixăm un anumit domeniu de opțiune politică”¹¹.*

L-am citat pe Walzer pentru că este de citat, dar nu există însă nici un motiv de a contesta relevanța ideii de privatitate comunitară și pentru cei care văd în comunitate doar expresia vieții în grup a individualităților.

3. Valoarea multiculturalismului: cazul românesc

Evoluția relațiilor interetnice în ultimii ani demonstrează valoarea acestui mod de a privi multiculturalismul pentru o țară complexă din punct de vedere etnocultural, cum este România. Există cel puțin două grupuri etnoculturale pentru care dubla temă a integrării și separării s-a pus dramatic, dar cu accente cu totul diferite: al privatității comunitare, în cazul maghiarilor; al integrării, în cazul romilor.

3.1. Privatitate comunitară și integrare în cazul maghiarilor

Opțiunile comunității maghiare, după 1990, au fost (și) o reacție la traumatismul generat de politicile asimilaționiste ale regimului Ceaușescu. Aceasta explică, parțial, nevoia unei puternice și unice organizații *„de reprezentare și protecție al intereselor comune ale maghiarilor din România”¹²,* așa cum s-a și constituit la 25 decembrie 1989, sub numele de Uniunea Democratică a Maghiarilor din România. Obiectivele de bază ale organizației erau: autodeterminarea, obținerea unor garanții constituționale pentru protecția drepturilor colective ale minorităților

naționale, drepturi de reprezentare și de utilizare a limbii materne, crearea unor instituții culturale și științifice ale minorității, crearea unui Minister al Minorităților¹³.

Se poate trage concluzia că, din momentul constituirii ei, UDMR a fost concepută drept o formațiune de asigurare a unui înalt grad de privatitate comunitară în cadrul societății românești. Atît prin forma de organizare, atît prin obiectivele organizării cît și prin succesul electoral al acestei strategii, UDMR a condus comunitatea maghiară spre raportarea ei la restul societății românești pe linia unei societăți plurale¹⁴.

Acest proiect de construcție și inserare a comunității maghiare în societatea românească s-a lovit însă de dezvoltarea violentă a mișcării naționaliste și extrem-naționaliste din România. Primul Congres al UDMR, din 23 aprilie 1990, a decis adoptarea Declarației de la Timișoara, document politic pe care-l semna alături de numeroase mișcări politice și civice¹⁵. Prin acest act, UDMR se integra unei tendințe de natură ideologică, împărțind societatea românească pe criteriul pro-democratic și anti-democratic. În continuare, UDMR a semnat, la 26 octombrie 1990, documentul de creare a Forumului Democratic Anti-totalitar, iar la 26 octombrie 1991, Forumul a participat la formarea Convenției Democratice. Această alianță amplă de organizații civice și politice și-a definit un proiect propriu, democratic, de evoluție a societății românești. Prin participarea UDMR la Convenția Democratică, comunitatea maghiară a făcut un pas important în direcția integrării ei în viața politică românească.

În anii următori, UDMR a evoluat în cadrul Convenției Democratice participînd, ca membru cu statut identic statutului celorlalte formațiuni, la definirea strategiei și proiectelor Convenției. În paralel, UDMR și-a dezvoltat programul intern, sub forma Proiectului de lege a minorităților naționale și comunităților autonome (18 noiembrie 1993), apoi, a Programului UDMR adoptat la Congresul al IV-lea al UDMR, 26-28 mai 1995.

Proiectul de lege a reluat și a dezvoltat conceptele invocate de UDMR la înființarea sa: „comunitate autonomă”, „autodeterminare internă”, „subiect de drept” și „subiect de drept public”. Acestui sistem conceptual i s-a reproșat că intră în conflict cu principiile constituționale¹⁶. Programul UDMR din 1995 a adus noutăți, el fiind o extindere și o amendare a obiectivelor proiectului de lege și, în anumite privințe, o adaptare la contextul constituțional românesc¹⁷.

Proiectul de lege a minorităților naționale și comunităților autonome nu a intrat niciodată pe agenda Parlamentului. UDMR s-a aflat sub o puternică presiune politică, care a culminat cu gravele restricții ale drepturilor educaționale consacrate în România prin adoptarea Legii Învățămîntului nr. 84/1995.

Apartenența UDMR la Convenția Democratică a creat Uniunii o umbrelă de protecție, împiedicînd împărțirea spațiului politic din România pe un principiu

etnic. În condițiile date, aceasta a limitat dezvoltarea conflictului interetnic spre o situație acută, așa cum s-a întâmplat în fosta Iugoslavie. În perioada în care puterea din România a fost dominată de către forțele naționaliste și extremist-naționaliste, alierea UDMR cu Convenția Democratică a demonstrat importanța integrării politice a minorității în viața politică.

Modelul reconcilierii

Cooperarea UDMR cu formațiunile din opoziție a permis ca, în toamna anului 1996, să se formeze o coaliție majoritară și un guvern compus din două formațiuni românești, CDR și USD și din reprezentantul politic al minorității maghiare: UDMR.

Colaborarea guvernamentală între UDMR și liderii CDR a fost rezultatul unor cauze deterministe și a unor factori întâmplători¹⁸. Participarea UDMR la guvernare a fost considerată de diverși actori interni și internaționali drept un eveniment excepțional, care a adus stabilitate regiunii. Despre evoluția din România, în acea perioadă, s-a vorbit în termenii unui „model româno-maghiar de reconciliere”, subiect de articole și seminarii¹⁹.

„Esența” modelului a constatat în rezolvarea tensiunii dintre oferta partidelor românești și cererile formațiunii reprezentative a maghiarilor din România. În 1996 s-a realizat un pact implicit între maghiarii care adoptaseră modelul autodeterminării și românii care aveau la dispoziție modelul măsurilor speciale — formula principală de protecție a minorităților naționale în actualul cadru legislativ²⁰. Acceptând să negocieze conținutul unor măsuri speciale (vizînd educația, utilizarea limbii în administrația locală, locuri în instituțiile publice) UDMR a renunțat o perioadă, implicit, la punerea raporturilor sale cu „reprezentanții” români ai suveranității naționale²¹ în termenii Proiectului de lege și ai Programului său (autodeterminare internă, comunitate autonomă etc.)²². O asemenea situație a făcut posibilă coaliția CDR-USD-UDMR cu toate consecințele extrem de importante ale primei împărțiri în istorie a puterii între maghiari și români. Evenimentul poate fi considerat un „model”, fără ca prin asta să înțelegem că el reprezintă o situație ideală pentru relațiile româno-maghiare²³.

Care sunt concluziile acestei istorii în termenii multiculturalismului, adică ai tensiunii dintre tendința spre integrare și cea spre privatitate comunitară?

Mai întîi, faptul că nevoia de privatitate comunitară are grade diferite, în funcție de fiecare comunitate etnică în parte. În cazul comunității maghiare din România — dar asta este valabil pentru toate comunitățile maghiare din Europa Centrală — este vorba de un înalt grad de privatitate, exprimată prin dorința unei autoadministrări depline a vieții culturale, politice, sociale și chiar economice, a comunității (în termenii UDMR: „autodeterminarea comunității”).

O a doua observație ține de faptul că beneficiul/dezavantajul privatității nu este în nici un caz atemporal. Participarea comunității maghiare la viața politică a

societății românești, intrînd în prima parte a anilor '90 pe o linie de segmentare ideologică și nu politică, a fost un gest salutar. Ororile petrecute în Kosovo se datorează și faptului că albanezii din provincie au refuzat să intre în jocul politic din RF Yugoslavia.²⁴ Iată de ce conținutul și gradul privatității comunitare sunt întotdeauna contextuale. În context, adîncimea și sensul integrării minorității etnoculturale variază de la situație la situație și de la un moment la altul.

În al treilea rînd, trebuie remarcat din exemplul maghiar că privatitatea și integrarea comunitară nu sînt neapărat, și nici în general, complementare. Ele nu cresc și nu scad una pe seama celeilalte. Participarea la guvernare a UDMR a constituit o ocazie pentru adîncirea mijloacelor de asigurare, formală dar și practică, a privatității comunitare. Dar a fost și una de maximă integrare, confirmată prin schimbarea semnificativă, în sens pozitiv, a atitudinii maghiarilor față de români și invers²⁵.

În al patrulea rînd, s-a demonstrat că tema privatității comunitare depinde nu doar de comunitățile — minoritară, majoritară — care negociază. Ci și a altor actori care pot conta într-o astfel de negociere. Faptul că majoritatea maghiarilor din România trăiește în Transilvania, în apropierea Ungariei, face ca ei să aibă posibilitatea dezvoltării unor relații intense, economice și culturale, în Ungaria²⁶. De aceea, nivelul lor de privatitate poate să meargă foarte departe, pînă la a acoperi activități economice²⁷. Recenta lege privind maghiarii din țările vecine demonstrează că existența unor actori externi poate să influențeze tema multiculturalității mult mai adînc.

3. 2. Privatitate comunitară și integrare în cazul romilor

Numărul romilor stabiliți de recensămîntul din 1992 este cu siguranță mai mare decît numărul lor real. Asociațiile romilor vorbesc, în mod obișnuit, de valori între 1 milion și 2,5 milioane. Un studiu publicat în Franța pentru guvernul francez indică și el 2,5 milioane de romi²⁸. Însă singura cifră care rezultă dintr-o cercetare sociologic controlată este cea a Institutului de Studiu a Calității Vieții, care estima, în momentul investigației, circa 1,5 milioane de romi.

Actualul sistem legislativ relativ la minoritățile naționale, fondat pe măsuri speciale, prin care se asigură privatitatea comunitară a minorităților pare să fie suficient pentru nevoile romilor. Problemele acestei comunități țin, pe de o parte, de discriminare, pe de altă parte, de asigurarea emancipării comunității, prin care să se asigure o mai bună reprezentare și o mai bună participare la împărțirea resurselor. Atît tema discriminării, cît și obținerea reprezentativității pusă în beneficiul participării la utilizarea resurselor sînt, esențialmente, teme ale integrării minorității romilor.

Este de notat că niciodată nu a fost exprimată, din partea majorității, vreo preocupare față de existența unei cît mai mari privatități comunitare a romilor.

Din contră, forțele naționaliste românești par să fi preferat un cât mai mic contact al societății cu romii. Până în 1996 au existat zeci de cazuri de expulzare a unor grupuri de romi din satele unde locuiau. Atitudinile exprimând o dorință de segregare — la școală, în zonele de locuit — sînt de asemenea curențe. Aceasta arată că atîta timp cît nu există o competiție simbolică cu o minoritate, privatitatea comunitară a minorității este dorită, nu contestată. Niciodată nu a fost exprimată teama de o eventuală „enclavizare” a romilor, așa cum s-a întîmplat în cazul maghiarilor²⁹.

Lucrul acesta constituie un revers al refuzului integrării. Practic, problematica romilor, în toți cei 11 ani de la schimbare, a fost problema discriminării și a accesului la resurse. Presiunea noilor lideri ai romilor, civici și politici, împreună cu presiunea forțelor interne prodemocratice, la care se adaugă presiunea internațională, au făcut ca această stare de lucruri să înregistreze o anumită evoluție.

Guvernarea de după 1996 a asigurat pentru prima dată o dezvoltare instituțională destinată să asigure o mai mare participare a romilor. Departamentul pentru Protecția Minorităților Naționale și 16 ong-uri de romi³⁰ — formînd un grup de lucru al romilor — au semnat un protocol de parteneriat pentru elaborarea unei strategii naționale pentru protecția romilor și pentru punerea în aplicare a unui program de îmbunătățire a situației romilor din România. Oficiul Național pentru Romi din cadrul DPMN a căpătat competența pentru stabilirea și menținerea relațiilor cu organizațiile romilor.³¹

În august 1998, a fost creat un Comitet Inter-Ministerial pentru Minoritățile Naționale, cu scopul coordonării și unificării politicilor publice pentru protecția minorităților naționale, incluzînd cele care vizează populația roma³². Sub autoritatea Comitetului Inter-Ministerial, s-a creat o Subcomisie pentru romi, cu statut de organism mixt, format din experți guvernamentali și experți independenți numiți de ong-uri ale romilor.

Pentru întreaga complexitate a situației romilor și a încercărilor de a-i găsi un răspuns, ca studiu de caz poate fi luată situația învățămîntului pentru romi. „Numai 50% dintre copiii romi merg la școală în mod regulat ... nu sunt segregati în instituții speciale ... dar predominanța sentimentelor anti-roma în școli și în particular, printre mulți profesori, descurajează părinții să-și trimită copiii la școală (...) 80% dintre romi nu au o educație vocațională.”³³ Conform datelor din 1996, din 70.000 persoane fără educație, majoritatea erau romi.³⁴

Urmarea a fost că Ministerul Educației Naționale a promovat strategii de discriminare pozitivă și a creat un cadru pentru lupta împotriva analfabetismului.³⁵ Studiul limbii romani în școala primară a început în cîteva clase în anul școlar 1992-1993.³⁶ În 2000-2001 existau circa 200 profesori romi și ne-romi, predînd romani ca limbă maternă la mai mult de 10 000 de elevi.³⁷

Mai trebuie menționat că în fiecare an aproximativ 150 de romi beneficiază de acțiuni afirmative în universități.³⁸ În total, aceasta înseamnă aproximativ 600 de studenți romi.

De abia în anul 2000, s-a reușit adoptarea unui act normativ care asigură, pentru prima dată, sancționarea celor mai curenți acte de discriminare pe bază rasială și etnică³⁹. În 2001 s-a adoptat și o strategie națională în beneficiul romilor.

În concluzie, multiculturalismul românesc s-a aflat în fața unei puternice presiuni pentru integrarea minorității romilor. Problema privatității culturale aproape nu se pune, deși ea nu ar fi cu totul lipsită de relevanță⁴⁰. Datorită divizării extreme a comunității de romi, puterea politică a acestora rămâne suficient de scăzută⁴¹. Ca urmare, integrarea romilor trebuie descrisă mai puțin în termenii negocierii dintre comunitatea de romi și majoritate, cât în termenii cerințelor unei societăți democratice. Presiunea externă⁴², mișcarea civică românească pentru drepturile minorităților și conștiința, la nivelul autorităților publice, a faptului că dezvoltarea generală nu este compatibilă cu starea de subdezvoltare a romilor au constituit principalele forțe care au determinat luarea măsurilor pentru o mai mare integrare a romilor.

4. Societăți policulturale

Ce se întâmplă în cazul în care unele grupuri refuză totalmente integrarea? Este cazul — luat ca exemplu, printre alții, de Kymlicka — al comunității Amish din Statele Unite, sau a unor grupuri din Canada.

În cazurile extreme, unor astfel de grupuri trebuie să li se respecte privatitatea comunitară⁴³. Ca urmare, concepția — și atitudinea — multiculturală nu mai este valabilă. Acceptarea privatității comunitare înseamnă refuzul total al integrării. Societățile unde apar astfel de situații nu mai sunt „multiculturale”, ci „policulturale”. Societățile policulturale urmează să fie înțelese complementar cu definiția D1 a multiculturalității:

D2: O societate este policulturală dacă în ea coexistă o multitudine de culturi paralele a căror independență este recunoscută și acceptată.

Evident, în societățile reale avem amestecuri, multi- și pluriculturalitate.

Canada și Statele Unite oferă exemplele clasice de policulturalitate. În România o astfel de întrebare de abia începe să se pună. Grupuri de emigranți care merg pe logica policulturală s-au stabilit în România după 1990. Ar fi de numit, în acest sens, kurzii și arabii. Obiectivul lor nu este integrarea, ci o cât mai mare privatitate comunitară. Kurzii sînt în număr de circa 2000 și au, majoritatea, statutul de refugiați politici. În anul 2000, ei au cerut luarea în considerare a intereselor lor, inclusiv, eventuala posibilitate de a beneficia de școli în limba maternă pentru copiii lor, subvenționate de la stat⁴⁴.

Comunitatea arabă este în primul rînd o comunitate de afaceri — de circa 20.000 mii, dintre care aproximativ 5000 au cetățenia română. Cum 2/3 dintre ei sunt musulmani, arabii acționează în sensul promovării unui puternic curent islamic.

Pînă astăzi, cazurile nu au fost în nici un fel un subiect de analiză, nici teoretică, nici în consecințele lor practice.

5. O problemă regională: implicațiile asupra multiculturalismului ale legii privind maghiarii din țările vecine

Distincțiile conceptuale privind multiculturalismul și policulturalismul, integrarea și privatitatea comunitară presupun că minoritățile și majoritatea își definesc raporturile în cadrul națiunii, în sensul pe care aceasta o are în dreptul internațional, ca popor care și-a desăvârșit autodeterminarea⁴⁵. Ideea autodeterminării presupune că raporturile dintre grupurile etnoculturale care formează națiunea sînt determinate prin jocul politic dintre actorii interni. Mergînd mai departe pe această linie, mai trebuie invocată și presupunerea că spațiul politic intern este suficient de bine „izolat” de factorii externi. Desigur, în realitate, această izolare nu este niciodată totală. Existența unui drept internațional al drepturilor minorităților naționale arată că interfața cu comunitatea internațională este recunoscută de fapt și juridic. Dar influența internațională nu desenează totuși frontierele interne.

Ce se întîmplă totuși dacă dispăre înșăși capacitatea de a defini actorii etnopolitici prin intermediul frontierelor interne? O astfel de întrebare a depășit interesul pur teoretic o dată cu adoptarea de către Parlamentul de la Budapesta a legii privind maghiarii din țările vecine. Parlamentul a găsit legitimitatea adoptării unui astfel de document în răspunderea față de maghiarii care trăiesc în afara granițelor, prevăzută în alin. 3 al art. 6 al Constituției Ungariei și a motivat scopul asigurării apartenenței la națiunea maghiară unitară și al păstrării identității naționale a maghiarilor din statele învecinate. Numai că sistemul pus la punct de către autoritățile ungare prin acest act normativ ridică întrebări de principiu și poate avea efecte ample asupra situației minorităților din regiune.

În ce constă acest sistem?

Legea se referă la maghiarii care nu sunt cetățeni ai Ungariei și care trăiesc în Croația, în R. F. Iugoslavia, România, Slovenia, Slovacia și Ucraina⁴⁶. Ea se aplică și familiilor celor recunoscuți drept maghiari. Aceștia se bucură de anumite forme de asistență pe teritoriul Ungariei, ca și acolo unde trăiesc. Persoanele care doresc să beneficieze de avantajele legii trebuie să solicite un „certificat de maghiar” de la organismul maghiar competent — autoritatea de examinare. Soția/soțul și copiii minori crescuți în gospodăria comună, care nu au naționalitate maghiară, pot primi un „certificat de rudă maghiară”. Aceștia au nevoie de o recomandare eliberată de către o organizație de recomandare — „care reprezintă comunitatea națională maghiară dintr-un stat în statul respectiv”, recunoscută ca atare de guvernul ungar.

Ca o concluzie, statul ungar „stabilește relații de drept public cu maghiarii din țările vecine”⁴⁷, aceste relații formale definind națiunea ungară în sensul dorit de guvernul maghiar, adică, în sens etnic.

Mecanismul creat de către Guvernul maghiar ridică o serie de probleme. Există oare întotdeauna o organizație reprezentativă a comunității maghiare dintr-o țară? În general, nimic nu impune existența unei singure organizații de reprezentare

comunitare. România este o excepție. Uniunile minorităților naționale administrează aici două drepturi colective de care se bucură minoritățile⁴⁸: reprezentarea parlamentară; gestionarea resurselor financiare destinate, de către stat, protecției identitare. Dar chiar într-o astfel de situație, rămîne întrebarea dacă nu cumva Ungaria va prefera la un moment dat să lucreze cu o altă organizație „reprezentativă” decît cea „selectată” în România conform procedurilor electorale. Este evident că prin dreptul de a selecta ce organizație dorește ca „organizație de recomandare”, Ungaria poate avea o intervenție decisivă în raporturile dintre formațiunile maghiare din România. Mai general vorbind, legea privind maghiarii din țările vecine va fi un instrument de influențare a opțiunilor minorității maghiare, transformînd loialitatea identitară într-o loialitate politică.

Se adaugă la aceasta pericolul oricărui drept colectiv care nu este limitat cînd intră în conflict cu dreptul individual. Administrarea „certificatului maghiar” va fi un instrument de presiune — și deci, posibil, unul de intervenție — al organizației recunoscute de statul maghiar asupra membrilor comunității maghiare. Cine ar putea împiedica autoritatea de examinare să elibereze „certificatul de rudă maghiară”, în conformitate cu o politică proprie de încurajare a identității maghiare a copiilor? Autoritatea de examinare ar putea avea un cuvînt de spus asupra vieții familiale, promovînd standarde de limbă pentru membrii familiei⁴⁹.

Aspecte precum cele ridicate mai sus trebuie corelate cu chestiunea de fond: spiritul legii, care reprezintă un proiect politic de mobilizare a națiunii maghiare. Sistemul internațional actual al protecției minorităților naționale consideră ca un drept asigurarea unei libere relații între minoritarii dintr-un stat cu co-identitarii de dincolo de frontiere. Aceasta înseamnă adăugarea, la valorile politice ale dreptului internațional modern, a unei dimensiuni etnice. Constituie și o recunoaștere a legitimității loialității identitare. Numai că în logica internațională actuală, grija unui stat pentru soarta minorităților traduce dreptul statului străin să vină în sprijinul unei comunități fragile. Sentimentul național este pus în slujba persoanelor — a membrilor minorității — și a grupului care are nevoie de protecție. Sentimentul național este chemat să protejeze, în nici un caz să mobilizeze. El vine în întîmpinarea persoanelor, nu pune persoanele în slujba „națiunii”.

Legea ungară introduce o viziune cu totul diferită. Spiritul național este pus la baza mobilizării intereselor maghiarilor din toată regiunea Central-Est Europeană. Legea face intrarea, în dreptul internațional, a „națiunii maghiare” în sens etnic punînd astfel în pericol logica patriotismului constituțional din țările din jur.

În condițiile date, cuplul integrare-privatitate comunitară, prin care am descris problema multiculturalismului urmează să fie citit în mod diferit. Tendința minorității maghiare din România de a-și realiza privatitatea în cadrul României va exprima mai curînd dorința de participare a ei la „privatitatea națiunii etnice maghiare” în totalitate. Nici nu mai este relevant să vorbim despre „privatitatea minorităților maghiare din regiune”, în sensul conceptului definit anterior.

Corespunzător, tema integrării minorității în țara unde trăiește se va pune la rîndul ei în mod diferit. Integrarea reprezintă, pentru minoritate, o condiție pentru rezolvarea intereselor sale în țara unde locuiește. De aceea, în condiții standard, integrarea presupune o continuă negociere între minoritate și majoritate, *ca subiecți precis identificabili*. Conform legii privind maghiarii din țările vecine, minoritatea, odată intrată în sistemul relațiilor de tip public (și) cu națiunea-mamă, nu mai este un partener separabil de națiunea cu care împarte identitatea „as a whole” — cum enunță legea maghiară. Minoritatea nu va mai negocia cu majoritatea ca un grup bine circumscris, ci ca parte a națiunii etnice căreia îi aparține.

Acest fenomen nu este, desigur, cu totul nou. Constituie chiar o practică obișnuită ca țara-mamă a unei minorități să intervină esențial pentru obținerea unui statut adecvat minorității. Putem considera ca exemplu clasic, în acest sens, obținerea de către provincia italiană Trentino-Alto Adige a statutului special, în favoarea vorbitorilor de limbă germană de aici, în urma intervenției directe a Austriei. Dar stabilirea relațiilor de drept public între Ungaria și maghiarii din țările vecine împinge o tradiție informală spre zona formală și adaugă noi consecințe. Nu constituie legea maghiară o invitație, ca statele vecine să se gîndească/defînească în sens etnic în momentul în care negociază cu comunitățile maghiare, ca parte a națiunii maghiare în sens etnic? Ce se întîmplă cu neutralitatea statului? Autorii care susțin — cu argumente convingătoare — că ea este o iluzie, nu neagă că ea constituie totuși o normă în sensul dreptului internațional. Legea privind maghiarii din țările vecine pune în noi termeni problema echilibrului dintre minoritate și majoritate. Integrarea și privatitatea comunitară, ca axe de referință ale multiculturalității, își pierd relevanța, ca și ideea multiculturalității însăși.

Sunt greu de prevăzut toate consecințele pe care le va avea legea privind maghiarii din țările vecine asupra raporturilor regionale și asupra vieții comunităților din regiune. Cum vor interacționa oare, în viitor, aceste entități care sînt națiunile-state și națiunile în sens etnic? În condițiile actuale, sînt motive să privim însă această „inovație” mai curînd cu precauție.

6. Implicațiile federalizării Europei

Pericolele potențiale ale „modelului maghiar” ar fi însă depășite dacă regiunea se va integra în Uniunea Europeană și aceasta va evolua în direcția unei federalizări. Dacă suveranitatea statelor naționale nu va mai „administra” drepturile și libertățile individuale (incluzînd statutul cetățeniei europene și principiul egalității între cetățeni, acestea intrînd sub competența federală), atunci frontierele statelor federate nu vor mai exista pentru distincțiile etno-culturale. Popoarele în sensul lor inițial, de comunități etno-culturale, nu vor mai fi separate în majorități și minorități de către frontiere. Desigur, comunitățile multiculturale ale Europei Federale aflate între granițele statelor federate își vor administra viața conform competențelor

specifice (conform principiului subsidiarității). Dacă însă o majoritate locală (la nivel de stat federat ori de unitate administrativă) va încerca să își creeze un avantaj în dauna altor comunități (minoritare între frontierele statului federat sau ale unității administrative), atunci actul de justiție va fi asigurat la nivel federal. La nivel federal nu are cum să existe, în principiu, *partis pris*-ul cu care se judecă la nivelul statelor naționale. *Alegerea administratorilor actului de justiție la nivel federal nu mai este expresia unei voințe naționale.*

În acest sens, însuși conceptul juridic de „minoritate națională” își va pierde, încet, relevanța⁵⁰. Complementar, însuși conceptul nejuridic dar cu substanță practică, de „majoritate națională”, nu va mai fi la fel operant în cadrul statelor federate⁵¹. Măsurile non-discriminatorii și afirmative vor rămâne, desigur, instrumente necesare pentru asigurarea egalității de fapt a diferitelor categorii de persoane. Dar ele vor fi motivate mai ales prin dimensiunea lor socio-economică și nu prin asimetria de putere dintre grupuri etno-culturale care se consideră în competiție.

În schimb, națiunea etnică, așa cum este ea dorită de maghiari — dar cum este de fapt susținută implicit în toată regiunea, inclusiv de români⁵² — s-ar putea dezvolta fără starea de frustrare și confuzie pe care pare să o fi creat deja legea privind maghiarii din țările vecine⁵³.

7. Concluzii

Trei concepte au fost reluate sau definite aici, pentru a permite o concepție acoperitoare asupra diversității etnoculturale și a problematicii sale: *multiculturalismul ca normă funcțională; privatitatea comunitară; societatea policulturală*. Din acest punct de vedere, România oferă exemplul unei societăți multiculturale, cu elemente incipiente de policulturalism, în care integrarea și respectiv, privatitatea comunitară a minorităților se pune foarte diferit, de la caz la caz. Cele două mari provocări ale multiculturalismului românesc sînt situația minorității maghiare și a minorității romilor. Pentru ambele comunități, s-a putut nota, în ultimii 11 ani, o clară evoluție în termenii integrării și ai privatității comunitare. Cu ajutorul conceptelor folosite se poate recunoaște ridicarea, în România, a „standardului multicultural”, fără ca prin asta să se asigure, totuși, rezolvarea corespunzătoare a ansamblului de probleme legate de conviețuirea interetnică. □

NOTE

1. Gabriel ANDREESCU. Prima teză de doctorat despre multiculturalism, *Observatorul cultural* nr. 63, 2001.
2. SALAT Levente, *Multiculturalitate și integrare*, Teză de doctorat, aprilie 2001; nepublicată.
3. SALAT Levente, *Op.cit.*
4. Vezi în acest sens dezbateră din numărul pe luna mai a revistei *Provincia*, specializată pe probleme transilvane.
5. *Encyclopaedia Britannica*, vol. III. 15th Edition, p. 458.
6. Hurst HANUM. *Autonomy. Sovereignty and Self-Determination: the Accommodation of Conflicting Rights*, Pennsylvania Press, 1990.

7. John McGARRY și Brendon O'LEARY (ed.), *The Politics of Ethnic Conflict Regulation. Case Studies in Protracted Ethnic Conflicts*, Routledge, 1993.
8. Document publicat în luna august 1998 de către Secretariatul de Stat pentru Învățămînt Superior intitulat *Segregarea etnică a învățămîntului superior din România nu este oportună*.
9. Consiliul Reprezentanților Unionali joacă rolul unui parlament al U.D.M.R. și, în măsura în care Uniunea a cîștigat cvasitotalitatea voturilor maghiarilor din România în toate alegerile generale începînd cu anul 1900, un fel de parlament al comunității. Hotărîrea la care se referea studiul a fost datat la 14 ianuarie 1996.
10. Andrei CORNEA „Separație pașnică” sau hermeneutică de control, 22, nr. 28 și 29/ 1996. Iată și comentariul autorului: „Cred că nu este greu de înțeles că «distinct» nu este tot una cu «separat». A fi «distinct» nu se opune integrării într-o societate unică în România, în timp ce a fi «separat» tinde să se opună. A cita greșit nu e, deci, tocmai inocent!”.
11. Michael WALZER, *The Moral Standing of States: a Response to Four Critics*, in *International Ethics*, Charles Beitz et al., eds, Princeton, 1985.
12. Miklós BAKK, *The Democratic Alliance of Hungarians in Romania*, Working Paper, Institute for Central European Studies, Budapest, May 1998.
13. Idem.
14. Într-un astfel de context ar fi logic să funcționeze un aranjament consensualist. Termenul „consensualist” nu apare însă în documentele UDMR, nici în discursul liderilor maghiari. În schimb, este prezentă susținerea punctului de plecare, ideea unei societăți plurale implicată în cererea de a da maghiarilor „statut de co-naționalitate” (Congresul al II-lea al UDMR, Tîrgu Mureș, 24-26 mai 1991).
15. Un document de substanță anti-comunistă prin care se cerea excluderea de la demnitățile publice, pentru o perioadă de două legislaturi, a foștilor conducători ai Partidului Comunist Român și ai Securității.
16. Gabriel ANDREESCU, Valerian STAN, Renate WEBER, *Concepția UDMR privind drepturile minorităților naționale*, Centrul pentru Drepturile Omului, București, 1994.
17. Vezi definirea „autodeterminării interne” ca drept al cetățenilor țării în totalitatea lor, de la exercitarea căruia nu trebuie excluse minoritățile. (Gabriel Andreescu, Renate Weber, *Evoluția concepției UDMR privind drepturile minorităților naționale*, Centrul pentru Drepturile Omului, București, 1996).
18. Relevante sunt, din acest punct de vedere, amintirile fostului ministru de Externe, Adrian Severin (Gabriel ANDREESCU, *Locurile unde se contruiește Europa. Adrian Severin în dialog cu Gabriel Andreescu*, Polirom, 2000).
19. Liderii UDMR au contestat deseori ideea unui astfel de „model”. Conducerea UDMR nota în anul 2000: „Experiența noastră arată că în cursul oricărei faze a dezvoltării legislative privitoare la cerințele noastre naționale, elita politică românească — independent de culoare — acceptă cele mai elementare drepturi doar sub presiunea externă, în numele democrației și al europenizării”.
20. Acordarea dreptului la autodeterminare internă unei minorități naționale este una dintre formulele de protecție a minorității. Sistemul standard de protecție este dat de: (a) garantarea drepturilor și libertăților individuale; (b) principiul non-discriminării; (c) măsuri speciale.
21. Parlamentarii constituind „organul reprezentativ suprem al poporului român” (art. 58 din Constituția României).
22. Prin asta nu trebuie înțeles că a avut loc o negociere în acești termeni, nici măcar că „înțelegerea” din momentul realizării coaliției guvernamentale ar fi fost concepută în sensul descris aici. Ci este vorba despre logica obiectivă a ceea ce s-a întîmplat.
23. Ceea ce s-a întîmplat în România a devenit de altfel un obiect de studiu și a fost aplicat în Slovacia, acolo reușindu-se, ca urmare, victoria opoziției asupra regimului Meciar.

24. Putînd, la un moment dat, să contribuie la căderea de la putere a lui Milosevic  i a partidului său.

25. Irina CULIC, István HORVÁTH, Cristina RA , *Ethnobarometer, in Interethnic Relations in Post-Communist Romania*, EDRC, Cluj, 2000, pp.253-349.

26. Cei mai mulți maghiari trăiesc în Transilvania. Patru grupuri pot fi identificate în acest sens:

- grupurile maghiare compacte, care reprezintă majoritatea populației: Harghita - 85%, Covasna - 75%, Mure  - 41%;

- maghiarii din apropierea grani ei cu Ungaria: Satu Mare - 35%, Bihor - 28%, Salaj - 24%, Cluj - 20%;

- maghiarii mai mult sau mai puțin dispersa i în celelalte jude e ale Transilvaniei: Arad - 12%, Maramure  - 10%, Caraș-Severin - 2.2%;

- maghiarii care trăiesc dincolo de Carpați, sub 2% din populație.

27. Evoluția vieții economice din Transilvania a arătat că aceasta se dezvoltă pe frontiere etnice.

28. Rachid BENATTIG, Olivier BRACHET, *Les dynamiques migratoires roumaines: Le cas des demandeurs d'asile en France*, CREAM/CRARDDA, Juin, 1998.

29. Lideri ultrana ionalis i, cum este pre edintele Partidului România Mare, au cerut chiar str ngerea romilor în lagăre de muncă.

30. Partida Romilor, RomaniCRISS, Comunitatea Etniei Romilor, Centrul Cre tin al Romilor, Uniunea Romilor din Județul Constanța, Uniunea Democratică a Romilor Alba, Uniunea Democratică a Romilor din Sasa – Petro ani, Asociația Barbu L utaru, Fundația O Del Amentza, Fundația Aven Amentza, Fuda ia Wass-Das Cluj, Alian a pentru Unitatea Romilor, Asociația Femeilor  ig nci pentru Copiii No tri, Uniunea Cre tin Democrată a Romilor Banat, Asociația Rom-Star Bacău.

31. Art.8 al Hot r rii Guvernului 17/1997 amendată de Hot r rea Guvernului 506/1997.

32. Hot r rea Guvernului nr. 458/1998 privind organizarea  i func ionarea Comitetului interministerial pentru Minorit i Na ionale, Monitorul Oficial 295 din 11.08.1998.

33. *The 2000 Report of the Commission on Human Rights*, E/CN.4/2000/16/Add.1, page 16, para.67.

34. *Than rromano, studies on Roma*, no.4-5, 1999-2000, page 43.

35. Ordinele Ministerului Educa iei Na ionale nr.3633/14.04.1999  i Ordinul nr..4231/18.08.1999.

36. *The Education System in Romania - Tuition in the Languages of National Minorities, the 1996/1997 school year*; the Council of National Minorities.

37. E/CN.4/2000/16/Add.1, page 19, para.80.

38. Citat din *The Ethos of Education for National Minorities in Romania*, issued by Ministry for National Education in Romania, 1999/2000 School Year, Editura Studium, Cluj Napoca, 2000.

39. Ordonan a nr. 137/2000.

40. Tradi ia multor subgrupuri de romi este să  i i țină acasă fetele - refuz nd să le trimită la scoală -  i să refuze family planning.

41. Asta face ca, în ciuda numărului lor, reprezentarea parlamentară a romilor să fie minimă — pe baza regulilor constituționale care asigură minorităților naționale, oric t de mici, un loc în Parlament.

42. Situa ia romilor a fost inclusă în categoria criteriilor politice de integrare a României  n Uniunea Europeană.

43. Dacă nu duc totu i la violarea gravă a drepturilor individuale. Tema s-a bucurat de ample elaborări în care nu vom intra aici. A  aminti doar că ea se pune cel mai des sub forma

existenței — sau neexistenței — unei ierarhii a drepturilor. Autori precum Ronald Garet neagă existența unei ierarhii a drepturilor, susținând că persoanele, grupurile și popoarele au un statut ontic echivalent (Ronald Garet, *Communality and Existence: The Rights of Groups*, 56 *South-ern California Law Review*, 1983, pages 1001–1045.). Alți autori au propus principii interpretative care să permită „coexistența” diferitelor tipuri de drepturi. William Pentney a sugerat următorul fapt: „comunitatea trebuie să respecte maximul de drepturi individuale compatibile cu protecția grupului” (William Pentney, *The Aboriginal Rights Provisions in the Constitutional Act*, Saskatoon, Native Law Centre, Canada, 1987, p. 52.).

44. Vezi cererile depuse la APADOR-CH.

45. Gabriel ANDREESCU, Renate WEBER, *Self-Determination and Secession*, Memorandum drawn up in consultation with the Rapporteur by Centrul pentru Drepturile Omului/Bucharest, Strasbourg, 3 July 1996, Political Affairs Committee/ Parliamentary Assembly, AS/Pol (1996) 24.

46. În proiect fusese inclusă, inițial, și Austria.

47. BAKK Miklos, *Provincia* nr. 5, 2001.

48. Deși sintagma „drept colectiv” nu apare în Constituție și principalii actori politici refuză să recunoască acest fapt.

49. Legea vine limpede în întâmpinarea comunității maghiare, preocupată de preponderența copiilor românofoni în familiile cu un soț maghiar (în proporții depinzând de originea tatălui/ mamei).

50. Se poate imagina și o perspectivă opusă, dar de esență culturală, nu juridică. O Europă federală ar fi o Europă a minorităților — în primul rând etnice, însă nu numai etnice — fiind obligată dar și aptă să construiască un model de conviețuire multiculturală/multi-identitară. (Adrian SEVERIN, p. 37, *Federalism-federalizare-separatism*, în *Europa 2000. Contribuții la dezbaterile privind viitorul Europei*, Ed. InterGraf, 1999).

51. Nu trebuie însă confundată această pierdere de semnificație a statutului de majoritate, respectiv, de minoritate, cu diluarea valorilor identitare. Din contră. Inițiativa maghiară contestă, în perspectivă, opinii precum cea exprimată de Peter Leslie, că federalizarea Europei „pare să indice că a presa descentralizarea pînă la punctul unde statele existente, în special cele multinaționale se dezmembrează ar putea fi grav în defavoarea minorităților culturale” (Peter M. LESLIE, *The Cultural Dimension*, în Joachim Jens Hesse and Vincent Wright (eds.), *Op.cit.*, pp. 154-155).

52. Statul român consideră, la rîndul său, că are datoria să dea asistență românilor din afara granițelor (vezi, de exemplu, și prevederile Ordonanței...).

53. Guvernul român a protestat împotriva proiectului de lege maghiar și apoi, împotriva legii, îndată ce aceasta a fost adoptată. Reacții asemănătoare au apărut în Slovacia.

*

Gabriel ANDREESCU (n. 1952), politolog, absolvent al Facultății de Fizică din București în 1976; director programe al Comitetului Helsinki Român, membru fondator al Grupului pentru Dialog Social, al Alianței Civice, al Centrului de Studii Internaționale; a publicat numeroase articole și studii, este autorul a mai multor volume, între care: *Sisteme axiomatice ale logicii limbajului natural. Funcții și operaționalizare* (1992), *Cel mai iubit dintre ambasadori* (1993), *Despre filosofia disidenței*; *Patru ani de revoluție* (1993), *România versus România, Naționaliști, antinaționaliști...* o polemică în publicistica românească (1996), *Problema transilvană* (coordonator, 1999); *Ruleta. România și maghiari, 1990-2000* (2001); a fost distins cu premiile Pro Amicitia, acordat de Asociația Ziaristilor Maghiari din România și Pro Minoritate, acordat de Guvernul Ungariei.

Despre statutul minorităților — dincolo și dincoace de hotare

În zilele de 23-25 noiembrie 2001 s-a desfășurat la București cel de al IX-lea Forum Intercultural PRO EUROPA, intitulat „Rolul minorităților ca factor de stabilitate în Europa Centrală și de Est”. Au participat reprezentanți ai minorităților naționale din România, ai minorităților românești de peste hotare, ai instituțiilor statului, ai societății civile și ai presei. Întâlnirea a fost sprijinită de Fundația Heinrich Böll din Germania, în cadrul programului Centrului Intercultural al Ligii Pro Europa. Din partea organizatorilor au participat: Smaranda Enache, copreședinta Ligii Pro Europa, Elek Szokoly, directorul Centrului Intercultural și Laura Ardelean, coordonatoarea de program a Centrului Intercultural.

Publicăm în cele ce urmează fragmente din dezbatere.

Smaranda Enache: Liga Pro Europa, în colaborare cu Fundația Heinrich Böll, mai precis cu Comitetul pentru Drepturile Omului din cadrul Fundației Heinrich Böll, a pus, în anul 1993, bazele unui Centru Intercultural a cărui menire este să încurajeze dialogul intercultural și să găsească noi forme de colaborare și de solidaritate transetnice, translingvistice și transreligioase. De-a lungul existenței sale, Centrul Intercultural a avut mai multe inițiative, una dintre ele fiind aceea a organizării, anual sau bi-anual, a unor forumuri interculturale cu participarea, în principal, a liderilor comunităților minoritare din România.

Începînd din 1994, Forumul a luat în discuție teme importante în ceea ce privește statutul minorităților, dialogul intercultural, și tot de aici au plecat idei pentru politicile publice. Cred că este important de menționat faptul că unii dintre cei care și astăzi au răspuns invitației noastre sînt „veterani” în asemenea întîlniri și au participat poate la fiecare dintre aceste ediții. Le adresez din nou o mulțumire amicală pentru această fidelitate și pentru angajamentul lor față de găsirea unor soluții cît mai interesante.

Totodată, îi salut astăzi pe reprezentanții unor minorități românești care locuiesc în state vecine României: Bulgaria, Iugoslavia, Ucraina. Considerăm că este extrem de important, în viziunea noastră și a titlului pe care ni-l propunem

astăzi, de căutare a unor soluții prin care minoritățile să contribuie la stabilitatea și securitatea regiunii noastre, ca dialogul – pe care în mod obișnuit forumul îl inițiază între minoritățile din România și societatea civilă românească, autoritățile statului, administrația publică locală – să fie lărgit și să capete o dimensiune regională, pentru ca, în cadrul acestei discuții, să putem trece în revistă atât progresele care s-au înregistrat de la schimbările din anii '89-'90 cât și cele care au intervenit mai târziu în unele țări vecine nouă, cât și să încercăm să vedem cum realmente acest titlu pe care l-am găsit, de „rol al minorităților ca factor de stabilitate în Europa Centrală și de Est”, să-și găsească o reală acoperire atât în politicile publice cât și în angajamentele publice ale comunităților minoritare, ale statelor înrudite care, iată, și ele apar ca un important actor în întărirea sistemului european de protecție a minorităților. Evident că baza de la care plecăm este una profund morală și umanistă în care trebuie să ne căutăm energia pentru acest dialog: este vorba de respectul față de demnitatea, unicitatea ființei umane și respingerea oricăror forme de tutelă, de paternalism din partea unor comunități care diferă de altele doar prin număr sau prin deținerea unor instrumente de putere. Cred că România este una dintre țările în care, succesiv, dezbaterile pe tema alterității, respectului pentru alteritate și diversitate au înregistrat numeroase progrese, după care, în mod surprinzător pentru unii analiști, au înregistrat și căderi. Aș vrea să vă spun că, în perioada dintre 1990 și 2000, au fost create numeroase mecanisme de dialog și instituții care au constituit o premieră atât în regiunea noastră cât și în istoria modernă a României și că aceste *acquis*-uri românești care au completat și completează în mod fericit *acquis*-ul comunitar atât de mult menționat ar trebui, în viziunea noastră, să aibă o continuitate și poate că în acest Forum va fi important să vedem dacă există sau nu o asemenea continuitate sau dacă acest sistem care, cu toată fragilitatea lui, a arătat că unele lucruri sînt posibile, chiar în regiunile noastre în care statul națiune și baza etnică a lui încă au o susținere destul de largă, atât în sfera liderilor de opinie cât și a oamenilor obișnuiți, deci dacă această continuitate există și cum poate fi ea întărită. Care sînt factorii de risc ai acestui tip de gîndire și acțiune publică?

Aș dori, de asemenea, să mulțumesc fundațiilor care sînt menționate pe acest afiș pentru sprijinul pe care îl acordă activității Centrului Intercultural și, cu permisiunea dumneavoastră, transmițîndu-vă și regretul domnului ministru Vasile Dîncu, Ministrul Informațiilor Publice, care avînd unele priorități personale legate de Cluj, nu poate participa. Forumul are structura obișnuită acestui tip de reuniuni, ceea ce înseamnă că vom asista la cîteva luări de cuvînt care ne vor introduce în temă, după care vom încerca să lărgim această dezbatere. Am deosebită plăcere să vă salut pe toți și, în mod special, pe cei care au răspuns invitației de a face parte din acest panel și de a prezenta punctele lor de vedere asupra temelor pe care le vom discuta: este vorba de doamna Zoe Petre, președinte ASPEC, fost consilier

prezidențial, domnul Toró T. Tibor, deputat UDMR, domnul Dinu Zamfirescu, vicepreședintele Fundației „Horia Rusu” și domnul Valentin Stan, lector la Universitatea București.

Dacă doriți, puteți să vă referiți și la temele de mâine, dar vă rugăm să vă focalizați mai ales pe cea de astăzi: „minoritățile – factor de stabilitate”. În timp ce ne gîndeam la acest titlu, un drăcușor ne sugera că titlul mai potrivit ar fi poate „minoritățile – factor de instabilitate”. Știu că această confesiune va crea în auditoriu o insatisfacție, pentru că majoritatea dintre dumneavoastră reprezentați comunități minoritare și știți cel mai bine că intercomunitatea minoritară, traiul în două, trei sau mai multe culturi sau limbi este unul din lianții diversității europene și nicidecum un fel de hiatus, dar nu puține cercuri consideră încă – și poate tocmai după experiența Europei de Sud-Est din ultimul deceniu, din Balcani, pe care unii o invocă cu anumite conotații –, că minoritățile nu pot fi factor de stabilitate, încercînd prin aceasta să-și găsească o motivație morală pentru politici de asimilare și de refuz al alterității.

Zoe Petre: Am meditat la tema pe care Liga Pro Europa a propus-o și am avut mai întîi reacția spontană și neelaborată de a spune că noul context de după 11 septembrie 2001 nu modifică cu nimic problematica raportului între majoritate și minoritate. După aceea însă, la o a doua scrutare, m-am gîndit că poate totuși se modifică ceva și anume, pe o cale mai ocolită, nevoia de coeziune transnațională pe care evenimentele violente de la 11 septembrie au suscitată prezintă riscul și de a obnubi elementele de disensiune între membrii coaliției. Citeam acum cîteva zile un editorial care propunea să se vadă această coaliție ca un fel de reeditare a Marii Alianțe care a șters sau s-a străduit să șteargă deosebiri fundamentale dintre aliații occidentali și URSS pe teme politice, aspect pe care chiar s-a construit această alianță. Vreau să spun că se poate întrevădea o indulgență mai mare în legătură cu democrația internă a unora dintre aliați, evident, proporțional cu ponderea și importanța lor în această alianță. Pe de altă parte, un risc poate fi acela al grabei și al tratării superficiale a marilor organizații interesate în consolidarea coaliției antiteroriste, pentru rezolvarea micilor probleme care se pot ivi într-un punct sau altul de contact între mai multe state care își transferă unul altuia minorități. Insuficient spațiu de meditație, de reflexie, adoptarea unor soluții care pe moment pot părea eficace, dar care în perspectivă pot fi chiar dăunătoare, poate fi cazul soluțiilor pe care comunitatea internațională le propune în momentul de față în Macedonia, unde aparent lucrurile merg bine, dar în realitate nu merg bine. Și nu pot merge bine cîtă vreme există o parte aflată în conflict care are impresia că nu cîștigă nimic, și există o parte în conflict care a ajuns la concluzia că două-trei luni de violență internă îi pot aduce avantaje mult mai mari și mai rapide decît o lungă și răbdătoare negociere. Într-o discuție la care am participat

chiar la începutul acestei săptămîni la Sinaia, sub auspiciile Fundației Konrad Adenauer s-a subliniat de către persoane informate, legătura *de facto* care există între zona Balcanilor și epicentrele terorismului mondial. Dar mi-am permis să atrag atenția, și o repet și acum, că nu trebuie să contăm prea mult pe această nefericită împrejurare, că există antene Al-Quaida sau înrudite în vecinătatea noastră, pentru a menține trează atenția NATO sau a Uniunii Europene sau a ambelor organisme în legătură cu importanța vitală a stabilității în Sud-Estul Europei. În fine, dar nu în ultimul rînd, cred că trebuie fixată și eliminată pe cît posibil o prejudecată care ține de limitarea facultăților noastre de judecată concomitentă. Multă lume trăiește acum cu impresia că, de vreme ce noul război este unul neconvențional, conflictele convenționale sînt demodate. Îmi pare foarte rău să constat că nu e deloc așa și că războiul contra terorismului nu face decît să adauge și nu să scadă în nici un fel vechile riscuri ale unor conflicte clasice între doi parteneri politici structurați fiecare cu propriile sale veleități. Tocmai de aceea cred că o dezbatere a noului context și a implicațiilor sale în cele mai diferite foruri ale societății civile este foarte importantă, pentru că planificatorii politici au priorități și urgențe pe care nimeni nu le poate nega, structurile diplomatice, militare, de securitate internă au urgențe foarte mari.

Cred că trebuie să reflectăm la noul context World Trade Center în noi termeni, în același timp cu totul inovativi, pentru că, iată, organizații care păreau conservatoare accelerează ritmul inovației, dar și cu grija de a nu lăsa în urmă nesoluționate prea multe probleme după 11 septembrie, pentru că acestea nu pot decît să complice situația. Spuneam la un moment dat că noua configurație a acestei așteptate noi coaliții riscă să prezinte, să implice o mai mare indulgență față de raporturile între majorități și minorități, temele referitoare la democrație, la consecvența apărării drepturilor omului, la solidaritatea diferitelor forme de apărare și la dialogul interetnic. În realitate, ar trebui să adăugăm că această indulgență este direct proporțională cu importanța și ponderea contribuției fiecărei țări la efortul militar în sensul cel mai larg al cuvîntului, la efortul acestui război aparte care e războiul contra teroriștilor. Dacă pentru Pakistan există mai multă înțelegere decît acum două luni, dacă pentru războiul din Cecenia mai există posibilitatea acceptării definiției propuse încă de președintele Elțin ca fiind un conflict între statul rus și teroriști, nu cred că asta înseamnă că tribunalul de la Haga ar accepta, așa cum Miloșevici a propus, definirea războiului dus de Miloșevici împotriva minorității albaneze ca pe o luptă contra terorismului. Aș zice chiar că, aproape dimpotrivă, Miloșevici însuși este regîndit în termenii acestui război terorist în măsura în care acceptăm definiția conform căreia terorist este acela care își îndreaptă atacurile distructive asupra populației civile. Spre deosebire de *freedom fighter* care atacă prioritar militarii, forțele armate ale statului din care face parte dar cu care este, în conformitate cu Carta ONU, un război just, în cazul acesta

Miloșevici este definiția terorismului de stat. Din păcate, definiția nu este reciproc-exclusivă și asta nu înseamnă că o parte din adversarii lui Miloșevici nu au trecut niciodată pe lângă acțiuni teroriste.

România a avut o soartă destul de ciudată în această complicată istorie a raporturilor dintre majoritate și minorități în Sud-Estul Europei. Eu continui să cred că Tîrgu-Mureșul a fost un experiment și să mă bucur că acest experiment a eșuat, în primul rînd datorită reacției societății civile care nu s-a lăsat antrenată dincolo de o limită – deplorabilă, dar care este totuși o limită de zile, nu de luni, nu de ani –, nu s-a lăsat implicată în evenimentele violente. Printr-un fascicol important de acțiuni politice care au venit deopotrivă din partea minorității maghiare și a minorității politice cu care am fost aliată o bună bucată de vreme, acest conflict s-a transferat asupra instituțiilor de gestionare a conflictelor, și în primul rînd a Parlamentului și, cu excepții probabil strict punctuale, nu a mai degenerat în violențe fizice.

Cred că o contribuție esențială la echilibrarea situației a avut inițiativa din 1996 a Convenției Democratice de atunci și a președintelui Constantinescu de a invita la guvernare partidul reprezentativ al minorității maghiare, dar trebuie să adaug imediat că acea inițiativă nu a întîlnit rezistență în societatea românească. Îmi amintesc și acum, în ajunul Crăciunului din 1996, veneau pe rînd la mine în birou colegi din diferite județe, din județele de graniță, spunînd: „nu vă gîndiți, oamenii acum stau acasă, mănîncă sarmale și beau vin și se încing și o să iasă drame nemaipomenite”. Cu toată partea folclorică, care pentru cineva înclinat către antropologie, ca mine, e totdeauna elocventă, am zis „Doamne ajută!” și, cum știe toată lumea, Dumnezeu ne-a ajutat și nu s-a întîmplat nimic rău.

Au fost multe evenimente pe care tindem să le uităm, grațierea foarte curînd a agresorilor lui Cofariu care nu a stîrnit nici un fel de supărare, nici măcar la Cofariu, bietul de el, și, de aici pornind, un număr de acțiuni politice care poate ar fi putut fi mai hotărîte din perspectiva de astăzi. Ele pot părea uneori timide, dar în perspectiva de atunci și în foarte rapida desprindere a României de atmosfera extrem de tensionată — dacă vă mai amintiți, în timpul campaniei electorale din 1996, cînd secesiunea Transilvaniei era deja deplînsă de o parte dintre candidați —, în atmosfera de atunci nu cred că de timiditate poate fi vorba. Mi-am permis să spun, și nu știu să mă fi contrazis cineva, că acea decizie de a chema la guvernare UDMR a creat un precedent care nu a mai putut fi ocolit în noul ciclu electoral.

Sînt două puncte asupra cărora schimbarea de guvern nu a putut reveni. Pe plan intern, acea coaliție de guvernare cu UDMR, oricum ar fi ea numită, și, pe planul opțiunilor internaționale, poziția adoptată în 1999 în legătură cu conflictul din Kosovo. Acea decizie a dus la calificarea României ca model în raport cu evoluțiile negative din sud-estul Europei. Și chiar dacă ideea de model implică o perfecțiune pe care cu toții o simțim absentă din viețile noastre sublunare, a

reprezentat totuși o soluție care a reverberat și în Slovacia unde, de fapt, s-a aplicat exact aceeași schemă de acțiune politică și, pînă foarte de curînd, părea a fi eficace și în Macedonia. Sigur că Macedonia are cu totul alte probleme, pe care ultimele evenimente le-au scos la iveală, în legătură cu soliditatea puterii de stat, cu fragilitatea unui stat creat foarte curînd. De asemeni, s-ar putea să se fi mascat sub această coaliție politică un număr de probleme ce au rămas nerezolvate și dorim din toată inima ca acel element să nu se dovedească neapropiat.

Aș vrea să adaug un singur lucru și anume acela că, în realitate, ca și democrația, dialogul intercultural nu se încheie niciodată. Niciodată nu vom ajunge la acea nemaipomenită și paradisiacă relație în care să nu mai avem să ne reproșăm nimic unii altora. Problema este să știm că acest dialog se contruiește prin însăși existența lui și prin buna credință a participanților și să-i purtăm de grijă.

Cred că faptul că, în momentul de față, accentul în raporturile internaționale cade pe solidaritatea contra terorismului din partea tuturor factorilor angajați, arată că, în raportul dintre majoritate și minorități, cum spuneam adineaori, e nevoie de bună credință și maturitate. Pînă la urmă, România nu cred că a făcut progresele pe care le-a făcut sub dicteu automat din partea instituțiilor internaționale. Dacă atenția acestor instituții se mută asupra altor probleme și a altor teritorii, cred că noi trebuie să ne vedem în continuare de treabă și să dezvoltăm, nu să blocăm mersul firesc, construcția firească a unor raporturi democratice.

Mai cred un lucru. Cred că în momentul de față există din nou o atenție concentrată exclusiv din partea organismelor, a instituțiilor din România asupra relațiilor cu Vestul. E oarecum normal, pentru că mizele sînt foarte importante: viza, progresul în Uniunea Europeană, eventualitatea unui *big bang* în septembrie 2002 la Praga, dar relația bilaterală trebuie întreținută cu mai multă grijă decît se întîmplă în momentul de față, există mecanisme care și-au dovedit viabilitatea și care pot contribui direct și la lupta antiteroristă; cum ar fi, de pildă, raporturile bi-și trilaterale, adică cele care implică România și Bulgaria și acordurile care implică România, Moldova și Ucraina. Acestea sînt instrumente care au fost în mare măsură gîndite cu privirea ațintită asupra pericolelor neconvenționale. Primele acte care au fost semnate în cadrul acestor tratate trilaterale au fost acorduri de colaborare contra criminalității transfrontaliere. Ele pot deci să fie actualizate foarte ușor și pot fi folosite și pentru o mulțime de alte probleme chiar și pentru probleme minore tranfrontaliere, unde prezența a trei parteneri evită un dialog al surzilor între două părți interesate. Ele nu sînt folosite, sînt lăsate să se desubstanțializeze și cred că este în interesul României, nu o poziție politică sau altele care le animă. Poate că acum, după rezultatele alegerilor prezidențiale din Bulgaria, lucrurile vor lua un alt curs. Pe de altă parte, există o doză de aroganță care se manifestă în relațiile cotidiene cu vecinii, în mod particular la nivelul primului ministru au existat accese de superioritate față de majoritatea vecinilor României, ori părerea mea este că

toate aceste probleme trebuie tratate cu mai multă eleganță și că România nu este, ca țară europeană, chemată să-și exploateze atât de fățiș statutul de țară cu 23 milioane de locuitori, punînd în dificultate diplomația curentă și fixînd partenerii necesari de dialog. De pe Rador am găsit la un moment dat o notă de protest, ceea ce e deja destul de prost într-o relație diplomatică, în care Ministerul de Externe ungar se plîngea, pe 4 octombrie, cînd primul-ministru al Ungariei se afla la Oradea, că un elicopter a bîzîit tot timpul cît a vorbit domnia sa, împiedicînd auditoriul să se concentreze. Asta, cum să vă spun, nu se face! Într-o lume bună, cum trebuie să fie cea a raporturilor inter-statale, asemenea mojiicii nu-și au locul. Sigur, aroganța nu e monopolul nimănui, au existat atitudini nedelicate și din partea administrației maghiare, în mod particular, în măsura în care e să credem ceea ce a filtrat în presă, prin faptul că nu au anunțat suficient sau nu au respectat protocolul în ceea ce privește vizitele private, pentru că prim-ministrul nu e o persoană privată. Și atunci cînd vine într-o țară, chiar vecină și prietenă, își anunță omologul. Asta nu înseamnă că și cere voie. E normal cînd intri în casa mea să-mi spun bună ziua, nu e nevoie de mare filosofie nici pentru asta. Dar pe mine mă interesează într-o mult mai mare măsură comportamentul propriilor noastre instituții, fiindcă sînt ale noastre și mai puțin ale altora. Cred că mai există un element de risc, îl voi enunța doar, acela al dublei majorități care duce uneori la un dublu discurs al guvernanților actuali. E foarte clar că în parlament PSD joacă cînd cu aliații săi democrați, UDMR în speță, și chiar punînd în imposibilitate opoziția democratică să voteze altminteri – e greu să nu votezi o lege de reformă, o lege de alianță cu Vestul, o lege de deschidere către minorități –, iar cînd are nevoie de legi mai puțin simpatice contează pe sprijinul PRM, ori acest balans continuu duce la inconsecvențe, la un discurs dublu și la confuzie. Cum tot la confuzie duce și lipsa de coerență a gesturilor între guvern și alte instituții, respectiv președinția, dar obiectul meu nu este acela să analizez actuala guvernare ci doar să semnalez anumite capcane care pot porni de la supraevaluarea contextului în care ne aflăm.

Smaranda Enache: Aș dori să continuăm acest dialog aprofundînd liniile pe care doamna Zoe Petre le-a prezentat și pe care le-am propus și noi: această chestiune a evenimentelor din 11 septembrie, care evident a creat o mare coaliție și o unitate. Ce înseamnă această unitate pentru minorități, ce înseamnă pentru drepturile omului, drepturile minorităților, ce înseamnă pentru minoritățile istorice sau pentru noile minorități din Europa, sînt tot atîtea întrebări la care acest forum nu va găsi un răspuns final, dar pe care vi le-am transmis și noi, la rîndul nostru, cu gîndul că este foarte bine să prospectăm puțin orientările viitoare. Va însemna coaliția antiteroristă mai multă democrație în această parte a lumii sau oarecari restrîngeri de dragul acestei coaliții antiteroriste, care este, evident, importantă, constituie o prioritate pentru noi toți. Vor exista limitări, vor exista intervenții mai

energice pentru a calma disputele care pot apărea pe teme de protecție a minorităților, pe teme de realizare a dezvoltării identităților naționale? În acest context, ne putem aștepta oare ca sub cenușa celor două turnuri să înghețe pentru o vreme și dezbaterile despre minorități, despre avansul democrației pluraliste, sau nu, și în ce măsură relațiile României cu țările vecine sînt într-o dinamică pozitivă, în ce măsură ele pot contribui la o stabilizare și o stabilitate regională sau, dimpotrivă, anumite accente pe care le remarcăm în ultimul timp aici în România (dar vă invit în a doua parte pe cei care priviți aceste lucruri din partea cealaltă a frontierei să vă pronunțați) în ce măsură aceste noi accente sînt favorabile unei detensionări și unui tratament eficient și adecvat al minorităților, așa cum spune Raportul de la Veneția.

Relația româno-maghiară, în concepția noastră (și ne-au preocupat în ultimii 12 ani insistent aceste relații, uneori am fost întrebați de ce, pentru că există atîtea alte minorități și atîtea alte probleme, relațiile româno-maghiare?) are un extraordinar potențial de stabilizare a celor două țări și a regiunii după cum ar fi și un potențial de destabilizare. Este o relație cheie, este o relație de parteneriat sau început de parteneriat. S-au făcut foarte multe progrese, nu pe toate ni le amintim, le privim ca naturale astăzi. Au fost foarte multe bariere care au trebuit să cadă și, cu toate acestea, în ultimul timp, omul are impresia că aude fraze pe care le-a mai auzit în 1990.

Să vedem în ce măsură domnul Toró T. Tibor, deputat UDMR și președintele Platformei Reformiste din cadrul UDMR, are un răspuns la aceste întrebări. În ce măsură există o preocupare politică pentru a găsi medicația acestor noi sfidări pe care noi le vedem.

Toró T. Tibor: În focusul acestui seminar se află comunitățile minoritare și oricine din cadrul elitei politice maghiare dorește să facă o strategie de viitor, de construcție a minorității, – eu mă refer la comunitatea maghiară și la relațiile româno-maghiare, dar poate că unele aprecieri sînt valabile și pentru alte tipuri de relații –, deci, repet, oricine dorește să facă o strategie de viitor pentru comunitățile minoritare sau dorește să facă analize asupra situației minorităților din perspectiva formării unor strategii de politici naționale față de minorități, trebuie să țină seama de faptul că orice comunitate minoritară se găsește pe undeva pe la intersecția a cel puțin șase cîmpuri de forțe. Situația minorităților trebuie privită din perspectiva acestor cîmpuri de forțe generate de interacțiuni. Eu am enumerat șase tipuri de astfel de interacțiuni:

1. relația internațională generală, relația generată de marile puteri (și acesta este un subiect al acestui seminar), situația după 11 septembrie 2001;

2. relația interguvernamentală și relația interstatală, în cazul nostru între România și Ungaria (punctul de vedere al analizei mele);

3. relația între majoritate și minoritate în România și anume mă voi restrânge la elita politică și la instituțiile care fac parte din subsistemul politic. Nu mă refer aici la societatea civilă, relațiile personale ș.a.m.d.;

4. relația dintre statul mamă și comunitatea minoritară respectivă. Acest lucru este foarte discutat după Raportul Comisiei de la Veneția, dacă e vorba de stat-mamă sau stat înrudit, mă rog, nu cred că e bine să intrăm într-o dispută terminologică, nu asta e important, ci relația în sine;

5. relația interioară din cadrul elitei politice minoritare (maghiare, în cazul nostru) care influențează foarte mult strategiile de viitor și relația cu majoritatea;

6. relația româno-română, dar aş putea să numesc aici și relația dintre București și provincie și relația dintre centru și periferie pentru că, pe undeva, comunitatea minoritară se găsește între partenerii acestei interacțiuni.

Privitor la relația interstatală (româno-maghiară), poate fi studiată dinamica acestei relații în ultimul deceniu. Nu vreau să cobor mai în trecut, cu urcușuri și coborîșuri, și ea este influențată în primul rând de coloratura guvernelor din cele de două țări; aceasta este influențată și de politica națională care este în legătură cu coloratura politică, cu guvernele de stînga sau de dreapta. Și din acest punct de vedere sînt mai multe etape, de la perioada entuziasmului general din primele luni ale anului '90 pînă la o răcire și la o perioadă de neîncredere între cele două guverne. Un guvern conservator – în Ungaria, și respectiv fost comunist, de stînga – în România; premisele nu sînt foarte favorabile pentru un dialog fructuos. Din acest punct de vedere, perioada '94 - '96 este o „perioadă bună” pentru că există două guverne foste comuniste care încheie chiar și tratatul de bază între cele două țări, tratat criticat de mulți, dar, totuși, este un document important privind relațiile interstatale, precum și privind relațiile minoritare; iar după aceea există relații schimbătoare, în perioadele '96-'98 și, respectiv, '98-2000, cînd urmează epoca Severin, cu parteneriatul strategic și cu o încălzire a relațiilor, deși de pe poziții diferite ca ideologie, dar, totuși, relațiile par să funcționeze un timp, după care se remarcă o răcire treptată pînă în 2000. După care apare proiectul Legii statutului' în urma căruia relațiile se înrăutățesc de tot. Ar trebui să găsim soluții comune pentru a anima din nou aceste relații, care, deocamdată, sînt undeva la nivelul inferior.

În ceea ce privește relațiile minoritate-majoritate, eu cred că, aici, elementul cheie se află în ceea ce a spus dna. Enache mai înainte, adică dacă aceste minorități sînt considerate factor de stabilitate, factor de instabilitate sau chiar factor de risc. Din acest punct de vedere, cred că nu există mare diferență între guvernele majoritare sau partidele politice românești, între toată elita politică românească. Eu cel puțin cred că sînt doar excepții mărunte, nu am simțit ca o formațiune politică sau chiar un guvern să creadă că minoritatea este un factor de stabilitate. Mai mult, de obicei minoritățile au fost tratate ca factor de risc pentru stabilitatea

internă. Aici aş formula totuşi o opinie mai nuanţată. Nu toate minorităţile, ci doar două minorităţi: cea a romilor (din cu totul alte motive) şi cea maghiară. Nu cunosc minorităţi musulmane care să fie considerate factor de risc, după evenimentele din septembrie 2001. Doar aceste două minorităţi sînt considerate factor de risc, din păcate, chiar şi atunci cînd există relaţii de colaborare între elita politică maghiară şi cea românească, în opoziţie, la guvernare, în politica de încheiere a unor pacte de colaborare, cum este şi acum, dar această suspiciune nu a dispărut.

În ceea ce priveşte relaţia dintre „statul-mamă” şi comunitatea minoritară, şi aici există mai multe etape, începînd cu anii '90, cînd se introduce în constituţia ungară acel celebru articol 6, prin care orice guvern maghiar trebuie să-şi asume responsabilitatea maghiarilor din afara graniţelor ţării. Este o simplă frază, practic, dar a fost umplută de conţinut în aceşti 10-12 ani, din ce în ce mai pronunţat, şi această politică cu urcuşuri şi coborîşuri a condus pînă la această Lege a statutului. Între urcuşuri şi coborîşuri, cu o pantă ascendentă, această relaţie s-a întărit în mod paradoxal, nu neapărat în relaţiile dintre elitele politice maghiare din Ungaria şi reprezentanţii elitei maghiare de aici, căci relaţiile nu au fost întotdeauna foarte apropiate, dar totuşi panta ascendentă poate fi susţinută.

Următoarea categorie: relaţia din interiorul comunităţii maghiare. Aici presa vorbeşte despre radicali şi moderaţi. Eu sînt considerat ca făcînd parte din această tabără a „urîţilor”, a „extremiştilor” şi, mai nou, a „talibanilor”, mai ales în presa proguvernamentală, şi sînt catalogaţi aici drept radicali şi moderaţi mai mult din punctul de vedere al potenţialului de dialog cu majoritatea. Eu cred că această tipizare nu este prea corectă şi acei puţini care s-au interesat de organizarea societăţii maghiare din România şi din UDMR văd mai nuanţat lucrurile, mai ales cei care stau la această masă şi în această sală, ei nu văd asta doar în alb şi negru, problema fiind mult mai nuanţată.

Eu cred că problema se pune în alţi termeni, de politică autonomistă – care văd în autonomie o soluţie viabilă în rezolvarea situaţiei minorităţilor, respectiv în acel model consociativ despre care s-a vorbit în primăvară, după ce uniunea noastră a încercat această colaborare după participarea la guvernare. Eu cred că în aceşti termeni trebuie discutat, şi nu în termenii de radicali şi moderaţi; se poate discuta despre autonomie sau despre modelul comunităţii autonome, dacă este sau nu este el compatibil cu proiectele elitei politice româneşti, despre acest model consociativ, care presupune o conlucrare şi o colaborare permanentă între orice guvernare, de orice coloratură – democratică, aş zice eu, totuşi, – şi reprezentanţii comunităţii maghiare.

O singură remarcă. Eu aş spune că proiectul comunităţilor autonome presupune nişte prerogative juridice şi o delegare a competenţelor de la centru la comunitate, principiul subsidiarităţii şi al descentralizării ş. a. m. d., respectiv acel model consociativ se mulţumeşte, de obicei, cu drepturi lingvistice duse tot mai jos şi

mai jos, dar numai atât, deci nu dreptul decizional, ci o integrare mai mult individuală în societatea românească, în structurile statului, și nu ca niște module, ca niște instituții autonome separate.

Ultima categorie, cea a relațiilor româno-române, sau centru contra periferie, influențează de asemenea situația minorităților. În ultimul exemplu, al așa-zisului raport SRI, despre care e plină presa în ultimele zile, se arată că, de fapt, orice lucru care ar fi bun pentru această țară, indiferent dacă are sau nu caracter etnic: descentralizarea, întărirea puterilor locale, principiul subsidiarității pus în practica politică, ș. a. m. d., este considerat de fapt ca risc pentru țară. Dacă vedem un model al României ca stat puternic centralizat, atunci într-adevăr autonomia este un risc pentru acest stat centralizat...

Smaranda Enache: Vă mulțumesc. În continuare, aș vrea să îl invit pe domnul Dinu Zamfirescu, o personalitate cunoscută pentru rolul pe care și l-a asumat în dialogul majoritate-minoritate. Domnia sa aparține unui partid de opoziție important și, în același timp, este vicepreședintele Fundației Horia Rusu. Poate ar fi de datoria noastră să amintim de personalitatea regretatului Horia Rusu care, în multe împrejurări ale dificilei noastre deveniri într-o democrație pluralistă, a avut un curaj important pentru un politician, acela de a spune adevărul și de a-și asuma teme care nu întotdeauna au fost populare și care, uneori, concură pentru politicieni cu un mare risc de pierdere de voturi.

Aș vrea să-l invit pe domnul Dinu Zamfirescu să se refere la felul în care vede domnia sa această relație a României cu vecinii, în ce măsură relațiile bune sau mai puțin bune influențează atât atmosfera dintre majoritate și minoritate în România, cât și soarta minorităților românești care trăiesc în afara granițelor și a căror grijă este asumată fie de către guvernele care se succed, fie de anumite grupuri mai zeloase, și nu întotdeauna atât de pro-europene precum minoritățile; comunitățile românești pe care le-am întâlnit în timpul diverselor noastre deplasări dovedesc că aspirațiile acestor minorități sînt pro-europene, și întrebarea este dacă ne-am gândit bine – partidele democratice din România și societatea civilă – să abandonăm, într-un fel, problemele comunităților românești de peste graniță numai zelului naționalist care e plin de accente populiste, cu numeroase promisiuni și foarte puține gesturi convingătoare de apropiere a acestor aspirații pro-europene ale minorităților românești de întregul concert al curentului de aspirație pro-europeană care există în România.

Dinu Zamfirescu: Aș vrea în primul rînd să fac niște referiri (și despre asta se vorbește foarte mult actualmente în tot felul de întâlniri, colocvii) la incidența pe care o au evenimentele de la 11 septembrie asupra diverselor fenomene contemporane.

În ceea ce privește relația acestora cu minoritățile, cred că ea nu este atât de importantă. Nu schimbă în mod esențial datele problemei. Pe de o parte. Pe de altă parte, acceptînd acest context, s-au auzit deja voci care reprezintă autorități în România și care se întrebau (sau chiar propuneau!) despre necesitatea unei limitări a anumitor drepturi ale omului. Deci iată un risc pe care îl reprezintă această abordare a problemei, un risc care oferă pretexte posibile pentru limitarea unor drepturi esențiale ale omului, și este foarte posibil – deocamdată nedemonstrat –, să asistăm, din partea autorităților, măcar la o încercare de limitare a unor drepturi. Iar atunci cînd – mă refer la România –, se vor pune în discuție aceste teme, nu cumva minoritățile să fie cele care să sufere de pe urma acestei limitări. Pentru că – să fim foarte serioși – riscul terorismului în România s-a dovedit a fi minimal sau inexistent. Desigur că Rusia, pentru a lărgi puțin subiectul, are tot interesul, actualmente, să facă parte din această alianță, și forțele occidentale au interes ca Rusia să le fie aliată, pentru a putea accede mai ușor în anumite părți ale globului, acolo unde accesul le-ar fi mai greu fără acceptul Rusiei. Dar Rusia este direct interesată, după mine, pentru că n-ar mai suporta acuzația care i s-a făcut pînă acum de asuprire a unei etnii, de a stopa independența și autonomia cecenă și, bineînțeles, a războiului pe care îl poartă cu acest popor, și ar avea motivația să considere că este o luptă împotriva terorismului. Este adevărat că cecenii au față de agresiunea rusească niște modalități de apărare printre care și acțiuni într-adevăr teroriste. Dar asta poate fi, sau nu, o explicație. Este o întorsătură atât de radicală din partea Rusiei în a se alătura unui context, să-i spunem, liberal și de totală democrație!

Acum aș vrea să spun o chestiune mai personală. Doamna Smaranda Enache m-a prezentat drept un reprezentant al Partidului Liberal. Este drept că sînt un foarte vechi membru al Partidului Liberal. Dar reprezint și eu o minoritate în cadrul acestui partid, care a adoptat în ultima vreme niște poziții deosebit de periculoase, atât pentru partid cît și pentru întreaga majoritate românească, poziții în care se vorbește tot timpul despre interes național și despre națiune etnică, opusă națiunii civice, fără să se explice aceste noțiuni care, mă rog, mi se par puțin ciudate, partid care în mod obiectiv s-a aliat politic în anumite acțiuni cu un partid extremist – vorbesc de PRM – în a vota anumite propuneri ale acestui partid în Parlament. Este vorba de moțiunea cu privire la Pactul Ribbentrop-Molotov, cu privire la tezaur ș.a.m.d.

Sigur, nu aici și acum e cazul să discutăm aceste probleme. Dar am simțit nevoia de a lămuri poziția mea oarecum personală față de PNL. Totuși, nu toți liberalii gîndesc precum actuala conducere a acestui partid, din fericire!

Revenind acuma la problema care ne preocupă și pentru care ne-am reunit aici, sigur că relațiile României cu vecinii influențează situația minorităților respective. S-a vorbit și se vorbește încă foarte mult, a curs extrem de multă cerneală,

pe marginea Legii statutului maghiarilor, votată în Ungaria, dar surprinderea mea este aproape excesivă atunci când nu se vorbește deloc de Legea 150² din 1998, votată de Parlamentul României, care, în primul rînd, nu-i prea cunoscută. (De altfel, când se vorbește despre Legea statutului maghiarilor, se pare că nici această lege nu a fost citită vreodată de cei mai mulți care o critică.) Dar nici legea română nu este cunoscută și nu este invocată de nimeni. Personal, nu știu în ce măsură ea este aplicată, deși a fost adoptată la 15 iulie 1998 și prevede măsuri pe care statul le poate adopta tocmai față de minoritățile românești aflate în alte state. În fond, în concepția sa generală, această lege nu e foarte departe de legea maghiară. Legea maghiară are doar particularitatea de a fi mult mai detaliată și mai clară decît legea românească, care într-unul din aliniatele articolului 2 – și aș vrea să citez – prevede „alte situații prevăzute în programe de colaborare”. În aceste „alte situații” se poate prevedea absolut orice se dorește. Nu este nici un fel de cenzură la aceste alte situații. De asta vroiam o precizare, pentru că este mai puțin cunoscută, sub acest aspect. Pe de altă parte, asistăm în ultimul timp, și în special în anul 2000, de când a apărut un nou guvern, la o înăsprire a relațiilor României cu vecinii, dar înăsprire, aș spune eu, forțată de autoritatea românească. În primul rînd, o exagerare și o exacerbare pe marginea Legii statutului maghiarilor, ceea ce, în mod evident, poate să atragă, și a atras, niște tensiuni între cele două state, dar din care pot suferi ambele minorități: și cea maghiară în România și cea românească din Ungaria. Oarece relații mai mult sau mai puțin conflictuale cu Bulgaria care, mă rog, sînt mai puțin importante, dar pînă la urmă relații de conflict cu Rusia și cu Ucraina. Sigur că au existat între România și fosta URSS, respectiv cu Rusia, situații conflictuale, dar ele au fost din nou exacerbate. Actualul guvern nu a încercat decît foarte tîrziu să le reducă, de exemplu, în relația cu Ungaria; propunînd o anumită soluție de compromis în relația ucraineană sau încercînd să atenueze o stare conflictuală cu Rusia. Deci aceste relații, n-aș spune chiar încordate, dar într-un fel mai aspre ale României cu vecinii, sigur că ar putea să aibă influență și asupra minorităților respective.

De asemenea, nu trebuie să uităm situația din Moldova, a Moldovei în care mulți au dublă cetățenie, deci care se pot bucura în România de toate drepturile pe care le poate avea un cetățean român, cel puțin teoretic, dar care ar putea duce, datorită regimului nou instaurat în Republica Moldova, la o înrăutățire a situației cetățenilor moldoveni de etnie românească. Sigur că ar trebui să ne gîndim la soluții. Dar soluțiile ar trebui să vină, în orice caz, din partea celor care au provocat aceste stări și care abuzează de politicianisme demagogice în cel mai înalt grad, manifestîndu-și apartenența la niște valori naționale în scopuri pur electorale, încercînd să „fure” un electorat, care este în România încă destul de important, al actualului partid extremist-comunist, care este PRM. Nu sînt convinși că acest sistem de *captatio benevolentiae* demagogic va rezolva lucrurile. Cred că absolut toți

factorii de răspundere ai majorității din această țară, din România, și mă refer nu numai la cei de la putere ci și la cei din opoziție, trebuie să fie conștienți că în vederea scopurilor cărora se dedică, adică a integrării în structurile europene, euro-atlantice, toată această problematică apare puțin depășită, desuetă, prăfuită, nu-și are absolut nici un rost și, pe de altă parte, poate îngreuna și întârzia această integrare a României în acest structuri. Ori, cred că scopul societății civile este acela de a arăta autorităților constituite riscul pe care și-l asumă. Pentru majoritatea românilor cred că interesul, este un lucru evident, se îndreaptă către această integrare, care, în fond, va duce nu numai la estomparea, ci chiar la dispariția eventualelor sau încă actualelor situații conflictuale ale minorității cu majoritatea și viceversa.

Valentin Stan: Interesul nostru național, dacă ați observat, este așezat într-o sintagmă a unui discurs paseist în care românii – din fericire sau din nefericire – sînt înconjurați în permanență de victorii.

Nu știu dacă ați sesizat cît de victorioși sîntem. Sigur, sîntem puțin întârziați cu procesul de integrare europeană și euro-atlantică, dar asta nu pentru că nu am fi victorioși în sine, ci pentru că există ori o conspirație a ungarilor care vin cu tot felul de aiureli, gen Legea statutului, și se mai și plîng pe ici și colo că nu înțelegem europenește ce vor și, sigur, mai sînt și alte probleme legate de faptul că, așa cum se spunea de altminteri, cu puțină vreme înainte, mai sînt și alte țări în afară de Ungaria care să aibă interesul ca România să nu fie încununată de succes în ceea ce-și propune. Altminteri, românii sînt plini de victorii și am să vă spun o poveste despre o astfel de victorie, pe care am s-o aduc bineînțeles în tema discuției noastre de azi; o victorie care s-a întîmplat la jumătatea anilor '96, o victorie legată de încheierea tratatului româno-ungar, o mare victorie a diplomației românești în aceea epocă.

Prin 1993, Consiliul Europei de la Copenhaga își asuma o propunere a primului ministru francez, dl. Baladur pe vremea aceea, care a căpătat numele de *Pactul de stabilitate* și care viza încheierea unor instrumente juridice bilaterale, tocmai pentru rezolvarea problemelor legate de frontiere și de minorități, între țările candidate la integrarea europeană. La vremea aceea, a apărut această dilemă extraordinară în țara noastră, legată de respingerea de către guvernul României a Recomandării 1201, susținută de partea ungară pentru a fi introdusă în tratat. Au fost atunci niște luări de poziție pe plan european foarte interesante. Dl. Martinez, pe atunci președintele Adunării Parlamentare a Consiliului Europei, a făcut o vizită la București; un București ce beneficia de auspiciile aceleiași guvernări cu care, sigur, sîntem bucuroși și astăzi să avem de-a face. Domnul Martinez a fost aici, s-a mirat de propunerea ungară, s-a mirat de faptul că ungurii doreau o astfel de recomandare în tratatul bilateral. S-a tot mirat... Dl. Iliescu a explicat poporului român că este inacceptabil să primim așa ceva în tratatul cu partea ungară, mai mult, că România

nu este obligată să respecte Recomandarea 1201. Am negociat în continuare și am vești pentru dumneavoastră: Recomandarea 1201 este în tratatul bilateral româno-ungar! Domnul președinte și guvernul din epoca aceea au explicat apoi poporului român această victorie diplomatică. Sigur, e o victorie diplomatică și o să mă întrebați în ce constă această victorie diplomatică? Am să vă spun în ce constă victoria asta foarte mare. Pentru că acest Pact de Stabilitate trebuia încheiat în toamna anului 1995 cu tratatele pe masă, noi ne-am concertat foarte bine cu slovacii, la vremea respectivă, ca să respingem propunerile maghiare. Slovacii au făcut un joc diplomatic extraordinar de abil și și-au rezolvat disensiunile cu ungurii pe baza intransigenței României, și au semnat în cele din urmă, pe ultima sută de metri, tratatul cu Ungaria; tratat ce a fost pus pe masa Uniunii Europene la Paris, atunci când românii nu reușiseră încă să încheie acest tratat, de ajuns ca dl. Richard Holdbruck, pe vremea aceea asistentul secretarului de stat pentru afaceri europene și canadiene, la Adunarea Parlamentară a Atlanticului de Nord de la 29 mai de la Budapesta, să spună clar: „sîntem încîntați că Ungaria și Slovacia au ajuns la un tratat, sîntem dezamăgiți că România și Ungaria nu au reușit să încheie acest tratat.” O „victorie” foarte mare, „diplomatică”, pentru România, pentru că am reușit, la vremea respectivă, să ieșim din toate programările politice ce însemnau proiecțiile extinderii UE și NATO, din cauză că nu aveam acest tratat. Ni s-a explicat foarte frumos, pentru că sigur noi nu sîntem toți cu doctorate la Harvard și nu înțelegem esența acestei filosofii, ni s-a explicat că, de fapt, victoria este diplomatică pentru că Recomandarea 1201 nu e în tratat ci e în anexe. Acuma, sigur, eu unul nu am nevoie de doctorat la Harvard, dar am nevoie de cîteva clase la grădiniță ca să știu că ceea ce este în anexa tratatului are valoare juridică și este egal din punctul de vedere al semnificației cu ceea ce e în corpul tratatului. Dar, firește, „victoria diplomatică” fiind atît de mare, s-a simțit nevoia să se explice poporului român de ce, totuși, Recomandarea 1201 în anexe nu mai e așa de periculoasă decît dacă era în corpul tratatului. Observați, probabil, cooperarea excepțională cu slovacii. Tratatul s-a încheiat cam la un an și jumătate diferență de cînd ar fi trebuit să se încheie. Deci am reușit, prin septembrie 1996, cînd deja se știa și cine intră în NATO în primul val și cînd se va pune pe picioare procesul de declanșare a aderărilor la UE ș.a.m.d.

La ora actuală, reedităm această „victorie diplomatică”, nu știu dacă ați observat: Deci, ungurii au ieșit cu Legea statutului pe piață. Eu nu o să mă refer la acest subiect decît din perspectiva victoriilor diplomatice și a integrării europene și euro-atlantice. Deci, ungurii au ieșit pe piață cu această Lege a statutului care a fost votată de Parlamentul Ungar în iunie și România, bineînțeles, la nivel guvernamental, dar și Parlamentul au avut o atitudine foarte clară: legea trebuie respinsă. Drept care, am introdus o moțiune în Adunarea permanentă a CE în care am cerut ca legea să fie suspendată. Am aici toate documentele legate de acest

lucru, inclusiv dl. Mircea Geoană, ministrul nostru de externe, ca și primul ministru al României, cere să fie suspendată. Între timp, a venit Raportul de la Veneția, care e o mare „victorie diplomatică” pentru România, nu știu dacă ați observat. Și după ce a venit acest Raport de la Veneția, deodată, domnul Năstase a început să se gîndească cum să rezolve criza politică din Ungaria legată de Legea statutului. Și a venit cu propuneri. Poate-i bună legitimația de UDMR.? După Raportul Comisiei de la Veneția, nu știu de ce mai trebuia să discutăm despre Legea statutului. Lucrurile-s clare. E o situație diplomatică, legea a murit. Cînd colo, ce să vezi? La București se încearcă din răspuțeri rezolvarea acestei probleme. E drept, opoziția nu prea lasă guvernul s-o rezolve, că l-a găsit trădător de neam și țară și, atunci, dl. Adrian Năstase a trebuit să-și ia propunerea cu legitimația de UDMR înapoi.

Aș adăuga, însă, observația că pînă acuma n-am văzut nici o discuție pe document în țara asta. Deci, am auzit că e o nenorocire legea, am auzit că statul maghiar a fost condamnat de Comisia de la Veneția, am auzit că există un Raport al Comisiei UE care, de asemenea, o desființează. Eu am toate documentele astea aici, cu galben, roșu și albastru, că sînt patriot, dar pînă acuma n-am văzut la TV, n-am citit în ziare nimic, nici o trimitere la acel text de lege, care-i în neconcordanță cu nu știu ce, la o serie întregă de soluții pe care Comisia de la Veneția le-ar fi adoptat în contradicție cu ceea ce vrea legea, n-am văzut nimic! Tot ce știu e că e un act inacceptabil, că este o lege neconformă cu nu știu ce norme europene sau alte elemente ce țin de dreptul internațional. Ca să pot continua, aș dori să fac însă o precizare: Dacă vorbim despre aceste subiecte – minorități și coeziunea euro-atlantică în noul context mondial de după 11 septembrie 2001, România și vecinii, relația României cu statele vecine și influența acestora asupra situației minorităților naționale – vreau să spun un lucru: mă tem că nu vom putea discuta nici unul din aceste subiecte în mod decent dacă românii, în general, nu mă refer numai la guvernanți, ci și la oamenii politici, academicieni, la toți cei care sînt interesați de această problemă, nu vor înțelege un lucru foarte simplu și care nu a fost stabilit nici de Comisia de la Veneția, nici de Comisia Europeană, ci care a fost stabilit cu mult înainte să discutăm noi aceste lucruri. Se pare că marea ofensivă împotriva Legii statutului maghiarilor și, în general, împotriva oricăror preocupări care vin de peste graniță, cu privire la minoritățile din România, se concentrează în jurul ideii că discriminarea este inacceptabilă. Mai ales aceea pe criterii etnice. Și, de asemenea, am vești pentru dumneavoastră: eu sînt adeptul discriminării, inclusiv pe criterii etnice. Dar nu pentru că aș avea eu astfel de propensiuni, ci pentru că problema asta a fost rezolvată încă din anii '70. Se pare însă că supraprofesiștii guvernului României, la ora actuală, nu cunosc documentele internaționale care au configurat această realitate și la care România este parte cu semnătură și ratificare. Eu aș vrea să vă citesc din articolul 1 al Convenției internaționale cu privire la eliminarea tuturor formelor de discriminare rasială, ce este aceea

discriminare, ca să știm exact unde stăm în toate războaiele astea încununate cu mari victorii diplomatice.

Documentul respectiv este un document adoptat sub Carta ONU și are valoare universală. El a fost semnat și ratificat de România încă în „epoca de aur”, deci nu e un câștig al democrației de după '90. Și, în conformitate cu această Convenție, discriminarea rasială înseamnă „orice distincție, restricție, excludere sau preferință bazată pe rasă, culoare, descendență sau origine națională și etnică”. Deci discriminare asta înseamnă, și se include aici și aspectul legat de apartenența etnică, fapt care are ca scop anularea sau distrugerea recunoașterii sau exercitării pe plan egal a drepturilor omului sau a libertăților fundamentale. Atenție: în plan politic, economic, cultural, social sau în oricare domeniu al vieții publice!

Deci, 1: discriminarea vizează această componentă etnică, printre altele, și 2: se referă la ce-i iei ăluia și nu la ce-i dai în plus! Altminteri, în același articol 1 al Convenției amintite, se specifică, în paragraful 4, subiectul esențial care ar trebui să preocupe mințile tuturor acelor care au vreo problemă cu discriminarea, în general, atunci când este vorba de măsuri pozitive pentru minorități etnice, în sensul oferirii unui plafon acelor minorități, mai ridicat decât al majorității, în sensul ca ele să-și poată exercita drepturile într-o formulă capabilă să asigure acest lucru și să le ofere posibilitatea pe un anume termen și să beneficieze integral de ele. Măsurile speciale luate pentru singurul scop de a asigura avansarea unor grupuri rasiale sau etnice, a unor indivizi care necesită o astfel de protecție, pentru a se bucura de drepturile umane și libertățile fundamentale, nu pot fi considerate – „shall not be”, se spune aici – deci nu vor fi considerate discriminare rasială. Și se arată: cu condiția, bineînțeles, ca aceste măsuri să nu se perpetueze și (...) care să nu ducă la elemente care pot să pună în pericol tocmai această definiție a ceea ce înseamnă exercitarea liberă a drepturilor omului.

Deci, atunci când vrem să ne batem cu discriminarea, ar trebui să mergem la documentele și tratatele ONU și să vedem că această discriminare este deja o problemă rezolvată. Și, atenție! Ori de câte ori este vorba de minorități, discriminarea este un termen decent și acceptabil, atât în lumea selectă a instrumentelor juridice, adoptate sub Carta ONU, cât și în lumea selectă a UE, unde avem niște discriminări absolut uluitoare. Sînt aici oameni care știu mai bine decât mine ce înseamnă asta. În UE, de pildă, dacă veți merge în provincia Trentino Alto Adige în nordul Italiei, veți constata că funcțiile publice, deci job-urile oamenilor, sînt acordate pe criteriul etnic. E vorba de acordarea job-urilor în mod proporțional la trei categorii etnice: germani, italieni și ladini. De ce? Asta intră în contradicție cu legile de nondiscriminare adoptate – este vorba despre Tratatul de la Roma – și care pun bazele liberei circulații a bunurilor, cetățenilor, serviciilor și capitalurilor în Uniune. Oricine poate să se ducă să lucreze unde vrea în UE. Apare aici un conflict cu legislația comunitară. Și totuși s-a considerat că această

problemă trebuie imaginată și construită așa, pentru că acele minorități din Italia, e vorba în primul rînd de populația germană dar și de populația ladină, trebuie prezervate, ajutate și trebuie să li se acorde această facilitate în plus, tocmai pentru ca norma europeană să poată trăi în bunăstare și în concordanță cu ceea ce doresc aceste populații în Italia. Deci lucrurile sînt foarte complexe. Și dacă vrem să ne batem, repet, cu discriminarea, trebuie mai întîi să ajungem în zona de înțelegere completă a acestor lucruri. Nu poate exista nici un fel de înțelegere și coeziune în spațiul integrării europene și euro-atlantice în această parte a Europei, dacă nu vom înțelege foarte clar că minoritățile au nevoie de discriminare, că discriminarea este un proces decent și că această discriminare trebuie privită în termenii în care ea nu va afecta drepturile celorlalți. Dacă niște unguri din România merg să lucreze trei luni de zile în Ungaria, deci li se dă ceva, nu li se ia de către statul ungar, pentru că e aberant să credem că un stat, fie el și Ungaria, în cursă foarte avansată pentru integrarea în UE, își poate permite, faptic vorbind, să asigure aceleași drepturi tuturor românilor, mai ales că, din punctul nostru de vedere, cei care sînt afectați prin toate legile internaționale de o anume stare sînt minoritarii. Și dacă există un stat înrudit cu ei care poate să facă ceva pentru acești minoritari (și în speță este vorba de statul ungar, dar atenție: sau statul slovac sau statul grec, care este membru al UE, dar dacă am să vă spun ce face statul grec pentru minoritarii greci o să vă speriați!). Dacă aceste lucruri se pot întîmpla în lumea civilizată a relațiilor între națiuni care-și înțeleg locul în Europa și, mai ales, ceea ce pot să facă pentru procesul de integrare. Dacă toate aceste lucruri sînt valabile, atunci toată zarva care se face la acest moment în România pe tema Legii statutului maghiarilor este o acțiune anti-europeană și declanșată cu scopuri care nu au nimic de-a face cu ceea ce înseamnă, la ora actuală, o atitudine decentă față de procesul de integrare europeană și, mai ales, față de relațiile cu vecinii.

Am să încerc să deplasez tema discuției spre zona altor raporturi, pe care România le are cu vecinii săi, din perspectiva temei pe care noi o discutăm aici, iar dl. Zamfirescu avea foarte mare dreptate. Avem cîteva probleme serioase: de pildă, dacă îmi permiteți, legat de tot ceea ce înseamnă la ora actuală abordarea relațiilor cu vecinii, am să vă dau un citat din președintele Ion Iliescu, pe care domnia sa, mă rog, l-a inclus într-o expunere făcută la Conferința „Tranziția și consolidarea democrației”, preluată de Radio România Actualități, la ora 19:25, și care poate să ofere o idee exactă a modului în care ne vizualizăm noi, astăzi, relațiile cu vecinii, mai ales cu vecinii unde există minorități, în speță minoritate română. Domnul Iliescu spune așa, referindu-se la relațiile cu Ucraina: „Sînt toate premisele ca acum toate aceste chestiuni să fie abordate în mod corespunzător, în interesele ambelor părți”, mă rog, chestiuni în disputa cu partea ucraineană, și spune că aceste chestiuni erau poate mai delicate. În legătură cu Polonia – și le-a rezolvat, România nu mai are graniță comună cu Rusia, problema mai delicată ar

fi fost cu Ucraina. Din păcate, cu Ucraina lucrurile s-au rezolvat cu mare superficialitate de partea română, numai de dragul reuniunii de la Madrid. Dumneavoastră poate nu sînteți la curent că la ora actuală există o reacție destul de serioasă a autorităților de la Kiev. Sînt o serie întreagă de luări de poziție oficiale ale ambasadorului Ucrainei la București, legate tocmai de aceste luări de poziție ale unor înalte oficialități românești, care pun sub semnul întrebării aranjamentele teritoriale bazate pe instrumente juridice bilaterale de tipul tratatelor pe care România le are încheiate cu vecinii. Un astfel de discurs nu te duce în NATO, te duce în Afganistan. NATO trebuie să fie o organizație de amatori ca să-și poată permite luxul să includă o țară care pune sub semnul întrebării instrumente juridice bilaterale încheiate cu alte țări. Îmi pare rău că, la acest moment, în România nu se conștientizează în suficientă măsură efectul devastator pe care îl are acest tip de discurs politic și, fie vorba între noi, nu-i numai discurs politic aici. Este vorba de poziții oficiale care au în spatele lor o gîndire matură, aș zice eu, vis-à-vis de relațiile cu țările respective. Nu poți să mergi în Europa contestînd tratate care confirmă granițe, frontiere, raporturi bilaterale, stabilitate regională. Diplomată, America nu ne va spune niciodată: „încheiați tratate cu nu știu ce țară, că altfel nu intrați în NATO!”, pentru că asta este o chestie ce ține de suveranitatea statului român. Pe de altă parte, America trebuie să-și gestioneze interesele ei de securitate. Și trebuie să aibă grijă în ce măsură o țară ca, nu știu, România sau Românistanul, poate să atragă NATO într-un conflict fie și verbal sau politic, la momentul intrării în alianță, de care NATO și SUA trebuie să se ferească.

În februarie 1997, în preziua summitului de la Madrid, Departamentul de Stat a prezentat Congresului SUA un raport cu privire la starea procesului de extindere a NATO și în acel raport, Departamentul de Stat, analizînd fiecare țară candidată în parte, a specificat că, la capitolul *România*, problemele mari pe care încă le mai avea România sînt neîncheierea tratatelor cu Ucraina și Moldova. Dacă cineva, în această sală, de pildă, are speranța că România va intra în NATO fără un tratat cu Moldova, vreau să vă spun că optimismul acesta ar putea fi caracterizat în termeni pe care eu nu mi-i pot permite la ora asta. Pe de altă parte, vreau să vă spun că există organizații în SUA, foarte prestigioase, cum este British American Security Association, o structură care include parlamentari din SUA și Marea Britanie, care au prezentat un contradocument Congresului, în preziua summitului de la Madrid, împotriva lărgirii NATO, și în acest document, foarte interesant, s-a prezentat o declarație oficială a unui înalt demnitar moldovean, este vorba de domnul Andronic, la vremea aceea conducătorul delegației parlamentare a Moldovei la Adunarea Atlanticului de Nord, și care spunea textual că România nu poate fi primită în NATO atîta vreme cît nu are un tratat cu Moldova, fapt care reflectă tendințele expansioniste ale statului român. Noi ne-am iritat foarte tare la declarațiile domnului Morei, ministrul de justiție al Moldovei, care a făcut niște

declarații similare cu ceea ce am spus acum, foarte recent, la Strasbourg, și noi am luat o atitudine foarte dură, demonstrând lipsă de profesionalism și amatorism în relațiile internaționale, fără precedent în istoria modernă a României. Domnul Năstase nu a fost capabil să-și dea seama că ceea ce a declarat Morei era în conformitate cu o linie politică a statului moldovean și nu cu inspirația de moment a acestui domn. S-a apucat să amenințe, să amâne vizite oficiale în Moldova care, fie vorba între noi, vizau medierea de către partea moldoveană tocmai a raporturilor dintre România și Ucraina, constatînd, între timp, că dl. Voronin nici nu l-a certat pe dl. Morei, nici nu a apărut o declarație oficială la nivelul autorităților moldovene care să condamne, nu-i așa, gestul necugetat al ministrului moldovean și, la acest moment, sîntem în înghețare totală a raporturilor cu Moldova, din cauza incapacității guvernului României de a gestiona o situație de criză, care nu s-a născut cu Morei și care este mult mai veche și care pleacă de la jocul cu „de-a două state românești”, fratele mai mare către fratele mai mic și neînțelegerea că la ora actuală obiectivul esențial pentru securitatea și prosperitatea acestui popor nu este o paseistă imagine cu privire la viitorul comun al României și Moldovei, ci integrarea europeană și euroatlantică, scoaterea acestui popor din sărăcie, așezarea statului românesc pe un drum al prosperității. Încă nu s-a înțeles asta la București, și dl. Morei va continua să spună aceste lucruri foarte multă vreme și, atîta vreme cît domnul Morei le va spune, România nu va intra în NATO, pentru că nu are ce căuta o astfel de țară în NATO: o țară despre care dl. Morei spune că are tendințe expansioniste.

După cum bine știți, a existat o reuniune a țărilor CEFTA la București acum cîteva zile, prilej cu care a fost organizată o conferință comună a primului ministru Adrian Năstase și a primului ministru Viktor Orbán, pe 16 noiembrie 2001. Un reporter de la televiziunea ungară i-a adresat următoarea întrebare domnului prim-ministru Năstase: „Domnule prim ministru, din declarațiile anterioare ale dumneavoastră și ale președintelui Iliescu, reiese că guvernul României are rețineri serioase față de faptul că oficialii din Ungaria vor să elibereze legitimații de maghiar maghiarilor din România. În același timp, slovacii din România posedă de ani de zile legitimații de slovaci eliberate din Bratislava, cu drepturi asemănătoare. Dacă ați putea să ne explicați pe ce bază de idei și criterii faceți această diferență între cele două minorități etnice din România? Vă mulțumesc.”

Răspunsul domnului Adrian Năstase: „Eu nu aș vrea să intru acum în foarte multe amănunte.” Bineînțeles. Domnul prim-ministru are altă viziune, undeva foarte sus, i se adresează o întrebare dar nu vrea să intre în amănunte, are alte probleme. „Discuțiile acestea au avut loc înainte de ziua de astăzi, dar vă spun, totuși, foarte rapid. Legitimația respectivă nu viza drepturi economice și sociale. Pe de altă parte, nu viza situații care sînt oarecum complexe: soții, copii, familii mixte, și aceste legitimații se eliberau în Bratislava și nu în România.” Deci după cum vedeți,

domnia sa face o disjuncție între ce au primit slovacii și ce vor primi ungurii. Și reiau pentru dumneavoastră:

1. nu se referă la drepturi economice legitimația slovacă;
2. nu se referă la rude, copii, mă rog;
3. se eliberează la Bratislava și nu în România.

Acuma, eu o să vă spun: mergeți și citiți Legea statutului maghiarilor, ca să vedeți că nu spune nicăieri că legitimația respectivă se eliberează aici, pe Calea Victoriei, ci tot la Budapesta. Am să mă duc în legea cu privire la drepturile acestor slovaci din afara frontierelor. Și să vedem cum nu e vorba acolo de drepturi economice și sociale.

Păi ce văd aici: „accept de angajare fără eliberarea permisului de domiciliu pe teritoriul republicii slovace”. Și fără permis de angajare! O să vă arăt imediat, în Raportul Comisiei de la Veneția, că ungurii nu și-au permis așa ceva. „Acordarea cetățeniei de stat a republicii slovace din motive personale bine specificate.” Aoleu! Asta ungurii nici măcar n-au visat s-o pună în legea lor (legea slovacilor este din 14 februarie 1996). Și mai văd aici și problema cu biletul, cu prețul biletului de 50% pe transportul local urban: Cel care a împlinit vârsta de 70 de ani, transport gratuit ș. a. m. d.: Chestiuni care evident că nu sînt economice! Sînt chestii culturale: cinematografe și, mă rog, o serie întregă de alte lucruri pe care dumneavoastră le cunoașteți foarte bine. În ceea ce privește efectele legii, văd aici că efectele se extind asupra copiilor pînă la 15 ani incluși în legitimația slovacului din străinătate; da' hai să nu ne ocupăm și de chestia asta cu legitimațiile.

Să vedem unde se eliberează. Mai țineți minte ce a spus dl. Năstase? Ele se eliberează la Bratislava. Sigur, eu avînd indicele de inteligență mult inferior capacității de a înțelege vorbele primului ministru Adrian Năstase, o să am nevoie de dumneavoastră ca să pot înțelege ce spune textul legii și citez: „Cererea este dezbătută la MAE și, în decurs de 60 de zile de la ziua depunerii, se dă un răspuns. Dacă solicitarea este conformă, se eliberează solicitantului o legitimație de slovac din afara granițelor (în continuare numai legitimație) prin intermediul Oficiului de reprezentanță a Republicii Slovace din localitatea în care domiciliază solicitantul.” Înțeleg că slovacii din afara frontierelor, nu? Slovacii domiciliază toți la Bratislava unde sînt consulate speciale pentru ei. Că numai așa se poate elibera, în cazul de față, legitimația la Bratislava. Că aici nu spunea „în România”, normal, pentru că era vorba de toți slovacii de pe unde or fi fost.

Și, ca să vedeți că se mai uită și alții la această lege, mă duc acuma la Raportul Comisiei de la Veneția care sesizează această disproporție, într-adevăr, cum spunea dl. Năstase, între slovaci și unguri, dar în favoarea slovacilor! Lor li se pare, ăstora de la Veneția, că slovacii s-au dus mai departe decît ungurii, că uite ce spune: „Sub legea slovacă, celor care doresc o slujbă și au acest card de slovac, nu li se solicită un permis de muncă sau rezidență permanentă în Slovacia”, în schimb, în

cazul legii ungare, e nevoie ca aceste permise de muncă, în mod excepțional, „să fie acordate străinilor înrudiți pentru o durată de 3 luni și fără o evaluare a nevoilor pieții de muncă.” Aici se preia textul legii maghiare însă este și Comisia de la Venetia în situația să remarcă, prin acest tip de formulare, că în cazul slovacilor se merge puțin mai departe. Încă o dată: nu vreau să pun accentul, prin ceea ce spun acum, pe analiza textului de lege, ci doresc numai să scot în evidență, și cu asta am terminat, că eu, care mă consideram un cetățean onest, sînt pus în fața unei dezbateri în care guvernul României vine cu o sumedenie de argumente, cu scopuri pe care nu le cunosc și în care sînt dezinformați cu privire la o situație pe care nu numai că nu am capacitatea s-o înțeleg dar care mă afectează. Mă afectează, pentru că acest tip de ruptură, la ora actuală, în raporturile româno-maghiare este categoric în defavoarea ambelor țări. E vorba și de România și de Ungaria, pentru că-i afectează și pe unguri, și aş vrea să fac aici o specificare: eu nu sînt un fan al acestei legi emise de Budapesta. Consider că are unele probleme, din nefericire, guvernul României nu a reușit să le depisteze pe alea, a găsit alte probleme, da' asta-i problema lui, nu-i problema mea!

Pe de altă parte, domnul Orbán s-a comportat într-adevăr cu oarecare aroganță, pentru că nu a discutat problema acestei legi cu țările vecine înainte să fie trecută prin Parlament, nu mă refer la ce s-a întîmplat după aceea. Deci, probleme sînt. Însă măsura în care, cum bine spunea dl. Zamfirescu, aici exacerbam aceste probleme, este măsura în care construim din ele bariere în raporturile cu o țară NATO, care este, în acest moment, nu numai prima în cursa de aderare la UE, dar este, într-adevăr, o țară înrudită cu 1,6 milioane de cetățeni români, față de care acest stat are, zic eu, obligația să manifeste exact aceeași transparență și deschidere cît manifestă și față de mine. După cum vedeți, față de mine manifestă o transparență și o deschidere absolut abisală!

Smaranda Enache: În urma expunerilor pe care le-am audiat împreună, cred că ne-am dat seama de acest foarte delicat echilibru între ceea ce s-ar numi interesul național, interesul națiunii politice, interesul națiunii culturale, și cît de mult, de fapt, din sincopile pe care le-am trăit, și le-a trăit societatea românească, se datorează și unei neadecvări a analizei elitei politice la interesul național. Deci, simpla expunere a acestui interes național nu este suficientă și ar fi nevoie de eforturi de analiză mult mai mari. Unele sentimente pe care le avem cu toții, pe măsură ce trec zilele de la instalarea noului guvern, indică această chestiune a rupturii între societatea civilă și societatea politică. O ruptură care nu este favorabilă nici României și care-mi închipui că nu este favorabilă nici unei țări din această regiune.

Întrebarea este: cum să facem acum să trecem aceste punți, cum să facem ca, în ciuda divergențelor care, iată, se aprofundează, și uneori nu din vina noastră, și

ne retrimis în timp undeva înainte de 1997 sau chiar în '90, cum să facem ca unitatea euroatlantică (care nu este doar un slogan ci este chiar interesul nostru național suprem, pentru că și noi sîntem parte a acestei unități) să fie securizată, și această lume să-și păstreze diversitatea în unitatea unui sistem de valori.

Cred că o atitudine paseistă din partea noastră nu poate favoriza atenționarea, în ultimă instanță – colegială, a sferei politice asupra necesității ridicării responsabilității actului de guvernare în relațiile cu vecinii, în relațiile cu minoritățile din țară, în relațiile cu comunitățile românești de peste graniță și în relație cu întreg procesul de integrare europeană. Această responsabilitate, cred eu, trebuie accentuată. Este ceva la care avem dreptul, este ceva pentru care plătim taxe și impozite, să fim administrați conform angajamentelor pe care noi le citim cu multă seriozitate și vrem să le credem.

Nu avem nici un motiv să nu vrem să credem în programele de guvernare. Vrem să credem în platformele politice și vrem să putem contribui la dezvoltarea lor. Cu toate că înțelegem dificultățile legate de voturi, de agregarea unor atitudini, dorim să vedem o continuare foarte hotărîtă a curentelor proeuropene și a curentelor care promovează cu sinceritate și decență reconcilierea istorică între națiunile noastre.

Vă invit, aşadar, la discuții și propun să dăm mai întîi cuvîntul reprezentanților comunităților românești de peste hotare.

Ivan Alexandrov: Sînt preşedintele Asociației Vlahilor din Bulgaria, cu sediul la Vidin. În România, regiunea este cunoscută mai mult ca Valea Timocului. Acum, schimbînd geografia, mergem la sud, în buricul Balcanilor, în Bulgaria. Cîteva cuvinte despre minoritatea noastră: Noi sîntem atestați, în statistica națională bulgară, la începutul secolului nostru cu 96.000, cînd Bulgaria avea 4 milioane de locuitori, de fapt, sub 4 milioane, cu un procentaj de 2,4. Asta e statistica oficială. Mai sînt și alte păreri, s-a ajuns pînă la 600.000. Sînt localități unde nu se mai poartă decît numele românesc, mai mult în zona Sofia, dar nu mai există români, pentru că limba e cea mai importantă. Cum spunea dl. Crăciunovici, care e de dincolo de graniță, din Zajeciar – Iugoslavia: Ai scos limba unei minorități din biserică, i-ai luat școala, limba maternă din școală, aceasta nu are viitor. Nu războaiele distrug minoritățile, că tot rămîne cineva viu, ci astea sînt principalele cauze. Vreau să vă spun că noi nu avem limbă din 1924 înapoi, nu se mai predă în școală, nu se face slujba în limba maternă. Din 1924 s-a interzis să existe un liceu românesc la Sofia, pînă în 1948 s-a închis; au fost oameni persecutați. Dar, de ce a fost închis acest liceu? Fiindcă, vedeți, o prostie pe care vreau să v-o spun: după 10-15 ani, nu mai puțin, guvernul român vinde liceul bulgarilor, statului bulgar. Nu numai liceul, vinde și castelul de la Balcic, numai a cărui valoare istorică este de zeci sau sute de ori mai mare, și se face ambasada română la Sofia din

acești bani! Cîți știu că se folosește numele de Ana Pauker ca omul care a fost motorul afacerii? Au fost și proteste la Parlamentul României. În Bulgaria sînt legi prin care se dau drepturi, asta e partea juridică. Asta e *de jure, de facto* nu. Totuși, să punem o paranteză și să mai spunem: da, faptul că eu sînt aici și pot să vorbesc în fața dumneavoastră înseamnă că am și niște drepturi. Cu 10 ani în urmă nu cutezam să mă întorc acasă. Acuma nu mai îmi e frică. Dar am trecut peste frică. V-am spus, nu avem școli, nu avem biserică. Noi la Radio, nu avem spațiu de emisie. Am fost în urmă cu două-trei săptămîni la Skopje. Au cîte o oră pe săptămîină în limba vlahă. Da, zece ziariști la televiziunea din Skopje. În Bulgaria așa ceva nu se poate întîmpla. Totuși modelul etnic bulgăresc este tot timpul în gura politicianilor. Nu înțeleg. Eu i-am întreat: ce animal e asta „modelul etnic bulgăresc”? E tradus din limba bulgară. Ei, acuma, în situația asta, totuși este și un progres. Deja se permit organizații, sînt fundații, care sprijină păstrarea limbii, dar nu și statul. Deși Bulgaria are alt dublu standard. Sînt foarte sensibili în ce privește drepturile minorităților bulgare care sînt în străinătate. S-a făcut o mare trîncăneală la Parlament cînd s-a discutat Convenția-cadru pentru drepturile minorităților. S-a discutat să se dea o explicație, ce înseamnă minoritate. Nu s-a găsit niciunde. Eu, că au venit și la mine, am spus: Nu există o formulă de minoritate etnică, nu există formulă de majoritate etnică într-un stat. Cum așa, nu există? Păi, bine. Istoricii bulgari scriu că tătarii sînt bulgari, că afganii sînt bulgari, adică și talibanii sînt bulgari. Dați formulă la ce înseamnă majoritate etnică într-un stat. Să știți, la majoritari, asta e o mare problemă, pentru că le dă posibilitatea să vorbească și să scrie orice. În Bulgaria se scrie că și Isus Cristos este bulgar. Și tot asta se scria, că afganii sînt bulgari, bulgari mari de 40 de milioane.

Iertați-mă că vă spun, da' vă spun ce vorbesc ei. Și acuma știți că ăștia care vorbesc prostiile astea nu le place să îi povestești. Dar nu le e rușine să le spună ei. Și, pentru că această problemă a drepturilor iese în fiecare săptămîină la televiziunea bulgară, Dimitrov a spus încă o prostie, că românii au furat istoria bulgarilor pentru că l-au făcut pe Caloian român. Și acuma am încercat și eu să-i pun o întrebare: dom'le, dar cum se cheamă Caloian asta? Păi e o poreclă, au dat-o grecii. Pe el îl cheamă Ioniță și dacă-i citiți și scrisorile lui cu Papa o să vedeți că el scrie de propria sa origine. Dar omu' nu știe cum îl cheamă și nu a citit nicăieri de el pentru că îl folosește. Deci vă spun, asta-i folcloru' în Bulgaria.

Acuma, iertați-mă, am vorbit mai mult de fapte, dar partea juridică – eu sînt inginer de profesie – puțin mă obosește. Asta e un defect profesional. Că eu sînt om de acțiune și de asta m-am referit la niște fapte. Și totuși, să vă spun de etnia noastră, care se află într-un proces avansat de asimilare. Nu ai școală, nu ai biserică. Copiii, la noi, jumătate, nu mai vorbesc limba maternă. Asta-i tragedie. Încă mai mare tragedie: Bunica – care nu știe limba bulgară, nepotul – care nu știe limba română, se privesc, zîmbesc unul la altul, sînt de un sînge, dar nu pot să-și

vorbească! Asta e un fapt la noi și nu este ceva izolat. Și asta-i tragedia noastră. Și nu numai la noi, ci și în Valea Timocului din Serbia, nu vorbesc de Voivodina din Banatul Sîrbesc, acolo-i altă treabă.

Horia Lelea: Sînt reprezentant al Comunității Românilor din Iugoslavia și doresc să vă transmit cu această ocazie urări de reușită și considerațiile noastre față de ediția a 9-a a Forumului Intercultural Pro Europa (nu numai pentru că românii din sudul Dunării nu sînt prezenți, și îmi permit și-n numele lor să vorbesc, că nu se vor supăra) și în misiunea nobilă de a promova această armonie între minorități și orientarea proeuropeană în consens cu o Europă unită și o civilizație a valorilor umane. Eu aș dori, în primul rînd, să mă întorc la ceea ce a spus dna Zoe Petre pe care am ascultat-o cu interes și satisfacție încă la radio, pe cînd era consilier prezidențial, și la Sfertul academic. La noi minoritățile nu au stat la baza declanșării acelor sentimente tragico-dramatice care au avut loc – care bine ar fi să fie numai un episod de tristă amintire – și din acest motiv nici nu ar trebui să suporte consecințele. În mod indirect se consideră că acum marile puteri și cea mai mare supraputere își vor reconsidera radical poziția pentru că pînă acuma au susținut acele mișcări teroriste care au mers în favoarea interesului lor național. Chiar se spune că și talibanii au fost creația lor și acum copilul a devenit neascultător și s-au luat măsuri contrare. După o istorie multimilenară a societății umane, de cînd există homo sapiens, toate conflictele majore s-au soluționat printr-un conflict armat, prin războaie, prin legea celui mai tare. Acuma intrăm într-o nouă eră, cînd se pun bazele acestei ordini de drept internațional, care trebuie respectat unanim de toți, trebuie să existe oarecum o zonă cît de subțire care trebuie respectată de către toți, indiferent dacă e stat mic sau mare sau supraputere. Fiindcă un drept, cînd e vorba de drept, el este valabil în egală măsură pentru toți.

Altă temă: Dl Dinu Zamfirescu a amintit de națiunea politică, națiunea culturală. Noi ar trebui să lărgim relațiile de colaborare cu Forumul dvs. de minorități pentru că nu avem în Voivodina așa experiență. Am avea nevoie de anumite explicații, soluționări, să ne adresăm dvs., să vă consultăm ca experți în materie. Există atîta confuzie între națiunea politică și națiunea culturală, încît uneori apar oportuniștii. Cînd este un interes, se ia în considerare una din variante, cînd este alt interes, cealaltă variantă. Păi după națiunea politică s-a luat în calcul Legea statutului. Atunci noi românii n-am mai fi sîrbi toți, să nu mai vorbesc de vlahi.

Referitor la situația noastră: avem tradițiile noastre pe care le cultivăm cu dragoste, avem succesele, performanțele noastre, avem și problemele, necazurile noastre. Mă rog, asta-i dialectica din toate timpurile și la noi, acum, ce-i interesant e că ne aflăm în fața recensămîntului, ne aflăm în fața situației că România, țara-mamă, nu pune să formăm un Consiliu Național pentru a ne acorda un ajutor despre

care la consultările de la Timișoara s-a spus că ar fi de 10 miliarde de lei, circa 700.000 DM. Foarte apreciabil, și iată că noi nu am reușit, neavînd experiență, nu am reușit ca acest CRI să fie al tuturor românilor, el s-a divizat.

De pildă, s-a ridicat vicariatul nostru la rang de episcopie, însă aici au apărut probleme cu partea sîrbă. Se pare că în legătură tot cu vlahii din sudul Dunării. Și, referitor la recensămînt, acum spiritele s-au agitat. Cînd este vorba despre noi, românii din Voivodina, nu e nici o problemă. Ne-am declarat, sîntem după ultimul recensămînt 38.800 de români în Voivodina, o proporție de 1,9%. Care este situația la sudul Dunării?

Noi avem aici o perioadă de 10 ani de zile între două recensăminte, cînd trebuie – aît țara-mamă cît și noi – să depunem toate eforturile în mod legitim, să animăm, să motivăm, să stimulăm, să sensibilizăm, să conștientizăm populația de acolo în ceea ce privește conștiința lor etnică și națională. După aceea cînd vor fi în fața recensămîntului, vor ajunge la ora bilanțului și ei vor avea dreptul la cuvînt. Situația se prezintă cam în felul următor: După aprecierile pe care eu le-am adunat de-a lungul timpului există un potențial de circa 300.000 de vlahi repartizați în circa 160 de localități, în care sînt majoritari și încă în vreo 50 de localități în care sînt minoritari față de populația sîrbă și care vorbesc în familie limba română, un grai al limbii române, redus doar la limbaj familial și popular, neavînd limba literară și limba științifică, avînd potențialul de a deveni români. Eu consider că după o perioadă de secole în care ei au conviețuit permanent cu sîrbii, de la 1830 li s-a interzis să poarte nume românești și să aibă slujbă bisericească în limba lor maternă. La recensămîntul din '91 era un timp prea scurt pentru a se înregistra unele mutații în conștiința lor. Acum, de exemplu, există organizația Mișcarea Democratică a Românilor din Iugoslavia, președinte domnul Crăciunovici, care are 57.000 de membri, în ascensiune, să zicem; sigur o să aibă 60.000 care se vor mai declara români. Asta este atitudinea lor. Dacă ei se vor declara 60.000, vor fi de două ori mai mulți decît în Voivodina. Din aceasta rezultă o sumedenie de drepturi. Poate că dispersiunea îi va împiedica. Poate nu vor avea dreptul la școli, la biserici. Însă vor avea dreptul la mass-media, tot ce avem în Voivodina. Vor avea dreptul la relații culturale mult mai ample. Va fi un nucleu, ca o avalanșă ce se va declanșa în perioadele următoare. Deci din acești 300.000 de valahi, trebuie să înțelegeți că la primul recensămînt după cel de-al doilea război mondial, s-au declarat circa 300.000 de valahi (nu români, valahi). În perioada în care țara-mamă a trecut prin regimul istoric marxist-leninist nu a existat o concepție a statului român, nu l-au interesat absolut deloc minoritățile din afara graniței. Nici pe valahi, nici pe noi care eram deja puși pe picioare. Există o anecdotă. Un om care a fost 20 de ani un translator al președinților Tito și Ceaușescu și trăise tocmai în Zrenjanin, mi-a povestit-o. Cînd au venit de la Porțile-de-Fier, Tito și Ceaușescu, trecînd prin satele valahe – la ei era obiceiul de scoteau covoarele pe ferestre, pe porți. Strigau: „Trăiască t'vașu Tito! Trăiască t'vașu Tito!” Pe Ceaușescu nu-l aminteau așa că, probabil de aceea, atuncea

Tito i-a spus «domnu' președinte, ăștia sînt de-ai noștri», la care Ceaușescu a făcut un gest cu mîna, ca și cum ar fi zis: „asemenea teme nu intră în sfera de interes a președintelui României”. Bineînțeles, nevrînd să știe țara-mamă, România, de ei, n-au vrut să știe nici ei de ea, și de-a lungul celor 50 de ani a scăzut la recensămînt populația valahă. La ultimul, cel din '91, s-au declarat 27.800 valahi și 1.900 români. Din acești 300.000, 200.000 s-au declarat sîrbi. Acum este o tendință inversă. Există organizație care se angajează că circa 100-200.000, nu se știe exact cîți, se vor declara din nou valahi. Ei o să vorbească limba valahă, însă e o limbă mai mult românească și pentru acest prim recensămînt ar fi un succes enorm dacă s-ar întîmpla acest lucru. Ei, și acum situația se complică: acum vin cei care 10 ani nu au făcut nimica. Vor să facă circa 500.000, 300-400.000, pe toți să-i facă români și acest lucru este greu de înfăptuit în mod legal. Deci orice stat trebuie să-și conformeze idealurile sau interesele naționale cu normele și standardele europene care sînt universal valabile. Și aici se știe, se spune clar. Nimeni nu poate, nu se admite nici arbitrarea, nici manipularea, nici dictarea asupra libertății suverane a individului. Dacă în stadiul actual ei în mod spontan așa se declară, păi nu există metodă cum să-i împiedici.

Mai bine să abordăm realist situația, să vedem ce putem face în mod real, căci situația merge spre bine și dacă ăștia se vor declara 60.000, la următorul recensămînt se vor declara încă 100.000 și va merge spre și mai bine. Și acum au venit [autoritățile române, n.red.] și au propus denumirea de români-valahi și pentru românii din Voivodina și pentru cei din România. Ei au spus: oficial spunem așa fiindcă nu putem să-i convingem să se declare acum români. În cazul acesta, e o încălcare gravă a drepturilor elementare, fundamentale ale omului, dacă ei se declară la recensămînt într-un fel, iar noi cerem de la ministru să-i declare altfel. Situația se complică. Între românii din Voivodina – s-au făcut anchete – unul din zece acceptă sintagma de român-valah și acum se poate ajunge la o aventură foarte periculoasă, se poate ajunge ca la recensămînt dacă te declari român și nu vrei să fii român-valah, intri la rubrica «ceilalți». Sau aud că vor să se declare români-bănățeni sau iugoslavi și intră în rubrica «apartenență regională». Se poate întîmpla să se ajungă la recensămînt doar la cifra de 3-4000 de români în Voivodina. Cine își asumă răspunderea pentru așa ceva? Deci a fost la Timișoara consfătuirea (îmi pare rău că domnul ministru al informațiilor publice, Vasile Dîncu, nu este aici) la care au fost prezenți liderii organizațiilor. I-au întrebât pe ei, părerea lor, a liderilor. Și cînd s-a „amenințat” cu un ajutor de 10 miliarde de lei, eu cred că orice li s-ar fi pus în față ei tot ar fi semnat, de frică să nu fie excluși. La noi este important faptul că, la recensămînt, oricine ai fi tu, lider, președintele țării, academician sau simplu țaran, declarația ta valorează o singură unitate pentru statistică. Nu i-a întrebât ce consideră populația, care este atitudinea populației. Deci confuzia continuă.

Smaranda Enache: Să vă mai pun o întrebare suplimentară, poate nu toți participanții la Forum cunosc acest fapt. S-a ajuns la o formulă a înșirării

apartenenței etnice în acest recensământ? Mă întreb, prin urmare dacă aveți deja formula finală, se știe cum va fi: deci va fi «români», sau terminologia respectivă e în curs de elaborare de către autoritățile iugoslave?

Horia Lelea: Păi și aici e situația confuză. Noi avem două ministere pentru minorități: ministerul federal și ministerul republican. Ministerul federal deja în luna septembrie, adică astă-vară, a ieșit cu ceva proiect al legii pentru minorități. A fost pus în discuție publică, s-au făcut unele observații și s-a pregătit să intre în procedură parlamentară. A intervenit acum ministerul Serbiei care contestă această lege la nivel federal. Spune că e anticonstituțională și vine el cu proiectul lui de lege și tocmai au avut o întâlnire azi la Belgrad pe tema asta și încă nu cunoaștem ce propune legea lui, fiindcă acolo a fost și un reprezentant OSCE, al UE care a dezbătut acest text al legii, cum se va rezolva.... Valahii sînt pe poziția numărul 7, românii, cred, pe la 20. Poate să rămînă așa, numai că e în defavoarea noastră. Toți cei care nu au intrat în una dintre aceste două categorii, se pierd în alte rubrici și singuri ne punem bețe în roate. Încă nu se știe cum va fi legea, iar recensământul trebuie să se desfășoare în luna aprilie, dacă vor fi bani.

Molnár Gusztáv: Aș vrea să pun o întrebare domnului Toró. Dvs. vorbeați de șase relații majore care afectează viața comunității maghiare din România și, în acest cadru, la punctul 6 spuneți că este vorba despre relația dintre centru și periferie, adică dintre centru și provincii. Ați folosit termenul sau expresia de relații româno-române. Ce v-a determinat să folosiți tocmai această expresie?

Toró T. Tibor: Dl. Molnár Gusztáv are dreptate. Aceste relații nu sînt numai româno-române, dar am vrut să subliniez că dacă despărțim partea etnică a problemei, și anume că există o diferență de interese între o concepție centralizată a statului și o concepție descentralizată, atunci această dispută se va tranșa pe undeva în relația româno-română și nu comunitatea maghiară sau celelalte comunități minoritare sînt importante în această relație. Dacă aceste relații între centralizare și descentralizare – devoluție, dacă vrea domnul Molnár – sînt etnicizate și este accentuat acest caracter etnic al problemei, atunci este deturnat de la adevăratul său sens. De aceea am folosit termenul de relație „româno-română”. Bineînțeles că au și caracter etnic, a se vedea exemplul pe care l-am dat cu județele Harghita și Covasna, unde caracterul etnic este important, cel puțin privind potențialul de risc prezentat astfel. Dar nu asta e problema esențială.

Adriana Ancuța: Eu vin de la Ministerul Informațiilor Publice. Mie îmi pare rău, dar am să revin la discuția domnului din Iugoslavia și am să subliniez, pentru că este important de știut că în varianta legii pentru protecția minorităților din

Iugoslavia, propusă spre adoptare, există patru variante, dintre care mă refer doar la trei; în care se face o enumerare a minorităților naționale și, din păcate pentru noi, din trei doar în două dintre ele se face referire la minoritatea românească și o singură dată la cea vlahă. Ideea este că șansele ca minoritatea vlahă să fie recunoscută oficial ca o minoritate națională sînt foarte mici. Vroiam să-i spun domnului [Lelea, n.red.] că este important dacă nu s-ar mai întreba de ce nu sînt recunoscuți vlahii și că pur și simplu sînt forțați. Nu sînt forțați. Pur și simplu, este o situație firească, nouă ni se pare firesc. În plus, după cum știți probabil, Raportul Comisiei de la Helsinki a recunoscut acest lucru, și în acel raport se face referire la faptul că sînt 17.000 de români dar, de fapt, în realitate sînt mult mai mulți.

Horia Lelea: În proiectul de lege federal au fost trei variante. În ultima variantă s-au amintit toate minoritățile, însă reprezentantul de la OSCE a spus că nu este în practică să se amintească ce e trecut în anexă. Însă problema esențială este următoarea: în lege deja este recunoscut dreptul de a te declara la recensămînt ceea ce vrei. Acum ministrul federal – a fost în România și a vorbit cu domnul Năstase, cu domnul Iliescu, a fost și premierul federal în România – și au căzut de acord cu toții că nu vor arbitra, așa cum prevede legislația: în mod liber, așa cum se vor declara, așa vor fi: români, români-valahi, sau valahi. Și noi am încetat să-i mai convingem. Nu putem să-i convingem pe miniștri că numai ei pot să se declare ce vor, dar avem promisiuni că orice se vor declara vor fi recunoscuți. Există niște situații, nu-i vorba nici de patriotism, nici de dorințele noastre care sînt comune, e vorba de respectarea acestui principiu. Spre exemplu: un poet, Vasco Popa, de origine get-beget român, nu a scris nici o poezie în română, e poet sîrb, ce putem să-i facem? Adam Puslojić, cel mai mare traducător dintr-o limbă în alta este valah. El se declară sîrb și numai sîrb, însă pentru cele două culturi a făcut mult. Ce putem să-i facem? Sau avem situația, în multe localități românești cu tradiție în învățămînt, de români ai căror copii (un fenomen care ne jignește) frecventează clasele sîrbe. Nu putem să-i forțăm: dacă ești român trebuie obligatoriu să mergi în clasele bilingve!

Smaranda Enache: Cred că sînt probleme similare aici și cunoaștem dezbaterile din jurul vlahilor sau valahilor. Dacă știi bine, definiția iugoslavă este că nu li se cunoaște originea ș.a.m.d. Acest sentiment de non-înțelegere pentru problematica vlahilor nu îi face pe aceiași responsabili din diversele ministere de la noi să aibă vreun dram de înțelegere pentru problema ceangăilor de aici. Și există, tot așa, diverse presiuni de a-i face uneori să se declare români sau să se declare maghiari, sau de a încerca să li se evite anumite drepturi. E păcat că mai există asemenea chestiuni.

Manuela Ștefănescu: Vin de la Comitetul Helsinki Român. De fapt vreau să dau o replică pe care mi-a sugerat-o domnul Dinu Zamfirescu. Din păcate, 11

septembrie are urmări directe și în România și am să vă spun și sub ce formă. Există deja o ordonanță, dată de guvernul României în 25 octombrie, care privește pedepsirea unor acte de terorism și pedepsirea unor fapte de tulburare a liniștii publice. Acuma ce a făcut această ordonanță care este deja în vigoare? S-au luat o serie de infracțiuni din Codul Penal: omorurile, distrugerile și încă câteva din același capitol și s-au mărit pedepsele dacă sînt săvîrșite în anumite situații care să creeze panică, stare de teroare ș.a.m.d. Pînă aici, totul e în ordine, dar urmează pedepsirea persoanelor care alarmează în mod nejustificat autoritățile statului. Și aici avem genul de telefon dat de un copil la școală pentru că nu are chef să se ducă la școală și spune: „aveți o bombă”. Avem același telefon dat la primării pentru că cineva e supărat că nu i s-a dat casă sau butelie. Mai avem scrisorile unui „taliban simpatic” către vecinul lui, deci avem genul acesta de lucruri care se pedepsește cu închisoare de la 6 luni la 3 ani. Și acuma vine partea cea mai interesantă din această ordonanță. La articolul 7 se prevede: obligativitatea persoanelor care lucrează în poștă și telecomunicații de a-l informa imediat pe ministrul telecomunicațiilor cu toate datele și toate detaliile care să permită identificarea persoanei care a comis una din infracțiunile înșirate. Eu îmi pun întrebarea logic: înseamnă asta că 22 și ceva de milioane de oameni vor avea telefoanele și corespondența sub urmărire sau cum se va proceda în mod concret? Noi, ca asociație, am și pregătit un protest pe acest motiv și pe multe alte aspecte, și mai încercăm să găsim niște semnături ale altor organizații neguvernamentale, pentru că mi se pare cel puțin exagerat ce se întâmplă.

Un al doilea lucru pe care vroiam să vi-l semnalez. Orice discuție despre minorități, în special în contextul zonei noastre, cred eu că ar trebui să aibă în vedere minoritatea romă. Și nu e vorba numai de acele aspecte superpopularizate, superdiscutate, ci e vorba de ce se întâmplă cu adevărat cu această etnie, pentru că problemele acestei etnii sînt nu numai în România, sînt și în Ungaria și în Slovacia și în Slovenia și în Republica Cehă, practic – în toată zona din jur. Pe 18 august a.c. guvernul României a dat o ordonanță cu nr. 112, care prevede pedepse, sancțiuni penale pentru românii sau apatrizii cu reședința în România care trec ilegal frontierele altor state. Și cum sînt pedepsiți acei oameni? Odată cu închisoare între 3 luni și 2 ani, a doua oară cu confiscarea bunurilor care au servit la comiterea acestei infracțiuni și a treia oară cu interdicția de a călători timp de 5 ani (ori li se suspendă pașaportul ori, dacă nu au pașaport de la început, nu li se eliberează pașaportul). Deci iată cum, de la o singură faptă, avem trei pedepse. Vă atrag atenția că tocmai Curtea Europeană a Drepturilor Omului a spus în repetate rînduri: măsura expulzării (deci ce face un stat cu o persoană care se află ilegal pe teritoriul său? o expulzează) este o măsură administrativă la care statul este îndreptățit pentru a se proteja de imigrarea ilegală. Deci administrativă. Și iată cum statul român transformă ceva care este o măsură administrativă în faptă penală cu triplă

sanționare. În situația aceasta, a persoanelor care se află ilegal pe teritoriul altor state, în ce privește România, cei care se află acolo, în marea lor majoritate, sînt romi. Deci acești romi, care nu știu la ce se expun, care în mare majoritate nici nu au acte, ce să mai vorbim de pașapoarte și vize legale, vor fi reexpediați, repatriați în România și vor ajunge la închisoare. Este foarte adevărat că Ministerul Informației Publice este în momentul de față, să zicem, executantul, sau are în custodie strategia guvernamentală cu privire la integrarea romilor. Eu m-am uitat cu mare atenție la această strategie. Este un document bun și problema (care este și problema organizațiilor de romi din România) este că nu există un dialog permanent cu aceste organizații neguvernamentale. Partenerul de implementare a acestei strategii este Partida Romilor, ceea ce mi se pare cu totul și cu totul insuficient și probabil că nu va avea efectele scontate de integrare.

Ion Crețu: Vin de la Cernăuți, sînt medic, sînt deputat raional în regiunea Cernăuți și sînt unul din consilierii deputatului Popescu în parlamentul ucrainean. Referitor la tematica de astăzi. Evenimentele din 11 septembrie sînt o tragedie globală. Bineînțeles, trebuie dusă o luptă împreună, de aceea s-a făcut și coaliția împotriva terorismului, dar nu cred că duce la îmbunătățirea situației minorităților din diferite țări. Dimpotrivă, sînt de acord cu dl. Zamfirescu: ar putea dezlega mîinile unor țări mai mari, mă refer la Rusia, să ducă o luptă contra minorităților.

Noi, românii din zonă, bineînțeles că urmărim, ca minoritari – măcar că nu-mi place cuvîntul minoritar, dar asta este – urmărim cu atenție situația din țara-mamă și situația tuturor minorităților românești din jurul României. Gîndesc că România este unica țară înconjurată de români și am rămas cu impresia că românii din jurul României au cele mai mari probleme ca minorități. Se manipulează situația aromânilor de către cineva ca să se declare altcineva decît cine sînt. Au probleme colegii din fosta Iugoslavie unde nu sînt recunoscuți ca români, iar la noi sînt declarați moldoveni. Cînd aude Ucraina de moldovean se bucură. Cum aude de român, i se face greu. Referitor la lege, vreau să-i spun domnului deputat Toró, ca minoritar în Ucraina: eu aș vrea să trăiesc în România. Socot că în România s-a făcut foarte mult pentru minorități.

Am vrut să mă opresc la situația noastră din Ucraina. Domnul Valentin Stan a spus că relațiile dintre Ucraina și România sînt așa cum sînt. Ca minoritate, noi suferim în Ucraina. S-a început lupta împotriva noastră încă din '40. Știți prea bine ce s-a întîmplat în regiunea Cernăuți în timpul regimului sovietic cînd s-a produs o asimilare forțată. A fost masacrată intelectualitatea românească, a fost dusă în Siberia. Cu zece ani în urmă, cînd Ucraina s-a declarat stat independentă, a fost la început o atitudine mai moale față de noi ca minoritate. În ultimii ani, și data coincide cu semnarea tratatului, după deschiderea consulatului la Cernăuți, se duce o politică de asimilare a populației românești. Se reduce numărul de ore la

limba română în școlile românești. Rușii nu au îndrăznit să ne închidă școlile, au făcut ce au făcut în cordonul Moscovei, dar în rest ne-au lăsat școlile românești cu chirilice, cum a fost după noaptea aceea nenoricită a lui Stalin când ne-a schimbat grafia latină, dar totuși s-a vorbit românește. În ultima vreme, ce se observă? Apar clase ucrainiene în satele cu populația majoritară românească, se fac tot felul de experimente: o zi pe săptămână se vorbește numai în ucraineană. Este o lipsă catastrofală de manuale în limba română și ne introduc manuale în limba ucraineană. Și problema cea mai mare este încălcarea drepturilor. Legislația ucraineană permite, este o legislație normală și Constituția și legea minorităților, dar când ajunge de la Kiev la Cernăuți, nu se mai îndeplinește. Problema cea mai mare e încălcarea dreptului la libera circulație. Copiii noștri care sînt la studii în România nu pot veni că nu li se eliberează pașapoarte pe motiv că au venit privat, deci nu au fost trimiși de administrație, de inspectoratul școlar din Cernăuți. Iar la copiii de vîrstă militară (de la 18 la 25 de ani) li se eliberează pașapoarte numai cu învoirea comisariatelor militare. În legea Ucrainei (o lege militară după care se iau copiii la armată) se spune în articolul 17 despre tinerii de vîrstă militară, care își fac studiile în instituții superioare de învățămînt de gradul trei-patru, că li se dă amîinare pe parcursul termenului de studii. Ne-am adresat la toate forurile, de la comisariatele din zonă pînă la Kiev, chiar și la Consiliul Europei, și nu putem primi un răspuns pozitiv. De la Kiev vine răspunsul așa, ca să nu îți răspundă nimic: se eliberează pașapoartele conform legii cutare, articolul cutare, deci se întoarce la Cernăuți. Iar la Cernăuți sînt muți, nu li se eliberează pașapoartele și copiii sînt pe drumuri. Nici la armată nu-i iau, nici pașaport nu li se eliberează. Li s-au eliberat niște anexe, așa se eliberează în zona Prutului de Sus, Dunărea de Jos, niște anexe la pașaportul intern. Li s-au eliberat anexele ca să poată intra în țară. În țară, cu anexele poți să stai 5 zile. Deci ca să fie batjocoriți tot de români.

Smaranda Enache: La sfîrșitul acestei întîlniri, care asta vrea să vadă, cît de similare sînt problemele dintre diferitele comunități – și mie îmi displace să spun minoritate, dar legislația se referă la acestea – și cît de similar se comportă și guvernele. Deci e bine să vedem că această dublă ipostază, de care am vorbit, în care se găsesc naționalitățile în centrul și sud-estul Europei, de majoritate și minoritate, nu a fost încă internalizată și că într-un fel ne comportăm față de cei care sînt minorități pe teritoriul nostru și altfel față de părți din națiunea noastră culturală care sînt în străinătate. Poate că un efort comun de gîndire ne-ar duce la mai multă sensibilitate și responsabilitate și am scăpa de acest dublu standard, de acest comportament dedublat.

Mihai Radan: Reprezintă minoritatea croată, sînt președintele uniunii. Mi-a plăcut foarte mult discursul domnului Stan și mi se pare că tot ce este negru ia la

dînsul o coloratură albă. E minunat și de aceea vreau să-i pun o întrebare. Care e deosebirea între această legitimație slovacă sau maghiară și dubla cetățenie?

Toró T. Tibor: Am câteva probleme punctuale pentru doamna Ștefănescu. Îi cer ajutorul tocmai pentru acest proiect de lege privind adoptarea ordonanței referitoare la terorism, pentru că, din proprie inițiativă, am avut un amendament care a căzut la comisii: tocmai referitor la eliminarea și modificarea articolului 8 pe care trebuie să-l susțin în plen. Cred că mi-ar fi de mare folos demersul dumneavoastră și al organizației dvs. ca să încerc să conving plenul Parlamentului, poate vom reuși să-l modificăm împreună.

Din ceea ce am auzit de la colegii de dincolo de granițele României privind această luptă lingvistică, terminologică, de categorisire cu ocazia recensământului, poate vă amintiți, cînd a fost recensământul din 1991, am dus aceeași luptă cu maghiarii și secuii. Problematika este cam aceeași. Sper ca cei vizați să învețe din trecut, sper că la recensământul care urmează anul viitor [în 2002], să nu mai repetăm istoria încă o dată și să ajungem să ne luptăm inutil cu asemenea probleme. Domnul Crețu a spus că ar dori, ca minoritar din Ucraina, să trăiască în România; eu am înțeles ce ați spus dumneavoastră, că aici în România este mai bine pentru un minoritar decît în Ucraina. Eu v-aș dori asemenea legi, ca această lege a maghiarilor, sau chiar una mai puternică, privind statutul românilor de dincolo de granițele României. Eu, ca deputat în Parlamentul României, încerc să reprezint tocmai această mișcare. După părerea mea, legea românească existentă care prevede anumite facilități și un anumit sprijin privind comunitatea românească de dincolo de granițele României nu este suficientă, și chiar exemplul dumneavoastră și situația prezentată de dumneavoastră arată că nu ajunge. Dar trebuie depășită această criză care a fost creată în primul rînd de guvernul României privitor la Legea statutului maghiarilor și atunci poate că putem trece la această fază, să elaborăm împreună legea statutului românilor de peste granițele României.

Domnul Radan a pus o întrebare privind dubla cetățenie și legitimația etnică la care dînsul știe cel mai bine răspunsul: căci conaționali dînsului au această cetățenie dublă, au pașaportul croat în buzunar (poate dînsul nu, fiindcă e deputat și nu are voie, conform legislației românești, dar ceilalți, vreo 15.000 de croați în Banat au pașaportul croat în buzunar, deși există vreo 30.000 de persoane cu astfel de pașaport, ceilalți 15.000 fiind sîrbi). Există situații în care această dublă cetățenie nu a deranjat pe nimeni, deși este mult mai puternică decît această Lege a statutului maghiarilor.

Dinu Zamfirescu: Aș vrea să completez ce a spus domnul Toró. Există actualmente parlamentari în România care au dublă cetățenie, dar există persoane care, avînd dublă cetățenie, nu se pot prevala de toate drepturile care li se conferă

de către cetățenia română. Eu sînt un astfel de exemplu. Am fost împiedicat să candidez la alegerile din anul 2000. Dar sînt cazuri precum cel al unui tînăr istoric care a fost licențiat, i s-a desfăcut contractul de muncă pe acest motiv de dublă cetățenie, el fiind funcționar și la Curtea Constituțională unde s-a judecat în final. Curtea Constituțională i-a respins excepția de neconstituționalitate a acestei legi; chiar Constituția României prevede în articolul 20 că legislația românească trebuie interpretată prin prisma Declarației Universale a Drepturilor Omului și a tratatelor, a pactelor pe care le-a semnat și care arată că orice cetățean are drepturi egale să ocupe orice fel de funcție.

Valentin Stan: La aspectul legat de Grecia vă sînt dator. Răspunsul îl dau în două componente. Una foarte punctuală și una de nedumerire care nu-i a mea, dar care va fi foarte importantă pentru dumneavoastră să luați contact cu acea nedumerire. Nu am să mă refer la ea pe baza unei experiențe personale pentru că Dumnezeu m-a blagoslovit să fiu român și nu grec sau minoritar, dar vorbesc din perspectiva unei analize mult mai avizate decît pot eu să fac, este vorba de aceeași Comisie de la Veneția. Și, punctual, Comisia de la Veneția constată următorul lucru legat de ceea ce înseamnă similarul cărții de identitate maghiară pe care noi o contestăm cu atîta vigoare și pe care o declarăm antieuropeană. Comisia de la Veneția declară că există asemenea cărți de identitate care – atenție! – permit o ședere de trei ani în Grecia pentru minoritari din această țară membră a Uniunii Europene. Și această carte de identitate se extinde asupra soților, soțiilor, descendenților ș.a.m.d., tot ceea ce contestăm noi la capitolul carte de identitate maghiară și, foarte important, în reglementarea greacă, această carte de identitate, care poartă o fotografie și amprentele titularului — apropo de negarea negației la români, care spune că nu acceptăm cartea de identitate maghiară căci este echivalentă cu actul de identitate în sine, ceea ce este inacceptabil în dreptul internațional, la greci le pun și amprente pe această carte —, este emisă pe o perioadă de trei ani și funcționează ca permis de ședere și ca permis de muncă în baza reglementării Ministerului Ordinii Publice din Grecia și este carte de identitate în toată regula pe teritoriul Greciei pentru cazul în speță, dacă e să dăm un exemplu pentru minoritarii de etnie greacă din Albania. Este dincolo de ceea ce noi ne putem imagina, uitîndu-ne și luînd în considerare Legea statutului, așa cum a fost adoptată de Parlamentul de la Budapesta.

Vă spuneam că o să vă fac cunoștință și cu o nedumerire. A bietului domn Orbán, primul ministru al Ungariei, săracul, care într-un interviu de la Radio Kossuth Budapesta, la 24 octombrie, avea o nedumerire. Spunea, referindu-se la legea Greciei (care oferă facilități grecilor din Albania, care pot intra fără viză, pot să se angajeze fără să urmeze procedura pentru obținerea permisului de lucru) și, bineînțeles, se referea la analiza Comisiei de la Veneția care a identificat aceste

elemente și se întreba: „Știți m-am gîndit și mă gîndesc și la un lucru, și anume, că există în lume norme juridice care depășesc cu mult Legea statutului. De exemplu, legea greacă sau legea slovacă. Opt din cele nouă legi există, nu numai că au fost elaborate, dar au fost deja puse în practică, fără ca să fi existat nici cea mai mică încurcătură internațională, nici cea mai vehementă disensiune sau atac”. Se miră domnul Orbán de ce i se întâmplă tocmai lui chestia asta, și se pare că nu a înțeles cum anume stă relația pe care o are cu o anume țară mioritică. Dar asta e problema domnului Orbán. Ceea ce ne interesează pe noi sînt faptele, documentele. Grecia e țară a Uniunii Europene.

Acuma, referitor la întrebarea legată de diferența dintre această legitimație și cetățenie. Situația este în felul următor: Dacă discutăm punctual, diferența e uriașă, pentru că această legitimație se referă strict la anumit drepturi în zona economicului (alea pe care le contestăm noi), sau cultural-educațională (alea pe care le-am acceptat), dar nu conferă drepturi sociale și politice. Cetățenia este mult mai mult și, într-un anume sens, Legea statutului maghiarilor a fost adoptată în acest context de Parlamentul Ungariei și pentru că Parlamentul Ungariei și guvernul ungar au în vedere această suspiciune care ar putea exista în România în cazul în care s-ar conferi cetățenie și minoritarilor de etnie maghiară din această țară. Deci s-a ales varianta care să vină cît mai bine și mai mult în întîmpinarea unor susceptibilități care ar putea exista în zona părții române. De aceea Legea statutului maghiarilor nu merge pînă acolo încît să confere atît cît în alte legi, evolute la nivel european, putem întîlni în materie de drepturi chiar economice și sociale.

Pe de altă parte, noi sîntem la începutul unei istorii de tratare și analiză diferențiată a cazului minorităților în această țară. Din motive pe care din nou le las la latitudinea dumneavoastră să le descifrați, în perioada anilor '91-'92-'93 s-a negociat cu foarte mare înverșunare un tratat cu Ungaria pe care partea română nu l-a putut încheia pentru că ungurii solicitau fel și fel de lucruri ciudate, ca și în cazul negocierilor din 1995. De pildă, solicitau introducerea unor documente OSCE ca documente de referință în tratatul bilateral care nu avea valoare juridică. Erau numai niște elemente de constatare politică, cum este celebrul document cu privire la minorități al Reuniunii de la Copenhaga din iunie 1991. Românii au respins atunci acest lucru și au spus foarte inteligent și foarte bine pregătit: astea sînt niște norme de constatare politică la nivelul CSCE, pe vremea aceea, nu le punem noi în tratat să le dăm încărcătură juridică obligatorie. Pînă aici – totul frumos, dar ce te faci cînd în tratatul cu Germania România acceptase aceste norme, aceste documente OSCE, pe care le-a inclus în tratat cînd era vorba de minoritatea germană. Și dacă ne uităm cum au motivat autoritățile române la vremea respectivă, aceleași autorități române care ne păstoresc și astăzi, o să ne speriem cu toții pentru că din declarațiile pe care le-au făcut atunci a reieșit că în minoritatea maghiară din România nu prea poți să ai încredere. Te pui cu aștia! Poți să le dai

cam ce le dai minoritarilor germani? Deci există declarații care lasă să se înțeleagă cum că tratarea este diferențiată. Și, ca să mă refer concret, sînt niște declarații ale domnului Traian Chebeleu, care la vremea respectivă a spus că e o tratare diferențiată pentru că germanii nu solicită, de pildă, ceea ce solicită maghiarii, deci tratarea trebuie făcută separat și, oricum, nu putem introduce în documentul bilateral cu Ungaria texte OSCE care nu au valoare juridică. Ei bine, povestea cu textele OSCE a trecut, a venit Recomandarea 1201 a Adunării Parlamentare a Consiliului Europei, mult mai puternică. Aceea a ajuns în tratat și iarăși ne-am trezit ușor defavorizați cu istoria, am respins tratatul la un moment în care puteam accepta lucruri mult mai mici ca încărcătură decît am fost nevoiți după aceea să acceptăm din perspectiva filosofiei noastre legate de drepturile minorităților și, în speță, am ajuns la acest moment să continuăm tradiția istorică în a respinge lucruri care se întîmplă în Europa și care în cele din urmă ajung să vină peste noi, în pofida tuturor acestor opoziții lipsite de sens și, în cele din urmă, de substanțialitate.

Smaranda Enache: Responsabilitatea față de securitate și stabilitate ne aparține tuturor. Sîntem aici în sală mai mulți reprezentanți ai societății civile din România care în ultimii 12 ani, într-un fel sau altul, ne-am intersectat cu societatea politică și cu cea academică și am încercat să dăm o stabilitate zonei noastre, mărind șansele României de integrare euroatlantică. Accentele neplăcute, micozele care au apărut în relațiile interetnice din România și în relațiile României cu comunitățile românești de peste graniță, cu țările din jurul României, ne îngrijorează. Pentru că aceste accente se întîmplă pe ultima sută de metri înainte de decizia care se va lua la Praga privind lărgirea NATO, se întîmplă în condițiile în care România este un candidat la integrarea europeană. A existat o guvernare anterioară cu foarte multe probleme, și nimeni nu ascunde că au existat probleme, a existat însă o mai mare capacitate și o mult mai mare voință politică de a găsi calea de mijloc, de a găsi moderație. Astă-vară, la Tabăra de vară de la Bálványos, am trecut în revistă cantitativ schimburile care au avut loc în perioada '96-2000 între România și Ungaria. Vizitele miniștrilor, vizitele demnitarilor de stat, vizitele diverșilor reprezentanți ai autorităților locale erau extrem de intense. Orice răcire a relațiilor are consecințe pentru întreaga zonă și de aceea sper ca și la încheierea forumului nostru să continuăm, fiecare în domeniul în care sîntem, tradiția – nu i-aș spune neapărat a modelului românesc – celui *aquis* românesc care s-a realizat în relațiile interetnice din România și în relațiile României cu vecinii săi în perioada '96-2000 și care sînt acum, oricum am încerca să le spunem altfel, destul de grav compromise. Avînd în vedere că între noi se găsesc și reprezentanți ai unor ministere, sperăm ca acest mesaj de îngrijorare al societății civile să le parvină. El nu este menit să constituie neapărat o critică gratuită, este o ofertă de a privi împreună un scop pe care cred că guvernanții îl declară cu sinceritate.

Szokoly Elek: Liga Pro Europa organizează anual aceste Forumuri Interculturale, dezbateri în care, alături de problemele curente ale comunităților minoritare – dar și ale relațiilor dintre minoritate și majoritate sau chiar dintre comunități majoritare din punct de vedere etnic, dar minoritare din alte puncte de vedere, întrucât situația poate fi diferită în funcție de regiune – ne-am axat în mai multe rînduri și pe clarificarea anumitor concepte care se vehiculează frecvent în cele mai diferite contexte, dar nu sînt foarte clare nici pentru cei care le folosesc. În același timp, iată un exemplu cît se poate de elocvent este tocmai celebra temă a Legii statutului, în dezbaterea căreia se fac foarte multe referiri la niște documente pe care personajele acestor dezbateri le ignoră cu desăvîrșire. Acest lucru a reieșit fără putință de tăgadă mai ales din intervenția domnului Valentin Stan.

Subiectul propriu-zis al zilei este colaborarea între statele Europei Centrale și de Est pentru protecția minorităților naționale, în context european și bilateral și, ca un subpunct al acestei colaborări – sau am putea spune: a lipsei de colaborare – este cel din jurul proiectului Legii statutului maghiarilor de peste hotare, un subiect prea fierbinte pentru a putea fi evitat, și, în sfîrșit, o întrebare asupra căreia putem face deocamdată doar speculații teoretice, dar nu cred că este inutilă: Ce fel de Europă dorim pentru o minoritate? O Europă federală? O Europă a regiunilor? O Europă a statelor națiuni sau, cine știe, poate un amestec între toate acestea? Am plăcerea să salut, în afară de publicul prezent, și de doamnele și domnii care ni s-au alăturat pe parcurs, pe referenții — vorbitorii acestei sesiuni: doamna Renate Weber, președinte al FSD, cunoscută juristă și membră a Comitetului Helsinki Român, domnul Călin Rus, directorul Institutului Intercultural din Timișoara, domnul senator Markó Béla, președintele UDMR, domnul Molnár Gusztáv, redactor șef al revistei Provincia, cunoscut politolog, colaborator al Institutului Teleki din Budapesta și domnul Ion Crețu din Cernăuți, care reprezintă comunitatea românească din Bucovina de Nord, Ucraina.

Renate Weber: Cred că de vreo 7-8 ori am schimbat subiectul despre care aș vrea să vorbesc astăzi, și pînă la urmă am decis că poate ar fi mai interesant să încerc o prezentare care să se refere atît la problematica minorităților cît și la Legea statutului. N-o să fie ea chiar în oglindă, că e greu de făcut, dar aș vrea să lămurim niște lucruri. De ce spun asta? Pentru că, cel puțin de ani de zile de cînd particip eu, nu doar la Forumurile Interculturale organizate de Liga Pro Europa, ci la toate celelalte acțiuni, începînd cu Universitatea de Vară de la Bálványos, continuînd cu Academia Interculturală Transsylvania și cu foarte multe alte acțiuni, întotdeauna s-a tot pus problema drepturilor minorităților, a protecției lor, care sînt standardele internaționale, ce face legislația românească, care-i practica. Acum despre astea s-a tot vorbit.

Ei bine, legislația aceea internațională, ca și cea românească, e tot acolo. N-a umblat nimeni la ea de cînd ne-am văzut ultima dată. Practic, nimic sectaculos

n-a mai apărut, hai să spunem, de la intrarea în vigoare a Convenției-cadru, cu excepția Directivei Europene din august 2000 privind interdicția discriminării pe baze rasiale sau pe baza originii etnice.

Ce se întâmplă la ora actuală cu problematica aceasta a Legii statutului? Ce se întâmplă la ora actuală e ceva ce pe mine mă uluiește, pentru că în permanență se vorbește de respectarea acestor standarde europene cu privire la protecția minorităților, numai că aici lucrurile sînt prezentate, fie din incompetență, fie în mod voit, în mod pervers. În realitate cele două sînt două lucruri distincte. Obligația de protecție a minorităților naționale este ca o obligație prevăzută pentru statele pe teritoriul cărora trăiesc cetățeni avînd o altă origine națională. Aici, în problema Legii statutului maghiarilor, ca și în inițiativa românească de ajutorare a comunităților românești de peste hotare, ca și în ceea ce privește Slovacia, ca și în ceea ce-i privește pe ruși, pe polonezi și cîți mai vreți dumneavoastră, că sînt mulți în situația asta, nu ne mai referim la minoritățile înrudite cu acele state, care locuiesc în alte țări. Nu există reglementări nici internaționale, nici europene cu privire la acest aspect, și pe bună dreptate, pentru că nu poți să impui obligații în acest sens. Mai devreme dl. Radan întrebă: „dar care ar fi raportul cu cetățenia?” Păi, „cetățean” chiar asta înseamnă, că te legi de un stat prin acest raport de cetățenie, un raport de drept constituțional, și statul are obligații față de tine, ca cetățean, inclusiv din punctul de vedere al prezervării identității tale naționale. Și tocmai pentru că s-a pus această problemă în termenii aceștia, de respectare a unor standarde, care nu există ca standarde pe acest aspect, aș vrea să ne uităm puțin, la cîteva din prevederile acestei legi, prin prisma acestor rapoarte, declarații care au apărut în ultima vreme. Și cînd mă refer la ele, aș vrea s-o fac pentru că au fost invocate foarte mult, dar nu știu sincer cîtă lume a stat cu creionul pe ele și, mai ales, aș vrea acest lucru pentru că iată ce spune primul ministru într-un interviu pe care l-a dat pe 19 noiembrie 2001 unui ziar de limbă maghiară: „Partea română insistă în acest domeniu asupra respectării normelor internaționale în vigoare, inclusiv a dreptului la pace – n-are nici o legătură cu tema, dar ce contează! – și asupra luării în considerare a interpretărilor date de Comisia de la Veneția, de Înalțul Comisar OSCE pentru minorități și de Consiliul Europei în Raportul de țară care a fost elaborat acum și care privește Ungaria”... Eu am copilul în anul I de facultate și el urmărește, ca orice copil — că studiază științele politice — știrile, se uită la ce se spune. Da, sigur că da, el face ceea ce face imensa majoritate a oamenilor din această țară — nu se duce imediat la documente, ca să vadă ce și cum —, mai întîi cască ochii mari (poate se gîndește: „o fi așa, n-o fi așa?!”), dar cineva spune cu atîta tărie că „vreau să-mi respectați toate alea!”, încît îți induce imediat ideea că „alea toate” ne dau nouă dreptate în punctele de vedere pe care le-am susținut, în opiniile pe care le-am avansat. Ei, haideți să vedem în ce măsură este așa, dacă este așa sau nu...

Și vreau să vă mai spun un lucru: nu cred că trebuie să ne ferim să criticăm, inclusiv ceea ce diferite organisme ar putea spune la un moment dat. Să ne înțelegem: cînd sîntem în domeniul tratatelor, al convențiilor, asta e regula jocului, după ea trebuie să funcționăm, n-avem ce să facem, deși regulile ar trebui interpretate în așa fel încît dreptul să facă bine, că, dacă dreptul nu face bine, ne lăsăm de acest joc, nu ne mai trebuie! Și acestea sînt principiile de drept care nu trebuie scrise, sînt de drept cutumiar. În ceea ce privește alte rapoarte, declarații ș.a.m.d., sigur că noi trebuie să ne orientăm după ele, dar iarăși trebuie să înțelegem că nimeni nu e infailibil și, dacă cineva mi-ar spune astăzi, de exemplu, „păi, n-ai voie să critici declarația Înalțului comisar OSCE”, îmi pare rău, dar nu cred că m-aș afla la această adunare, pentru că eu mi-am cîștigat dreptul de a judeca cu propriul cap și de a exprima liber ceea ce gîndesc. Dacă eu vin cu argumente, și celălalt trebuie să vină cu argumente. Deci, nimic nu este bătut în cuie, de aceea am făcut diferența dintre tratate, convenții și astfel de luări de poziții. Acestea fiind zise, haideți să ne uităm puțin, să vedem care au fost reproșurile mari aduse și ce se spune, de fapt, în aceste declarații.

Domnul Stan vă citase din singura definiție care există pe plan internațional cu privire la discriminare. Și discriminare înseamnă, limpede, cînd ți se ia ceva și nu cînd ți se dă! Deci, să facem o delimitare, să nu facem o confuzie cu discriminarea pozitivă. O lăsăm pe aceasta deoparte. În acest moment, mai există un alt document cu o definiție a discriminării, este vorba, cum vă aminteam, de directiva Consiliului Uniunii Europene cu privire la tratamentul egal între persoane, indiferent de originea lor rasială sau etnică, și se spune clar, în înțelesul acelei directive: discriminarea directă se va întîmpla atunci cînd o persoană este tratată mai puțin favorabil decît o alta, a fost tratată astfel, sau ar fi tratată astfel, într-o situație comparabilă, din cauza originii sale rasiale sau etnice. Deci, din nou apare acest aspect mai puțin favorabil. Discriminarea indirectă este, în termeni destul de asemănători, atunci cînd avem prevederi care sînt în aparență neutre, dar care, prin punerea lor în aplicare, duc la astfel de tratamente mai puțin favorabile. Comisia de la Veneția, Comisia pentru democrație prin drept, și-a intitulat raportul, pe foarte bună dreptate: „Raport cu privire la tratamentul preferențial al minorităților naționale de către statele înrudite”. Deci, acolo sîntem! Nu sîntem nici măcar în zona discriminării pozitive, pentru că nu e vorba de așa ceva, sîntem în zona tratamentului preferențial. Un prim reproș care a fost făcut acestei legi și pe care, inclusiv în interviul pe care l-am amintit, primul ministru l-a invocat, e acela al beneficiarilor legii, spunîndu-se: soțul sau soția, copiii de altă naționalitate — aceștia n-au nimic în comun cu protecția minorităților. Bun. Haideți, să ne uităm aici, sînt între noi foarte mulți care sînt probabil maghiari, germani, care au copii de 12 ani. Cine are dreptul la instrucție în limba maternă? Tata și mama, la 20, la 30 sau la 50 de ani? Sau copilul acela? Cum se poate spune că nu au nici o

legătură cu protecția minorităților? Cine are dreptul să-și folosească limba în public, în privat? Numai acel părinte care are o anumită origine etnică și care se declară în Monitorul Oficial, sau unde să se declare, pentru că asta nu se practică!? Deci, din capul locului, îmi pare rău s-o spun, dar aceasta este ori recunoaștere, ori un fel de vorbă aruncată acolo, ca să-i ametească pe cei care nu înțeleg despre ce e vorba. Iar în momentul în care noi apelăm la Raportul Comisiei de la Veneția, vreau să vă spun că aici nu este nici un fel de evaluare, acesta este strict descriptiv. Sub legea maghiară, soții, soțiile care trăiesc împreună și copiii lor minori sînt îndreptățiți ca să li se dea o recomandare de către o organizație aparținînd etniei, aparținînd minorității. Da? Și ce constată Comisia? Că nu există nici o cale de atac împotriva, de exemplu, a refuzului acelei organizații. Să zicem că mă duc mîine la UDMR, dacă UDMR-ul va fi pînă la urmă organizația care va putea să dea așa ceva, eu mă duc, pretind că sînt maghiară, UDMR-ul zice: „du-te și te plimbă!” Eu pot să mă duc să mă plimb, dar trebuie să am dreptul ca undeva să mă duc și să-ți demonstrez: „uite, dom'le, greșești!” Nu există nici o cale de atac din punctul ăsta de vedere. Și, rămînînd la același punct, acesta este iarăși un lucru pe care Comisia îl nuanțează – și în acest domeniu ar fi trebuit să existe consultări în privința organizației sau a celor care, dintr-o țară gazdă, pot să dea astfel de recomandări – insistînd că acestea trebuie să aibă un caracter absolut informal și orientativ. Decizia nu trebuie să fie a lor, iar decizia organismului care îți dă pînă la urmă legitimație trebuie să poată să fie atacată în justiție. Acestea sînt principiile de drept, așa se apără drepturile omului.

Un foarte scurt cuvînt în legătură cu Raportul Comisiei Europene pe 2001. Pentru că tot timpul s-a spus în felul următor: Comisia Europeană i-a cerut Ungariei să schimbe legea cu privire la statutul maghiarilor. Haideți să vedem dacă-i chiar așa. Uitați ce se spune Raportul: laudînd Ungaria pentru relațiile sale internaționale și politica externă din cursul ultimului an, el spune că, totuși, legea aceasta a dat naștere la controverse, întrucît se susține că prevederile din această lege ar intra în conflict (dar în acest punct se face precizarea „apparently conflict”) cu dreptul unora de a beneficia de această lege; în decizia ministerială greacă, aceste beneficii se extind asupra albanezilor de origine greacă, asupra soțiilor acestora, a soților și a descendenților care pot să dovedească rudenția prin documente. În legea slovacă nu este același lucru, aici copiii fiind limitați pînă la vîrsta de 15 ani. Personal, chiar am să spun că, din punctul meu de vedere, Legea statutului maghiarilor face un lucru cu care eu nu sînt de acord: faptul că limitează beneficiile acestea la copiii pînă la 18 ani. Și dați-mi voie să mă explic. Legea, printre altele, spune că va crea condiții ca să promoveze limba maghiară, cultura maghiară și acestea sînt cuvinte foarte frumoase. Ca ele să fie și o realitate, ar trebui atunci ca, dacă un copil nu a început școala la 17 ani, aceste prevederi să se extindă și cînd el devine major, pentru că, altfel, acesta este, de fapt, un mod prin care îmi ceri să-mi declar

o anumită origine națională. Deci, aici cred că guvernul de la Budapesta a făcut un gest care este total *unfair* față de acești copii. Văd că guvernul slovac le cere o astfel de recunoaștere, o astfel de autorecunoaștere a originii etnice, chiar de la 15 ani. Iarăși, eu, personal, n-am cum să fiu de acord cu asta. Un alt lucru care s-a spus: Totdeauna s-a afirmat, în legătură cu problemele educaționale, culturale sîntem de acord, dar nu sîntem de acord cu cele care privesc posibilitatea de a munci și drepturile sociale și economice. Și acum, dați-mi voie, într-adevăr, să vă citez din ceea ce spune Raportul Comsiei de la Veneția. În privința permiselor de muncă, la legea slovacă este clar: aceasta este mult mai puternică, pentru că, cei care doresc un loc de muncă și au cardul acela de slovac expatriat, nu mai sînt nevoiți să abdice pentru obținerea unui loc de muncă, totul merge de la sine. Iar acea carte de identitate a slovacilor e greșit spus: carte de identitate. Ea nu este pe o durată de timp. În ceea ce privește Legea statutului, se spune: aceste permise de muncă pot fi date în mod excepțional străinilor înrudiți pentru o durată de cel mult 3 luni, fără a fi nevoie de a se vedea care sînt nevoile pieții. Haideți să vedem un pic, pentru că, într-adevăr, s-a spus (primul lucru pe care mi-l aduc aminte) că o să plece ungurii din România și nu o să mai lucreze în România, o să lucreze în Ungaria. Și aș vrea să ne îndepărtăm puțin de limbajul acesta, ușor isterizat. Știți, eu, cînd mă gîndesc la legea asta, tot timpul văd așa: guvernul de la Budapesta, în loc să facă ce trebuie, a făcut gălăgie cît a putut și este clar că aici este o dorință de gălăgie, și chiar văd o aroganță în această dorință de gălăgie, iar guvernul de la București a răspuns cu campanii care au isterizat pe toată lumea, sau au vrut să isterizeze pe toată lumea.

Și haideți să ne gîndim în termeni concreți. Ce înseamnă să lucrezi 3 luni pe an într-o altă țară? Vă aduceți aminte că, prin anii '80, toți ne uitam la iugoslavi așa, cu ochii în soare, și ziceam: cum lucrează ei în Germania toți și cîștigă și se întorc la ei acasă și cum își construiesc ei și case și cum prosperă comunitățile și cum investesc!, și ei lucrau cu anii, nu lucrau 3 luni! Haideți să ne gîndim acum la exodul de unguri care se duc în Ungaria să lucreze. Nu știu cum e în alte țări, dar cu siguranță în România, îmi pare rău s-o spun, comunitatea maghiară nu cred că, din punct de vedere profesional, este cu mult mai pregătită, mă refer la muncile astea mai deosebite, care necesită și abilități fizice, nu cred că este mai pregătită decît comunitatea română. Și știți de ce? Pentru că tehnologia este aceeași și ea este slabă. Ungaria a făcut progrese foarte mari și, ca să te duci și să lucrezi calificat acolo într-un anumit domeniu, ar trebui să și investească cineva în tine. Vreau să văd și eu investitorul ăla care funcționează în economia de piață, care investește într-o muncă de 3 luni pe an. Mi-e teamă că n-o să-l văd.

Pe de altă parte, autoritățile de la Budapesta au spus că vor în felul acesta să aducă ceea ce există în realitate azi, în zona gri, s-o aducă la suprafață. Și noi, haideți, să ne supărăm acum că acestor oameni le vor fi recunoscute niște drepturi

economice și sociale, de care și așa abuzează oricine. Că dacă lucrezi la negru, știm bine, n-ai nimic. Deci, haideți, să ne supărăm, în spiritul drepturilor omului, că unor oameni, care oricum sînt într-o anumită realitate, le vor fi recunoscute niște drepturi și se vor bucura de ele! Eu, personal, nu pot să fac treaba asta! Pentru că, iarăși, e foarte interesant că din cuprinsul ei poți să faci diferența între cele două categorii de oameni cărora legea li se aplică. Există un grup care ar fi intelectualii și există masa de oameni care se duce să muncească. Căci se spune: „păi, au gratuități la transport, au atîtea călătorii!” Se poate, dar ei au patru călătorii și trebuie să stea 3 luni. Deci, haideți, să fim raționali. Au gratuități în muzee, gratuități în biblioteci. Da, pentru intelectuali, dar știe toată lumea că le bate vîntul prin buzunare, de fapt nu au de nici unele. Deci sînt cîteva aspecte care trebuie privite exclusiv prin prisma lucrurilor care, practic, se pot aplica. Gratuitate în transport pentru persoane de peste 60 de ani și sub 6 ani. Da, într-adevăr, chiar trebuie să ne supărăm pe chestia asta. Din cîte știu eu, în foarte multe orașe din România se practică astfel de lucruri, cu astfel de gratuități pentru pensionari, pentru că se știe că nu au suficienți bani, sau pentru copii pînă la o anumită vîrstă.

Cîteva lucruri, din nou, despre Raportul Comisiei de la Veneția. Comisia spune că, deși această tendință a statelor înrudite de a avea legislație internă și regulamente interne care să confere anumite drepturi minorităților înrudite pînă acum nu a atras nici un fel de atenție în mod deosebit și nici nu s-a discutat prea mult pe tema asta, totuși, campania — vă rog să rețineți cuvîntul: campania — cu privire la adoptarea Legii statutului maghiarilor necesită să luăm în discuție (să ia în discuție Comisia!), anumite aspecte. Și e vorba de o anumită campanie. Primul ministru al României e cel care a sesizat Comisia de la Veneția. Pentru că s-a tot spus, s-a tot invocat faptul că această Comisie de la Veneția a afirmat că trebuie să fie respectat principiul suveranității statelor, dacă îl pui după această prezentare, e ca și cum această lege nu l-ar respecta. Ori, firesc este să ne uităm la ce spune Comisia de la Veneția în legătură cu acest principiu. Și iată ce spune ea. Întrebarea este dacă simpla adoptare a unei legislații cu efecte extrateritoriale înseamnă prin ea însăși, și poate fi văzută prin ea însăși ca, un amestec în treburile interne ale unui stat, și Comisia analizează, pe de o parte, efectele unei legislații asupra cetățenilor străini și, pe de altă parte, ea analizează posibilitatea exercitării acelor drepturi pe teritoriul unui stat. Comisia apreciază foarte clar că este foarte important aici nu asupra cui se extind efectele ei, ci unde anume se produc ele, iar din punctul de vedere al produsului este clar că, în această lege, nu se spune nimic la Comisie; nu înțelegeți greșit: Comisia nu și-a permis să ia și să analizeze Legea statutului, dar noi, văzînd legea, avînd legea alături, vedem foarte clar că efectele ei se produc în Ungaria. Și știți că fac această afirmație cu foarte mare tărie, pentru că există un capitol în lege care se referă la susținerea unor organizații care s-ar găsi în celelalte state. De exemplu, organizațiile sau chiar societățile comerciale de pe teritoriul românesc.

Vă pot da citire articolului. Nicăieri nu se precizează originea etnică a acestora. Acolo se precizează strict scopul pe care îl au. Deci, o organizație, care poate foarte bine să fie compusă din români și din maghiari și din oricine altcineva vrea să facă parte din ea, dacă își propune, de exemplu, să promoveze cultura maghiară, limba, să organizeze tot felul de lucruri care să țină de această identitate culturală, poate fi foarte bine beneficiara ajutoarelor. Deci, criteriul etnic nu există aici. La fel, în ceea ce privește societățile comerciale. Că se vorbește, la un moment dat în sens general, de comunitățile dezavantajate, de turismul rural. Din nou, nu există criteriul etnic. Și îmi pare rău că politicienii noștri din opoziție — ei au vocea mai ridicată, chiar — au susținut în permanență asta, în vreme ce acest cuvânt nu există în cuprinsul legii. De aceea, din acest punct de vedere, într-adevăr, efectele se produc acolo, pe teritoriul maghiar. Ce spune, însă, Comisia de la Veneția? — și aici sînt întru totul de acord, am spus-o de la început. Că este firesc, în momentul în care te gîndești și la alte categorii de efecte care se pot produce pe teritoriul statului gazdă, este firesc să ai consultări cu acel stat. Trăiești într-o lume a interdependențelor. Dincolo de principiul suveranității, apare într-adevăr un principiu de maximă importanță în relațiile internaționale de astăzi, cel al prezervării relațiilor prietenești dintre state. Ori, *pacta sunt servanda* înseamnă că tratatele trebuie respectate. Avem un tratat bilateral cu Ungaria, un tratat care obligă la consultări, obligă, dacă nu sînt în litera lui, în spiritul internațional; și era firesc ca aceste consultări să existe, pentru că, altfel, riști să te alegi cu o reacție de genul acesta.

Și, în fine, un alt lucru asupra căruia Comisia de la Veneția insistă și pe care nu l-am auzit nici măcar o singură dată invocat de nimeni în România, de la guvern la opoziție. Este chestiunea respectării drepturilor fundamentale. De exemplu: se spune că s-ar părea că se intră într-un conflict — pentru că Comisia nu este expertă în domeniul ăsta — cu standardele europene cu privire la protecția minorităților. Nu știu cum au ajuns la această concluzie, pentru că eu nu am găsit standardele alea cu care să se intre în conflict.

Un ultim cuvînt, nu pot să-l las încă pe domnul Înalt Comisar pentru Minoritățile Naționale și o să mă explic de ce. Pentru că pînă acum totul mi s-a părut foarte rațional. Înaltul Comisar pentru minorități își motivează necesitatea de a interveni cu o declarație, spunînd că faptul că statele înrudite de-a lungul timpului au avut niște dorințe, și chiar au transpus aceste dorințe în practică, de a-și proteja minoritățile înrudite, și ele au dus de-a lungul timpului la conflicte, ceea ce iarăși știm că este adevărat. Și pentru că acum, iată, au apărut discuții pe marginea acestei legi, simte nevoia de a lua o poziție. Iar dincolo de faptul că subliniază că tratatele bilaterale care se încheie între state nu trebuie să fie sub ceea ce instrumentele internaționale prevăd, și e firesc, pentru că instrumentele internaționale prevăd standarde minime, face mențiunea că statele ar trebui să fie

atente să nu creeze astfel de privilegii relative la grupuri particulare, care ar putea avea efecte dezintegratoare în statele în care trăiesc. În principiu, o astfel de declarație este corectă. Mi-e cam teamă însă că, în contextul actual, fără nici un fel de precizare sau de explicație, poată să aibă chiar efecte perverse și să se inducă chiar o altă idee. Eu mă mir cum de la poziția aceasta a Înalțului Comisar, s-a putut face o astfel de precizare foarte vagă. Mai mult, Înalțul Comisar se întreabă pînă unde mergem cu protecția minorităților și spune: pentru prevenirea conflictelor, protecția minorităților, integritatea diversității etnice și pentru întărirea relațiilor prietenești între state, nu trebuie să rodăm și principiile, standardele și mecanismele pe care le-am dezvoltat cu atîta grijă în ultima jumătate de veac. Și mai departe spune că statele nu ar trebui doar să asigure și să garanteze practicarea, exercitarea minimului în ceea ce privește respectarea drepturilor minorităților, dar ele ar trebui să promoveze egalitatea deplină și efectivă între persoanele aparținînd minorităților și cele aparținînd majorităților. Cu mîna pe inimă vă spun: așteptam altceva de la o astfel de poziție. De la poziția Înalțului Comisar OSCE. Acesta este un limbaj care fusese depășit acum vreo 20 de ani. Din punctul meu de vedere, este vorba despre o coborîre a nivelului de înțelegere, și este păcat, pentru că domnul Rolf Ekeus îl urmează pe Max van der Stoep, cel care a avut o cu totul altă înțelegere a problemei. Aveam documentele elaborate sub egida Înalțului Comisar pentru Minorități, mai ales că pe formula aceasta seacă, vagă, poți să brodezi ce vrei și fiecare are tot dreptul să spună că i-a dat acest drept Comisarul. Fiecare poată să spună ce vrea. Ori, așa ceva nu se face de pe o astfel de poziție a unui comisar a cărui sarcină principală este tocmai prevenirea conflictelor. De aceea spuneam că nimic nu trebuie bătut în cuie, că avem dreptul să fim critici față de astfel de luări de poziție, repet, fiecare cu argumentele pe care le consideră.

Szokoly Elek: Tonul critic ar putea să pară cam strident, mai ales pentru urechile celor care vin din afara hotarelor României, a celor care reprezintă minorități românești de dincolo de frontiere, minorități românești care acolo, în țările respective, suferă. Și suferă — dacă există termene de comparație, dacă există grade de comparație, nu știu, probabil că nu este corect să faci astfel de comparații — suferă mai mult decît minoritățile din România. Totuși, în această sală, cred că majoritatea dintre noi sîntem minoritari, într-un fel sau altul: fie minoritar român de peste frontiere, fie minoritar în România. S-ar putea ca modul de abordare a chestiunilor pe care le discutăm să difere în nuanțe, după cum s-ar putea să ne dăm seama că problemele se aseamănă uneori atît de mult încît există, pînă la urmă, o singură chestiune: problema supraviețuirii identitare a comunităților minoritare de oriunde din Europa. Problemele lor, problemele noastre, sînt în esență identice, cu diferențele de nuanțe nicidecum lipsite de importanță. Am considerat necesar să subliniez această idee pentru că îmi dau seama că pentru comunitățile

minoritare — și sîntem la un forum unde pentru prima oară se întîlnesc comunitățile minoritare românești de peste frontiere cu minorități din România —, dialogul pe problemele lor specifice, dar puternic asemănătoare, va fi benefic și util atît comunităților respective cît și statelor în care trăiesc.

Îl invit pe domnul senator Markó Béla care, pentru cei care nu știu, este și unul dintre poeții importanți ai literaturii maghiare, să exprime gîndurile unui politician activ, implicat existențial în chestiunile în dezbatere, legate și de analiza deosebit de obiectivă a doamnei Renate Weber.

Markó Béla: Permiteți-mi să adresez mulțumiri, în primul rînd Ligii Pro Europa, pentru invitație și pentru posibilitatea de a-mi exprima părerea în legătură cu o problemă care, după părerea mea, depășește în importanță cadrul unei legi adoptate într-o țară vecină, respectiv în Ungaria, fiindcă sîntem într-un moment cînd a trecut mai mult de un deceniu de la '89, an decisiv pentru țările din această zonă, perioadă care ne-a permis să avem preocupări aprofundate privind rezolvarea problemei minorităților, preocupări care, după un deceniu, ar trebui să ducă deja la unele concluzii clare și obiective. Îi mulțumesc doamnei Weber pentru expunerea domniei sale, cu care sînt de acord, atît în ceea ce privește abordarea cît și analiza unor detalii. Există preocupări legate nu numai de protecția minorităților ci și, în general, de încadrarea acestor țări în anumite structuri comune. Aș vrea să subliniez o idee, care a devenit un loc comun pentru noi toți, și anume că trăim într-o zonă a Europei unde fiecare țară se confruntă cu problemele minorităților și unde, în cazul niciunei țări, frontierele statale nu coincid cu frontierele națiunii respective. Nimeni n-ar putea să evoce o țară din această zonă care are putea fi o excepție față de acest loc comun. Mai departe, într-adevăr, aceste țări se confruntă cu problema minorităților și cu problema națională în general, prin două abordări, și anume: pe de-o parte, fiecare țară are, într-un procentaj diferit, dar are comunități minoritare în sînul ei, în cadrul frontierelor sale și are minorități în afara frontierelor, minorități care vorbesc aceeași limbă și sînt de aceeași identitate națională ca și națiunea din statul respectiv. Am putea deci în mod logic să ajungem la situația fericită, plecînd de la această realitate, ca aceste țări, aceste state să conlucreze în scopul găsirii unor soluții viabile privind rezolvarea acestei duble probleme. Și anume: pe de o parte, abordarea situației comunităților minoritare care trăiesc în țara respectivă și, pe de altă parte, abordarea situației comunităților minoritare care trăiesc în statele vecine. Și dacă ne uităm mai bine, atunci putem vedea că, practic, această colaborare are bazele asigurate, ea este posibilă în acest moment. Decît că, din păcate trebuie să afirm că nu există o astfel de colaborare. Dimpotrivă, așa cum s-a spus deja, așa cum știm cu toții, are loc mai de grabă o confruntare. De exemplu, în cazul României și Ungariei, are loc o confruntare extrem de dură de idei pe marginea Legii statutului maghiarilor, cu toate că aceste țări au probleme

asemănătoare privind abordarea ideii de națiune, privind abordarea ideii minoritare și, de fapt, în acest deceniu, s-au și găsit și s-au aplicat o serie de soluții, identice sau asemănătoare. Iarăși ajung la o idee devenită un loc comun, și anume că toate țările din această lume au luat o serie de măsuri de sprijinire de ordin financiar sau de ordin cultural sau de altă natură, privind minoritățile care trăiesc în alte țări. România, în cazul nostru, a luat o serie de măsuri — probabil nu satisfăcătoare, știm cu toții — pentru a-i sprijini pe românii care trăiesc în alte țări: Republica Moldova, Ucraina, Ungaria, Iugoslavia ș.a.m.d., o serie de măsuri, unele prin ordonanțe sau hotărâri de guvern, altele incluse în legi, de exemplu, în legea bugetului privind sprijinirea unor instituții de cultură, dar oricum, un pachet serios de măsuri în această privință. Măsuri nesatisfăcătoare poate, după părerea mea, subliniez încă o dată acest lucru, dar totuși ele există deja, încă din anul '89-'90 (burse oferite tinerilor români veniți din alte țări, un sprijin oferit revistelor, instituțiilor culturale care activează în limba română în alte țări etc.) Tot așa aș putea să invoc astfel de măsuri și în cazul Slovaciei și în cazul Ucrainei ș.a.m.d. Dar în cazul Ungariei? Ce s-a făcut din acest punct de vedere în Ungaria? De fapt, tot așa, începînd cu anul '89-'90, s-au creat anumite fonduri pentru a sprijini maghiarii care trăiesc în alte țări, fundații care sînt menite să acorde un sprijin financiar instituțiilor de cultură, editare de cărți în limba maghiară, publicații, școli, educație în anumite cazuri etc.

În ceea ce privește mărimea acestui sprijin, aș putea să demonstrez anumite deosebiri între preocupările acestor țări. Dar în ceea ce privește natura sprijinului sau ideea pe care se bazează acest sprijin nu pot să văd nici un fel de diferențe. Și de asta am spus că această situație, această preocupare provenită din faptul că în cazul niciunei țări, frontierele nu coincid cu frontierele națiunii, ar putea să fie un motiv sau un temei de conlucrare, un motiv de colaborare. Or, nu este așa. Ar putea să fie un motiv de colaborare formulată și subliniată în concluziile Comisiei de la Veneția, care nu este acum descoperită, dar e deosebit de importantă din acest punct de vedere. Fiindcă ce spun aceste concluzii? Responsabilitatea protecției minorităților aparține în primul rînd statelor de cetățenie. Comisia ia notă de faptul că statele înrudite joacă și ele un rol în apărarea și păstrarea identității minorităților înrudite, în dorința de a asigura ca legăturile lingvistice și culturale dintre ele să rămîină solide. Se enunță o idee extrem de importantă. O idee pentru care uniunea al cărei președinte, actualmente, sînt eu, UDMR, a activat, a militat în tot cursul deceniului care a trecut; idee conform căreia am fost prezenți atît în viața politică românească cît și în viața politică europeană. Ideea că nu sîntem dispuși să acceptăm acea contradicție care, din păcate, se conturează, și anume, între preocupările statului român și ale instituțiilor românești de a rezolva problema minorităților și preocupările în același sens ale altor țări, în cazul nostru Ungaria, cu care avem o identitate națională similară, aceeași limbă, aceeași cultură, aceleași

tradiții. Din acest punct de vedere, fiecare dintre noi, fiecare stat, fiecare guvern, fiecare formațiune politică, fiecare instituție trebuie să ia o decizie: acceptă sau nu acceptă această situație, și anume ideea că, în mod natural, comunitățile minoritare sînt legate prin cetățenie, printr-o loialitate reciprocă — deci prin loialitatea cetățeanului față de stat, dar și prin loialitatea statului respectiv față de minoritatea respectivă — de statul în care trăiesc și, în același timp, sînt legate de statul, națiunea cu care au aceeași limbă, au aceeași tradiție, au aceeași cultură. Ori acceptăm această evidență, și nu presupunem că este vorba de o situație duplicitară ci, dimpotrivă, este o situație creată de istoria acestei zone, de istoria, în general, a Europei — și atunci acceptăm că, pentru a rezolva această problemă, avem nevoie de preocupări concertate, solidare, între țări și între instituțiile existente în această zonă —, ori presupunem că această situație este duplicitară și că, de fapt, există o contradicție între preocupările celor două state, în cazul nostru România și Ungaria, față de problema națională. Fiindcă ce a făcut Ungaria, practic? După părerea mea, Ungaria a făcut un pas deosebit de important într-o direcție spre care se îndreaptă toate țările din această zonă. Și dacă recunosc, și dacă nu recunosc acest lucru. Și anume, Ungaria a încercat să cuprindă într-o singură lege, într-un singur cadru juridic, măsurile, preocupările deja existente pînă în momentul respectiv. Deci, noutatea acestei legi, din punctul meu de vedere, ar fi intenția de a însuma, de a cuprinde într-un singur cadru juridic măsurile, preocupările deja existente, elaborate, găsite în acest deceniu. Acest lucru nu s-a întîmplat nici în acest deceniu, și nu se întîmplă, după părerea mea, nici după adoptarea legii, în contradicție cu obligația statului român, în cazul nostru, de a căuta și de a găsi soluții privind minoritățile în general și minoritatea maghiară, în special. Fiindcă așa cum stipulează și Raportul Comisiei de la Veneția, responsabilitatea de fond față de protecția minorităților revine statului respectiv, și statul respectiv nu poate și n-are cum să se eschiveze față de această responsabilitate. Dar, după părerea mea, el nu are dreptul să conteste încercarea celui alt stat de a-și sprijini minoritățile care trăiesc în România. Am putea să fim într-o situație fericită, cînd statul român, guvernul român salută aceste încercări și salută acest sprijin care, între altele, ar putea însemna și un sprijin financiar, deci, practic, ar putea fi concepută această intenție ca o facilitare a preocupărilor statului român de a menține identitatea națională și culturală a minorităților. Din păcate nu sîntem într-o astfel de situație.

Deocamdată, intenția este de a se contesta ideea sprijinului acordat de către Ungaria minorităților care trăiesc în alte țări. Ideea este, din păcate, de a crea o situație de confruntare, o situație conflictuală în jurul acestei legi, situație care, și din punct de vedere politic, devine încet-încet destul de periculoasă în ceea ce privește colaborarea în interiorul României între maghiarii minoritari și românii majoritari; iar la nivel politic, între UDMR și formațiunile politice românești. UDMR, care și-a oferit contribuția la rezolvarea unor probleme de interes gen-

eral, UDMR care este conștientă în a ajuta integrarea României și în a se folosi de șansele de integrare ale acesteia. Este nevoie de contribuția maghiarilor, este nevoie de o solidaritate a UDMR cu formațiunile politice românești, este nevoie de o colaborare, pe care au și creat-o printr-un protocol cu partidul de guvernământ, dar se pare că, prin situația artificial creată în jurul Legii statutului, se torpilează, încet-încet, dar într-un ritm din ce în ce mai accentuat, această colaborare, se torpilează intenția UDMR-ului de a contribui la o astfel de solidaritate. Și din acest punct de vedere îmi pare bine că are loc această conferință, fiindcă sîntem într-un moment cheie. Protocolul de colaborare încheiat între UDMR și partidul de guvernământ se va consuma pe la sfîrșitul anului, deci, în mod firesc, vom fi nevoiți să facem analiza noastră și să decidem dacă să continuăm sau să nu continuăm această colaborare, să încheiem sau să nu încheiem un nou protocol. Din toate punctele de vedere sîntem într-un moment cheie și, din păcate, trebuie să constat că, în ceea ce privește situația legată de Legea statutului, se urmează o pistă absolut greșită și periculoasă; o pistă de confruntare între ideea statului național (de fapt, ideea statului ultracentralizat) și ideea colaborării între diferitele state în vederea soluționării diferitelor probleme care, la urma urmei, ar trebui să fie comune pentru această zonă, mai ales într-o perioadă cînd într-o Europă Unită problema minorităților va avea o altă abordare, fiindcă și națiunile care trăiesc în state bine protejate din punct de vedere cultural și lingvistic se vor trezi fără această protecție. Faptul că în această zonă nu numai minoritățile ci și statele și națiunile majoritare au preocupări privind protecția limbilor și culturilor, nu este întîmplător. Și, din acest punct de vedere, Legea statutului, cu toate defecțiunile eventuale, ar trebui să fie exemplară, ca o intenție extrem de serioasă de a găsi soluții, dincolo de cadrul statal de pînă acum, care va rămîne, pe de o parte, și în UE, dar care, pe de altă parte, nu va mai oferi o protecție nici minorităților, dar nu va mai oferi o protecție nici națiunilor existente. Dar pentru a ajunge la o astfel de situație, trebuie să depășim o situație periculoasă, în care, din punct de vedere politic, în acest moment, noi, maghiarii din România, trebuie să observăm că sînt atacate frontal toate valorile create pînă acum. Sînt atacate frontal aspirații absolut legitime ale maghiarilor din România de către responsabilii principali ai vieții politice românești. Mă refer la declarațiile Ministerului de Interne privind un pericol maghiar și de enclavizare, existent în Transilvania. Mă refer la raportul și la constatările de o gravitate extraordinară ale Comisiei de supraveghere a SRI, care abordează aspirațiile de a avea educație în limba maghiară, de retrocedare a bunurilor naționale, de sprijinire a cultelor maghiare etc., ca pe un pericol la siguranța națională a României. Deci sîntem confrunțați cu niște extreme: pe de o parte, o încercare de a depăși cadrul închis al fiecărui stat și de a crea o colaborare și o conlucrare comună privind rezolvarea problemei minorităților și, pe de altă parte, o reaparitie a unor idei demodate și extrem de periculoase legate de statul național și ultracentralizat.

Szokoly Elek: Mă bucur că, în cele din urmă, v-ați referit și la reacțiile firești față de disputa în jurul acestei legi, pentru că mulți dintre noi am avut impresia că UDMR-ul stă într-o oarecare expectativă și că, de fapt, ar fi trebuit să ia atitudine de mult față de interpretările distorsionate ale documentelor pe care am avut prilejul să le discutăm aici și care, iată, spun cu totul altceva decât ne este dat să aflăm din declarațiile oficiale ale guvernanților noștri, într-un fel partenerii dvs., și, din păcate, adesea și din modul în care sînt ele reflectate în presă. Aș mai aminti aici un aspect. Și anume că este cît se poate de surprinzătoare, din punctul meu de vedere, referirea permanentă la caracterul „etnicist” al legii, critica înversunată a caracterului „etnicist” al acesteia, etnicismul fiind folosit desigur într-un sens peiorativ, cu toată încărcătura politică internațională negativă pe care l-a acumulat în ultimii ani. Știm și noi, după cum știu bine și domniile lor, că nu de etnicitate este vorba aici ci de dimensiunea culturală a unei comunități, prin urmare nu identitatea etnică este cea care definește aceste comunități ci cea culturală. Și ne e dat să auzim aceste epiteze din partea unei Românie care excelează în tratarea etnicistă a problemei minorităților, în general, și a relațiilor externe legate și de statutul comunităților românești de peste hotare, în special. De asemenea, putem constata că, din cele nouă legi analizate de către Comisia de la Veneția, opt sînt mai tari decât legea ungară, deși guvernanții noștri, atît de critici față de aceasta, nu le-au găsit niciun cusur. Cu toate acestea, m-aș fi așteptat, și poate vă veți exprima în cadrul discuțiilor, domnule Markó, și asupra aspectelor vulnerabile din Legea statutului, a părților slabe sau a defectelor acestei legi.

Trebuie să vă mai amintesc că în cadrul discuțiilor noastre, ulterioare apariției Legii statutului, cu diferiți reprezentanți ai comunităților românești de peste hotare, nu puțini dintre dînșii și-au exprimat părerea despre Legea statutului și trebuie să vă spun că au avut o poziție cît se poate de favorabilă, spunînd că ei s-ar bucura să existe și pentru românii de peste hotare o astfel de lege. Cred că, în acest sens, am putea să-l întrebăm și pe domnul Ion Crețu, care este părerea comunității române din Bucovina de Nord, Ucraina, despre această Lege, eventual raportată și la disputa din România în jurul acesteia, cu atît mai mult cu cît ieri ați afirmat că ați prefera să vă știți minoritar în România. Este firește dreptul dvs. legitim să doriți acest lucru. Nu pot decât să vă doresc să nu treceți prin experiențele lui Ion Slavici cînd acesta devenise din minoritar în Ungaria, majoritar în România.

Eu, personal, aș prefera să fiu minoritar în Finlanda, dar noi ne-am născut aici și aici trebuie să ne asumăm statutul, firește, îmbunătățindu-l pe cît se poate.

Ion Crețu: Ce se discută astăzi aici pentru mine e ceva fantastic. Noi, la Cernăuți, privim atent la ce se întîmplă în România și la nivelul diferitelor țări din Europa. Referitor la România, chiar se petrece ceva straniu, punîndu-i-se atîtea condiții pentru intrarea în Europa: recunoașterea minorităților sexuale, retrocedarea

imobilelor, retrocedări enorme a ceva ce a aparținut cuiva, cîndva. Anul acesta au început la Cernăuți niște procese penale prin care unii locuitori din Cernăuți cer niște imobile în România. A apărut și ideea din articolul referitor la fundația Gojdu. România doar a furat cîte ceva de la vecini și trebuie să cedeze aproape totul, fără ca ei să i se retrocedeze nimic din ce i s-a furat? Deci, aflînd de aceste procese penale, mi-am format și eu o opinie.

N-aș fi vrut prin articolul acesta să supăr pe cineva. Mie mi s-a format o impresie, că mai mult se critică autoritățile românești, se critică guvernul, se critică președintele, decît se analizează proiectul Legii statutului! La Cernăuți nu putem să criticăm un guvern al României, fiindcă se creează o anumită opinie publică. Cu cît critici un guvern al țării-mamă, apare dezgustul, dispare dragostea de țara-mamă. În afară de faptul că noi am criticat un regim, se formează opinia publică care este îndreptată împotriva țării, așa că nu prea îndrăznim să criticăm guvernul României, de orice culoare politică ar fi acesta. Da, am criticat din '90 încoace fostul regim comunist și merita să fie criticat, dar după '90 au fost niște guverne mai democratice, după părerea noastră. Noi nu criticăm guvernul Ucrainei, noi criticăm oamenii aceia care ne fac probleme. Nu putem spune că în Ucraina sînt legile proaste, ele sînt așa cum sînt. Ne-ar conveni, în momentul de față, legi pentru protejarea minorității noastre. Însă acolo e altceva. Acolo încă există legea telefonului. Acolo se hotărăște situația minorităților prin telefon. Da, îl protejez sau nu! Mă refer la copiii care umblă fără pașapoarte pe drumuri. La copiii care au fost admiși la studii în România, dar nu li se eliberează pașapoarte. Deci hotărăște o persoană la Cernăuți cine să primească pașaportul: la ăsta-i eliberăm, la ăsta nu-i eliberăm, măcar că, în conformitate cu toate legile țării, li s-ar permite. Ar trebui să li se elibereze tuturor pașapoarte.

Am primit despre fundația Gojdu un statut al fundației și toată istoria acesteia. Nu cred că poate să mă contrazică cineva, să mă acuze că vorbesc aiurea. Dacă tot vorbim despre drepturile minorităților, tot vorbim despre retrocedări, ar trebui să se ia în considerație și niște retrocedări, către România, de valori pe care aceasta le-a pierdut pe parcursul istoriei. Statul român îi ajută direct pe românii din Bucovina, prin tratatul semnat în 1997, prin apărarea drepturilor omului la Consiliul Europei și ONU, prin primirea tinerilor la studiu sau ajutîndu-i să se ajute ei înșiși. Adică numai pentru că au făcut parte din Austro-Ungaria, românii bucovineni să-și recapete drepturile asupra acelor bani, foarte mulți, aparținînd Fundației Emanuel Gojdu, care au rămas în băncile din Ungaria. Acest mecena român, Emanuel Gojdu, a lăsat prin testament importante imobile în centrul capitalei ungare, proprietăți imobiliare, precum și o sumă foarte mare de bani în beneficiul românilor ortodocși din Austro-Ungaria destrămată. Statul ungar, Ungaria de după 1918, le-a moștenit în locul beneficiarilor legitimi. Și astăzi curtea Godju este subiect de scandal. Dar nu despre clădiri am să vorbesc, căci, dacă am revendica imobile, atunci statul

ucrainean ar trebui să ne înapoieze nu numai clădirile societăților culturale, ci mai toate imobilele Cernăuților care au avut proprietari români, așa cum e scris și astăzi pe ele. În Cernăuți se mai păstrează inscripții românești pe clădiri. Noi vrem să știm cum ne poate ajuta România, cum ne poate ajuta Consiliul Europei, Uniunea Europeană, Curtea Drepturilor Omului de la Strasbourg sau Tribunalul Internațional pentru ca banii fundației Gojdu să poată fi restituiți către proprietarii legitimi. Este un principiu de drept, un principiu european care vine încă de la romani încoace, dar este și un principiu moral. E astăzi vremea când, la Budapesta, un guvern format din tineri energici — și îi salut pe această cale —, se implică major în ajutorarea conaționalilor de dincolo de granițele Ungariei și de noua „cortină”. În ce ne privește, noi îi felicităm că nu-și uită istoria și frații din tot locul, din lumea largă. Credem că și statul român poate să facă la fel. Chiar dacă în cei 12 ani relațiile cu conaționalii săi s-au reluat, și s-au întărit în anii din urmă, România n-are o economie care să-i permită să cheltuiască din buget pentru românii înstrăinați, și nu este, deocamdată, nici în NATO. Dar România ne poate ajuta cum să ridicăm la nivel internațional problemele fondului bănesc Gojdu. Aceasta este nu numai o afacere de stat bilaterală ci și una de moștenire legitimă a drepturilor civice ale omului, iar drepturile omului sînt o problemă internațională. Dacă la Budapesta prinde contur ideea unor compensări istorice pentru maghiari, numaidecît ar trebui date compensări în fondurile Gojdu pentru proprietarii săi legitimi de care s-a abuzat pînă acum. E aceeași logică, sînt aceleași principii clare; altfel, dacă nu se rezolvă, toată lumea va spune că Ungaria dă facilități maghiarilor de peste hotare din fondul Gojdu. Adică vom spune noi, în Bucovina, și românii din Banatul iugoslav, cei din Voivodina și cei din Ardeal. Și nu vor tăcea la infinit nici frații noștri din Ungaria, care au suferit o altă formă de asimilare decît cea grotescă, bolșevică, a lagărelor din Siberia.

Referitor la Legea statutului maghiarilor, insist asupra faptului că este o prerogativă a guvernelor, deci acestea ar trebui să decidă. După părerea mea, cînd nu este înțelegere sus, suferă cei de jos și n-aș vrea ca, în urma răcirii relațiilor dintre guverne, care s-a constatat în ultima vreme din cauza Legii, să ajungă să sufere populația, și cea română și cea maghiară. Eu port o stimă mare față de unguri, am și prieteni unguri. Îi stimez foarte mult, sînt niște oameni corecți. Deci port o stimă deosebită față de unguri. De aceea îl rog și pe domnul senator Markó Béla, știu că este un om activ care face față la toate problemele, ca, totuși, să insiste să se poarte niște tratative și să se așeze la masa tratativelor guvernul, pentru a nu avea niște conflicte în masă. Și să se discute legea între guverne. Deci, aceasta este părere mea.

Avînd emoții, nu știu dacă am mulțumit organizatorilor pentru invitația ce mi-au făcut-o. Pentru mine, acest forum este în același timp o școală și aș invita organizatorii să facă așa un forum și la Cernăuți. Noi sîntem în stare să vă cazăm

pe la români, că românii sînt primitivi și așa că o să faceți mai puține cheltuieli ca la București. Vă mulțumesc.

Szokoly Elek: Mulțumim și noi domnului Crețu. Trebuie să vă mărturisesc că noi eram mai curioși, mai interesați să aflăm de la dumneavoastră detalii despre situația românilor din Ucraina, despre relațiile lor cu majoritarii de acolo, despre posibilitățile îmbunătățirii situației lor. Știm că suferă, că au foarte multe probleme legate de păstrarea identității lor culturale.

Nu-mi dau seama în ce măsură averea Gojdu, oricît de mare ar fi ea, ar putea salva situația comunității românilor din Bucovina și din celelalte țări care au făcut parte din Monarhia Austro-Ungară, dar cu siguranță nu ar scuti statul român de responsabilitățile sale, inclusiv financiare, pe care le are față de aceste comunități românești. Și ca să ieșim din sfera confuziilor, îmi pare rău, dar nu știu să existe vreun reprezentant al statului ungar aici care să vă dea răspunsul așteptat. Noi nu i-am invitat la acest forum.

Pe de altă parte să știți că, noi cel puțin, ne permitem să criticăm și guvernul Ungariei, ba chiar foarte mult, atunci cînd derapează, cînd ceea ce face nu prea corespunde așteptărilor unei societăți spre care ne îndreptăm. Dar guvernul nostru, pe care îl susținem cu taxele noastre, este guvernul României și nu cel al Ungariei. Pe măsură ce ne apropiem probabil de Occident, ne permitem din ce în ce mai mult să fim critici, pentru că e singura modalitate prin care se poate reforma o mentalitate și o politică. În altă ordine de idei, mă întreb dacă este doar o prerogativă a guvernelor să decidă asupra sorții comunităților minoritare, guvernele de multe ori avînd alte interese sau vederi mult mai înguste și egoiste asupra acestora. Cred că nu e cazul să confundăm patriotismul cu servilismul necritic față de „țara-mamă” sau față de statul pe care îl susținem din taxele noastre.

Molnár Gusztáv: Permiteți-mi o mică digresiune. A apărut nu demult o carte extraordinară pe piața de cărți din Ungaria. O carte de corespondență de amor între Emanuel Gojdu și Irma Weiss din Timișoara. Deci între un român (aromân de origine) și o evreică din Timișoara, corespondență de amor în limba maghiară, în cel mai pur stil *fin de siècle*, de o sensibilitate extraordinară. Monarhia austro-ungară a fost capabilă să producă și astfel de minunății. Cartea are aproape 1000 de pagini și este extraordinară. Și asta intră în categoria de lucruri care ar trebui să ne intereseze.

Acum, aș vrea să mă refer pe scurt la Legea statutului, pentru că s-a dezbătut îndelung acest subiect. Aici mă simt într-o situație destul de delicată. Îmi vine în minte o frază: „trăim în lumea statuiilor, a statuiilor în grabă ridicate și în și mai mare grabă demolate”. În această fervoare constructivă sau distructivă — *à propos* de statui, în Oradea se află o statuie foarte interesantă a lui Szócsvai László, o

figură interesantă a elitei maghiare din secolul al XVIII-lea care statuie se află lângă pasarela pentru pietoni „Gárosi híd” și are o inscripție: „numai o virgulă a fost vina sa, și vina a fost capitală pentru el!” Personajul a participat la o conspirație anti-habsburgică împotriva împărătesei Maria Tereza, și la un moment dat a trimis o misivă amicilor care participau la acea conspirație. Fraza respectivă suna în modul următor: „Nu sînt împotriva uciderii reginei.” Dacă punea virgula după „nu”, era clar împotriva uciderii, dar cum nu a pus virgula a rezultat că este pentru.

Ca să trec la subiectul nostru și să mă pronunț dacă sînt sau nu sînt împotriva Legii statutului, vă voi zice că nu sînt împotriva, dar nu sînt nici un susținător fervent al acesteia. În măsura în care are efecte benefice în ceea ce privește întărirea identității naționale a ungarilor din țările învecinate Ungariei, susțin legea. Poate va avea chiar și un efect dezasimilator. Pentru un maghiar, acest lucru nu poate fi rău. Este unul dintre motivele pentru care este foarte greu să ataci această lege din punctul de vedere al maghiarilor. Mai are și alte aspecte pe care nu vreau acum să le detaliez, dar esențialul acesta este: întărește identitatea națională. Acum, în ce măsură nu sînt un adept al legii și încep să am dubii? Mă întreb în ce strategie se încadrează această lege? O strategie a guvernului maghiar, pe care doresc să o critic. Știm care este termenul consacrat pentru a defini această strategie: strategia reîntregirii naționale, fără schimbarea frontierelor. Iar acesta nu este pus acolo numai de dragul lumii, chiar așa este gândit de cei care sînt adepții ideii. Nu mai vrea nimeni să schimbe frontierele, așa ceva este exclus. În cazul unui referendum, chiar populația Ungariei, într-o majoritate zdrobitoare, ar avea o poziție potrivnică. Dar ce înseamnă, mai exact, această strategie de reîntregire națională? Și aici intrăm într-un domeniu foarte interesant, din perspectivă regională și nu din perspectiva statelor naționale. Intrăm în domeniul unei competiții între state naționale, între concepții exclusive și exclusiviste despre națiune, o competiție, în cele din urmă, pentru sufletele oamenilor. Trebuie să vă spun, cu părere de rău, că, din punctul de vedere al unui ardelean, mi se pare jignitor și inadmisibil faptul că această competiție se duce peste capetele noastre și-l obligă și pe domnul președinte Markó să facă naveta încontinuu între București și Budapesta. Cu părere de rău spun acest lucru. Este inevitabil să se facă acest lucru, în loc să se concentreze asupra unui program regional pentru zona în care UDMR are baza sa socială și electorală? Desigur, această critică nu este una politică. Eu sînt conștient ce înseamnă să participi la jocul politic concret. Nu poți participa decît la jocul care există. Asta te obligă să faci anumiți pași, dar punctul meu de vedere de specialist independent îmi permite să am un alt tip de lectură asupra acestei probleme. Și aici ne apropiem de chestiunea europeană. Cum și în ce măsură ne apropiem noi de Europa și unde vrem noi să ne integrăm? Lacuna principală a acestei strategii de reîntregire națională, lansată și susținută de elita politică maghiară, în special de cea de la guvernare, dar și de o parte a opoziției, este următoarea: fără să spună

explicit, sugerează că dă și o soluție politică sau cvasipolitică problemei comunității maghiare din zonele învecinate Ungariei. Acest lucru, pot spune dintr-un anumit punct de vedere, este chiar inevitabil. În ce măsură este inevitabil? Este inevitabil pentru că statele respective, România, Slovacia, Serbia — eu nu mai vorbesc de Iugoslavia — sînt state cu probleme foarte serioase de integrare internă. Aceste state, inclusiv România, care este un stat cu tradiții, un stat unde majoritatea română este confortabilă, dacă privim lucrurile mai în adîncime, vedem că nu este un stat pe deplin integrat.

Doamna Smaranda Enache a avut un articol excelent în numărul din iunie-iulie al revistei *Provincia* despre regionalism și integrare și acolo spunea niște lucruri foarte interesante despre modul în care au fost omogenizate provinciile istorice ale României după Unire. Că această omogenizare s-a făcut, desigur, dar cu ce efect? Oare s-a ajuns la un moment funcțional sau nu? Știm foarte bine, din perioada interbelică, că n-a fost un model foarte funcțional. Întreaga elită politică și intelectuală din Ardeal știa acest lucru, și cei mai buni din București știau acest lucru. Este extrem de interesant faptul că, după 50 de ani de comunism, iarăși apar niște disfuncții la nivel de stat național și ar trebui să ne punem întrebarea: în ce măsură această omogenizare a diferitelor zone a dus la ceva bun?

Exact același lucru și cu dificultatea de a integra problema basarabeană în problematica general românească. Elita politică românească este pur și simplu incapabilă să rezolve, conceptual și politic, acest lucru. Pentru că ar trebui să ai o concepție mult mai descentralizată, și în sens politic, nu numai administrativ, asupra națiunii, a statului, ca să fii capabil să integrezi niște provincii atît de diferite, niște zone de civilizație atît de diferite. Dacă ne cantonăm în concepții rigide, iacobine, centralizatoare, ajungem la o situație imposibilă, cînd ne dăm seama că nu se mai poate, se pierde autoritatea asupra unor zone întregi sau asupra unor provincii istorice.

Guvernul maghiar iese în față chiar la nivel european și propune această soluție ca pe o soluție posibilă, o soluție la care este constrîns de incapacitatea țărilor respective de a rezolva niște probleme. Acest lucru duce la cheștiunea deloc ne semnificativă a statului național.

Să rămînem acuma la relațiile româno-maghiare, la ceea ce nu se poate face la nivel de stat național centralizat român și ceea ce statul maghiar oricum nu are cum să rezolve. Poate să dea ajutoare, poate să intervină oarecum și economic, și social, și cultural desigur, dar nu poate rezolva o cheștiune fundamentală: integrarea politică a acestor comunități în zona în care trăiesc. Se pare că nici statul român nu este capabil să facă aceasta, așa cum se prezintă lucrurile la ora actuală. Concluzia mea este că întregul sistem administrativ-teritorial al României este un sistem perimat și e timpul să ne gîndim chiar la o schimbare constituțională, la apariția unor regiuni politice. Sau, după termenul mai recent consacrat în Uniunea

Europeană: „regiuni constituționale”. Nu toată lumea, chiar și în Uniunea Europeană, este adeptă a acestei concepții. Sînt state unde se practică un alt tip de regionalism și regionalizare. Dar mă refer, de pildă, la Catalonia, care este o regiune constituțională. Am aici o declarație politică semnată de astfel de regiuni constituționale — ele sînt mult mai multe, dar iată cîteva care au semnat: Bavaria, Catalonia, alte landuri din Germania pe care nu le mai enumăr acum, Valonia, Scoția și Flandra. Deci, este vorba nu numai de țări cu vechi tradiții regionale venind din istorie. Cum definește regiunea Michelle Barnière, comisarul UE pentru regiuni? O regiune — spune domnia sa — are o identitate istorică și contemporană care se bazează pe o comunitate îndelungată de interese. Deci, este un spațiu economic, social, cultural și cu potențial politic. Asta depinde de condițiile specifice din diferite zone. Așa văd eu lucrurile, deocamdată din punct de vedere teoretic.

Călin Rus: Am să încep prin a spune că eu personal nu sînt un expert în științe juridice și nu mă pot pronunța în calitate de jurist la Legea statutului maghiarilor. Am să vorbesc însă ca sociolog, ca psiho-sociolog, care vine cu o altă abordare, încercînd să arăt că este poate la fel de importantă ca și discuția pe text, analiza contextului care se desfășoară în jurul acestei legi. Și am să încerc să utilizez, pentru a explica argumentele pe care le voi formula, o teorie psihologică care se numește „analiză tranzacțională” și care permite o abordare interesantă a interacțiunilor dintre persoane, a discursului pe care acestea îl formulează în jurul unor anumite problematici și în anumite situații. Nu am să intru în detalii, doar foarte pe scurt, am să precizez două dintre conceptele cu care se lucrează în cadrul acestei teorii. Este vorba de „joc psihologic” și de „tranzacții duble”. Fiecare dintre noi are o structură organizată pe trei nivele: „părinte”, „adult” și „copil”. La nivelul superior, părintele este clasificat în: grijuliu și autoritar. Bineînțeles că părintele are în vedere norme, valori și, așa cum e un părinte în viața de zi cu zi, el are o atitudine de superioritate față de ceilalți. Adultul este cel care înmagazinează aspectele raționale ale personalității noastre, formulează argumente, face analize și formulează evaluări, iar copilul este cel care exprimă sentimente, nevoi și anumite trăiri care se aseamănă cu comportamentul unui copil. Aceste trei elemente sînt specifice fiecărui individ adult. Un individ echilibrat trebuie să le aibă pe toate. Și trebuie, avînd în vedere situația în care este pus, să știe să realizeze echilibrul între acestea. Acum ce se întîmplă? Părintele, ca și copilul, poate să aibă stări negative și stări pozitive. Starea negativă a părintelui se poate concretiza fie într-o situație de persecutor, fie într-o situație de salvator. Iar starea negativă a copilului se concretizează într-o atitudine de tip victimă. Se creează un triunghi dramatic în care există o victimă care interacționează fie cu un persecutor, fie cu un salvator. Toate acestea, interacțiunile de acest tip, se numesc „jocuri psihologice”. Or, dacă se studiază interacțiunile care au avut loc între reprezentanții celor două guverne

în jurul Legii statutului, putem spune că este vorba despre o comunicare care implică jocuri psihologice. Din acest motiv, consider că este mult mai puțin important, fără a nega importanța juriștilor, dar este mult mai puțin important pentru mine să analizez conținutul discursurilor care s-au formulat cu privire la această lege, de o parte sau de alta, și este mai important să analizez contextul în care s-au realizat aceste discursuri, și ce anume s-a intenționat de fapt să se spună prin aceste discursuri.

Revin la a doua noțiune pe care am enunțat-o, noțiunea de „tranzacții duble”. Este vorba despre un mesaj care este un mesaj aparent și care, de cele mai multe ori, dorește să se situeze la nivelul interacțiunii de la adult la adult, dar care este dublat de un alt mesaj care, din păcate, este de cele mai multe ori un mesaj de tipul persecutor-victimă, salvator-victimă în cadrul unui joc psihologic. Or, din analiza mai multor interacțiuni legate de Legea statutului, aceasta este situația în momentul de față. Nu are sens, după părerea mea, să combatem cu argumente logice mulțimea de declarații sau, mai exact, acest lucru nu ne permite să înțelegem în totalitate fenomenul, dacă nu avem o abordare mai generală a contextului în care are loc comunicarea. Din acest punct de vedere, vreau să încerc să deconstruiesc câteva din mesajele reale care stau de fapt la baza interacțiunilor dintre cele două guverne, dintre reprezentanții guvernelor, pe această temă. Nu pot decât să dau câteva exemple. Dar cred că elementul cel mai important este legat de perspectiva, de ceea ce stă în spatele acestei legi din punctul de vedere al guvernului maghiar care, după părerea mea, este cel care a inițiat acest tip de comunicare, în care guvernul român a intrat fără să fie capabil să evite această capcană, și trebuie să vedem în ce măsură lucrurile pot să fie readuse într-o situație normală de comunicare rațională.

De ce spun că lucrurile au plecat de la modul în care a fost prezentată situația de către autoritățile maghiare? Pentru că eu consider că este la fel de important felul în care a fost prezentată această lege, ca și textul legii însuși. Dacă inițial autoritățile maghiare ar fi avut o altă atitudine de prezentare a legii — și pot să argumentez acest lucru —, s-ar fi ajuns la cu totul alte reacții din partea autorităților române. Asta ar fi însemnat, de altfel, ca autoritățile maghiare să țină cont de tipul de reacție la care s-ar fi putut aștepta din partea autorităților române, care, așa cum știu, așa cum s-a văzut din ultimele declarații ale unor parlamentari, ale unor membri ai guvernului, sînt încă foarte clar afectați de un discurs dublu, un discurs care, în anumite contexte, reproduce citate din texte internaționale și din limbajul de lemn european, iar în alte contexte revine la texte naționalist-centraliste și se contrazice de altfel cu formulările anterioare. Cred că principala problemă vine din atitudinea pe care a avut-o guvernul maghiar cu privire la integrarea României în UE. Dacă analizăm, de fapt, această lege din punctul de vedere al României și al Slovaciei, dacă acceptăm faptul că România și Slovacia sînt țări care peste

cîțiva ani vor fi țări ale UE, toată această problematică a raporturilor dintre cele două țări și dintre minoritățile din cele două-trei țări, se pune într-un mod complet diferit.

Principalul mesaj ascuns, care a generat o reacție negativă din partea autorităților române din cauza atitudinii maghiare, era că România nu se va integra în UE foarte curînd și din acest motiv trebuie să facem ceva de urgență pentru comunitatea maghiară care trăiește în România.

Este o lipsă de viziune a autorităților maghiare față de politica europeană actuală, dar în același timp denotă și o lipsă de înțelegere față de consecințele pe care o anumită atitudine le poate avea față de relațiile internaționale și față de situația minorității pe care dorește să o protejeze.

În același timp, evident, se poate constata o lipsă de viziune pe termen mediu și pe termen lung și din partea autorităților române. Și s-a putut constata o lipsă de reacție rațională în fața atitudinii iraționale a autorităților maghiare în această privință. Nu am să dezvolt foarte mult detaliile, aș fi dorit să mă refer și la cîteva idei din conținutul legii pentru a putea să ilustrez tipul de mesaje ascunse care nu sînt suficient explicitate. Aș vrea să spun că, din păcate, reacția pe care am constatat-o din partea analiștilor a fost aceea de a explica, de a detalia, de a analiza declarații pe care le-au perceput ca fiind declarații de la adult la adult, declarații raționale, ori ele nu au nici o importanță în conținutul lor, ci au importanță doar în ceea ce vor ele să spună și cred că acest lucru ar trebui să fie mai clar explicat opiniei publice, atît opiniei publice din România, cît și a opiniei publice din Ungaria. Cred că s-a criticat aici destul de mult guvernul României și pe bună dreptate.

Totuși vreau să vă spun că, de fapt, și documentul Consiliului Europei și Raportul Comisiei de la Veneția care, în opinia mea de altfel, dă mai mult solicitării maghiare de a face o analiză internațională decît solicitării române de a formula un verdict cu privire la Legea statutului, deci și aceste documente internaționale ca și acest tip de discurs, utilizează termenul acesta de soluție europeană. E un mesaj dublu, de asemenea, cu alt sens. Nu există standarde europene în acest domeniu, de altfel, nici nu cred că e bine să existe standarde europene, avînd în vedere diversitatea de situații și deci de soluții la nivel european, avînd în vedere faptul că sînt atîtea măsuri, unele dintre ele au fost prezentate aici și, cert, ceea ce reflectă flexibilitatea enormă a măsurilor care sînt luate la nivel european; dincolo de aparenta inflexibilitate a *acquis*-ului comunitar — care este poate mult vehiculată în mass-media —, există o serie întregă de excepții și de variante de soluții diferite adaptate la contexte diferite și cred că asta este singura soluție viabilă. Se folosește termenul acesta de *european*, de fapt, cu sensul de rațional, de rezonabil, de echilibrat, de discurs civilizată, de discurs care să aibă în vedere o relație de tipul adult-adult.

Asta ar fi foarte pe scurt ceea ce am vrut să spun cu privire la Legea statutului și repet: cred că societatea civilă și analiștii politici au mai mult de făcut în a

explica ceea ce este în spatele declarațiilor, decît de a încerca să explice fiecare cuvînt din declarațiile liderilor politici, și de a prezenta o viziune echilibrată și de o parte și de alta, punînd accentul pe problemele pe care le generează atitudinile fiecăruia dintre cele două guverne. Și cred că, de fapt, mesajul european este: „stați de vorbă în mod civilizat”.

Aș continua acum cu referire oarecum la primul punct din tematica propusă pentru discuția de astăzi și anume colaborarea între statele central- și est-europene pentru protecția minorităților naționale în context european și bilateral. Și o să mă refer aici la un punct de vedere din nou diferit. Și anume, la colaborarea pe care o poate promova societatea civilă în acest domeniu. Pentru că s-a vorbit aici de legislație, de măsuri pe care le pot lua autoritățile statului, dar cred că este extrem de important ca societatea civilă să aibă o prezență mult mai puternică în acest domeniu.

Eu am să vă dau foarte pe scurt un exemplu din activitatea Institutului Intercultural Timișoara și după aceea am să încerc să formulez niște idei de ordin mai general în această privință. Noi avem un proiect, care de altfel circumscrie o serie de acțiuni pe care le-am desfășurat începînd cu 1998, încă de pe vremea regimului Miloșevici cu parteneri din Iugoslavia și Ungaria, în zona Banatului, și s-a creat ceea ce se numește Banat NGO Network; o rețea de organizații neguvernamentale informală din Banat; Banatul conceput în sens transfrontalier și incluzînd o parte din Voivodina și sudul Ungariei. În cadrul acestei colaborări care a fost extrem de interesantă pentru noi, am încercat să aplicăm principiul interculturalității, principiile formulate de Consiliul Europei și pe care noi am avut ocazia să le testăm în contextul unor activități organizate în România, să testăm aceste principii în contextul colaborării transfrontaliere, la nivelul societății civile. Acum, în această fază, focalizarea noastră a fost pe promovarea colaborării între comunitățile etnice care trăiesc în zona Banatului, în domeniul educației — educație pentru o cetățenie democratică și educație interculturală — și, beneficiînd la ora actuală de sprijin din partea Pactului de Stabilitate pentru Europa de Sud-Est, pentru realizarea acestui proiect, noi vom continua activitățile și în perioada următoare. Am încercat să implicăm în activități comune atît cadre didactice și reprezentanți ai organizațiilor neguvernamentale cît și organizații ale minorităților, ale comunităților etnice din zona Banatului; fiecare, bineînțeles, după cum știți, este majoritate într-o țară și minoritate în celelalte două; sînt o serie de minorități comune și pe acestea am încercat să le implicăm în proiect și am încercat să implicăm tinerii. Au fost acțiuni, și sînt în continuare acțiuni, care se adresează tinerilor din toate aceste comunități, tineri de liceu și studenți, sînt implicate și organizații dar și persoane, se utilizează Internetul, există un site de Internet care prezintă situația actuală a derulării proiectului și care servește, de fapt, ca loc de întîlnire, un site în patru limbi, engleza pe lîngă cele trei limbi ale țărilor și aici au fost o serie întreagă de

rezultate extrem de interesante care s-au conturat. Și anume, poate pe primul loc, se situează importanța de a promova contactele între cetățeni, între oameni, dincolo de contactele între organizații, între structuri reprezentative, care sînt de asemenea importante dar care de multe ori riscă să se transforme în relații artificiale, în prezentarea unor poziții oarecum artificial construite și cu mult mai puțin impact real în comunitate. Am încercat, de asemenea, prin ceea ce am făcut, să evităm promovarea unei perspective folcloriste asupra minorităților și să deplasăm puțin accentul de pe ideea de protecție a minorităților, de pe ideea de izolare și de păstrare a lor la nivelul lor de curiozitate etnografică, spre ideea de dezvoltare a comunităților etnice și culturale din zonele respective, pe ideea de a încerca să le punem în legătură cu problematica actuală a societăților de origine, și nu numai cu tradițiile, și de asemenea de a încerca să le situăm într-o perspectivă general europeană. Cred că aceasta ar trebui să fie o soluție. Am să închei prezentarea mea cu cîteva referiri la ultimul punct, respectiv la perspectiva europeană și la modul în care ne situăm noi, ca Institut Intercultural, față de această problematică. Cred că aceasta ar trebui să fie, de altfel, și reacția pe care societatea civilă românească trebuie să o aibă față de alte zone. Cred că e foarte important să echilibrăm situația, așa cum a rezultat, de altfel, din prezentări. Din păcate, cine acționează în momentul de față pentru comunitățile românești din afară: guvernul României care este perceput cu o aură de perfecțiune și care, de altfel, nu este reală, și sînt anumite organizații cu tentă naționalistă care au tendința de a acapara acțiunea aceasta de ajutorare a comunităților românești minoritare. Și credem că această perspectivă trebuie să fie depășită, credem că organizațiile care promovează cu adevărat principiile interculturalității trebuie să fie mai active în această direcție, iar noi propunem parteneriat în această temă cu toți cei care doresc să intervină în acest sens.

De asemenea, pornim în această idee, în acest demers, de la o întrebare foarte importantă pentru noi care este întrebarea *de ce*? Încercăm să ne-o punem cît mai des. De ce încercăm să protejăm drepturile minorităților? Nu sînt jurist și nu utilizez un limbaj juridic. De altfel, consider că legile sînt făcute de oameni și trebuie schimbate de cîte ori e nevoie. Ceea ce este important este ceea ce a spus la un moment dat doamna Smaranda Enache: respectul pentru demnitatea umană. Drepturile omului înțelese într-un sens foarte larg, care au ca scop păstrarea și promovarea demnității umane. Asta înseamnă că trebuie să depășim situația actuală și să ajutorăm comunitățile minoritare nu pentru că avem un sentiment de vinovăție față de ele sau pentru că avem o îndatorire nobilă legată de apartenența la aceeași națiune ci pur și simplu pentru că avem datoria de a respecta niște principii fundamentale ale democrației, ale respectului pentru demnitatea umană și pentru persoana umană. Dacă acceptăm aceste principii, rezultă cu siguranță o altă logică de acțiune, rezultă că tot așa cum statul maghiar susține minoritatea maghiară din

România, și bine face, poate să susțină în general orice comunitate minoritară ale cărei drepturi sînt amenințate. Această perspectivă este în concordanță cu realitățile care arată că există o dinamică a identităților în zona noastră, care se manifestă în toată zona, începînd de la situația identității bosniace sau a identității albanezilor din Kosovo, dar și în zona noastră avem situația rutenilor sau a ceangăilor sau situația rudarilor, sau cea a vlahilor. Cred că o astfel de perspectivă, care pune în centru nu relația statelor cu anumite comunități față de care au anumite îndatoriri legate de istorie ci punerea pe prim plan a persoanei umane și a dreptului ei de a-și fi recunoscută apartenența la o comunitate și de a fi liberă și în calitate de membru al unei comunități; cred că aceasta schimbă puțin logica și poate să dezamorseze o serie întreagă de tensiuni care rezultă din această abordare actuală a situației. De altfel, unul dintre lucrurile care m-au surprins cînd am citit Raportul de la Veneția, a fost percepția importanței dimensiunii etnice în ansamblul legislațiilor care sînt trecute în revistă în acest document. Și cred că este un lucru de înțeles, normal, dar care urmează să fie depășit probabil. Aș merge mai departe decît a spus deja doamna Renate Weber care a criticat poziția Înaltului Comisar OSCE, aș putea să spun că este de datoria noastră, ca actori ai societății civile, să criticăm, atunci cînd este îndreptățită critica, atît poziția Uniunii Europene cît și a unor state din Uniunea Europeană, care au de învățat, cum s-a spus, realmente de la noi, de la zona noastră, și cred că are mai puțină importanță modalitatea care se va contura, o organizare a UE în viitor. Eu personal, nu susțin o idee a statelor-națiuni în care să se mențină aceeași logică. Mai degrabă o Europă federală, care include o Europă a regiunilor și care să fie bazată — mă interesează personal — pe respectarea acestor principii, pe respectarea acestor norme de viață normală, de bun simț, legate de respectarea demnității umane, care ulterior să fie transpuse în norme legislative, care, așa cum sînt toate lucrurile umane, să trebuiască să fie în permanență rediscutate.

Markó Béla: Din partea celor de la masă, nu s-au formulat prea multe întrebări exprese, totuși se conturează o diferență de opinii care pentru mine reprezintă de fapt opinii complementare. De exemplu, în ceea ce privește ideea regionalismului, eu nu o pun în contradicție cu ideea altor abordări. În ce privește Legea statutului: pe de o parte, un anumit sprijin din partea Ungariei nu este de refuzat, pe de altă parte, guvernul României e obligat să reglementeze problema minorităților. Deci, aceste obligații pot fi abordate și ca niște concepții complementare. Bineînțeles că ar fi nevoie de o detaliere și de o conturare a acestor concepții, precum problema regionalismului, a descentralizării, oricît de largă ar fi această descentralizare care, de altfel, ajută foarte mult la rezolvarea unor probleme ale comunităților locale sau regionale, dar, în același timp, în sine, nu rezolvă o serie de probleme legate de păstrarea identității naționale, a identității culturale sau lingvistice. Nu le rezolvă,

dar ajută extrem de mult la soluționarea lor. De aceea, am spus că sînt niște concepții care ar putea fi susținute drept complementare și nu în contradicție. Referitor la defecțiunile Legii statutului, sînt probleme pe care această lege le abordează, dar nu le rezolvă. Nu întîmplător sînt exprimate multe rezerve referitoare la cercul persoanelor care vor beneficia de această lege. Sau într-o altă formulare: cine este sau cine nu este maghiar, conform acestei legi? După părerea mea, această lege nu poate și nici nu trebuie să rezolve problema identității naționale. Această lege oferă pur și simplu anumite facilități unor persoane care, prin apartenență, prin declarație ș.a.m.d., doresc să contribuie la păstrarea identității naționale și lingvistice a comunității maghiare, în cazul nostru, din România, și trebuie căutate niște instrumente prin care să se definească acel cerc care într-adevăr va beneficia de această lege. Esența ar fi o adeziune la principiul păstrării identității naționale. Esența ar fi, de asemenea, dorința de a aparține acelei comunități care dorește să-și ducă mai departe limba, tradițiile ș.a.m.d. Prin urmare, aparent, este o problemă, aparent ar putea să fie o defecțiune, dar, în realitate, nu este, după părerea mea, dacă abordăm această situație în mod permisiv și nu în mod restrictiv.

Eu aș vrea să abordez această problemă a Legii statutului, această relație a Budapestei cu Bucureștiul, în mod foarte pragmatic. Și deocamdată nu reușesc. Observ acest lucru, dar nu reușesc și-mi dau seama de ce nu reușesc. Fiindcă toate disputele, tot dialogul, practic, se duce pe plan simbolic și pe plan politic. Sînt nevoit să constat că, în acest moment, oricît am vrea noi, Legea statutului nu este o problemă juridică, este una politică și una simbolică. Faptul că primul ministru al României declară că: „da, da, da, dar ce se va întîmpla dacă în România, 7 milioane se vor declara maghiari?” În primul rînd, neliniștea primului ministru român demonstrează că eventualitatea lărgirii ariei maghiarilor din România este un lucru rău, ceea ce în mod implicit ar însemna că a diminua numărul maghiarilor, eventual, ar putea să fie un lucru bun. Dar nici nu vreau să presupunem că ar fi vorba de așa ceva, după cum vedeți, este vorba de un plan simbolic, de un plan istoric și de un plan politic. De aceea, degeaba încercăm să aducem exemplul legii slovace, care din multe puncte de vedere se bazează pe aceleași idei. Dat fiind faptul că 10.000 de slovaci, sau 5.000 de slovaci, sau 1.000 de slovaci din această țară, în acest moment, au o carte de identitate slovacă, nimeni nu poate să-mi dea o explicație juridică de ce nu deranjează 10.000 sau 5000 sau nu știu cîte legitimații slovace, și de ce deranjează 1 milion de legitimații de maghiar? Dar o explicație politică putem să dăm. O explicație istorică putem să dăm și o explicație simbolică, tot așa, putem să dăm. De aceea spun că degeaba încercăm deocamdată să abordăm această problemă pe plan juridic că, din păcate, nu reușim.

Eu aș vrea foarte mult să coborîm disputa, tot dialogul simbolic, politic, istoric, la un nivel juridic, fiindcă atunci sînt sigur că vom reuși să aplanăm divergențele și să ajungem la un compromis. Dar nu sînt convins, că în acest moment deja, am

avea această șansă. Eu aș vrea să avem această șansă. În ceea ce privește Bucureștiul și Budapesta, din punctul meu de vedere, lucrurile sînt foarte clare, sînt foarte transparente, dacă vreți, și sînt foarte pragmatice. Noi ungurii, din partea Bucureștiului, deci din partea propriului nostru guvern, guvernul României, ce așteptăm? Așteptăm ceva ce diferă de așteptările întregii societăți? Nu! Așteptăm un cadru juridic adecvat păstrării identității naționale, utilizării limbii materne, educației, descentralizării atribuțiilor în administrație ș.a.m.d. Așteptăm un cadru juridic, așteptăm instituții care să asigure aplicarea acestui cadru juridic. Așteptăm un sprijin financiar pentru a susține aceste instituții și pentru a aplica acest cadru juridic, pentru că sîntem plătitori de impozite. Și ce așteptăm de la Budapesta? Așteptăm de la Budapesta să ne ajute în aceste demersuri — dacă poate — pe plan politic. Pe de altă parte, așteptăm din partea Budapestei un anumit sprijin financiar, și prin Legea statutului, pentru a ne susține, pentru a ne putea menține instituțiile existente sau instituțiile pe care le vom înființa mai tîrziu. După părerea mea, aceasta este ierarhia corectă a lucrurilor.

Anton Niculescu: Sînt directorul programului pentru integrare europeană al Fundației pentru o Societate Deschisă. În primul rînd, aș dori să-l contrazic întrucîva pe domnul Rus. Din nefericire, nu e nevoie de mesaje duble ale Ungariei în legătură cu procesul de integrare al României. Există mesaje directe că sîntem ultimii pe listă la toate capitolele. Asta este o problemă foarte mare, și nu este problema Ungariei. Adică, mă corectez și mă contrazic totodată: este și a Ungariei, în măsura în care Ungaria este interesată astăzi ca România să facă parte cît mai repede din același club. Atitudinea arogantă a Budapestei — în lectura mea ea este arogantă — există, chiar cred că, din nefericire, guvernul Orbán nu a tratat relațiile internaționale și bilaterale așa cum, cred eu, ar fi trebuit să le trateze, dar, dacă noua graniță Schengen va fi între România și Ungaria, asta va dăuna inclusiv Ungariei și nu numai din punctul de vedere al minorității maghiare din România. Deci, asta este problema, din punctul meu de vedere. Dacă România ar sta mai bine economic, problema Legii statutului nu ar fi pusă atît de acut.

Markó Béla: Eu nu m-am referit la o altă defecțiune a legii, care de altfel nu e o defecțiune a legii ci a celor care interpretează această lege. Se sugerează că această lege va rezolva în mod esențial viața unor oameni care vor beneficia de ea, ori nu este adevărat! Se sugerează și din partea maghiară acest lucru și trebuie să vă spun că maghiarii din România, care trăiesc într-o situație precară, au niște iluzii mari față de această lege, ei cred că o țară de 10 milioane de suflete cît are Ungaria va reuși să acorde din bugetul său un sprijin financiar substanțial la alte milioane și milioane de oameni. Căci ar fi vorba, în jurul Ungariei, de vreo 3 milioane de persoane. Ori așa ceva nu e cu puțință. Deci ajutorul va putea fi doar cultural, educațional, și atît! Dar nu va impune o schimbare a vieții comunității

maghiare din România, fiindcă nu se poate așa ceva. Și din partea română la fel. Prin această campanie împotriva Legii statutului, s-a creat impresia în rândul românilor că: „domnule, se va întâmpla ceva și noi sîntem exceptați! Și anume că vecinii noștri maghiari vor primi, probabil, un salariu din partea Ungariei, un ajutor financiar și noi vom rămîne în sărăcie și ăștia se vor îmbogăți!” S-a obținut un astfel de rezultat prin această campanie, prin aceste proteste, prin aceste contestări ale legii, și nu este nici bine, și nici adevărat.

Róka Szilvia: Reprezintă Asociația Maghiarilor Ceangăi din Bacău. În urma unui scandal de săptămîna trecută, în care diferite controale pe plan local au stabilit foarte multe ilegalități comise de asociație, oficialități din Bacău au declarat că vor cere desființarea asociației. Eu personal, consider că aceasta este o parte a campaniei îndreptate împotriva Legii statutului, pentru că un asemenea demers ar îngheța de fapt activitatea asociației de la Bacău, iar asociația este singurul loc unde acei ceangăi, care doresc cel puțin informații despre Legea statutului, despre modul în care aceasta poate fi aplicată, modul în care legitimația de maghiar poate fi obținută, își pot satisface această dorință. Ce credeți despre asta?

Markó Béla: Eu cred că trebuie să acționăm pentru a împiedica suprimarea acestei asociații. Noi am făcut demersurile necesare în acest sens și le vom face în continuare. Era un lucru extrem de important faptul că această comunitate a ceangăilor a reușit să-și înființeze o astfel de asociație și trebuie să menținem și să susținem această asociație. În rest, cunoașteți părerea mea privind încercarea de suprimare a învățămîntului în limba maternă, și chiar a predării limbii maghiare într-un anumit cerc, atunci cînd, în cadrul școlii, în pofida tuturor demersurilor, nu s-a permis acest lucru. Au fost intimidați părinții care au solicitat ore facultative de limbă maternă și nu numai că nu reușim să obținem acest lucru, dimpotrivă, se încearcă suprimarea unor astfel de lecții sau ore care au fost predate, ținute, din necesitate, în afara școlii. Deci, cred că bănuim: nu numai că nu sîntem de acord cu acest lucru dar vom încerca să întreprindem totul pentru a apăra această asociație.

Dinu Zamfirescu: Aș pleca de la cîteva precizări preliminare, după care aș vrea să pun una sau mai multe întrebări domnului Molnár. Nu s-a discutat aici, atunci cînd s-a abordat tot acest coș juridic, despre ordonanța dată de domnul Eckstein, atunci cînd era ministru, asupra discriminărilor de orice fel. Și care nu știu în ce măsură este și aplicată. Este o ordonanță foarte cuprinzătoare, nu numai asupra discriminărilor de natură etnică, dar privind orice fel de discriminare; o ordonanță care a fost elaborată în funcție de toate dispozițiile legislative europene, dar, ca și legea română privind sprijinirea românilor din alte țări, și aceasta este trecută sub tăcere. E o constatare, ca să spun așa.

Aș vrea să aduc o altă precizare. S-a vorbit aici despre necesitatea consultărilor dintre guvernul maghiar și celelalte guverne din statele limitrofe, în speță, guvernul României. Însă fac următoarea precizare: în momentul când a început discuția publică a acestei Legi a statutului maghiarilor, fiind în relații — ca să spun așa — destul de amicale cu unii membri ai guvernului maghiar actual, am telefonat la Budapesta — și am fost puțin sever — și am întrebat: „Ce se întâmplă? Cum e permis ca voi să nu consultați și partea cealaltă pentru că vă pretați la o serie întreagă de critici?” Mi s-a răspuns: „Dom’le, la nivel de experți, de două luni se discută cu experții din partea guvernului României. Și chiar am adoptat o serie întreagă de amendamente, înainte de elaborarea legii în varianta în care a fost votată. Am adoptat o serie de amendamente pe care ni le-am însușit.” Dealtfel, acest fapt a fost confirmat de domnul ministru Mártonyi care, într-un interviu în ziarul *Adevărul*, a vorbit de existența acestor consultări. Asta pentru că nu se prea precizează acest lucru și ca să fim cu toții în cunoștință de cauză. Sigur că e o posibilitate ca toți să fim intoxicați, așa cum sîntem încă de actualul guvern român, care nu o face decît cu deosebita rea credință care îl caracterizează.

Aș mai vrea să mă refer la o chestiune, semnalată și de domnul Rus. Această atitudine a guvernului maghiar ar putea însemna că acest guvern ar dori ca România să nu se integreze, dar dincolo de asta noi trebuie să fim foarte conștienți că România nu știu dacă în următorii zece ani se va putea integra în UE. Adică, să nu ne ascundem capul în nisip, să privim realist lucrurile. România nu se va putea integra, în situația în care se află, mai ales din punct de vedere economic, dar și din alt punct de vedere, în Uniunea Europeană, și zece ani este poate prea puțin. Asta este o părere personală.

Domnul Molnár a vorbit despre regiunile constituționale. Este un punct de vedere deosebit de realist, așa spune. Eu sînt întru totul de acord cu acest punct de vedere, dar cred că nici un partid politic din România nu va adopta un asemenea punct de vedere, atîta timp cît România se va afla în afara Uniunii Europene. Da, absolut nici unul și asta în mod evident din motive electorale. Pentru că, dacă vreunul din aceste partide s-ar ridica în susținerea acestei idei, s-ar crea o discuție în jurul acestei teme, și atunci cred că, la viitoarele alegeri, Partidul România Mare, al cărui șef a cerut ieri reabilitarea lui Ceaușescu și Antonescu în paralel, odată cu re alegerea președintelui, ar ieși cîștigător categoric. Aș sublinia că, chiar în sînul opoziției actuale din România, șeful unuia din aceste partide de opoziție spune (și citez): „Să ne afirmăm încrederea noastră în națiunea civică și în statul-națiune. Statul-națiune este cel mai bun pentru apărarea drepturilor civice. Nu atomizarea statului-națiune în Europa regiunilor ci integrarea statelor-națiune în Europa”. Este un punct de vedere pe care eu nu mi-l însușesc, deși este șeful Partidului Național Liberal acela care o spune și sînt chiar împotriva acestui punct de vedere, dar aș vrea, totuși, să aud un comentariu, pentru că acest punct de vedere este mult vehiculat și se va discuta în viitorul apropiat destul de amplu.

Molnár Gusztáv: Pare o chestiune extrem de importantă și de complexă totodată cea ridicată de domnul Dinu Zamfirescu și chiar îmi permite să intervin simultan în două chestiuni care se leagă intrinsec. Adică mă refer, pe de o parte, la șansele României de a se integra în Uniunea Europeană, iar, pe de altă parte, la șansele unui regionalism politic în România. Este o capcană aici. Deci, pentru că, pe de o parte, nu e așa. Sînt și eu absolut de acord cu această viziune mai realistă asupra șanselor României. Este clar că acea idee a *big bang*-ului cu 12 țări este total conjuncturală și fără nici cea mai mică șansă, chiar absolut fantezistă, venită din partea ministrului de externe al Franței, și chiar bulgarii, în mod oficial, au declarat că nu doresc acest lucru deocamdată. Și, imediat, au venit corecturile necesare din partea Comisiei de la Bruxelles. Iar în ceea ce mă privește, eu am impresia că Uniunea Europeană are un discurs extrem de ambiguu despre viitorul lărgirii. Nu are un discurs onest. Nu are un discurs suficient de clar. Este adevărat că nu poate deocamdată spune că tu și tu și tu nu veți fi primiți niciodată în U.E.! Dar am impresia că dacă se va ajunge la lărgirea aceasta, cel puțin a celor zece țări despre care se vorbește, ea se va face nu în 2-3 ani și poate nu toate deodată, dar în următorii 5-6 ani, cu siguranță. Atunci urmează o perioadă foarte complicată de „digerare” a acestor țări, în sens instituțional. Deci, perspectivele celor care nu vor fi incluși în cei zece mi se par pur teoretice.

Referitor la cealaltă chestiune, nu sînt de acord cu această teză prea radicală că pînă cînd România nu va fi integrată în Uniunea Europeană, nici un partid nu va îmbrățișa regionalismul politic. Poate nici un partid existent! Dar nu putem exclude apariția unui partid serios, un posibil partid transetnic, regionalist, sau un partid național care să fie organizat pe o structură regională care chiar să reușească să aibă un suport electoral măcar în anumite zone ale țării.

În schimb, socot că este un lucru demn de atenție această poziție principială a domnului Zamfirescu, care vine dintr-o țară ca Franța și are o anumită percepție a exclusivismului teritorial — care are o tradiție puternică în Franța —, și dînsul susține că este de acord cu ideea regiunilor constituționale. Asta înseamnă că de două ori rupe cu niște tradiții. Nu numai cu tradițiile proprii, de aici, dar și cu tradițiile de acolo. În orice caz, nu vreau să neg că este o chestiune absolut deschisă, inclusiv la nivelul Uniunii Europene. Vedem la ora actuală problema Corsicii în relație cu Franța. Această idee adînc înrădăcinată a unui exclusivism teritorial mi se pare o axiomă peste care e extraordinar de greu de trecut, și cînd vorbesc de caracterul perimat al exclusivismului teritorial să știți că nu mă gîndesc la dreptul unui stat vecin să intervină în chestiunile teritoriale de pe teritoriul celui alt stat. Nu mă gîndesc la depășirea exclusivismului teritorial în sensul că vine un alt stat și încearcă să aibă o co-suveranitate. Cînd spun că este depășită, mă gîndesc la un alt tip de pluralitate teritorială. Cînd, în cadrul unui stat, se constituie o regiune politică, atunci înseamnă că exercită o suveranitate la un nivel mai redus desigur,

dar îngreșește suveranitatea hipercentralizată. În acest sens, este oarecum subminată din interior ideea de suveranitate exclusivistă asupra unui teritoriu. Din acest punct de vedere, eu cred că de multe ori acest discurs supranaționalist care există, din păcate, și în presa românească, am impresia că este chiar un mod de a deturna discuția de la o problemă mult mai serioasă lipsită, propriu-zis, de caracter etnic.

Renate Weber: Era vorba de luarea de poziție a unui liberal de frunte. Lucrurile stau în felul următor. Eu nu am, în principiu, nimic împotriva cuiva care vine și susține ca numai statele-națiune să intre în Europa, chiar dacă folosește niște termeni care nu au ce să caute aici, deci sînt greșeli conceptuale la mijloc. Problema cea mare în țara aceasta e momentul în care astfel de puncte de vedere sînt prezentate atît de exclusivist ca și cum altceva nu ar mai exista. Asta mă doare. Eu am instrumentele necesare să mă apăr, dar eu nu contez, eu sînt un atom în țara asta. Dar mă doare sufletul să mă uit la studenții pe care-i am și cu care, de bine-de rău, mai pot vorbi, mă doare sufletul să mă uit la oamenii care iau din presă ceea ce li se dă. „Dar de unde știi că e așa? Păi, a zis la televizor. A zis domnu’ ăla, liberal de frunte.” Sau: „a zis domnu’ ăla care este de la guvern.” Asta fizic mă doare, vă rog să mă credeți, pentru că în acest moment nu mai știu cu ce forțe să lupt. Nu mai am cum. Un mesaj pe care credeam ani de zile că-l putem promova și a ajuns la un moment dat să fie suficient de răspîndit, astăzi văd că trebuie s-o luăm de la capăt.

Degeaba Internet, degeaba acces la informații, degeaba de toate. Capacitatea de manipulare este formidabilă, iar pe mine m-a îngrozit, cu mîna pe inimă vă spun, ce s-a întîmplat cu această Lege a statutului. Pentru că durerea mea cea mai mare știți care e? Puteau s-o facă cu atîta demnitate. Se putea să se dea o lecție unei inițiative care are, fără doar și poate, a doză de obrăznicie, aceea de la Budapesta. Are. Gălăgia aceasta este nedemnă, vreau să spun... Se putea reacționa cu maximum de demnitate. Legea are multe lucruri care nu erau corecte și vreau să spun că lecții se puteau da și, în sfîrșit, ne-am fi prezentat și noi în afara țării astfel încît să se spună: „uite, dom’le, ce eleganți sînt ăștia!” Și pînă la capăt, ce era? Aceiași oameni care la Budapesta critică guvernul de la București, pe bună dreptate, ce zic despre România? „Naționaliști!” Și eu nu mai vreau să fiu numită așa.

Călin Rus: Sînt oarecum în contradicție cu mai mulți dintre cei care s-au exprimat aici. Sigur că, în general, intelectualii critici sînt prin excelență pesimiști. Eu, totuși, prin natura mea și în contextul de față, sînt mai optimist. Nu știu, cred că mie mi-a fost greu să accept anumite idei, dar totuși, dacă ținem cont că nu există reveniri asupra deciziei Comisiei Uniunii Europene, nu există anulări ale unor afirmații făcute de Comisia UE, dacă ținem cont de decizia care a fost luată în 1999, anul de începere a negocierilor fără nici un merit din partea României,

fără ca să fie acoperită de vreo justificare, dacă ținem cont de tratatul de la Nisa, care ține locurile acolo rezervate, și de declarațiile care s-au succedat în ultima perioadă, mi se pare destul de clar că, indiferent ce guvern va veni în România în viitoarea perioadă (eu nu cred că este posibil un guvern PRM în România!, dar sînt dezamăgit de clasa politică și mai ales de unele partide din opoziție de la care ar fi normal să existe așteptări mai mari), cred totuși că la ora actuală românii sînt mai deștepți decît clasa politică și că tendința aceasta de a veni cu un discurs naționalist, pentru a te feri de o posibilă venire a PRM-ului la putere, este complet nejustificată și cred că pînă la urmă se va găsi o soluție. Dacă ținem cont de atitudinea actualului PSD la începutul anilor '90 față de Europa, față de NATO, și vedem care este acum poziția sa, este clară o schimbare de discurs. Nu știu dacă schimbarea va veni sub forma unei noi forțe politice, sub forma unei reorientări din partea partidelor de opoziție care se vor trezi sau a unei schimbări de discurs în partidul care s-a impus în ultima perioadă, dar cred că pînă la urmă, dacă ne vom întîlni în 2010, vom fi într-o Românie care va fi în Uniunea Europeană și în care măsurile de regionalizare vor fi deja o realitate.

Asta este ceea ce cred eu și mă bazez pe ceea ce am spus și mai ales pe voința politică a Comisiei Europene, dincolo de problemele pe care le au statele membre și popoarele membre ale Uniunii față de o astfel de opțiune. Cred că acest lucru este posibil în foarte mare măsură, fără să mă aștept la mari realizări din partea clasei politice din România. Asta am și spus, că nu am așteptări din partea României, ci aș fi avut așteptări mai mari din partea Budapestei în privința atitudinii asupra Legii statutului. Nu înseamnă că una este mai vinovată decît cealaltă, dar așteptam poate mai mult de la o țară care este totuși pe o altă poziție față de Uniunea Europeană în momentul de față și cred că de dorit ar fi ca, evident, să se accepte că există niște documente ale Comisiei UE, sînt niște declarații și niște puncte de vedere oficiale, exprimate în această privință. Dacă se acceptă de către Budapesta că este realist faptul că România va fi membră a UE între 2007-2010, asta înseamnă un interval de 3-4 ani între momentul integrării Ungariei și al României; rezultă că este mult mai bine ca România și Ungaria să realizeze un parteneriat în care să se focalizeze atît pe problema minorităților reciproce, dar mai ales pe problema graniței Schengen de după 2010, care va pune problema comunităților din Ucraina și Iugoslavia în prima fază, care evident au probleme mult mai importante pe termen mediu decît discursul acesta în context electoral de o parte și de alta, în România și Ungaria. Dacă te gîndești la o perioadă de așteptare de 10 ani, de 20 de ani e mult mai greu, e o altă atitudine. Dar dacă te gîndești că ai de așteptat 3-4 ani, cred că vii cu o altă perspectivă.

Horia Lelea: Vin din partea comunității românilor din Iugoslavia, mai precis din Voivodina. Românii din sudul Serbiei nu au trimis pe nimeni, din motive obiective.

M-aș referi, pe scurt, la Legea statutului maghiarilor și la Europa regiunilor. Noi am încercat s-o discutăm, la nivelul minorității noastre, dar am cerut să avem legea negru pe alb.

Voi încerca să merg pe linia unor întrebări logice. Aș vrea să fac deosebirea între ajutorul economic care se acordă minorităților, ajutor care poate fi ajutor financiar, material, bibliotecii, burse pentru studenți în vederea păstrării identității naționale. Aceasta nu reprezintă o problemă, indiscutabil. Dar este o diferență ajutorul în domeniul economic la care se face referire în această lege. Vorbeați de un exemplu concret, de ce am avut noi parte. Nu-mi amintesc anul, pe timpul embargoului, a venit la noi, la cerere, aprobarea să se acorde ajutor în motorină țăranilor români din Banatul sîrbesc. Pentru că noi, fiind sancționați, nu puteam importa produse petroliere și nu se putea realiza norma necesară la țărani pentru lucrările cîmpului. Și am fost entuziasmați. Pe urmă au apărut probleme, pentru că au reacționat ceilalți. Dacă românii capătă și ajung la normă întreagă, ceilalți nu pot decît pe jumătate și au cerut atunci și ei să aibă beneficii în alte privințe. Și pînă la urmă s-au iscat neînțelegeri și nu s-a realizat nimic. Deci îmi pun întrebarea: se pot face discriminări pozitive, dar poate că, în unele domenii, acestea vor atrage după sine discriminări negative. În domeniul cultural, lingvistic, spațiul vital este nelimitat. Este limitată doar capacitatea omului. Pe cînd în domeniul economic acest spațiu vital este limitat. Și din cauza aceasta se poate ajunge la unele neînțelegeri. De exemplu, ce ar fi dacă din partea autorităților române, în strategia de combatere a sărăciei, a șomajului, s-ar veni cu o soluție în care s-ar spune că cetățenii care au legitimație de maghiari și totuși beneficiază de drept la muncă de 3 luni sau 6 luni în Ungaria, atunci cetățenii de etnie română ar avea prioritate la obținerea unui loc de muncă. Am să vă mai spun doar că, în Serbia, am avut, în localitățile cu populație mixtă, cazuri în care sîrbii învățau limba mediului majoritar, deci limba română.. Au învățat în mod voluntar, cel puțin la nivel elementar, pentru comunicare. Așa, în mod stihinic, învățau în primul rînd să înjure...

Și acuma, numai două-trei cuvinte, ca să îmi exprim sentimentul de grațitudine, de apreciere pentru această organizare. A fost un contact cu societatea civilă. Contactul cu clasa politică noi îl avem prin mass-media (radio, televiziune), dar mai puține cunoștințe am avut despre societatea civilă, care trebuie să fie, într-o societate democratică, o punte între popor și clasa politică, trebuie să fie un corector al clasei politice, fiindcă politicienii sînt foarte simpatici și drăguți în campaniile electorale, se tolesc de dragoste pentru popor și apoi, știm cu toții, devin mai altcum și uită... de cînd lumea, așa e politica, deci rolul societății civile este foarte important. Vă rog să continuați această activitate, noi vom apela la ajutorul vostru de mai multe ori, căci am asistat aici la multe discuții interesante. Atunci cînd acest pluralism trece prin prisma rațiunii, rezultă mai multe opinii, viziuni mai bogate decît în spectrul solar ca să zic așa, și dacă vom reuși să armonizăm

toate acestea, ele vor primi culoarea unui curcubeu, dacă nu, vor căpăta culoarea cenușie a unui cer acoperit, fără soare.

Vă spuneam că, plecînd de aici, cu toate că afară e vreme posomorîtă, voi păstra amintirea unor zile însorite.

Szokoly Elek: Vă mulțumim, domnule Lelea. Vă asigurăm că vă vom sta la dispoziție, atît cît vom putea, să vă ajutăm, să vă oferim centrul nostru de documentare și informații, vă vom facilita legăturile cu acele organizații neguvernamentale care doresc această colaborare și vă pot anunța de pe acum că printre intențiile noastre de perspectivă, nu prea îndepărtate, este și extinderea programelor noastre la nivel regional, mă refer la regiuni care trec și peste frontierele noastre, îndreptate în mare măsură către Balcani.

Carol König: Eu vin din partea guvernamentală, ca să zic așa, și doresc să vă mulțumesc. Mă bucur foarte mult că am participat alături de dumneavoastră la acest forum și acesta este un lucru deosebit de important, fiindcă aflu în mod nemijlocit care sînt problemele cu care se confruntă societatea civilă în relație cu partea guvernamentală. Și acest lucru este deosebit de important.

Eu vreau să vă spun că, reprezentînd o direcție de specialitate¹ care lucrează în domeniul minorităților naționale, viața mea în cadrul acestei direcții este legată numai de colaborarea cu societatea civilă. Deci, la mine, din aproximativ o sută, o sută și ceva de programe care se fac anual, 80% sînt făcute în colaborare cu societatea civilă. Prin urmare, eu aș zice că legătura mea cu societatea civilă este esențială în elaborarea și în punerea în practică a programului care se numește la noi „*Pro etnica*”. Direcția noastră are un program special pentru asta, și acest program nu se poate realiza și nu pot să-l realizez împreună cu colegii mei fără această societate civilă, iar faptul că sînt astăzi prezent alături de dumneavoastră mi-a dat de gîndit pe anumite probleme și chiar aș dori ca și cu alte ocazii să fiu invitat, și poate nu numai eu, dar și alții, pentru că au de învățat cei care vor, sper, cei care pot să învețe, bineînțeles. Cine nu, nu... Dar au de învățat, și eu zic că acesta este un lucru foarte bun.

Smaranda Enache: Cred că accentul acestui forum a căzut într-adevăr pe schimbul de vederi între comunitățile românești din afara granițelor României și comunitățile minoritare din România, cu un accent în plus pe o anume abordare a modului în care comunitățile românești din afara granițelor văd și Legea statutului, o lege care a stîrnit multă vîlvă și care, prin specificul său, atinge statutul tuturor minorităților din zona noastră.

Cred că s-au enumerat multe lucruri importante. Noi vom încerca, pentru a satisface și așteptările participanților, dar și ale mass-mediei, ale societății civile în general, să facem o informare de presă despre subiectele care au fost atinse.

Aș vrea să împrumut și eu din zbor un cuvînt: „armonizarea”, și cred că dezbaterile de acest tip ar fi mult mai importante dacă am avea mereu în fața ochilor o viziune legată de acest concept. Care este viziunea noastră despre țările din jurul nostru, despre Europa pe care o construim și, în general, despre lumea de mîine, chiar cea de dincolo de Europa? După evenimentele din 11 septembrie, care pot constitui o nouă bază, un nou stimulent și chiar o pretenție față de noi toți, ne găsim în fața datoriei afirmării — dincolo de diferențele dintre noi —, a sistemului nostru de valori democratice, un sistem care s-a acumulat cu greu, care a rezistat cu greu, care a fost pus la grele încercări globale. Situația dată ne determină să ne gîndim la faptul că, pentru a putea promova acest sistem de valori în afara zonei euroatlantice, trebuie să fim în stare să îl promovăm intens și să nu-l neglijăm nici în interiorul zonei euroatlantice. Ar fi foarte ciudat să vrem să susținem un model în care de fapt noi înșine nu credem profund. Trebuie să ne chestionăm asupra credinței noastre în principiile pentru care sîntem dispuși să ne sacrificăm, din timpul nostru, uneori chiar și o parte din resursele noastre și, cine știe, poate soldații care se găsesc astăzi sau se vor găsi în Afganistan sau în alte părți ale lumii, în viitor, vor trebui să-și sacrifice și viața pentru aceste principii. Este bine să servim aceste principii fără ipocrizie și fără cinism, în propriile noastre societăți. Cred că este important să remarcăm încă o dată că și în discuțiile de la acest Forum, dar în orice alt tip de asemenea dialoguri, primul lucru izbitor este că atunci cînd ne susținem punctele de vedere (fie noi state, fie noi regiuni, fie națiuni politice, fie națiuni culturale, fie minorități, fie majorități) avem o propensiune pentru unilateralitatea discursului, credem că problema noastră este mai importantă iar problema celorlalți este mai puțin importantă, sau că abordările noastre duc la stabilitate, securitate, prosperitate, democrație, pluralism, iar abordările celorlalți sînt pline de pericole ascunse, în spatele lor există o mulțime de intenții malefice etc.

Cred că nu vom putea construi o Europă coerentă fără să avem o viziune. Ei, și care ar putea fi viziunea? Probabil că această Europă va fi creată pe diviziunea muncii, deci trebuie să începem s-o vedem. Probabil că va avea o capitală politică, ce se conturează deja, Bruxelles-ul, și un corp de legi, un corp de *acquis*-uri, niște frontiere, o monedă, o apărare comună ș.a.m.d. Probabil că va constitui o națiune civică, o națiune politică formată din alte națiuni politice, dar și din națiunile culturale ale Europei. Pentru că nu trebuie să uităm că Europa este construită din două dimensiuni care nu se pot despărți: unitatea și diversitatea sau unitatea în diversitate. Deci, este clar faptul că, pe măsură ce se va accentua creșterea importanței Bruxelles-ului sau, mă rog, a unei anumite capitale politice a Europei, și creșterea unității națiunii politice europene în aceeași măsură, pentru a evita acest pericol al afectării diversității, capitalele care avuseseră un rol aproape exclusiv de, să zicem, capitale politice vor căpăta un rol de capitale culturale ale

diverselor limbi și tradiții. Bucureștiul nu va mai fi contestat ca fiind capitala românismului, Budapesta capitală a maghiarismului sau a limbii și culturii maghiare. Acest lucru nu trebuie să se întâmple însă în detrimentul cuiva. Deci, nu e neapărat nevoie ca o invenție sau o inovație umană, cum au fost pînă la urmă și drepturile omului, să aibă dezavantaje. Prin urmare, putem să gîndim pozitiv. Cu cît cerem mecanisme mai multe și mai complexe, cu atît demnitatea umană de la care porneam va fi mai bine servită. Și în acest context trebuie să privim și regionalismul.

De ce trebuie să fim convinși că regionalismul sau regiunile duc la dezintegrare? De ce nu ne dăm seama că, dimpotrivă, ele pot constitui un element integrator, că au existat și înaintea statelor naționale și au și ele un rol, după cum și comunitățile minoritare au un rol, după cum și pluralismul politic are un rol. Deci, cred că trebuie să privim pozitiv și cu oarecare optimism rezultatele acestui dialog. Din acest punct de vedere, ni se pare că, celor care vin de peste frontiere, trebuie să le cerem scuze pentru că trebuie să le spunem adevărul în față, dar tot din acest punct de vedere trebuie să facem totuși distincție între România (sau Ungaria), și anumite guverne, anumiți politicieni. În definitiv, numai dictatorii încercau să convingă lumea că ei reprezintă viața unică, monolitică a unei națiuni sau societăți. Ceea ce pe noi ne îngrijorează acum este că, în acest curs euroatlantic al României, anumite sincope, anumite schimbări de accente, anumite neglijențe, superficialități, care încep să se acumuleze, ar putea deveni un balast care să ne coste scump. Și atunci putem să arătăm cu degetul într-o parte sau alta, dar — și cred că există un consens între noi —, cei care sîntem, cei care trăim în România, cei care sîntem parte a națiunii politice din România, parte a națiunii civice, indiferent de apartenența noastră lingvistică sau religioasă, ca și comunitățile românești din afară, vom avea de suferit.

Cred că avem un interes comun ca România să se integreze cît mai repede în aceste structuri, dar trebuie să fim conștienți că nici pentru români, nici pentru alții nu se pot face excepții. Lumea euroatlantică nu poate să fie divizată din interior dacă vrea să fie suficient de puternică în afară. Și divergențele vor fi administrate cu severitate în interiorul acestei lumi. E în interesul nostru, al cetățenilor simpli, să nu demonstrăm că unitatea se poate realiza numai cu limitarea drepturilor civice, că drepturile civice „prea numeroase” ar fi sursa instabilității interioare a lumii euroatlantice. Deosebiri de vederi, această diversitate a lor, dau și tăria lumii euroatlantice, și să încercăm să o păstrăm.

În acest sens, aș face un apel extrem de insistent la un lucru simplu pe care-l găseam, de exemplu, la Slavici, care trăia într-o zonă atît de multiculturală și multietnică precum Ardealul. Atunci cînd facem o judecată asupra unei alte comunități, să ne punem în locul ei și să înțelegem că lucrurile care sînt bune pentru noi pot fi bune și pentru ceilalți.

În final, la propunerea dlui Ivan Alexandrov, președintele Uniunii Vlahilor din Bulgaria, Forumul Intercultural a adoptat o Declarație de protest împotriva condamnării cetățeanului Sotir Bletza din Grecia pentru asumarea identității sale etnice. După cum reiese din informarea dlui Ivan Alexandrov, „*dl Sotir Bletza a fost condamnat la Adina la 16 luni închisoare și o amendă de 500.000 de drahme conform Constituției Greciei, în viziunea căreia în Grecia nu sînt minorități etnice și a articolului 191 din Codul Penal, pentru faptul că a spus: «da, eu sînt de origine vlahă, aromân și ca dovadă vă arăt o hartă în care se arată că în Grecia sînt minorități»*”.

Declarație:

Participanții la cel de-al IX-lea Forum Intercultural al Ligii Pro Europa, desfășurat în zilele de 23 și 24 noiembrie 2001 la București

PROTESTEAZĂ

Împotriva deciziei prin care instanțele judecătorești din Grecia l-au condamnat pe arhitectul de origine aromână (vlahă) Sotir Bletza, președintele Asociației Aromânilor din Atena, la 15 luni de închisoare și o amendă de 500.000 de drahme pentru că a afirmat existența minorităților naționale și a limbilor minoritare în Grecia.

Faptul că guvernul grec nu recunoaște că pe teritoriul său trăiesc minorități naționale și nu a aderat la documentele internaționale de protecție a minorităților este în sine un lucru grav.

Faptul că o persoană a fost condamnată eminemamente pentru că și-a exercitat dreptul la libertatea de exprimare este însă inadmisibil.

Grecia este membră a Consiliului Europei și parte la Convenția Europeană a Drepturilor Omului, fiind obligată să respecte drepturile prevăzute de Convenție, inclusiv actul privind libertatea de exprimare și dreptul persoanei de a răspîndi informații și opinii. În același timp, Grecia este membră a Uniunii Europene, iar din acest punct de vedere trebuie să se subordoneze normelor acestei structuri, prevederilor Tratatului de la Amsterdam, ale Cartei Drepturilor Omului din Uniunea Europeană.

Noi, participanții la Forumul Intercultural, solicităm Curții Supreme din Grecia să constate nevinovăția domnului Sotir Bletza și să dispună achitarea acestuia, respectiv să i se returneze suma amenzii, în cazul în care a fost plătită.

Solicităm, de asemenea, Comisiei Europene să chestioneze guvernul grec cu privire la situația domnului Sotir Bletza, a felului în care este respectată libertatea de exprimare în Grecia, precum și cu privire la existența și situația minorităților naționale care trăiesc în această țară, membră a Uniunii Europene. □

NOTE

1. Numele oficial: Actul LXII/2001, aprobat în iunie 2001 de către Parlamentul de la Budapesta, cunoscut sub denumirea de Legea statutului maghiarilor din țările învecinate Ungariei.
2. Legea 150/1998 privind acordarea de sprijin comunităților românești de pretutindeni, publicat în Monitorul Oficial nr. 265 din data de 16 iulie 1998.
3. Direcția pentru Minorități Naționale din cadrul Ministerului Culturii.

Tradiția universitară transilvană în România unită*

PAUL PHILIPPI

Magnificență, Spectabilități, stimați colegi profesori / tisztelt tanár kollegáim / geehrte Professoren-Kollegen, dragi studenți/ kedves diákok/ liebe Studenten, onorată asistență, doamnelor, domnilor:

Decernarea titlului de *doctor honoris causa* din partea Universității Babeș-Bolyai înseamnă pentru mine nu numai o excepțională onoare. Această decernare marchează într-un mod autentic direcția *curriculi vitae meae spiritualis* — de la tată în fiu. Permiteți-mi să vă mulțumesc pentru cinstea acordată numindu-vă și explicându-vă trei motive majore care îndeamnă la recunoștință:

Primul motiv este de natură biografică.

Sînt legat de această universitate clujeană prin tradiția familiei mele: Este adevărat, bunicul meu, istoricul Friedrich Philippi, încă nu a putut studia la Cluj, deoarece *Universitatea Franz Josphe* în anii studiilor sale (1852-56) încă nu exista. Voi reveni, totuși la acest bunic cînd voi vorbi despre cel de al doilea motiv al recunoștinței mele. Tatăl meu însă, născut în 1877, a fost deja *doctor utriusque iuris* al acestei *almae matris claudiopolitanae*. Frații mei mai mari sînt licențiați ai *Universității Regele Ferdinand* din anii 1930. Unul din fiii mei și nepoții mei din Brașov au fost studenți ai Universității Babeș-Bolyai, încheindu-și studiile aici cu licență, respectiv cu doctoratul în medicină. Iar astăzi a patra generație de Philippi studiază în incinta acestei universități de pe malul Someșului, trecînd, după moda timpului, de la drept, teologie, filologie, istorie, muzică și medicină — la informatică...

Eu însumi am ratat posibilitatea de a studia la Cluj. Eu aparțin acelei generații de sași care, după bacalaureat și după un an de „muncă pentru folos obștesc”, a

* Discurs de recepție rostit cu ocazia decernării titlului de *honoris causa* al Universității Babeș-Bolyai din Cluj.

fost răpită de pe glia ardelenască – în parte din propria ei vină (ea fiind gata să lupte împotriva celor din răsărit pe care i-a considerat a fi dușmani, neopunându-se însă nici convenției româno-germane, care a împrumutat-o, pe durata limitată a războiului (!), trupelor statului german), în parte din vina guvernului român, care în 1943 a negociat cu Germania hitleristă acea tragică tranzacție de vieți umane, a unui grup de cetățeni români.

Se știe că prin această tranzacție nefastă s-a născut un șir întreg de consecințe extrem de dureroase, suficiente să stingă din viață una din componentele simbiozei istorico-sociale pe care o numim Transilvania: elementul săsesc. Generația mea de tineri sași, împreună cu conaționalii noștri șvabi din Banat și din părțile sătmărene, ne-am regăsit după 1945, respectiv după prizonieratul de război, în Europa apuseană, și nu a existat nici un curent care ne-ar fi îndemnat să ne întoarcem acasă. Respinsă de regimul comunist român, și respingând din partea ei comunismul, majoritatea celor din generația mea, cei care au supraviețuit războiului, s-a identificat cu valorile propagate în Apus, și a început să-și creeze o situație cât mai respectabilă în Germania, sau în Austria, sau în Anglia, America, Australia, nemai reflectând la întoarcerea la obârșia transilvană.

În această situație generală s-a regăsit un cerc de prieteni sași, și nu numai, cu care, la vârsta studenției, ne-am adunat în jurul întrebării: Ce datorăm provenienței noastre din Transilvania? Există oare un patrimoniu (spiritual!), și dacă există, oare este patrimoniul pentru care vom fi trași la răspundere chiar și noi, fiii pribegi ai pământului strămoșesc? Cu acest cerc de prieteni, din care s-a constituit ulterior *Cercul de Studii Transilvane* (*Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde*) am căutat să reluăm legătura și cu compatrioții noștri din România comunistă, constatând foarte repede că vernisul ideologic al Partidului nu penetrase în toate straturile intelectuale, ba din contră: depășirea prejudecăților și străpungerea cortinei despre care se spunea că ar fi „de fier” era necesară, și utilă pentru ambele părți.

În acest fel au luat ființă și primele legături cu Universitatea Babeș-Bolyai. În 1971 *Cercul de Studii Transilvane* a reușit să-l invite pe colegul Pompiliu Teodor la un simpozion în Austria. Lui doresc să-i aduc astăzi un omagiu de adâncă recunoștință pentru o prietenie sinceră, încurajatoare și inspirantă de-a lungul anilor. După acest prim contact cu el și cu asistentul de atunci Konrad Gündisch, în 1973 am fost și eu invitat din partea Facultății clujene de Istorie la o conferință, pe care am repetat-o și la Sibiu, al cărui Institut universitar pe atunci încă îi era subordonat Clujului. În anii '70 am reușit să invităm unii dintre profesorii de seamă de pe malul Someșului pe țărmul Neckarului, iar dintre aceștia îi menționez doar pe academicienii Daicoviciu și Mureșan. Și nu pot trece peste numele distinsului polihistor Valeriu Bologa, care mi-a dăruit prietenia sa părintească. Cam în același timp s-au extins contactele și cu Institutul Teologic Protestant cu grad universitar

din Cluj și cu aripa sa sibiană, care, în 1974, m-au primit în mod onorific în corpul lor didactic. Din corpul profesoral al acestui institut menționez ca reprezentant pe regretatul coleg Juhász István, de care m-a legat un respect prietenesc. Cinci ani mai târziu, din 1979 și pînă în 1981, am fost chemat ca profesor oaspete al aceluiași Institut, și, după o scurtă perioadă mai aventuroasă, în 1983 mi-a fost încredințată una dintre catedrele sale. Am acceptat oferta — părăsind atunci catedra mea de la Heidelberg, și devenind în fine, ca și tatăl meu, frații și nepoții mei, după unele ocolișuri, membru al vieții universitare clujene — extinse pînă în Sibiu — întinzîndu-se în același timp și pînă la Universitatea din Heidelberg, în al cărei registru al cadrelor didactice apar și în ziua de azi. Pe parcursul anilor '80-'90 s-au dezvoltat și alte legături cu distinși colegi ai facultăților clujene, iar după 1990 am ajuns chiar și Senator de onoare *almae matris* Babeș-Bolyai. Iată care sînt, pe scurt, unele motive biografice care mă îndeamnă la recunoștință pentru acordarea titlului de *doctor honoris causa* al acestei universități.

Dar acest prim motiv se leagă de un al doilea *motiv de ordine concepțională*:

Părăsind Heidelbergul am continuat activitatea de dascăl de teologie, dar am păstrat și poziția mea în cadrul „Arbeitskreis”-ului ca director al publicațiilor dedicate cercetărilor transilvane. În acest *cerc de studii* ne-am străduit, în vădită concordanță cu mulți colegi din Cluj, să evaluăm în mod critic istoria Ardealului, dar nu numai istoria, ci și, așa cum o exprimă noțiunea germană greu traductibilă de „Landeskunde”, să promovăm privirea de ansamblu cu care științele socio-umane în general s-au ocupat cu realitățile spațiului carpato-dunărean. Cercetătorul ardelean Benigni von Mildenberg a caracterizat la începutul secolului al XIX-lea această necesitate a unei priviri de ansamblu de tip „Landeskunde” printr-un dicton latin: *ad rem publicam bene administrandam primum est, nosse rem publicam.* Am ajuns la convingerea (nu chiar spectaculoasă!) că, în privința acestui *nosse* prea unilateral s-a accentuat și s-a popularizat între noi perspectiva etnică a istoriei, dar și a interferențelor socio-culturale. Acest accent pus pe etnic precum și popularizarea lui în sistemul educațional au contribuit în mare măsură la evoluțiile nefaste ale ultimelor decenii. Și cu toate că științele socio-umane nu trebuie să se politizeze, mînuirea lor totuși exercită o influență decisivă asupra discursului politic al unei țări, dar științele socio-umane sînt, la rîndul lor influențate și influențabile prin acest discurs. Astfel încît științelor socio-umane în general și istoriografiei în speță le revine o răspundere enormă în ceea ce privește starea mentală a unei societăți. Am spus că această convingere nu este deloc nouă sau spectaculoasă. Dar aplicare ei în domeniul transilvănean și implicit al României ni s-a părut o sarcină importantă, ce trebuie stimulată prin colaborarea tuturor părților angajate în crearea opiniilor relevante. Căci toate tradițiile istoriografice din spațiul nostru au căzut în capcana unei istoriografii unilateral etniciste, așa încît distorsiunea creată de toți, nu poate fi corectată dintr-o singură parte.

Am pomenit în nota mea biografică de bunicul meu care încă nu studiase la Cluj. El ne-a lăsat prima monografie despre Activitatea Cavalerilor Teutoni în Țara Bîrsei, publicată în 1862. În această monografie, bunicul elogiază activitatea dintre anii 1211-1225 a Ordinului zis Teuton, și o elogiază nu în ultimul rînd din motivul că l-a considerat a fi fost un Ordin de cavaleri *germani*. E vorba, deci, de un motiv sentimental sau de un crez în valorile proeminente ale propriei sale etnii, crez pentru care el se întreabă (și îl întreabă implicit și pe cititor), ce mare șansă am pierdut noi cu toții prin alungarea Ordinului din curbura Carpaților după numai 14 ani de activitate. Citind monografia, ne simțim și astăzi impresionați de căldura și simpatia cu care bunicul se identifica cu pretenșii noștri conaționali. Compasiunea *etnică* din discursul său include fără îndoială și o pasiune *etnică*, și anume: convingerea că rămînerea Cavalerilor Teutoni ar fi fost spre bunăstarea întregii țări! Totuși: nouă ne-au parvenit și alte întrebări decît cele pe care le avea venerabilul meu bunic.

Ordinul era un reprezentant al orînduirii feudale de cavaleri cu vădite tendințe să întemeieze în Țara Bîrsei o stăpînire de tip cavaleresc feudal și bisericesc de tip papal — așa cum a creat-o ulterior în Prusia. Iar sașii din părțile celor Șapte Scaune s-au bazat de la început, adică de la mijlocul secolului al XII-lea, pe libertăți pentru *țărani*, garantate de către regele ungar. Dacă Ordinul Cavalerilor Teutoni ar fi rămas în Transilvania, el cu siguranță ar fi devenit un dușman declarat al acelei orînduirii săsești pe care o considerăm astăzi (dar pe care a apreciat-o și bunicul) că a fost un cîștig pentru dezvoltarea civilizației politice din tot spațiul nostru. Din acest punct de vedere, dacă Ordinul ar fi rămas în Țara Bîrsei ar fi însemnat o piedică extraordinară chiar pentru etnia pe care bunicul o iubea și pe care a vrut-o să preamărească. Ipoteza mai recentă, care a fost lansată în cadrul *cercului* nostru de studii de fostul profesor clujean Karl Kurt Klein, bunicului probabil i s-ar fi părut o blasfemie: Karl Kurt Klein susține posibilitatea ca faimoasa diplomă andreiană (documentul pe a cărui bază sașii și-au apărat drepturile și existența lor comunitară pînă și în timpul bunicului, adică pînă în 1876) s-ar putea să fi fost acordată în 1224 a celor *hospites teutonici* (adică țăranilor liberi de pe *fundus regius* între Orăștie și Baraolt) cu scopul de a-l ajuta pe regele Andrei în anul următor, 1225, să alunge Ordinul Teuton din țară. Deci: „teutoni” împotriva „teutonilor”? Imposibil pentru un iubitor de neam al secolului romantic!

Dar iată, între timp am învățat că problema etniei n-a jucat întotdeauna rolul cheie în relațiile sociale și politice. În generația noastră am învățat că între coloniștii „*hospites teutonici*”, numiți ulterior „Saxones”, au fost și grupuri de valoni, adică vorbitori de limbă franceză. Importanța majoră era acordată pe atunci, evident, statutului juridic. Relevante erau „libertățile” sau „privilegiile” asupra conținutului cărora s-a convenit între puterea dominantă, regală, și partenerul ei „social”, care putea fi constituit din nobili unguri, secui, valahi, pecenegi etc. — sau din

conducătorii acelor „hospites”, invitați de rege să se așeze în condiții negociate și bine stabilite. Și, în paranteză fie spus, nici privilegiile medievale nu trebuie să fie înțelese ca drepturi superioare în comparație cu alte drepturi, inferioare, ci ca drepturi convenite și stabilite prin documente — față de situații nedefinite juridic și nedocumentate (și de aceea mai fragile). Deci, repet: în 1225, teutonii împotriva teutonilor? De ce nu? Adepții unor interese comunitare de tip *țărănesc*, sașii „hospites” ai celor Șapte Scaune, împotriva unor adepți ai intereselor *feudale, cavalerii*. Ambii cvasi de aceeași „etnie”, dar reprezentând interese politice și mentalități divergente în privința orînduirii sociale. Iar regele, în 1224, îi stimulează cu drepturi garantate, cu „libertăți” și cu îndatoriri, pe primii pentru a scăpa cu ajutorul lor, în 1225, de cei din urmă.

Iată cum s-au schimbat punctele de vedere din timpul bunicului meu și pînă în zilele noastre. Noi nu ne considerăm superiori față de generația bunicilor. Le aducem întreaga noastră venerație, nu în ultimul rînd pentru idealismul cu care s-au străduit să amplifice atît conștiința noastră istorică cît și iubirea față de străbunii noștri. Nu putem trece cu vederea patosul etic inerent acestui etnicism. Dar venerația o explorăm, nu în ultimul rînd, prin revizuirea conștiințioasă a conceptelor de altăieri și de ieri, așa cum așteptăm ca și conceptele noastre istoriografice să fie revizuite și corectate de fiii noștri (și de fiicele noastre!). Aducînd un omagiu călduros amintirii preceptorului nostru provenit din Cluj, Karl Kurt Klein, vreau să omagiez întregul corp profesoral al Universității Babeș-Bolyai pentru dispoziția sa la dialog pe care generația mea a găsit-o în strădania ei de a depăși obstacolele unor prejudecăți tradiționale (dacă ele au existat) și de a lărgi căile cercetărilor, dacă ele păreau îngustate. Universitatea Babeș-Bolyai s-a dovedit a fi forumul cel mai deschis dialogului în domeniul științelor socio-umane. Trebuie, deci, și vreau să vă mulțumesc pentru aprecierea reciprocă a acestui dialog, exprimat nu numai prin decernarea titlului cu care astăzi mă onorați pe mine, ci și prin decernarea aceluiași titlu prietenilor co-fondatori ai *Cercului de Studii Transilvane „Arbeitskreis”*, colegilor Harald Zimmermann și Georg Weber.

Și cu aceasta, am ajuns la un al treilea motiv (ultimul despre care îmi permit să vă vorbesc), motiv care mă îndeamnă la recunoștință pentru distincția acordată. Îi mulțumesc Universității Babeș-Bolyai pentru rolul ei *transilvănean* pe care și l-a însușit în *peisajul universitar românesc*.

România „întregită” este un stat tînăr. Întregirea, realizată prin „Marea Unire”, a fost declarată în Transilvania de către transilvăneni. (Peste zece zile vom „comemora” în mod festiv Adunarea de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918.) Dar realizarea Unirii a fost dirijată de la București. Transilvania s-a unit cu Vechiul Regat. Dar Vechiul Regat — s-a unit și el cu Transilvania? Normele orînduirii statale în România unită au fost marcate de tradiții transcarpatice, nu de cele intracarpatic. Și aceasta nu din motivul că cele de dincolo de Carpați ar fi fost mai încercate pentru o țară care încă în 1930 număra aproape 30 de procente

minorități etnice, ci mai degrabă din simplul motiv că tradițiile statale de dincolo erau considerate a fi românești, iar cele de dincoace, neromânești. Noțiunea de stat național România a fost prin urmare marcată clar de un criteriu etnic. Noțiunea de „român” nefiind încă înțeleasă și nici măcar concepută drept cea de „cetățean al României”, indiferent de etnie, ci ca atribut al unei persoane ce aparține neamului românesc. „Deșteaptă-te Române!” se adresează celor cu „sînge de roman” și se referă la descendența de la Traian. Andrei Mureșan și înălțătoarea sa poezie își au sorgintea, ce-i adevărat și demn de respectat, din Transilvania „pașoptistă”. Dar ea a fost fără îndoială adresată etnicilor români și nu celor care, între timp, după 1919, deveniseră minoritarii României Mari, dar „români” ca cetățeni. (Poate că aceștia aparțineau, în anul 1848, în ochii lui Andrei Mureșan, „barbarilor de tirani”!) Repet: România de după 1919 a fost întregită din punct de vedere teritorial. Dar tradițiile politice din spațiul intracarpatic, din motive ușor de explicat, nu i-au fost și ele integrate. În acei ani — și în bună parte și pînă astăzi — în argumentația politică, în concepția de „stat național” prevala gîndirea etnică. Poezia lui Andrei Mureșan din secolul XIX a devenit imnul statului de azi!

Nu voi continua cu aceste reflecții critice privind autodefinirea statului nostru, fiindcă nu vreau să intru în actualitatea politică, iar cu atît mai puțin în polemică. Ascuțirea argumentației nu s-a vrut îndreptată împotriva tradițiilor politice transcarpatice, ci a vrut să pledeze pentru o integrare conștientă, intenționată, a experienței socio-politice a acelor părți ale României întregite care în istoria lor au trăit în condiții pluraliste și care, în acele condiții, au dezvoltat modele de conviețuire politică predemocratice, demne măcar de studiat — cu toate că problema etnică în sine, în acele condiții predemocratice, încă n-a fost soluționată în mod satisfăcător (și în parte nici nu a fost luată în seamă). Totuși, dacă Transilvania reprezintă o parte integrantă a patriei România, atunci și aceste elemente preformate prin istoria sa aparțin întregii României, și trebuie, deci, și ele integrate, chibzuite și conștientizate de către întreaga societate românească drept valori ale statului nostru comun. Aceste elemente nu trebuie să fie considerate străine și lăsate numai în seama „străinilor” — altfel, dacă am face așa, am neglija o adevărată integrare a acestei părți a patriei, integrare în structura și în substanța statului nostru. (Dar statul român lipsit de substanța transilvană — poate fi el și statul transilvănenilor, îmbrățișat și din punct de vedere afectiv?)

Ei bine, universitatea nu are menirea să facă politică. Dar ea exersează, ea antrenează capacitatea tinerei generații la o argumentație rațională, bazată pe realități controlate. Numele de „universitate” implică într-un anumit mod aspectul universalității, deci năzuința de a cuprinde pluralitatea și diversitatea multiplelor aspecte. Iar Transilvania oferă ca spațiu istoric și social un adevărat laborator de experimentare a unor soluții pluraliste într-o unitate politică, un laborator de care, după cîte văd eu, pînă acum nu s-a ținut îndeajuns cont în filozofia politică a

societății române. Universitatea Babeș-Bolyai a întreprins în această privință pași curajoși, înființând, de exemplu, facultăți și oferind posibilități de studiu în limbile comunităților istorice minoritare ale Ardealului, demonstrând astfel că definiția pur numerică (cantitativă) ce se articulează în noțiunea de „minoritate”, nu este în mod necesar și una calitativă. Oricum, limbile nu sînt singura esență a pluralismului. Dar contextul istoriei României, care nu este numai a etnicilor români, și viziunea realității românești de astăzi și de mîine trebuie să se reflecte în viața universitară; iar componența plurilingvistă a culturii (respectiv pluriculturalitatea în componența limbilor vorbite de cetățeni) este un element al unei asemenea viziuni.

Mi se pare că această sarcină — ba chiar: această șansă! — tipic transilvană este abordată într-un mod promițător de către Universitatea Babeș-Bolyai. Este adevărat că dorința comunității maghiare de a avea o universitate proprie în limba ei și în administrarea ei, este bine întemeiată atît pe aspectul numeric (demografic) cît și pe dezideratul de a se distinge ca și comunitate în cadrul societății românești. „Sens for selfgovernment” a fost formula cu care călătorul englez Charles Boner i-a caracterizat pe sași în 1863, va să zică într-un an cînd maghiarii erau pe cale să-și creeze un stat unitar care atunci încerca să impună o limbă unică de învățămînt, cea maghiară. O încercare nefastă, și în fine nereușită. Dar acel „sens for selfgovernment” al sașilor nu era îndreptat împotriva unității statale, ci era expresia voinței de a induce contribuția propriei comunități, cu propriile sale resurse comunitare, la realizarea acelei unități cuprinzătoare, de care fiecare stat are nevoie. Este deci și de înțeles faptul că în rîndul concetățenilor noștri maghiari persistă supărarea că Universitatea Bolyai, de sine stătătoare la timpul respectiv, a pierdut acest „selfgovernment”. Dar pe de altă parte, mi s-ar părea o greșeală enorm de păguboasă pentru toată evoluția universitară din România dacă asemenea deziderate ar fi urmate în detrimentul Universității devenită Babeș-Bolyai, care, între timp, a creat un model promițător, de talie europeană, un model care unește dezideratul de universalism continental cu cel de profil specific transilvănean, contribuind în acest fel la o profilare autentic pluralistă a României întregite.

O paranteză marginală: Împăcarea pluralității și a diversificării cu unitatea, sau respectul unității față de pluralitate constituie substanța spirituală a principiului modern de subsidiaritate — principiu guvernant în Uniunea Europeană. Acest principiu nu ne este străin. Prin experiența transilvană avem o înființare în practicarea acestui principiu de subsidiaritate și putem contribui cu exemple la concretizări realiste, în spiritul acestui principiu.

Unitate în pluralitate — și pluralitate în unitate este esența modernă pe care o putem distila din experiența conviețuirii politice în Transilvania — fără să omitem deficiențele premoderne și moderne din istoria acestei provincii. În ziua de 1 decembrie sărbătorim unirea, nu și unificarea ! Acceptul unei libertăți la autodeterminare ce nu periclitează unitatea, ci o afirmă și care fundamentează coeziunea: un asemenea accept îl consider ca fiind foarte important pentru mentalitatea societății civile din țara

noastră. O asemenea mentalitate ar consolida unitatea țării, „în cuget și simțiri”, a tuturor cetățenilor. Iar această mentalitate nicăieri nu poate să rodească mai bine decât în mediul discursului academic.

Exact acest potențial de creare a unei mentalități europene — ce pe de o parte încurajează dezvoltarea particularităților pluraliste ale regiunilor și ale comunităților culturale, eliberându-le în acest fel de teama că ar putea fi private de identitatea lor, dar întărind pe de altă parte dispoziția și chiar voința tuturor subunităților statului la coerență și unitate națională („național” în înțelesul statal al cuvântului) —, exact acest potențial a găsit, mi se pare, un sol, fertil în cadrul Universității noastre transilvane Babeș-Bolyai. Sperînd ca munca de cercetare, străduința în învățămînt și tot discursul academic al acestei universități vor da roade bogate pentru formarea societății românești de mîine, mă consider onorat de a fi numit un dascăl și al acestei venerabile instituții. Vă mulțumesc pentru încrederea cu care m-ați primit. □

*

Paul PHILIPPI (n. 1923), istoric, doctor în teologie, doctor honoris causa al Institutului de Teologie Protestantă din Cluj, al Universității Babeș-Bolyai din Cluj, președinte de onoare la Forumului Democrat al Germanilor din România, autor a numeroase studii de istorie și teologie, printre care: *Kirchengemeinde als Lebensform* (1959), *Abendmahlsfeier und Wirklichkeit der Gemeinde* (1960), *Christozentrische Diakonie* (1963), *Als Lasarus leben* (1983), *Diakonika über die soziale Dimension kirchlicher Verantwortung* (1984), editor al seriei *Siebenbürgisches Archiv* și *Studia Transylvanica*.

Tradiții și perspective în relațiile culturale româno-maghiare

ANAMARIA POP

Desigur, se poate vorbi despre reale tradiții privind relațiile culturale româno-maghiare, chiar dacă acestea au fost minimalizate sau maximalizate în diferite perioade istorice — evident, în funcție de conjunctura istorico-politică și de scopul clasei conducătoare aflată la putere, în respectivele perioade. La fel cum, specialiștii în domeniu — nu puțin la număr, dar de o competență graduală — au interpretat și continuă să interpreteze aceste tradiții în funcție de scopurile imediate și de perspectivă privind harta geopolitică a Europei Centrale și de Est. Un singur lucru este însă clar: relațiile culturale româno-maghiare au fost întotdeauna generate de cel puțin două preocupări fundamentale ale intelectualilor și oamenilor de cultură. Pe de o parte, intelectualii și oamenii de cultură din cele două țări — avînd în majoritatea covîrșitoare a cazurilor o atitudine progresivă — erau/sînt preocupați să-și aducă contribuția la „îndulcirea” unor relații politice tensionate, cînd era/este cazul sau, la diseminarea și multiplicarea unor rezultate concrete în acest domeniu, în perioadele de „calm și normalitate” politică. (În 1925, la premiera piesei *Apáról fiúra* (Fatalitatea învinsă), tradusă de Árpád Bitay și pusă în scenă la Teatrul Maghiar din Oradea, Nicolae Iorga afirma: „Mă bucur că pot astfel contribui la crearea unei anumite înțelegeri între cele două popoare. Dacă aceste două popoare s-ar fi înțeles și în trecutul îndepărtat, ar fi putut schimba destinul din această parte a lumii. Legăturile dintre aceste două popoare sînt atît de pregnante, încît și sufletele lor trebuie să se întâlnească.). Pe de altă parte, tot intelectualii și oamenii de cultură au fost/sînt cei care, prin natura formației lor, sînt preocupați de cunoașterea noului, a alterității. Ei sînt și rămîn niște „eterni exploratori” ai necunoscutului — în toate domeniile. (În anul 1935, Zoltán Szabó¹, cu ocazia renumitei sale călătorii în România, consemna în jurnalul său de călătorie apărut în anul 1937, fiind intitulat *A Vaskapun túl* (Dincolo de Porțile de Fier): „Funcționarul de la vamă vorbește franțuzește, este politicoș, îmi permite cu

ușurință să privesc în jur pe mal. Mă pasionează acest peisaj, aici, la marginea vechiului Regat, aștept să văd primele case și primii țărani. Îi caut de parcă ar avea să-mi spună ceva deosebit, de parcă ar trebui să ridice vălul de pe o anume enigmă. Agitat și așteptînd parcă ceva senzațional mă uit spre vechea și întinsa ogradă a vecinului, nu ca un călător care a ajuns la destinație după un drum lung, ci ca un explorator care caută explicații pentru cele mai mari și mai grave trăiri istorice. Bătăile inimii mi se intensifică puțin, dacă mă gîndesc că sînt în leagănul celui mai important vecin și adversar, în țara lor de baștină, în Regat, în cuibul din care și-au luat zborul. Ei de aici provin.” Călătorul maghiar este impresionat de profunzimea aspectelor noi, descoperite în viața cotidiană, în cazul de față în timpul unei seri petrecute într-o cîrciumă de la marginea Bucureștilui: „Zilele pe carele-am petrecut la București au debutat cu elanul acestei petreceri, deci atît de fortissim. Acest început a fost specific și simbolic, prima seară mi-a oferit o mostră din valorile acestui popor, valori atît de pline de tradiții, o mostră din arta populară, din cîntecele și din sufletul care au creat aceste cîntece și care creează românismul”. Este cît se poate de fîresc faptul că și László Németh² — care călătorise împreună cu Zoltán Szabó — este impresionat de alteritate. Acesta va consemna în jurnalul său de călătorie intitulat *Magyarok Romániában* (Maghiari în România), printre altele, că: „Această cîrciumă nu seamănă cu acele localuri ungurești de petrecere, unde ulcioare și ploști înflorate sînt agățate de pereți, unde într-un colț este construită o vatră, iar berea Dreher este servită pe la mese de către fecioare îmbrăcate în costum național. La Budapesta nu există o cîrciumă care să fie atît de ungurească, pe cît este asta de românească. (...) Din cîn în cînd, adîncă seară bucureșteană invadează acest local nou, care aduce a bar, precum invadează fluxul și refluxul jucăuș al mării peștera de pe mal. Nimeni nu se poate îndoii că tot ce este și se petrece aici are continuitate în întreaga țară. Cu toate că publicul, în marea lui majoritate, trăiește deja în straturile unei arheologii noi, totuși petrece la fel ca și băștinașii. Nu ca și falșii domni de acasă, care cîntă împreună cu țiganii, ci aproape cu pudoare, precum cei care trebuie să-și apere jumătatea lor poleită, pentru ca nu cumva marea nestăvilită care le țîșnește în nervi să le-o distrugă.”)

În concluzie, relațiile culturale româno-maghiare au fost și sînt generate, pe de o parte, de conștientizarea de către intelectualii și oamenii de cultură din ambele țări că reconcilierea istorică româno-maghiară nu numai că poate fi sprijinită de relațiile culturale, dar acestea reprezintă cea mai sigură cale pentru atingerea scopului propus, iar pe de altă partem de flacăra veșnic arzîndă a curiozității umane pentru nou și necunoscut.

În cadrul relațiilor culturale româno-maghiare au fost și sînt generate, pe de o parte, de conștientizarea de către intelectualii și oamenii de cultură din ambele țări că reconcilierea istorică româno-maghiară nu numai că poate fi sprijinită de relațiile culturale, dar acestea reprezintă cea mai sigură cale pentru atingerea

scopului propus, iar pe de altă parte, de flacăra veșnic arzîndă a curiozității umane pentru noi și necunoscut.

În cadrul relațiilor culturale româno-maghiare un rol determinant l-a avut, îl are și-l va avea și în viitor, Ardealul. Leagănul a trei culturi și civilizații distincte — română, maghiară și germană (săsească) — Ardealul a avut (mai mult sau mai puțin la modul concret, dar cu siguranță în mentalul intelectualilor și al oamenilor de cultură, în programele diferitelor reviste și grupări literare) un dublu rol de punte. Pe de o parte, o punte între cele trei culturi și literaturi, atît de deosebite unele de altele, iar pe de altă parte între cele trei etnii și țara-mamă. Existența în același areal geografic al celor trei culturi și civilizații, vrînd-nevrînd interferența acestora, a generat „cultura transilvană”. În acest sens, Károly Kós³, unul dintre „părinții” transilvanismului, în cunoscuta sa lucrare *Erdély — Kultúrtörténeti vázlat* (Ardealul — schiță pentru istoria culturii), apărută în 1929, la Cluj, a conturat astfel imaginea acestui „Ardeal cultural”: „pe pămîntul Ardealului, timp de o mie de ani nici un popor și nici o cultură n-a reușit și nici n-a dorit să-l modeleze pe celălalt după propria sa imagine. Uneori, forțe din afară au încercat să facă acest lucru cu mari sacrificii, dar cu rezultate minime și fără un succes final. În schimb, cele trei culturi coexistente au demonstrat, fiecare, preocuparea lor inconștientă, permanentă și care nciiodată nu a încetat întru totul, ca pe lîngă păstrarea specificului propriului neam să-și însușească diferite elemente ale comunității, elemente menite să-i transforme în ardeleni tipici, chiar și împotriva unei realități existente”.

Desigur, vorbind despre tradițiile culturale româno-maghiare, trebuie amintită preocuparea cotidianul *Ellenzék*⁴ (Opoziția) din Cluj în care erau publicate frecvent scrieri despre relațiile voievozilor români cu maghiarimea, precum și revistei *Erdélyi Helikon*⁵, un adevărat atelier spiritual pentru revigorarea tradițiilor și a specificului ardelenesc, pentru preocupările privind afirmarea spiritualității ardelenesti bazată pe toleranță și liberalism, dublate de dorința de colaborare culturală. Un aport deosebit în privința apropierei etniilor din Ardeal l-au avut revistele literare și culturale din anii '20, editate în mai multe limbi, fiind vorba concret de revistele *Aurora*⁶ și *Cultura*⁷. În perioada interbelică (mai ales în prima parte a acesteia) se poate vorbi de o adevărată emulație în cercurile intelectuale și literare privind pregătirea tuturor condițiilor necesare pentru o cooperare între etniile din Ardeal, iar într-un sens mai larg, între popoarele din centrul și sud-estul Europei. Se crease o atmosferă cît se poate de propice pentru ca în numele valorilor istorice și culturale ardelenesti comune, a relațiilor fertile dintre literaturile existente în acest spațiu și pe baza responsabilității ardelenesti comune, să se petreacă marea întîlnire între scriitorii maghiari, români și sași din Ardeal. În acest sens, semnificativ este crezul lui Aladár Kunz⁸: „Nu se poate numi scriitor maghiari din Ardeal cel care nu cunoaște aceste mișcări literare paralele, respectiv cea

românească și săsească. Faptul că în viața de toate zilele vom avea nevoie unul de celălalt, apropiere aceste trei literaturi, deci este imposibil să le ocolim, este imposibil să nu existe influențe reciproce, legături intime între ele. Literatura maghiară din Ardeal nu mai poate eluda adîncirea acestor legături spirituale”.

Este perioada marilor prietenii literare româno-maghiare. În acest sens, trebuie amintită prietenia dintre Ágost Greguss¹⁰ și Iosif Vulcan, Endre Ady¹⁰ și Emil Isac, Mihály Babits¹¹, Dezső Kosztolányi¹² și Emil Isac. De asemenea, nu se poate trece sub tăcere nici prietenie dintre Endre Ady și Octavian Goga, chiar dacă această prietenie s-a finalizat... nu tocmai europenește (la un moment dat, O. Goga îmbrățișase ideile extremei drepte și ale iredentismului). În acest context, memorabilă rămîne atitudinea lui Emil Isac, poetul și publicistul din Cluj, care-i scria lui Endre Ady următoarele: „Să te binecuvînteze Natura, Endre Ady, pentru că ai știut să împletești într-un imn visul unei epoci noi, pentru că împotriva voinței miilor de ticăloși și de samsari întinzi o creangă de măslin bietului meu popor de munteni”. Dintr-un anume punct de vedere, aceste prietenii literare au pregătît într-un fel sau altul traducerile reciproce din literaturile română și maghiară.

Prin programul de traduceri inițiat, spiritualitatea ardelenescă a avut un rol determinant în cunoașterea și promovarea reciprocă a literaturii române și maghiare în rîndul cititorilor din Ungaria și România. Practic, datorită spiritualității ardelenesti pătrund pe piața literară din Ungaria marii clasici ai literaturii române în traducere maghiară și invers, cititorii români au posibilitatea să cunoască tot mai mult din literatura maghiară în traducere românească.

Cu toate aceste aspecte pozitive, nu trebuie să se creadă că relațiile culturale româno-maghiare n-au fost umbrite de orientările politice din cele două țări. Așa cum întreaga europă a fost devastată de flăcările pustiitoare ale războiului, tot așa și atitudinea unor personalități culturale marcante, literați și gînditori pro-europeni, a fost marcată de flăcările devastatoare ale politicii care a condus la acest război.

Și după instaurarea regimurilor comuniste se poate vorbi de o anume continuitate în domeniul relațiilor culturale a fost derulat mai departe. Chiar dacă a fost promovat un anume gen de cultură, chiar dacă a fost tradusă o anume literatură, dar nu se poate vorbi de un vid total. Eventual se poate vorbi despre îngreunarea acestor relații, despre încercările (uneori reușite, alteori nu) de otrăvire a lor, veninul provenind întotdeauna din sfera politicului. Dar întotdeauna s-au găsit, atît în Ungaria cît și în România, cîte un Don Quijote care a cîștigat bătălia cu morile de vînt, sau cîte un Icar împătimit care, reușind să scape din labirinturile întunecate ale prejudecăților generate de o politică de învrăjbire, a demonstrat că se poate zbura chiar și cu aripi din pene lipite cu ceară spre tărîmurile valorilor întru relații culturale normale și cît mai profunde.

La fel cum în diferite țări central-est europene regimul comunist a avut o concretizare graduală, de la minim la maxim, tot așa și momentul sucombării acestuia a fost mai mult sau mai puțin agresiv și sîngeros. Să fi avut mai tîrziu

această agresivitate un anume rol în mentalul individual și colectiv privind normalizarea, în cazul de față, a relațiilor culturale româno-maghiare? Poate că da, poate că nu.

Privind detașat, după mai bine de 10 ani, evenimentele de la răscrucea anilor '90 și, evident, după așezarea în matricea normalității a valului de entuziasm de la început, un lucru care pare a fi sigur: dacă aceste relații culturale româno-maghiare ar fi avut rădăcini atât de profunde cum le-au dorit, la modul ideal, în toate segmentele istoriei, intelectualii și oamenii de cultură din ambele țări, în primăvara anului 1990 n-ar fi putut avea loc pogromul de la Tîrgu-Mureș. Cei care am crezut că aceste relații există în profunzime, precum și că ele vor funcționa întocmai după sucombarea regimului comunist, a trebuit să ne trezim foarte repede și să începem să demontăm acele prejudecăți și stereotipii care s-au reactivat privind imaginea dușmanului etern. Deci, într-o lume care funcționa deja după alte reguli (de multe ori după regulile anarhiei), era admis orice. Inclusiv lupta invizibilă dintre forțe retrograde și cele progresive, cu fazele ei câștigate când de către unii, când de către alții. Practic, după 1990, relațiile culturale româno-maghiare au fost reluate de la început, evident, pe baza a ceea ce existase durabil înainte. A trebuit ales grîul de neghină, păstrat ce a fost bun pînă atunci, și totul conceput sub genericul unei Europe, mai repede sau mai tîrziu unite, a unei comunități europene mai mult sau mai puțin concrete. Și iarăși intelectualii și oamenii de cultură din ambele țări și-au făcut auzit glasul, începînd să reconstruiască podurile spiritualității româno-maghiare, asumîndu-și, evident, valul antipatiilor din partea segmentelor retrograde existente încă în ambele țări.

Desigur, privind esențialitatea relațiilor culturale româno-maghiare, momentul '90 nu s-a deosebit foarte tare de toate celelalte momente cruciale din istoria celor două popoare. Cu toate bunele și relele de rigoare.

Elementul de noutate, care conferă încredere că aceste relații culturale româno-maghiare vor avea o perspectivă durabilă, este imaginea — mai mult sau mai puțin ideală — a unei Europe unite, imaginea unei Europe a regiunilor culturale (pe lîngă cele economice), în care se dorește ca toți să fim egali și toți să fim diferiți.

În timp ce stăm cu toții la rînd în anticamera acestei Europe unite, ar fi bine dacă fiecare dintre noi ar primi cîte o foaie volantă — întru calmarea spiritelor și întru meditație —, pe care să fie tipărite afirmațiile lui László Németh, publicate cu mulți ani înainte, dar atât de actuale și astăzi, în revista intitulată *Tanú*¹³ (Martor). László Németh, referindu-se la întregul sistem al afinităților privind istoria și istoria culturală, a fundamentat bazele unei viitoare activități științifice și culturale. Âiată afirmația sa: „Am definit cîndva popoarele învecinate ca pe niște frați de lapte. Adică, deși nu provenim de la aceeași mamă, am supt laptele aceluiași destin. Acest lapte comun își face simțită prezența în similitudinile privind eforturile noastre de pe tărîm istoric, social și politic. Aceste echivalențe se pot remarca mai cu seamă în destinul popoarelor

carpato-dunărene, aflate la răscrucea dintre Imperiul Romano-German și furtuna popoarelor din Răsărit. La aceste popoare sînt aproape identice pînă și semnificația datelor istorice și marile roluri jucate în politică și în literatură. Toți au cîte o Bătălie de la Mohács¹⁴ și de la Bîlá Horá¹⁵, toți au cîte un Kazinczy¹⁶ și cîte un Eminescu”, atît de actuală și astăzi. Cu atît mai actuală cu cît o Europă comună, cu granițele spiritualizate, o Europă a culturilor nu mai este un vis efemer.

Dar oare sîntem pregătiți cu toții să trăim în această comunitate europeană? — știind că la baza conviețuirii stă în primul rînd o bună cunoaștere a celuilalt. Oare cunoaștem în suficientă măsură sistemul de valori culturale și moștenirile spirituale ale celuilalt, ale celorlalți? Oare ne-am împăcat în suficientă măsură cu noi înșine și cu atrocitățile istoriei pentru a respecta alteritatea celui de lîngă noi? Oare am învățat în suficientă măsură din greșelile trecutului pentru a nu le mai repeta? Iată doar cîteva întrebări care devin tot atîtea preocupări în fața provocării privind conturarea unei comunități europene — poate cea mai mare și îndrăzneată preocupare a secolului XX, cu concretizare în secolul XXI. În acest context, relațiilor culturale româno-maghiare le revine un rol foarte important, știut fiind faptul că albia în care acestea s-au conturat și în care există este destul de sinuoasă, tocmai datorită relațiilor politice îngreunate de o raniță în care încă mai sînt pietrele grele ale trecutului nu odată vijelios. Dacă aceste relații se vor aprofunda și extinde într-o măsură atît de mare încît să nu mai fie afectate de nici o variantă a naționalismelor și a protocronismelor mai vechi sau mai noi, dacă aprofundarea și extinderea acestor relații vor fi dorite la modul real și sincer (de cît mai mulți intelectuali și oameni de cultură din ambele țări), astfel ca în final să se contureze de la sine, relațiile româno-maghiare vor putea reprezenta în toate domeniile vieții sociale, politice, economice, culturale, etc. un exemplu benefic pentru întreaga comunitate europeană. În ambele țări există, har Domnului, suficiente grupuri etnice care conferă națiunii majoritare, culturii acesteia, o bogăție inestimabilă, încă prea puțin valorificată. Dacă în programele inițiate atît în Ungaria, cît și în România, pe lîngă aprofundarea și dezvoltarea relațiilor româno-maghiare, se vor demara în paralel și programe care să includă același grup etnic care trăiește în ambele țări, plus țara-mamă a acestuia, nefiind exclusă nici participarea unor țări cu experiență comunitară, se vor putea face pași importanți pe calea integrării europene. Desigur, rezultatele n-o să apară de la o zi la alta, nicăieri n-o să curgă de la o săptămînă la alta lapte și miere, dar dacă se va pierde și acest tren, generațiile următoare vor avea tot dreptul să ne condamne. □

NOTE

1. Zoltán Szabó (1912-1984) — scriitor, jurnalist, sociograf, redactor maghiar din Ungaria. În cadrul preocupărilor sale privind mișcările reformiste a acordat un interes deosebit politicii practicate în zona Balcanilor, precum și mișcărilor și aspirațiilor spirituale pe care le percepușe în această zonă. Foarte devreme, încă la începutul carierei sale, s-a ocupat de situația Europei

Centrale și a Europei de Sud-Est, mărturie în acest sens fiind studiul său intitulat *A magyar fiatalság és a dunai kérdés* (Tineretul maghiar și problema dunăreană), scriere apărută în 1935, în publicația *Katolikus Szemle* (Revista catolică).

2. László Németh (1901-1975) — prozator, eseist, dramaturg și traducător maghiar din Ungaria; a fost preocupat de tematica socială și morală a omului contemporan.

3. Károly Kós (1883-1977) — scriitor, publicist, etnograf, pictor, grafician și arhitect maghiar născut la Timișoara. A proiectat mai multe clădiri în Ungaria și în România, a căror valoare arhitecturală este recunoscută pe plan internațional. Károly Kós a fost o prezență activă în viața socio-culturală a vremii, fiind unul dintre cei mai de seamă reprezentanți ai transilvanismului.

4. *Ellenzék* — cotidian politic, economic și social din Cluj; a apărut între 1880-1944.

5. *Erdélyi Helikon* — una dintre cele mai reprezentative reviste lunare de literatură și critică literară din Cluj, condusă Károly Kós și Miklós Bánffy; a apărut între 1928-1944.

6. *Aurora* — revistă culturală bilingvă, română și maghiară, care a apărut în perioada decembrie 1922 – iunie 1923, la Oradea, fondatorul ei fiind colonelul George Bacaloglu, președintele Societății „Cele trei Crișuri”.

7. *Cultura* — a fost fondată în ianuarie 1924, la Cluj, fiind redactată în limbile maghiară, română, germană și franceză. Redactorul-șef al acestei reviste a fost Sextil Pușcariu, profesor la Institutul Român de Lingvistică din Cluj; rubrica în limba maghiară a fost redactată de către György Kristóf, cea în limba română, de către poetul și filozoful Lucian Blaga, cea în limba germană, de către Oskar Netoliczka, directorul Gimnaziului „Honterus” din Brașov, iar rubrica în limba franceză, de către Yves Auger, profesor la Facultatea de Limbă Franceză din Cluj.

8. Aladár Kuncz (1886-1931) — romancier maghiar din Ardeal, unul dintre întemeietorii transilvanismului.

9. Ágost Greguss (1825-1882) — prestigios estetician maghiar din Ungaria.

10. Endre Ady (1877-1919) — unul dintre cei mai reprezentativi poeți maghiari în perioada antebelică din Ungaria; un consecvent promotor al poeziei moderne.

11. Mihály Babits (1883-1941) — poet, romancier, istoric literar, eseist, redactor, traducător din Ungaria, reprezentant de seamă al europenismului în literatura maghiară, fiind unul dintre cei mai reprezentativi redactori ai revistei *Nyugat*.

12. Dezső Kosztolányi (1885-1936) — poet, romancier, traducător din Ungaria, o mare personalitate literară a generației sale.

13. *Tanú* — revista personală a lui László Németh; a apărut între 1932-1936, la Budapesta. În această revistă, László Németh a publicat un întreg serial de studii și articole privind relațiile culturale dintre popoarele central-est europene, sub titlul: *Tejtestvérek* (Frați de lapte), *Összehasonlító népköltészetten* (Creația populară comparată), *Egy folyóirat terve* (Proiectul unei reviste), *Most*, *Punte*, *Silta* (Punte — în limbile cehă, română și finlandeză).

14. Bătălia de la Mohács — Bătălia de lângă localitatea Mohács (oraș din sudul Ungariei, port la Dunăre, în apropiere de granița cu Iugoslavia), unde la 29 august 1526, armata ungară condusă de regele Ludovic al II-lea a fost învinsă de armata turcă, condusă de sultanul Soliman Magnificul; în urma acestei bătălii, cea mai mare parte a Ungariei a căzut stăpînirea otomanilor.

15. Bătălia de la Bílá Hora — Bătălia de pe Dealul Bílá Hora de lângă Praga, unde la 8 noiembrie 1620, armata habsburgică a învins trupele cehești; datorită acestei înfrîngerii, timp de trei secole nu s-a putut vorbi în istorie de o Cehie independentă.

16. Ferenc Kazinczy (1759-1831) — scriitor maghiar și animator al vieții culturale din Ungaria. Cea mai mare personalitate care în perioada iluminismului și-a adus aportul la înnoirea limbii maghiare.

*

Anamaria POP (n. 1952), absolvent al Facultății de Jurnalistică București, jurnalist, poet și traducător. În perioada 1996-1998 a fost consultant al Delegației Uniunii Europene la București, între 1999-2001 director al Centrului Cultural Român din Budapesta. A publicat patru volume de poezii și un număr semnificativ de traduceri literare din limba maghiară, laureat al premiilor Füst Milán (1992) și Déry Tibor (1998).

Anamaria Pop, Hagymányok és perspektívák. A román–magyar kulturális kapcsolatokról, articol publicat în *Európai utas* nr. 45 (4/2001) și preluat cu permisiunea autoarei.

Bucureștiul albanez De la elite negustorești la elite culturale

ADRIAN MAJURU

Motto: „(...) O, poet fericit și amărit! Ce noutăți sunt în orașul frumos al Valahiei, care poartă cel mai nobil nume al graiului albanez.* (...) Foarte greu e la Bucureștiul albanezilor... Dar cînd ne aducem aminte că tocmai aici a răsărit prima floare a frumuseții sufletului albanez, cînd ne gîndim că în prozaicul zilnic al celor zgîrciți cu inima și-a deschis aripile pasărea frumoasă și ușoară a poeziei noastre naționale, otrava nu mai e otravă, ci bucurie...” (Lasgush Poradeci către Asdren, Graz, 19 decembrie 1924, în traducerea lui Adrian-Christian Kycyku, Anuarul Albanezul, nr. 402, București, 1997, p.100)

‘Bucureștiul albanez’ se dorește a fi o radiografie istorică a comunității albaneze din București. În comparație cu alte comunități balcanice sau ne-balcanice, albanezii s-au întîlnit în toate structurile sociale moldo-valahe. Această prezență dinamică a debutat prin secolele XVI-XVII și s-a accentuat și diversificat în următoarele două secole: XVIII-XIX.

Despre diaspora albaneză din România s-a scris din diferite perspective tematice dar totdeauna distingînd grupul identitar oarecum separat de societatea românească sau discutînd diferite trăsături ale emigrației albaneze în spațiul românesc.

Constituirea treptată a unei elite culturale moldo-valahă de origine albaneză, care începe să-și conștientizeze identitatea culturală a originilor prin acțiuni susținute în acest sens, și legate de ideea unei Albanii moderne și independente, se conturează la început de veac XIX. Procesul a debutat, în forme incipiente, în final de

* Bukur(esht) în limba albaneză înseamnă: Frumos (este).

secol XVIII dar va lua proporții, în contextul efortului pe care aristocrația moldo-valahă a început să-l facă pentru constituirea unui stat român modern. Cu atât mai mult cu cât elementele de origine albaneză care se aflau în interiorul aristocrației moldo-valahe s-au integrat în procesul de constituire a României moderne.

În veacurile XVI și XVII, mulți albanezi și aromâni pătrund în număr mare în cadrul structurilor sociale, de regulă militare și negustorești, ajungând apoi – alături de alții –, lideri politici, militari sau comercianți. Termenul de elită folosit în prezentul demers are sensul mai larg, de persoane aflate în cadrul unor ierarhii ale diferitelor categorii sociale moldo-valahe, chiar dacă, prin educație, cultură sau maniere, uneori, nu corespundeau structurilor cu adevărat elitiste.

Tocmai procesul de trecere de la elita de margine (negustorească, comerciantă, arnăuțească ș.a.) la structurile ierarhice superioare, cu un potențial decizional pe măsură, precum dregătorii, domnitorii, bancherii, face subiectul acestui demers.

Această reierarhizare a elementului albanez bucureștean se petrece pe fondul unei reierarhizări la nivel global, al întregii societăți moldo-valahe, îndeosebi după 1831. De la această dată, de exemplu, marele comerciant Hagi Tudorache reușește să-și cumpere titlul de patentar clasa I, act care-i dădea dreptul la un grad de boierie. O nouă patentă o primește în 1847 prin care dobândește oficial rangul de boier de neam, diplomă semnată de domnul George Dimitrie Bibescu. Era o accedere pe scara ierarhică a societății moldo-valahe aflată în schimbare.

Numitorul comun este că „mediul albanez din România are o tradiție unificatoare, care dă membrilor săi conștiința apartenenței la acest grup. Încă din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, albanezii stabiliți în România veneau din sudul Albaniei, din Epir, iar în secolul al XVIII-lea și al XIX-lea ei erau comercianți, meșteșugari, soldați în gardă, pe teritoriul României formându-se astfel o burghezie albaneză incipientă. (...) Este un mediu în primul rînd de negustori și meșteșugari, respectiv însă la mobilizarea venită din partea intelectualității în formare.”¹

Din acest mediu negustoresc și meșteșugăresc căruia i se va alătura – ca un proces paralel – mediul politic și militar unde se aflau numeroși albanezi naturalizați deja în veacul XVIII, se va constitui elita culturală albaneză, începînd cu prima parte a veacului al XIX-lea, absorbînd și noile elemente albaneze venite între timp în Principate.

Albanezii au pătruns în funcțiile dregătorești românești de timpuriu. În 1585, ca mare postelnic „și mare sfetnic” al domnitorului moldovean Petru Șchiopul (1582-1591, domnia a II-a) este amintit Bartolomeu Brutti, „albanez convertit”.²

Al II-lea secretar al lui Constantin Brâncoveanu era un alt albanez, Constantin Draco. Antonie Bunellis era preceptorul copiilor lui Constantin Mavrocordat, în primul sfert al veacului al XVIII-lea. Între 1760 și 1773, Nicolas Tertulis a fost directorul Academiei din Iași.

Domnitorul Grigore Alexandru Ghica a avut drept consilier pentru reorganizarea școlilor în Moldova la 1763 pe Constantin Caraiani.

Nicolas Vercosi fusese secretarul lui Constantin Vodă Moruzi (1777-1782, Moldova) dar și profesor la „curtea prințului”. Mulți „emeriti profesori, proveniți aproape toți din școlile din Ianina”, profesau la București, între care și Lambru Fotiade.

Aceste elite culturale și politice, oarecum de mijloc, au avut „o contribuție majoră la formarea burgheziei românești” dar și un consistent „rol în marile transformări sociale ale secolelor XVIII și XIX.”³

În anturajul prințului Șerban Cantacuzino (1688-1678, Muntenia) al cărui ideal era eliberarea popoarelor creștine din Balcani, s-a aflat „influentul negustor” Nicopolis Ghețea Rustea.

Alături de bogatul Ghețea Rustea, „socrul lui Șerban Cantacuzino”, se mai aflau și alți negustori bogați de origine epirotă care-l finanțau pe domn: frații Pepan, zaraful Papa Nicola, Manu Apostol, trei argintari chiproviceni etc”. (Radu Ștefan Ciobanu, *Orașul București în politica balcanică a lui Șerban Cantacuzino*, „Materiale de Istorie și Muzeografie”, București, vol. IX, 1972, p. 134)

Pentru începutul secolului al XVIII-lea, este amintit de documente George Castriota din Castoria, ca „reprezentant de marcă al lumii balcanice, stabilit în Valahia unde este ales în rangul de postelnic II, apoi mare comis.” Și aceasta pe fondul inițiativei brâncovenesti „de a organiza o mare conferință politică la București cu consilierii domnești și patriarhul Ierusalimului și cu reprezentanți activi ai luptei de eliberare de la sudul Dunării”, în 1702. În consecință, patriarhul Ierusalimului ajunge la București „și îl asigură pe domn de sprijinul tuturor Grecilor, Serbilor, Bulgarilor, Albanezilor și Vlahilor balcanici.”⁴

Ceva mai târziu, albanezul Kocy-bey, „le Montesquieu turc” a trimis către Murad IV, un raport despre „decadența instituțiilor și moravurilor, decadență periculoasă pentru imperiu și sugera câteva măsuri susceptibile de remediere.”⁵

După 1800, Hristo Konstantin, „originar din Kosovo (în proximitatea satului Permeti din sudul Albaniei), vechi negustor la Constantinopol, s-a înrolat în armata lui Tudor. În cursul luptelor de la București împotriva boierilor, el salvează viața lui Petrache Poenaru. Asociat cu Hagi Prodan, se va muta mai târziu la București; Hristo a fost sub comanda lui lordache Olimpiotul și a luptat alături de haiducul Gheorghe Cîrjuli, albanez și el și participant la revoltă.” Tatăl lui Konstantin Hristo, „a făcut de asemenea parte din mișcare și a participat la lupta de la Drăgășani.” Dumitru Atanase „a fost sub serviciul lui Ali, pașa de Ianina, și a făcut parte din revolta sârbă. Integrat în mișcarea Principatelor Române, a luptat la Galați, Nucet și Drăgășani.”

Alt albanez, „de lege greacă”, Simon Kirkovitch, „originar din Serres”, „a abandonat bogata sa negustorie și a plecat să lupte alături de sârbi împotriva

turcilor”, către 1813. Ulterior, „s-a înrolat în armata lui Tudor și a participat la lupta de la Drăgășani alături de Constantin Tassi și Vasil Gjorj”.

Panait Gjorj, originar din Kosovo, „și-a făcut instrucția într-o școală greacă și a făcut comerț la Odessa, de unde a venit în Valahia pentru a lupta sub comanda lui Iordache Olimpiotul.

Spiru Mărgărit, originar din Arghirocastro, „vechi funcționar la Ianina, luptă în revolta condusă de bimbașa Tanas.”⁶

Bucureșteni de origine albaneză, — epirotă sau aromână —, își continuau studiile în Occident pe seama Eforiei Școalelor Naționale. Astfel, în 1820, Ioan Pandeli, Constantin Papa Dimitriu „și alții”, sunt printre primii bursieri ai Eforiei Școalelor. Constantin Papa Dimitriu (care mai târziu își va schimba numele în Constantin Moroiu – probabil după al soției) a fost trimis „după mai multă rugăminte” în Italia la Biza pentru „a învăța meșteșugurile filozoficești în limba italiană cu cheltuiala din venitul căsii școalelor”. El va obține doctoratul în drept la Pisa în Italia, iar în anii 1830-1838 „este profesor la colegiul Sf.Sava predând cursul de legi.”⁷

În 1833 era trimis la Academia din Paris, Dimitrie Pavlidis. Cu o sumă de 5000 de lei, acesta urma să învețe la numita Academie „până în iulie viitor”. După terminarea studiilor, el se obliga să predea „în vreme de trei ani în școala din București una din învățăturile ce se vor socoti de trebuință dându-i-se leafa ce este hotărâtă prin regulament.” Iancu Vasiliu, fost epistat al Colegiului Sf. Sava, primește suma de 500 de lei de la Eforia Școalelor în 1836 pentru a merge la Viena „să studieze la Academia de acolo”.

În 1840, este amintit „tînărul Picipio” care este trimis la Constantinopol „ca să învețe limba greacă, având o bursă de numai 10 galbeni pe lună.” În 1850, va primi de la Eforie un supliment de 350 de lei pe lună „deoarece pe lângă greacă el studia și limba turcă, la care făcea progrese.”

Un domnitor de origine albaneză, Alexandru Dimitrie Ghica, decidea la 24 octombrie 1834 „să sloboade 100 de galbeni pe an” unui tânăr de origine similară, Dimitri Hristea Capitanovici pentru „învățătura doctoriei ce o urmează în universitatea de la Viena.” După ce va termina studiile la Viena, Hristea pleacă să studieze în Germania unde, în 1840, „trece examenul de doctor în medicină și chirurgie la Universitatea de la Heidelberg.” În 1832, văduva doctorului Teodor Gherghiadis, pe nume Frusina, cerea domnitorului Alexandru Dimitrie Ghica, într-o scrisoare datată iunie 17, sprijinul bănesc de 200 de galbeni „pentru fiul ei Hariton care învâța cursul dohtoricesc în Academiile Londrei.”

În 1838, tînărul Gheorghe Mavrodin Chiparidis din mahalaua Sf.Elefterie de la Podul de Pământ, se ruga prin jalba sa din 28 iunie 1838, aceluiasi domnitor, „ca să i se dea un ajutor pentru a învăța meșteșugul dohtoricesc, dorind sufletul meu ca să nu rămână în stare proastă și neavînd nici un ajutor, nici stare rămânându-mi din părinți ca să învăț asemenea meșteșug...”⁸

Generația tânără de la 1820-1840, care și-a continuat studiile în Occident pentru profesii liberale, ajutați de Eforia Școalelor sau de persoane particulare – deși principatele s-au aflat adesea în situații tulburi: 1821-1822, 1825-1826, 1828-1831 —, vor avea rolul predominant în modernizarea principatelor valahe, odată cu întoarcerea lor de pe băncile academiilor occidentale.

Mare parte dintre aceștia erau de origine modestă. Eforia Școalelor ajuta numai tineri de categorii sociale medii sau joase. În ceea ce îi privește pe cei de origine aristocratică, toți urmau colegii și academii occidentale. Principele Nicolae Șuțu a lăsat mărturie despre cei din generația sa sau din generații apropiate.

Generația principelui precum și cele colaterale, au fost acelea care s-au confruntat din plin cu angrenajul schimbărilor care a cuprins societatea moldo-valahă după 1800. Principele reia descrierile unor portrete de boieri moldo-valahi de sorginte albaneză, din relatările unui „oarecare Anghel Valli din Basarabia”.

Marele vistier Dimitrie Ghica este descris „ca un împătimit al sexului frumos, își petrece vremea ca un amoret caraghios în mijlocul femeilor; îi place răsfățul și trândăveala lor. Trândav, nepricepându-se deloc la afaceri și nevrând să audă de ele; rând pe rând darnic și cărpănos, înclinat mai curând la bine decât la rău, dar nepreaștiind cum să facă nici una, nici alta. Bâiguind câteva vorbe franțuzești și grecești, fără să aibă cunoștințe prea profunde de vreuna dintre cele două limbi.”

Despre marele logofăt Teodor Balș aflăm că era „impunător, cu o înfățișare frumoasă dar descreierat, fantast, plin de suficiență și încântat de sine și de tot ce-i aparține. Mândrindu-se în forul său intim de a se vedea ridicat în rang printre primii boieri și socotind această înălțare ca un merit de seamă. Ușor de corupt, mai puțin din lăcomie cât ca să-și poată ține rangul; fără cunoștințe, fără capacitate, dar cu o fire care nu-i înclinată spre rău.”

Marele hatman Alexandru Ghica se prezenta ca un „om cinstit, corect, echitabil din fire și din principiu și lăudându-se a fi astfel. Singurul care poate fi calificat drept incoruptibil în țara sa; cu destul bun-simț, cu cunoștințe mărunte la nevoie, dar fără spirit de ordine, fără activitate, fiindu-i lesne silă de lucrurile care cer trudă sau o atenție susținută; înclinat la bine și dornic să-l facă fiecăruia, fără să se ostenească sau să se deranjeze totuși prea mult. Un fel de bunătate apatică, indolență, dacă mă pot exprima astfel, este una din trăsăturile caracteristice ale familiei căreia aparține.”

Marele vornic Gheorghe Ghica era cunoscut ca un „bonom, iubindu-și tabieturile, rafinat și adesea ascuns fără să pară, învăluindu-și totdeauna sentimentele adevărate sub un aer de bunătate; neastâmpărat, dar niciodată pe față, acționând mereu în întuneric și în așa fel încât să se poată în orice caz retrage din joc fără să se compromită; cinstit, corect, urând stoarcerile, jafurile, fără ca prin aceasta să-și piardă din vedere propriile interese; în cariera sa politică n-a comis niciodată nedreptăți sau abuzuri, plăcându-i să facă bine, fără a da totuși

ceva dintr-al său, dorind sincer binele țării sale fără să se ostenească prea mult pentru aceasta; statornic, ferm în deciziile sale, dar de o fermitate care adesea degenerază în îndărătnicie.”

Alexandru Balș, mare vistier, se prezenta ca un adevărat „original, în care se întâlnesc toate contradicțiile, adesea de neînțeles pentru sine și pentru alții; rând pe rând politicos, grosolan, slugarnic, trufaș, înțelept și descreierat. Incapabil de la o vreme să urmărească o idee, un discurs, o afacere oarecare; făcând caz de multă corectitudine în angajamente, în convenții, în spusele sale și căutând adesea indirect mijlocul de a se dezice de ele, de a le rattracta. Meschin cu sine și cu alții, socotindu-și averea ruinată, prăpădită, văzând totul în culorile cele mai sumbre, cele mai triste și cu toate astea risipitor, făcând cheltuieli nesăbuite, grăbindu-și ruina fără să-și dea seama; neîncrezător față de toată lumea, socotind că fiecare vrea să-l piardă; cu oarecare cultură, o ușoară spoială de literatură, fără însă să știe să profite și poticnindu-se la fiecare pas în principii de probitate pe care pretinde că le urmează.”⁹

Alt membru al familiei Balș, Gheorghe Balș, mare spătar, era o fire mai deschisă. Fiind „om de salon, trecând drept așa ceva și străduindu-se în acest sens; almanahul tuturor șaradelor, logogrifelor, istorioarelor galante, anecdotelor de alcov și al altor mărunțișuri strălucitoare. Spornic în vorbe de duh, în remarci picante, în ironii care nu-s amare ori jignitoare.” Principele Nicolae nu se solidarizează „cu fidelitatea în totul a acestor portretizări”.

Principele îl descria pe Lupu Balș, logofăt, ca fiind „om bănuitor, viclean, agitat, neliniștit, rău, negândindu-se decât cum să-i coboare pe alții ca să-i domine, folosindu-și mintea ca să servească slăbiciunile șefului și să scape de influența și considerația celor care-l umbreau; prieten rău, coleg de serviciu rău. Iscusit în fond, lucrând cu sine, ceea ce e rar, dovedind inteligență și mare hărnicie în slujbă.”

În ceea ce îl privește pe Toderiță Balș, acesta era un „om de nimic, lispit de orice merit, înfumurat, neștiind să scrie sau să vorbească vreo altă limbă, neavând păreri proprii, încăpățânat unde era interesat, lingușitor al puterii, își arăta funcția etalându-i epoletii și făcând să zornăie pintenii.” Cu toate acestea, era „un om înzestrat cu enegie, bănuitor, neîncrezător, ascuns, acționând prin agenți și resorturi secrete, secondat în aceasta de soția lui care era dotată cu un spirit bogat în expediente și în resurse de intrigă și seducție.”¹⁰

Un al reprezentant al Ghiculeștilor, Nico Ghica, este descris ca fiind „binevoitor, de o probitate scrupuloasă și în general iubit și stimat pentru calitățile sale. (...) adesea era asaltat de idei sumbre; părerile lui erau șovăitoare, scrupule excesive îl frământau în asemenea măsură că nu mai avea încredere în sine, simțind nevoia de sfat și îndrumare. (...) stăpînit de idei negre și contrariat în treburile sale intime, și-a pus capăt zilelor într-un fel deplorabil.”¹¹

La capătul opus se afla Vasile Ghica, rudă apropiată a domnitorului Grigore Ghica, relație de care a profitat pentru a fi propulsat în plan social. Era altfel

„lipsit de orice sentiment religios, de moralitate sau de cinste, nu se dădea în lături de la nici un mijloc ca să ajungă la țelul propus de imaginația sa veșnic la pândă.”¹²

Portretele descrise de Nicoale Șuțu nu sunt diferite de acelea ale basarabeanului Villara, deși sunt contrazise de către primul. Se poate observa lesne o linie comună a trăsăturilor de caracter ale generației tinere de la 1820-1840, în general cuprinsă în repere negative.

În ciuda eforturilor admirative ale unora dintre ei de a se detașa de vechile obiceiuri și apucături orientale, fondul pe care părinții lor l-au suportat cu mare greutate și adesea cu riscul vieții și al averii, izbucnea cu violență. Contrastele de caracter care se confruntau în trăsăturile cele mai alese sau educate, sunt rezultatul unei îndelungate evoluții sociale aflate la limita supraviețuirii, acolo unde pofta padișahului sau a domnului putea fi măsurată în numărul decapitațiilor sau al surghiuniților.

Idei sumbre, neîncredere, bănuială patologică, minciună, intrigă, răutate banală și plină de detalii ne semnificative, avarism, oportunism, lipsă de educație și refuz al acesteia ca împrumut european irelevant și multe altele sunt repere ale unei societăți bulversate de la o extremă la alta într-un ritm amețitor pentru o singură generație.

Deși aceste timpuri au fost depășite îndeosebi după 1822, deși noua generație de boieri putea colinda în liniște Europa fără să se mai teamă de pedeapsa sultanului de mazilire sau mai rău, patologiiile nu au putut fi învinse decât de următoarea generație, aceea de la 1840-1850.

Reprezentanții claselor de mijloc, copiii negustorilor, ai meșteșugarilor, ai arendașilor etc, urmau cursurile colegiilor moldo-valahe și uneori își continuau studiile în universități central sau vest europene. Ei vor fi cei care vor reuși să dea societății moldo-valahe resorturile necesare modernizării. Vor depăși, prin pregătirea lor superioară, barajul mental al clasei nenobile și vor accede la înnobilitare prin profesiunea liberală în care se angajaseră cu întreg talentul. Deși clasa aristocratică, prin poziția ei, a coordonat procesul de modernizare și de constituire graduală a unei identități românești unitare pe tărîm cultural, ideologic și politic, ea a avut imperios nevoie de vigoarea vîrfurilor liberale care se ridicau din clasele medii.

Un proces similar s-a petrecut după 1800 și în ceea ce privește constituirea unei identități albaneze în spațiul cultural, ideologic și apoi politic românesc, prin aceeași simbioză de interese comune și elemente sociale cu aspirații apropiate.

II.

Emigrația albaneză era răpîndită în prima parte a veacului al XIX-lea pe trei continente iar una dintre diasporele cele mai dinamice a fost aceea din Valahia și Moldova. Comunitățile de albanezi s-au integrat și implicat apoi în transformările

pe care respectivele societăți locale sau regionale au început să le aplice prin elitele lor sociale. Astfel, „albanezii au înlesnit și sprijinit organizarea noilor state și au contribuit la dezvoltarea curentelor naționale ale celorlaltor popoare fără ca totuși să se elibereze pe ei înșiși prin forțele lor...”¹³

Am subliniat mai sus prezența albaneză, redusă dar constantă, în întregul spectru social moldo-valah.¹⁴

Prezența lor în variate tipuri de societăți și mișcări sociale a contribuit la constituirea unor diaspore unite în aspirații și interese imediate privind ideea unei Albanii moderne. Chiar dacă această inițiativă a fost mai importantă ca mișcare națională în spațiul moldo-valah, celelelalte diaspore au completat prin forțele lor financiare, culturale sau umane, acest proces delicat.

Situarea Valahiei în vecinătatea spațiului albanez și faptul că societatea moldo-valahă prezenta — îndeosebi odată cu anul 1830 —, un model în desfășurare, ca tip de modernizare și transformare, împletit cu eliberarea definitivă de suzeranitatea otomană și protectoratul puterilor vecine pe de o parte, și, pe de altă parte, eliberarea de vechile structuri anarhice, social-mentale care dominaseră ultimele două veacuri. Aceste rupturi pe care societatea moldo-valahă și le asumase cu un efort uriaș, au fost pentru comunitatea albaneză cel mai nimerit context și spațiu în care să se afirme ideile lor naționale.

Elida Petoshati consideră că „fenomenul Renașterii albaneze admite ca dată oficială a existenței momentul editării la București, în 1840, a *Evetarului*, întocmit de Veqilharxi”, nimic altceva decât primul abecedar al limbii albaneze.¹⁵

Privind aceeași problemă, cunoscutul albanolog Cătălina Vătășescu consideră ca dată de început al renașterii albaneze, anul 1844, legat de același eveniment cultural.¹⁶

Naum Panajot Veqilharxhi născut în Albania la Vithquki lângă Korcea, în anul 1767, s-a stabilit la început de veac XIX la Brăila „unde profesează meseria de avocat și se numără printre oamenii de vază ai orașului”. A luat parte la confruntările din 1821, iar în 1824 ajunge la convingerea că „fără o eliberare culturală nu se putea realiza eliberarea națională” și începe munca la redactarea unui „abecedar specific limbii albaneze, având în vedere că în teritoriile albaneze erau dominante scrierile în limbile greacă și turcă”.¹⁷

Această inițiativă începută la 1823 a fost luată desigur în cadrul unei stări de spirit determinată de un context favorabil: în Valahia domnea Grigore IV Ghica, un iubitor de cultură și un domnitor deschis asiprațiilor de eliberare și emancipare culturală a moldo-valahilor.¹⁸

Naum Veqilharxhi va publica în 1844 „primul abecedar al limbii albaneze *Evetar*, cu un alfabet format din 33 litere, ce va avea o largă răspândire în sudul Albaniei. Prin această acțiune Naum declanșează mișcarea de renaștere albaneză” în cadrul căreia se va afirma ulterior și cu alte lucrări precum *Enciclica* în limba

greacă (1846); o gramatică a limbii albaneze, manifeste și cărți de istorie a Albaniei „pierdute după moartea sa năpraznică”.¹⁹

Naum Veqilharxhi l-a angajat pe Naum Hagi Vasile și fratele său Gjorgjiko în Albania de sud „pentru a difuza abecedarul imprimat printre albanezi. Atanasi Pascali, un prieten al lui Naum, a fost distribuitor activ în Korcea, Premeti și Berat. Cartea a suscitat entuziasm printre albanezi.”²⁰

Atanase Pascali, alături de alți concetățeni din Korcea-Albania, scria lui Naum Panajot în 22 aprilie 1845 despre abecedarele albaneze că „toți le-au primit cu mare bucurie și mulțumire laudând și proslăvind pe atotputernicul Dumnezeu că v-au luminat a le înfățișa în limba noastră.”²¹

Opera culturală a lui Naum a fost elogiată de Gheorghe Barițiu în *Gazeta Transilvaniei* în anul 1845, iar Ion Heliade Rădulescu făcea aluzie la indiferența albanezilor din Valahia față de opera lui Naum, adresându-se „colonilor albanezi, ceilalți valahi, numiți Arnăutchioi: Braves Albanais, vos coeurs pleins de loyauté ne peuvent pas rester indifférents à ce qui est fait pour le progrès et l'honneur de votre nation...” Ceea ce este și mai important, Naum a creat un precedent nesemnălat dar fundamental pentru ideea unei Albanii moderne. El era un albanez mahomedan, dar „a fraternizat cu cei din est și din vest (ortodocși și catolici, n.n.), el devenind membru al aceleiași familii.” Această afirmație care aparține tot lui Heliade Rădulescu credem că este cu adevărat un simbol al debutului Renașterii albaneze.²²

Au urmat pentru societatea valahă o serie de evenimente desfășurate într-un răstimp foarte scurt, evenimente în care comunitățile albaneze au fost parte integrantă prin statutul lor social sau economic. Anii 1848-1849, 1856-1859, realizările în termen scurt ale elitelor culturale și politice moldo-valahe au fost teme importante pentru marii negustori și bancheri de origine albaneză din orașele și târgurile românești. Tînărul stat moldo-valah prospera, aducînd și comunităților albaneze și aromâne, situații financiare consistente. Numită *Franță a Orientului* de către albanezii din Balcani, România modernă, care începuse să se constituie ca identitate politică și culturală, devenise un pivot al afirmării idealurilor culturale albaneze.

Astfel, una dintre figurile reprezentative ale imigrației balcanice în România de după 1860, negustorul devenit bancher — Vangel Zappa „de origine indiscutabil albaneză”, adresa un mesaj către compatrioții săi veniți de la sud de Dunăre: „România este patria noastră, ce asigură bunăstarea vieții noastre și a existenței noastre.”

Printre altele, Zappa a oferit zece mii de franci pentru ridicarea Ateneului Român și a publicat „un mic tratat de agricultură”, și în multe prilejuri „a protestat contra indiferenței boierilor și vechililor lor „în a-și apropia progresul și a înțelege economia românească”.²³

Observăm un fapt interesant: Oameni cu pregătire în mare parte medie, cu o situație financiară în progres, se afirmă treptat în elite culturale fie prin mecenat cultural (ceea ce presupune o cultură generală și particulară care trebuie mereu îmbunătățită pe un fond stabil și fertil în acest sens), fie prin acte culturale proprii (abecedare, diferite cărți de specialitate, literatură, publicistică etc). Următoarea generație, sprijinită financiar de aceea care se află acum în discuție, va contura pe deplin o elită culturală în toate structurile sale profesionale. În acest sens, Cătălina Vătășescu subliniază faptul că „rolul social al intelectualului” albanez în perioada 1840-1860 era legat de „angajarea sa în procesul de luminare și cultivare a poporului, indiferent de faptul că are sau nu diplomă, și indiferent de specialitate.”²⁴

Au fost și excepții. Cel puțin în ceea ce privește cazul Elena Ghica, fiică a banului Mihalache Ghica și a Catincăi Faca. Născută la București în februarie 1828 și crescută în ambianța curții domnești a unchiului său, Alexandru Dimitrie Ghica, domn al Munteniei, „tânăra prințesă va primi o educație aleasă. Era cunoscătoare a limbilor greacă, latină, franceză, engleză și germană”, ceea ce i-a deschis vaste orizonturi către culturile europene. După o perioadă de neîmpliniri personale legate de familie și soțul său, după 1860 „prințesa își dedică viața literaturii și artei, călătoriilor, problemelor social-politice legate de drepturile naționale ale popoarelor asuprite, de emanciparea femeii”; probabil de acum datează și pseudonimul său literar *Dora D'Istria* cu care și-a semnat toate lucrările. A colaborat cu reviste ale timpului precum: „Revue des deux mondes”, „International Review” (SUA), „Il Diritto” (Italia), „Tour du Monde”, „Débats”, „Le Siècle”, „Illustration” (Paris), „Mondo Illustrato” (Turin, Piemont), „Illustrierte Zeitung”, „L'Observateur” (Belgia) etc.²⁵

Publicistica Elenei Ghica a servit „la popularizarea problemei albaneze pe plan mondial”. Pe lângă aceasta, ea publică în 1866 studiul *Națiunea albaneză*, bazat pe cîntecele populare, unde sublinia faptul că „fără renaștere literară nu există renaștere politică”; lucrarea a fost publicată apoi la Florența în 1873 cu titlul *Albanezii în România*. Albanezii au denumit-o pe contemporana lor, „steaua cea mai strălucitoare de pe cerul nefericitei Albanii”.²⁶

Alături de cazul Elena Ghica, reprezentativ și prin poziția sa aristocratică, mulți albanezi liber-profesioniști, absolvenți de școli superioare, au intrat în societăți literare cum a fost de exemplu „Junimea”. În 1865 devenea junimist Ioan Caragiani (născut în 1841 la Avella în Macedonia), în 1866, Grigori Buiucli (născut în 1840 la Iași); în 1871, Teodor Cristodulo (născut în 1845 la Focșani); în 1872, Vasile Tasu (născut în 1845 la Baia-Suceava) și Anton Naum (născut în 1829 la Iași); în 1874, doctor Christi-Buiucli (născut în 1840 la Roman); în 1876, Teodor Buiucli (născut în 1836 la Iași); în 1877, Abgar Buiucli (născut în 1856 la Iași); în 1878, Ioan Caragiali (născut în 1853 la Mărgineni, Prahova); Jean Buiucli în 1879 (născut în 1838 la Iași).²⁷

Aceste date scot în evidență faptul că, între 1860-1880, se conturează o elită albaneză în cadrul societății moldo-valahe și ulterior românești, tot mai conștientă de sorgintea sa balcanică și de valorile culturale ale originii lor albaneze. În aceeași perioadă, generațiile tinere se vor grupa în societăți culturale fie de tipul Junimii de la Iași, fie în societăți culturale care să legitimeze mișcarea națională albaneză prin diferite acțiuni culturale.

S-au conturat de la bun început diferite curente privind albanismul și statul albanez modern, precum integrarea acestui vast proiect politic și cultural fie în elenism, fie într-o mare confederație balcanică sau chiar în cadrul Imperiului otoman. Treptat, cu greu, s-a impus ideea unei Albanii independente de aceste două curente, deși s-a cochetat și cu proiectul unei uniri cu România.²⁸

Aceste curente cultural-ideologice au menținut comunitățile albaneze și pe liderii lor într-o permanentă dispută. După 1870, când noua generație de intelectuali albanezi ajungea la maturitate, s-a luat inițiativa înlăturării acestor dispute prin unificare. Soluția a fost — ca și în cazul tinerelor state moderne (România, Italia, Germania) — inițierea masonică. Prin societăți secrete de inițiere masonică, dar care, oficial, promovau diferite acte culturale, elitele albaneze doreau să se regrepeze și să continue unite lupta pentru Albania modernă. Începutul i-a aparținut lui Nicolla Naum Naco, negustor foarte bogat în momentul în care a luat această inițiativă.

Cine a fost Nicolla Naum Naco? Naco s-a născut la Korca în 1843, unde familia sa se stabilise. După absolvirea școlii primare la Korca, la 18 ani (1861), a emigrat în Egipt, „unde plecaseră foarte mulți albanezi încă din secolul XVI. Numărul albanezilor din Egipt a crescut mai ales în perioada domniei dinastiei albaneze care începuse cu Mehmet Ali Pashe Kavalla (1804) până în 1856.”

În 1875, albanezii din Egipt au înființat „Prima înfrățire” în a cărei conducere Nicolla Naco „ocupa un loc de frunte”.²⁹

Această „primă înfrățire” a fost probabil prima lojă masonică albaneză care a început în mod progresiv să promoveze mișcarea națională albaneză. În 1877, pentru prima oară, această societate a organizat prima biserică ortodoxă la Zagazik, cu slujbe în limba albaneză. Era un spațiu de inițiere pentru novici. Putem deduce acest fapt prin comparația cu biserica Sf. Sava de la București unde alți albanezi, Iordache Olimpiotul și Farmache, îl inițiau pe Tudor în masonerie. Prezența bisericii albaneze a atras reacția consulului grec de la Mansura. Pentru că acesta începuse numeroase demersuri pentru anihilarea actelor culturale ale comunității albaneze din Egipt, Naum Naco împreună cu nepotul său Vanghel Dhimiter Naco de numai 13 ani, „l-au ucis pe Kraqidhos în octombrie 1884”, Naum fiind nevoit să părăsească Egiptul sub numele fals de Elmas Bej. Prin Istanbul, el va ajunge în România.

Între timp, la Istanbul ființa la 1879 octombrie, o *Societate pentru publicații și limba albaneză*, al cărei președinte era Sami Frasheri urmat de Vasa Pashko, Iani Vreto, Ibrahim Themo.³⁰

Cunoaștem linia moderată a acestora privind mișcarea națională albaneză. Tineri albanezi din România înființau la București în 1881 „prima societate despre care știm cu siguranță că a existat în România” numită Filiala societății din Constantinopol pentru cărți albaneze, avînd ca scop editarea de carte. Organizarea societății s-a făcut sub îndrumarea lui Jani Vreto și Pandelescu.³¹

Aceasta era situația cînd a ajuns, incognito, Naum Naco la București. Prin intermediul „înfrățirii masonice”, Naco a fost sprijinit de Eftimiu Konstantin să obțină de la prefectul poliției Bucureștilor (mason și el), Titu Maiorescu, „sprijinul organelor românești”. Curînd, Naco a ajuns și în preajma regelui Carol I „cu care discuta despre situația din Balcani” cu ajutorul unor „inițiați” și mari cărturari precum Vasile Urechea, Tache Ionescu, Bogdan Petriceicu Hașdeu, Dimitrie Butculescu.³²

Abia ajuns la București, a luat inițiativa reorganizării – „inițierii” – societății culturale de la București care, cu acest prilej, a primit un nume sugestiv pentru rolul ei: *Drita* (Lumina). Rolul ei era inițiativ, de a răspîdi lumina spirituală și culturală printre albanezi. Dincolo de acest rol de fațadă, a avut și rolul de a crea înfrățiri cu „frații” români, care acum, avînd un stat independent, puteau să-i ajute pe albanezi în întreprinderile lor naționale. Societatea *Drita* a devenit independentă de aceea de la Constantinopol, Nicolla trebuind însă să rămînă în continuare incognito. Acest simbol îl descria astfel Lagush Poradeci: „Marele meșter al operei abia create trebuia să rămînă dincolo de temelii, fără nume”.³³

Curînd se va confrunta cu tabăra pasivă a societății, ceea ce l-a determinat pe Naco la o nouă organizare a societății *Drita* în ianuarie 1887, în fruntea ei fiind Vasile A. Urechia. Membrii care adoptau pasivismul vor crea o altă societate culturală numită *Înțelepciunea – Dituria*, în iunie 1887, coordonată de Kostaq Duro.

Nicolla Naco a editat în 1888 primul număr al ziarului „Albanezul” (care a apărut cu întreruperi până în 1903) iar în 1888 a publicat *Noul Testament* după Matei în limba albaneză, în zece mii de exemplare; publicația a apărut cu sprijinul Societății Biblice „Frăția”, ai cărei membri erau Gj. Qiriazi și Nicolla însuși.

Cele două societăți au avut o largă și dinamică activitate culturală, abordată într-o serie de studii de specialitate amintite în notele acestui demers, au avut „o viață destul de lungă, care continuă pentru *Dituria* până în 1906 iar pentru *Drita* până spre 1909, 1910, după unele afirmații chiar până în 1912.”³⁴

Naum Naco nu a renunțat la a sprijini comunitatea albaneză egipteană și prima lojă masonică albaneză. Astfel, în 1885 a făcut „patru călătorii la Istanbul sub numele conspirativ de Ioanid. A reușit astfel, prin intermediul mareșalului Nysret-pașa, să trimită Consiliului de Stat și Patriarhiei Ecumenice un memoriu prin care cere abolirea tutelei grecești în biserica albaneză ortodoxă și introducerea în biserică a limbii albaneze.”³⁵

În cele din urmă, biserica albaneză mult dorită a început să ființeze la București. În 1909, albanezii din București obțineau dreptul de a folosi Biserica Sf. Gheorghe cel Bătrîn, unde slujbele s-au ținut până în 1911. De la acea dată, Sinodul României „datorită sprijinului acordat de mitropolitul Pimen al Moldovei”, a dăruit comunității albaneze din București, Biserica Sf. Nicolae numită și *Dintr'o zi*; „aceasta și-a luat denumirea de Biserica albaneză”.³⁶

Cu 1890, crește numărul tinerilor albanezi cu studii superioare care se fac remarcăți în societățile culturale albaneze sau românești. Pe acest fond, va apare în 1899 o nouă societate culturală albaneză, Cercul studenților albanezi; „cercul își propunea răspândirea culturii albaneze și strângerea relațiilor între studenții albanezi și cei români.”³⁷

La conducerea ei a fost Dervish Hima (trimitere la secta dervişilor care avea un rol inițiativ în comunitățile musulmane). Probabil Dervish Hima era musulman și era înrudit prin familie cu această sectă; legitimitatea era moștenită din tată în fiu. Potrivit lui Sava Iancovici, Dervish Hima era un „june turc refugiat din Istanbul”.

În 1900, societatea își schimbă numele în *Speranța – Shpresa* și „se pare că a activat pe lângă Dituria în tipografia căreia își publică statutul”. Societatea a durat pînă în 1906 și a adunat „aproape fără excepție pe toți tinerii albanezi care, nu numai ca preocupări, dar și ca formație, pot fi considerați pe drept cuvânt intelectuali. Este vorba de ultima generație a Renașterii, înainte de 1912.”³⁸

În 1902, numărul membrilor societății ajunsese la 150, „aceștia fiind nu numai studenți, ci și muncitori sau meșteri tineri care s-au remarcat în activitatea lor patriotică”.³⁹

Dervish Hima alături de Jashov Erbara, „au inițiat în 1903, un ziar imprimat în albaneză și turcă unde susțineau ideea unei Albanii independente condusă de un prinț străin”.⁴⁰

Totuși, activitatea societății *Speranța* a constat în “organizarea unor cicluri de conferințe”, prin care membrii societății erau „stimulați, că oricare ar fi profesiunea pentru care se pregătesc, să elaboreze, cel puțin o dată pe an, o lucrare privind istoria și cultura albaneză. Educând pe alții prin conferințele ținute, membrii societății *Shpresa* se educă pe ei înșiși.”⁴¹

Modelul celor trei organizații albaneze cu filiale în orașe precum Brăila, Constanța, Giurgiu, Focșani, Mărășești etc, a fost preluat la scară mai redusă, în plan local, de comunități mai mici sau lideri cu posibilități financiare. Astfel, în iunie 1895, apare *Societatea de binefacere* a albanezilor Drenovari; în 1897, sub conducerea unui comerciant, la Constanța apare o societate româno-albaneză care în 1906 avea 60 de membri. La acea dată era condusă de Tanas Dabo. Între membri se numărau Ibrahim Themo, Petre Isail și Gheorghe Rizescu.⁴²

Au existat societăți cu acțiuni secrete și în Albania. Între 1878 și 1881, a activat *Liga de la Prizren*. Datorită caracterului său antiotoman, a fost „desființată prin intervenția armatei turce”. Liga de la Prizren a „grupat albanezi progresiști care susțineau cauza albaneză prin diferite publicații”. La Korca, în 1885, lua

ființă *Comitetul Național Secret* cu două filiale: Istanbul și București. Filiala din București „avea ca scop publicarea de manuale în tipografia din oraș, pe care Comitetul din Korca urma să le difuzeze în Albania”. Să amintim faptul că Ibrahim Themo, membru al *Comitetului Uniune și Progres* al junilor turci a fost „obligat să emigreze în România, unde va lucra în alte societăți albaneze”.

Pe de altă parte, filiala de la Brăila a societății Dituria, era „fondată de albanezi originari din Belcamen și Megovani”, fiind existentă „înainte de 15 mai 1888” când se înființează amintita filială.⁴³

Tot la Brăila, în 1904, va lua ființă o nouă societate numită Tinerimea albaneză „care își propunea cultivarea limbii albaneze prin tipărirea și răspândirea gratuită a cărților”. În 1905 apărea comitetul *Kombi* – Națiunea, sub președinția lui Albert Ghica, “în urma Congresului național”.⁴⁴

Așadar, se accentuase procesul de dispersare a grupărilor albaneze din România iar Nicolla Naco „intră în competiție cu adversarii săi pentru unificarea grupărilor albaneze din România.” Se punea problema: care tabără va unifica sub politica ei forțele albaneze: pasivii sau activii? Nicolla a raliat din decembrie 1905 sub „steagul Dritei, toți albanezii din România, fără distincția confesiunii religioase” – mergând pe linia lui Vechilhardji. Cele trei grupări: Drita, Shpresa și Dituria, organizează în 1906, o adunare comună și alege un comitet unic condus de Thoma Cami. Nicolla era ales președinte de onoare dar „șefii celor trei grupări, Vasil Tarpo, Visari Dodani și Pandelev Vangjeli nu au aderat.”⁴⁵

Întrunirea s-a ținut în „sala *Amiciția* din parcul Cișmigiu” unde s-a ales un comitet provizoriu după care „se uniră și administrațiile celor trei societăți”. Nicolla Naco dorea ca această „Societate unită” să poarte numele de Drita. Liderii celor trei societăți, cu reprezentanții lor, s-au întrunit din nou în septembrie și respectiv noiembrie 1906 și au înființat unica societate a albanezilor numită *Tomorri*. Noul comitet de inițiativă era format din Pandeli Evangheli, Kristo Meksi (care a găzduit în casele sale întrunirile), Visar Dodani, Rafail Anastasi și Vangjel Zografi.

La noua întrunire din decembrie 1906, s-a aprobat un nou statut al unei noi societăți unificate care fu numită *Bashkimi* – Unirea. Președinte a fost ales din nou Thomas Cami, secondat de Kristo Meksi și Pandeli Evangjeli.

În ianuarie 1907, Nicolla Naco a convocat o nouă ședință a reprezentanților Dritei unde a arătat poziția sa legată de noua societate Unirea, apărută fără participarea sa și acordul său. Nu era de acord, de asemenea, cu imixtiunile Comitetului Macedo-Român coordonat de Kristo Meksi. Ca atare, gruparea fidelă lui Naco a rămas alături de el într-o societate culturală albaneză care a păstrat numele de Drita. *Bashkimi* și Drita au continuat să coexiste până în 1912.

Societatea *Bashkimi*, între 1907-1908, „continuă să difuzeze cărțile editate de societățile anterioare, își propune să unifice alfabetul, adună noi fonduri pentru tipărirea de manuale și sprijinirea școlii albaneze.”

Au existat și alte societăți culturale albaneze cu o durată de viață mai redusă precum: *Eforia bisericească albaneză* din București în decembrie 1909; *Societatea româno-albaneză Sf. Gheorghe de Negovani* în septembrie 1910 la Brăila, sub conducerea lui Sterie Sotir.

În 1911 apare la București Comitetul secret albanez de la Drita inițiat în Albania de Qemal-bey, Ivanci și Tefil-bey cu „organizații similare la Sofia, Atena și Cetinje”.

Pe teritoriul României între 1884 și 1911 „s-au născut alte 18 organizații sau societăți albaneze în șase orașe”. O societate culturală rămasă la faza de proiect a fost *Societatea generală albaneză din România* al cărei proiect-statut a fost publicat în 1895 de C. Predescu. În SUA apar societăți albaneze precum: *Nostalgia patriei*, după 1906 și *Besa-Besen* în 1907 la Boston.⁴⁶

Remarcăm astfel, după 1900, o accelerare a activităților societăților culturale a albanezilor din România privind mișcarea națională albaneză. Acțiunile concertate ale acestora cu cele similare din Balcani și Europa au creat o opinie publică favorabilă cauzei albaneze, dincolo de disputele dintre liderii locali ai diferitelor grupări.

Comunitatea albaneză din București, stimulând și colaborând cu comunitățile albaneze din alte orașe și târguri românești, a reușit, timp de 75 de ani, să ajute pe tărîm cultural poporul albanez, aflat într-un dublu proces de deznaționalizare: turcizare sau grecizare.

Oportunitățile create de liderii societăților albaneze din România pentru generațiile de tineri albanezi veniți după 1850 pe teritoriul României, au fost fundamentale pentru crearea fondului uman necesar abordării directe a mișcării naționale albaneze prin crearea unei identități culturale albaneze în generațiile tinere de albanezi. Aceste generații, adevrate ale modernității și ale profesiunilor liberale, ancorate în structura socială și politică românească, și-au coordonat activitățile privind construirea statului albanez modern prin elite culturale. Acest proces a devenit imperios după 1900, pe fondul independenței obținută de Bulgaria (1908) și a războaielor balcanice (1912-1913). □

NOTE

1. Cătălina VĂTĂȘESCU apud. Cristia MAKUTOVICI, *Comunitatea albaneză din România, Istoria Comunității albaneze din România*, vol. I, București, 2000, p.200

2. Cristia MAKUSTOVICI, Neamul Ghiculeștilor, ibidem, p.62

3. Victor PAPACOSTEA, *Esquisse sur Les rapports entre la Roumanie et L'Epire*, Balcania, I, București, 1930, pp.235-236

„(...)Bien des générations appartenant aux classes riches ou moyennes des Principautés Roumaines se sont formées sous la surveillance directe des illustres professeurs épirotes. Même les auteurs des livres et des cours utilisés dans les écoles des pays roumains sont, très souvent, originaires d'Epire ou des contrées voisines, macédoniennes et théssaliennes. (...)Nous devons

reconăște que les idées du XVIIIe siècle se sont frayé un passage dans l'esprit public moldovalah aussi par certains professeurs épirotes et par leurs lines." (idem)

4. Paul CERNOVODEANU, *Bucarest. Important centre politique du Sud-Est européen à la fin du XVIIe siècle et au commencement du XVIIIe.*, Revue Des Etudes Sud-Est Européennes, Tome IV, 1966, nr. 1-2, pp. 156-161

"(...)L'autonomie politique dont jouissait la principauté valaque, par comparaison à la situation de totale dépendance des Grecs, des Serbes, des Bulgares et des Albanais envers les Turcs, a permis à la Valachie d'être considérée par les peuples des Balkans, beaucoup plus que la Moldavie, comme le centre de ralliement de leur lutte d'élaboration, et à Bucarest, la capitale de la principauté valaque, de devenir l'un des sièges les plus marquants d'organisation de cette action." (ibidem, p. 148)

5. Virgil CÂNDEA, *Les intellectuels du Sud-Est européen au XVIIe siècle*, Revue des Etudes Sud-Est Européennes, Tome VIII, 1970, nr. 4, p. 665

"(...)Bien que meilleure du point de vue économique et social, la condition du prêtre séculier de moldavie et de Valachie était déficitaire sous le rapport intellectuel et moral. Les témoignages abondent en ce sens tout le long du XVIIIe siècle et la situation se prolongera jusqu'à la réorganisation de l'enseignement ecclésiastique accomplie à l'époque moderne." (ibidem, p. 636)

6. Sava IANCOVICI, *Relațiile româno-albaneze în epoca renașterii și emancipării poporului albanez*, Revue des Etudes Sud-Est Européennes, tom. IX, 1971, nr. 1, pp. 13-14

7. „(...) El primea anual o bursă de 2000 de taleri în soroc de 4 ani pentru a-și săvârși tot cursul învățaturii. Avea obligația să fie dator să vii drept la București, ca să mă așez dascăl la școalele ce sînt... fără să fie slobod în soroc de opt ani a mă duce în altă parte..., iar în caz că respectivul ar vrea să calce acest legământ se arată că ...atunci am a răspunde ori eu sau chezașul meu toată cheltuiala ce o va face casa școalelor cu mine într-acest soroc de patru ani cu dobînda lor... ” (Maria STAN, *Tineri bucureșteni la studii în străinătate*, Materiale de Istorie și Muzeografie, vol. IX, 1972, București, p. 174)

8. Ibidem, pp. 176-177

9. *Memoriile Principelui Nicolae Șuțu*, Editura Fundației Culturale române, București, 1997, pp. 132-152

10. Ibidem, pp. 132 și 299

11. Ibidem, p. 207

12. Ibidem, p. 246

În Anuarul Principatului Valahiei apărut în 1842, avem numeroși dregători ai familiilor boierești de origine albaneză și chiar liberi profesioniști. De remarcat că această realitate era în timpul domniei lui Alexandru II Ghica. Acesta se intitula „voievod, prin grația lui Dumnezeu prinț peste întreg pământul României”.

Printre înalții dregători se numărau: Baronul Constantin Sakellarie, consul al Prusiei la București; Constantin Tzinko, angajat al consulatului Prusiei ca dragoman și cancelar; Alexandru Ghica, mare vistier; Prințul Mihai Ghica, ministru de Interne și președinte al Consiliului administrativ ordinar; Prințul Constantin Ghica, mare spătar și șef al trupelor interne; Constantin Epites, doctor, director al carantinii Brăila; Alexandru Manos, pitar și director al carantinii Oltenița; Anastasie Karassissou, doctor, membru al comisiei medicale din sectorul albastru București; Nicolae Șuțu, logofăt, membru al Divanului Suprem; Prințul Constantin Ghica Gheorghe, mare ban și președinte al secțiunii a II-a a Divanului Suprem; Alexandru Gheorghe Ghica, mare vornic și președinte al divanului judiciar civil, al primei secțiuni; Nicolae Ghica, mare logofăt, membru al secțiunii a II-a a divanului judiciar civil; la fel și marele logofăt Constantin Șuțu; Charles

Ghica, procuror în Secțiunea Criminală a Tribunalului de Ilfov; Sterie Kouloglou și Panthase Bakaloglou, negociatori și membri și secțiunea comercială a Tribunalului de Ilfov; Anastasie Dedulescu, paharnic și președinte al Tribunalului de Râmnic; Constantin Krimpou, pitar și procuror al Tribunalului de Comerț, din Brăila; Prințul P.Ghica, căpitan în trupele domnești; Aga A.Vlangali, secretar pentru afacerile turcești în Secretariatul de Stat și Constantin Șuțu, mare logofăt și controlor la culte. (*Annuaire de la Principaute de Valachie*, Boukarest, 1842, Imprimerie de la Cour de Fr.Walbaum)

13. „(...) elementul albanez împrăștiat cum se află în toate colțurile imperiului, de la Drin până la Euphrat, chiar în fundul Caramaniei, ca soldat păzitor de graniță, ca vali, ca pașă, sau în garda sultanului sau a pașalelor din Grecia. Asia Mică etc., ca și în garnizoanele lor, de la Carpați până la Nil în slujba militară a stăpânilor și chiar dincolo de Adriatică, joacă un rol capital la orânduirile care se fac în această perioadă.” (Dumitru POLENA, *Mișcarea națională albaneză*, UCAR, București, 2000, p.13)

14. Albanezii din Italia, de pildă, în timpul revoluțiilor pentru întregirea acestei țări, „erau afiliați la societățile secrete ale cărbunariilor, luând parte și la acțiunile lor. Pentru a avea o idee a contribuției lor la insurecția din Sicilia, la 1860, *un singur sat de 1500 de suflete a trimes 30 de tineri să lupte sub drapelul gneralului Garibaldi*, care a avut o deosebită stimă pentru acest viteaz și valoros popor. Dar nu numai atât. Albanezii iau parte la toate campaniile mari duse de imperiul otoman contra puterilor mari, împotriva Rusiei mai ales. Contingentele de albanezi luptă ca să înăbușească revolta greacă unde se întâlnesc frați cu frați în tabere dușmane, măcelărindu-se între ei.” (ibidem, pp.13-14)

15. Elida PETOSHATI, *Aspecte ale culturii europene în publicațiile albaneze din România secolului XX*, Editura Deliana, București, 1999, p.54

16. Cătălina VĂTĂȘESCU, *Activitatea intelectuală și culturală a albanezilor din România (1844-1912)*, apud. *Intelectuali din Balcani în România, secolele XVII și XX*, Editura Academiei, 1984, p.164

17. Cristia MAKSUTOVICI, *Naum Panakjot Veqilharxhi și primul abecedar al limbii albaneze*, apud. *Confluente culturale româno-albaneze*, Editura Kriterion, București, 1995, pp.140-141

18. Despre Grigora V Ghica aflăm că „il se pourrait que le latin et l'italien qu'il connaissait toutes, lui aient permis d'apprendre si rapidement le moldave. Le modèle de cet intellectuel Sud-Est Européen de formation occidentale, humaniste et polyglotte, chargé de hautes responsabilités publiques, est le dregoman phanariote. Sa carrière et ses circonstances politiques propres à la Turcocratie ... ” (Virgil CÂNDEA, op.cit., p.642)

19. Cristia Maksutovici, *Naum Panajot...*, op.cit., pp.141-142

20. (...) Un comerciant foarte învățat, îmbogățit în Brăila, unde se afla o colonie numeroasă albaneză, Naum Vechilharxhi (...) a întreprins o operă foarte grea: să deștepte și să lumineze o nație numai dintr-un abecedar de patru foi, fără ajutor de învățători și regulate școli și ca să se spele cât mai grab necurățirea sălbăticiirii întru care zăcea până acum din pricină că îi lipsea literatura prin care se luminează toate neamurile și să ajungă la adevăratul drum al moralului. În acest scop inventase un alfabet propriu cu litere caracteristice și grele de citit cu care a scris două abecedare: primul la 1844 și al doilea 1845. Amândouă s-au răspândit în țară unde au fost bine primite.” La patru ani de la acest act cultural al diasporei albaneze din Valahia, albanezul italian Girolamo de Rada, va publica „cel dintâi ziar L'Albanese d'Italia la Neapole” la 23 februarie 1848. (Dumitru POLENA, op.cit., p.22)

20. Sava IANCOVICI, op.cit., p.22

21. Cristia MAKSUTOVICI, *Naum Panajot...*, op.cit., p.142

22. Heliade RĂDULESCU. apud. Sava IANCOVICI, op.cit., pp.23-24

23. Ibidem, p.28

24. Cătălina VĂTĂȘESCU, op.cit., p.165

25. Elena GHICA – destin apud. Cristia MAKUTOVICI, op.cit., pp.143-145

„(...)Paleta temelor sale este deosebit de variată: de la scrieri istorice care descriau faptele de vitejie ale bravilor conducători ai popoarelor luptând împotriva stăpânirii otomane, dorind să arate că deseori *energia unui Stat de-al doilea ordin poate îndeplini minuni pre care altele mai mari nu știu totdeauna a le realiza*. (Eroii României), la scrieri literare și de călătorii (lucrări despre poezia poporană a diferitelor națiuni: românilor, maghiarilor, sârbilor, albanezilor, grecilor, bulgarilor, turcilor) despre epopeea indiană Ramayana, despre Mahabharata și regele Nala, despre epopeea persană Șah Namech, despre frățietatea popoarelor latine, a realizat diferite portrete literare cât și pagini despre călătoriile în Elveția, Grecia, Italia, Austria, Franța, Germania, precum *Alpi, Ghislana, Proscrisul* – în care descrie împrejurimile Aarauului, capitala cantonului de Orgovia, *Eleonora* – care descrie Veytaux, fiind în același timp prima încercare a autoarei de a aborda literatura romantică, *Elveția Germană*, în patru volume, lucrare care l-a determinat pe doctorul Kurz să o compare cu Doamna de Staël pe care, după părerea lui, a întrecut-o, *Excursiunile în Rumelia și în Moreea. Pelerinage au tombeau de Dante* în care descrie sărbătorile în onoarea lui Dante la Ravenna unde participat în 1865 la invitația Municipality, *Golful de la Speza*, lucrare tradusă în 11 limbi, *Carnavalul de la Veneția* etc).” (ibidem, pp.145-146)

26. Nicolae CIACHIR, Gelcu MAKUTOVICI, *Orașul București, centru de sprijin al mișcării de eliberare din Balcani (1848-1912)*, Materiale de Istorie și Muzeografie, București, vol. V, 1967, pp.279-280

Despre Elena Ghica, vezi și lucrarea: Cristia MAKUTOVICI. *Un nume pe nedrept uitat Dora D'Istria*. Editura Ararat, București, 1997

27. *Albumul Societății Junimea, înființat în Aprilie 1878*. pp.89-91

28. Noua reorganizare geopolitică modelată prin Congresul de la Berlin din 1878, a dat mișcării albaneze un impuls. În 1879, Vaso Pasha propune „unirea Albaniei într-un singur vilaiet, de a-i da o organizație simplă, compactă și puternică, de a-i face o largă parte elementului țării în administrația publică și de a inaugura sub cărja M.S. Sultanului o eră de minune, de concordie și de fraternitate pentru toate credințele și pentru toate religiile”. “

„(...) Pe aceeași linie a mers și o parte a coloniei din România: numai prin cultură liberă chiar sub imperiul otoman, poporul se va ridica. Cei din Italia s-au exprimat mai clari și mai fideli acestui program pe care-l recomandau ca o soluție practică a problemei. Formula lor concretă și pacifică, ca și cele de mai sus era: administrația autonomă în integritatea imperiului otoman, bine înțelese în limba albaneză.” (Dumitru Polena. op.cit., pp.35-36)

În cadrul diasporei albaneze din România, se conturează un alt curent moderat, reprezentat de A.Byku și de Vanghelie Zappa, „după care albanezii urmau să fie cuprinși ca entitate separată în sinul elenismului”, cât în ceea ce ar privi o Confederație balcanică, albanezii din România, nu au negat importanța ei dar „și-au păstrat scepticismul cu privire la realizarea sa concretă”. (Cătălina Vătășescu, op.cit., p.168)

29. Mihail GRAMENO, *Nicolla Naum Naco – conducătorul societății albaneze din România „Drita”(Lumina)*, apud. Anuarul Albanezul, nr.402, București, 1997, p.21

30. Sava Iancovici, op.cit., p.29

31. Cătălina VĂTĂȘESCU, op.cit., p.174

32. Mihail GRAMENO, op.cit., p.22

33. ibidem, p.23

34. Cătălina VĂTĂȘESCU, op.cit., p.176

35. Sava IANCOVICI, op.cit., p.36

De remarcat vitalitatea acestei persoane în albanezii. Pentru a susține financiar ziarul *Albanezul*, Naum nu a prididit să lucreze ca muncitor necalificat (calificarea muncitorului era similară cu aceea a novicei în masonerie și se realiza prin muncă susținută care dura ani de zile. Unul dintre îndemnurile masonice este proverbul latin: *Labor Improbis Omnia Vincit*. n.a.), între 1889-1899 „la fortificațiile care înconjurau București, la canalul dintre Siret și Brateș, la construirea căilor ferate Bufta-Periș și Craiova-Calafat.” (ibidem, p.37)

36. Ismet DERMAKU, *Biserica albaneză în programul societății „Drita” din București*, apud. Anuar *Albanezul*, 403, București, 1998, p.78

37. Cătălina VĂTĂȘESCU, op.cit., p.176

„(...) Spre sfârșitul anilor '90 din secolul XIX, în capitala României, București, s-a înmulțit simțitor numărul intelectualilor albanezi. La Universitatea din București s-a înregistrat un număr considerabil de albanezi. Printre ei se aflau din acei care absolviseră Școala Normală din București, fondată de Nicolla Naco erau, însă și studenți, veniți din alte universități, mai ales din cele din Istanbul sau Atena. Menționăm pe Dervish Hima (Ibrahim Naxhi), Ibrahim Themo, Jashar Erobara, Dhimiter Ilo și alții care abandonaseră Istanbulul și Atena (...)” (Ismet DERMAKU, op.cit., pp.73-74)

38. Cătălina VĂTĂȘESCU, op.cit., p.176

39. Ismet DERMAKU, op.cit., p.74

40. Sava IANCOVICI, op.cit., p.43

41. Cătălina VĂTĂȘESCU, op.cit., p.177

42. Sava IANCOVICI, op.cit., pp.41-42

În ceea ce privește prima societate, a albanezilor drenovari, aceasta are o poveste mai veche. După asasinarea lui Ali-Pașa(albanez de origine), conducătorul vilaietului Epir, satul albanez Boboștița devine proprietate a sultanului. În 1873, locuitorii au răscumpărat satul și frontierele sale. „profitând de legile favorabile din epoca tanzimatului. Bogătașul K.N.Gjerasi din București, a promis o sumă substanțială.” *Societatea de binefacere* a albanezilor din Boboștița și Drenovari, în mare parte comercianți este atestată către 1895. (ibidem, p.29)

43. Ibidem, pp.30-35

44. Cătălina VĂTĂȘESCU, op.cit., p.177

45. Ismet DERMAKU, *Aniversarea a nouăzeci de ani de la întemeierea societății patriotice albaneze „Bashkimi” (Unirea) din București*, Anuar *Albanezul*, nr.402, București, 1997, pp.36-40

46. Cătălina VĂTĂȘESCU, op.cit., p.178

*

Adrian MAJURU este licențiat al Facultății de istorie din București, MA din 1998 cu lucrarea Regele Carol al II-lea: mitul omului politic vs. miturile României „veșnice”. A publicat studii și articole în revistele 22, Magazin istoric și A Hét. În prezent este istoric la Muzeul Municipiului București.

Biserica Unitariană

JÁNOS ERDŐ

1. Viața și activitatea de reformator al lui Ferenc Dávid

Unitarianismul a apărut în Transilvania ca o ramură radicală a Reformei. Reformatorul și fondatorul său a fost Ferenc Dávid, născut la Cluj în jurul anului 1520; tatăl, David Hartel, un meșteșugar sas, mama de origine maghiară. După prenumele tatălui său, a luat numele de „Ferenc Dávid”, respectiv, „Franciscus Davidis”.

Studiile și le-a făcut în orașul său natal și la Alba Iulia, apoi la Brașov. Între 1546-1551 a urmat studiile universităților din Frankfurt pe Oder și Wittenberg. Ca adept al Reformei, susținea că biserica creștină, dacă vrea să-și îndeplinească menirea, trebuie să se înnoiască atât la nivelul „capului” cât și la cel al „membrelor”. După revenirea sa acasă este director de școală la Bistrița, în 1551, în 1552 — pastor la Petriș, la sfârșitul anului devine director de școală la Cluj, ca din 1555 să devină pastorul principal al Clujului.

Activitatea sa de reformator se încadrează întocmai în istoria dezvoltării Reformei din Transilvania. În Ardeal, în jurul anului 1540, a prins rădăcini mai întâi Reforma Luterană la care aderase comunitatea săsească. În 1557, Ferenc Dávid este ales episcop al luteranilor maghiari. Pe la sfârșitul anilor 1550 apare Reforma Helvetică — *sacramentarius* — o formă mai radicală decât cea luterană, adoptată de majoritatea maghiarilor ardeleni. Acestei orientări îi devine episcop în 1564 Ferenc Dávid. Dietele de la Turda din 1557 și 1564, expresii ale noii situații religioase, proclamaseră orientările helvetice și luteraniene ale reformei ca religii recepte și asiguraseră libera lor practicare.

În critica dogmei și a bisericii, Ferenc Dávid propovăduia principiul reformei continue *semper reformada*. Nu a considerat reforma încheiată o dată cu apariția orientărilor helvetice și luteriene. Dorea să continue reforma sprijinindu-se pe Biblie, vrînd să analizeze pe baze raționale învățăturile și dogmele religiei creștine. Dintre acestea, le-a păstrat doar pe acelea care izvorau din Biblie și puteau fi

acceptate de rațiune. Astfel a ajuns să analizeze și dogma Sfintei Treimi, despre care a constatat că nu are o bază biblică, ea fiind formulată de teologii și sinodurile secolelor 4-6. În locul dogmei Sfintei Treimi, a revenit la cea a Dumnezeuului unic: „Nu există în toată Sfânta Scriptură știință mai clară și mai evidentă decât cea despre Dumnezeu unic” — scria el în lucrarea „Scurtă explicațiune”. În esență și persoana sa, Dumnezeu unic va fi fundamentul și semnul distinctiv al reformei sale. Cu această reformă radicală iese în public la sfârșitul lui 1565, începînd s-o propovăduiască la 20 ianuarie 1566 în biserica mare din Cluj.

2. Disputa dintre orientările reformate trinitariene și unitariene

Ideile lui Ferenc Dávid au provocat o rezistență puternică atît din partea luteranilor cît și a reformatilor, ambii considerînd reforma încheiată și considerînd dogma Sfintei Treimi ca una dintre bazele credinței lor religioase. Ideile lui Ferenc Dávid erau calificate drept erezii și s-a făcut totul pentru a fi suprimate. Astfel a fost declanșată lupta dintre trinitarieni și unitarieni. Cu acordul și sub oblăduirea principelui János Zsigmond (Ioan Sigismund), între 1566 și 1571 au avut loc dezbateri religioase publice la Turda, Alba Iulia, Târgu-Mureș și Oradea.

Participanții la aceste dezbateri spirituale, pe lângă Ferenc Dávid, au fost: Lukács Egri, István Basilius, Benedek Óvári, Pál Karádi, Miklós Bogáti Fazekas, Gáspár Heltai, Lajos Szegedi. Cauza unitarianismului era susținută și de acei protestanți vest-europeni care au fost nevoiți să-și părăsească țara din pricina credinței, găsind un refugiu în Ardeal. Printre aceștia: Georgio Blandrata, Johannes Sommer, Adam Neuser, Christian Francken, Matheus Glirius Vehe, Jacobus Paleologus. Din partea credincioșilor Sfintei Treimi au luat parte, sub conducerea lui Péter Méliusz Juhász, printre alții: Péter Károlyi, Matheus Hebler, Lőrincz Klein, Sebestyén Károlyi, György Czeglédi, Gáspár Radicz, Ádám Tordai, Valentin Hollopeus. Pe lângă dezbaterile religioase, ambele tabere au tipărit și scrieri polemice la tipografia clujeană a lui Gáspár Heltai și la cea princiară de la Alba Iulia.

În dezbaterile religioase la care lua parte însuși principele, alături de nobilime și un număr semnificativ al preoțimii ardelene, a fost atras și poporul. Cronicarul Ferenc Nagy Szabó din secolul 17, ne înștiințează că: „În acele zile puteai auzi din partea plebei în tot Ardealul, în toate locurile, multă dispută fără minte și cu părtinire: la țară, la oraș, între bucate și băutură, dimineața și seara, ziua și noaptea disputa celor două religii, calvinistă și ariană.”

În timpul disputelor s-a accentuat intoleranța; mai mulți trinitarieni din părțile locului, dar și unii teologi protestanți străini l-au îndemnat pe principele Ioan Sigismund să-i oprească pe unitarieni. Consecvența cu care unitarienii au urmărit respectarea principiului libertății de conștiință și a toleranței era totuși fără precedent. Cuvîntul Domnului — au susținut aceștia — nu poate fi răspîndit prin foc și

sabie, propovăduirea Evangheliei nu necesită violență, iar în chestiunile religiei nu-și are locul forța.

3. Edictul de la Turda, răspîndirea Unitarianismului și organizarea Bisericii

Dezbaterile religioase nu s-au soldat cu rezultatele așteptate. Părțile aflate în conflict nu au ajuns la un numitor comun, ba mai mult, datorită diferențelor de principii, prăpastia dintre orientarea trinitariană și cea unitariană a Reformei s-a adîncit și s-a definitivat. Conștientizarea intoleranței și a pericolului ce plana asupra lor îi împinge pe unitarieni să obțină reglementări legislative care să le asigure păstrarea și practicarea liberă a credinței. Acest lucru a fost înfăptuit de Dieta de la Turda din 6-13 ianuarie 1568 care, în spiritul politicii religioase a principelui, a decretat legea libertății de conștiință și de religie.

Prin această lege, alături de religia catolică, lutherană și reformată (calvinistă), și cea unitariană devine religie receptă bucurîndu-se de recunoaștere juridică. Decizia Dietei de la Turda este unică în Europa epocii; nici o țară nu a ajuns atît de departe în consacarea libertăților religioase în secolul 16.

Ioan Sigismund a sprijinit în continuare cu consecvență edictul de la Turda. La asta se referă și declarația sa din polemica religioasă de la Oradea din 1569: „...căci în împărăția noastră, după cum glăsuiește și hotărîrea țării, noi vrem să fie libertate. Iară noi știm că credința este darul Domnului și conștiința nu poate fi siluită întru nimica.” Dieta de la Târgu-Mureș din 1571 a consfințit din nou hotărîrea Dietei de la Turda.

La început, noua religie nu avea o denumire distinctivă unanim acceptată. Ferenc Dávid și colaboratorii săi își semnavă scrierile: „Ecleziile ardelene sălășluite într-o singură rațiune”. Denumirea de „unitarian”, care face referire la unicitatea indivizibilă a lui Dumnezeu, apare pentru prima oară în documentele Dietei de la Leț (Lécfalva) din 1600; Biserica o folosește în mod oficial începînd cu anul 1638.

Către finele anilor 1560, învățăturile unitariene se răspîndesc tot mai mult, din 1568 însuși principele, împreună cu o parte semnificativă a nobilimii, trec la unitarianism. La începutul anilor 1570 în majoritatea satelor și orașelor cu populație maghiară noua confesiune își găsește adăpost. Mai mult, ea iradiază și către Ungaria, găsește un sol fertil atît în Cîmpia Pannonică cît și în Partium și Baranya. Situația era coaptă pentru a se crea o organizație bisericească independentă. Fusese preluată și modificată, în concordanță cu principiile propriilor credințe, organizația protestantă ardelenească. Statutul acesteia primește un caracter sinodal-consistorial. Sinodul devine organismul legislativ și de conducere suprem, organul executiv și director fiind consistoriul de la Cluj. În fruntea Bisericii se flă un episcop ales de către sinod. Comunitățile religioase au creat 13 circumscripții bisericești în frunte cu cîte un epitrop ales. Administrarea bisericilor era în mîna pastorilor, numărul lor fiind sugerat de cei 322 participanți la sinodul de la Turda din 1578.

Serviciul divin și viața moral-religioasă sînt centrate pe Biblie. Preoțimea și laicii utilizau Biblia lui Gáspár Heltai; traducerea lui Gáspár Károlyi ajunge să fie cunoscută abia în secolul 17.

Unitarianismul a îmbrățișat de la bun început cauza educației și învățămîntului, sprijinindu-le cu multă abnegație. Școlile erau organizate după modelul școlilor protestante ale epocii. Alături de școlile populare ale comunităților bisericești au funcționat și așa-numitele *particula* la Rimetea (Torockó), Hăghig (Hidvég), Iernut (Radnót) și Szentersébet. De un grad mai înalt erau școlile de la Turda, Dej, Târgu-Mureș, Aiud și Alba Iulia, unde se predau materii de nivel gimnazial. Cine dorea să-și continue studiile o putea face la Cluj, la școala superioară din Cetate, care fusese înființată în 1557. Aceasta avea două secții: filozofie și teologie, care pregăteau tineretul pentru cariere laice și bisericești. Primul său rector a fost Ferenc Dávid, apoi au urmat Johann Sommer, Jacob Paleologus, Demeter Hunyadi, Miklós Bogáti Fazakas, György Enyedi.

Universitatea din Cetate, datorită corpului său profesoral, autohton și străin, a devenit cea mai importantă școală a Transilvaniei, avînd merite importante atît în slujba unitarianismului cît și a culturii în general. Pînă la sfîrșitul veacului, 53 dintre studenții săi și-au continuat studiile la universități germane și italiene.

Dintre teologii unitarieni ai secolului 16, alături de Ferenc Dávid, trebuie evidențiați István Basilius, Miklós Bogáti Fazakas, Pál Karádi, György Válaszúti, Gáspár Heltai, György Enyedi.

4. Contrareforma și condamnarea lui Ferenc Dávid

După moartea lui Ioan Sigismund, pe tronul Transilvaniei ajung principii catolici Báthori: István (Ștefan) Báthori, apoi fratele său Kristóf, apoi fiul acestuia Zsigmond (Sigismund) și Endre (Andrei) Báthori (1571-1601). Politica religioasă a bathorilor se îndrepta spre restaurarea catolicismului și izolarea unitarianismului.

Ștefan Báthori recunoștea dreptul de practicare liberă a confesiunilor recepte dar a împiedicat răspîndirea Reformei, iar prin colonizarea iezuiților în Ardeal, s-a alăturat Contrareformei. Nu a acționat deschis împotriva unitarienilor dar a impus în mod consecvent măsuri care să ducă la slăbirea religiei acestora. Le-a confiscat tipografia de la Alba Iulia, iar editarea lucrărilor religioase a fost condiționată de aprobarea principelui. Și întrucît a considerat Reforma încheiată, cu ocazia Dietei din 1572 a emis o lege prin care interzicea reformarea în continuare a religiei, lege sancționată în continuare și de principii bathorești care au urmat la tron. Îi servise din punct de vedere politic și hotărîrea Dietei din 1576 de la Mediaș, care i-a asigurat principelui dreptul de alegere a episcopului unitarian.

Unitarianismul concepuse reforma ca un proces continuu. În anii 1570 în centrul dezbaterii s-au aflat problemele de christologie. Orientarea radicală a lui Ferenc Dávid a susținut că Isus era om, deci nu trebuie adorat. Orientarea conservatoare,

în schimb, în frunte cu Georgio Blandrata și Demeter Hunyadi, propovăduia adorarea și apelul la ajutorul divin al lui Isus. Polemica i-a divizat pe unitarieni fapt care a înlesnit intervenția Contrareformei, aliate cu puterea, împotriva unitarienilor. Prilejul oferit de Blandrata, care în februarie 1579 l-a pîrît pe Ferenc Dávid la Curte, pe motiv că, prin învățăturile sale despre Isus, acesta a continuat Reforma, încălcînd astfel legea inovației, a avut urmări nefaste. Principele Kristóf Báthori l-a numit pe iezuitul János Leleszi să pregătească procesul reformatorului unitarian. Lui Ferenc Dávid i s-a interzis să mai predice și a fost arestat. La Dieta de la Alba Iulia din 1-2 iunie 1579 ideile lui Ferenc Dávid au fost considerate inovații reformatoare și, pentru încălcarea legii inovației, „spre pilda altora”, a fost condamnat la ocnă pe viață. A fost închis în cetatea Devei unde a murit la 7 noiembrie 1579. Locul mormîntului nu-i este cunoscut. În memoria sa, în 1910 a fost ridicat un obelisc în cetatea Devei.

La sinodul ținut la începutul lunii iulie 1579 la Cluj, la presiunea principelui, biserica a aprobat sentința adusă împotriva lui Ferenc Dávid și l-a ales pe Demeter Hunyadi ca episcop. Majoritatea unitarienilor însă au rămas fideli ideilor reformatorului.

După condamnarea lui Ferenc Dávid, principele Kristóf Báthori a colonizat iezuiți la Mănăstur, Cluj, Oradea și Alba Iulia. La Cluj a înființat pentru aceștia o mănăstire și o școală superioară, iat în multe alte localități, școli de nivel mediu. În ciuda interdicției Dietei, iezuiții, pe lîngă instrucție, făceau și prozelitism în rîndurile protestanților. Cu aceasta ia naștere lupta dintre Protestantism și Contrareformă în Transilvania.

La sfîrșitul secolului, în apărarea unitarianismului, se ridică György Enyedi (1555-1597). Rector al Universității din Cetatea Clujului, cel de-al treilea episcop al bisericii unitariene, teolog recunoscut, denumit și „Platon al Unitarienilor”. În lucrarea „Explicationes...”, apărută după moartea sa, în 1598, dezvoltă argumentația biblică a Reformei Unitariene. Lucrarea de o largă recunoaștere internațională, a cărei difuzare a fost interzisă de principele Sigismund Báthori, a fost retipărită la Groeningen (Belgia) în 1670. În limba maghiară ea a fost tradusă de Máté Torockkai și a apărut în 1620 la Cluj.

György Enyedi a depus eforturi importante pentru întărirea organizatorică a Bisericii Unitariene; a militat pentru revigorarea moravurilor și a vieții religioase. În domeniul teologiei, acesta era adeptul orientării lui Ferenc Dávid; la universitate, comentator al principiilor teologice din punctul de vedere al științelor naturii și filozofiei.

Prozelitismului iezuit i-a pus capăt Dieta de la Mediaș, iezuiții fiind expulzați din țară în 1588. În 1595 însă, principele autorizează din nou revenirea acestora. În urma deteriorării generale a situației țării și a reacției provocate de iezuiți, cetățenii Clujului le dărîmă mănăstirea și școala și îi izgonesc din oraș. Ca represiiune, reprezentantul împăratului Rudolf, generalul Basta, îi pedepsește aspru pe clujeni dînd iezuiților bisericile și universitatea unitarienilor. Episcopul, preoții,

profesorii pleacă în refugiu. O dată cu Contrareforma, începe oprimarea de două secole a Bisericii Unitariene.

5. Biserica Unitariană în timpul principilor reformați, între 1605-1690

Răscoala lui István (Ștefan) Bocskay a pus capăt terorii instaurate de Rudolf și încercărilor abătute asupra Ardealului. Împăratul a fost nevoit să încheie în 1605 Pacea de la Viena prin care recunoștea independența Transilvaniei, asigura libertățile constituționale ale Ungariei și practicarea liberă a religiei de către protestanți.

În 1605 Bocskay este ales principe al Transilvaniei. În timpul scurtei sale domnii a reconfirmat drepturile religiilor recepte și a încercat să repare nedreptățile provocate de iezuiți. La Cluj le-a înapoiat unitarienilor bisericele, universitatea și bunurile bisericești pe care Basta le dăduse iezuiților. În scopul ocrotirii păcii interconfesionale Dieta i-a expulzat din nou pe iezuiți.

În fruntea bisericii unitariene era în această perioadă episcopul Máté Torockzai (1601-1616) care se refugiase din fața represiunilor lui Basta la Rimetea (Torockó). Reîntorcându-se din bejanie și-a găsit biserica într-o stare jalnică. Turda și Dejul erau în ruine. Viața bisericească și învățămîntul se întrerupseseră. Preoții clujeni, cu excepția predicatorului sas Johaîn Broser care ținea slujbe în secret în case particulare, erau în refugiu.

Episcopul s-a pus pe treabă reluînd învățămîntul la universitatea clujeană și la gimnaziul din Turda. A luat decizia ca în viitor sinodurile să se țină alternativ la Cluj, Turda și Cristuru Secuiesc. A editat lucrarea în limba latină a lui György Enyedî în 1598, apoi a tradus-o în maghiară. În cei 15 ani de activitate episcopală a reînnoit viața religioasă, a întărit structura organizațională a bisericii și a relansat Unitarianismul.

Începînd cu Bocskay și pînă la 1690 au urmat la tron principii reformați, sub domnia cărora religia reformată s-a întărit și s-a ridicat deasupra celorlalte religii recepte, iar cea catolică și unitariană au fost treptat marginalizate. Asupra istoriei bisericii unitariene își pusese amprenta dogmatismul și intoleranța provocate de Războiul de treizeci de ani.

În prima jumătate a secolului 17, situația Bisericii Unitariene a fost îngreunată de mișcarea sîmbătarilor, apărută la sfîrșitul secolului 16, ideile acesteia fiind importate de teologul german Matheus Glirius Vehe refugiat în Ardeal; dar adevăratul fondator a fost Simon Péchi. Sîmbătarii intenționau să reformeze religia pe baza Vechiului Testament. Ei și-au primit numele tocmai de la faptul că declaraseră zi de sărbătoare sîmbăta în loc de duminică; s-au răspîndit mai ales în scaunele Mureș și Odorhei.

Sîmbătismul a fost prezentat adesea — și nu o dată în mod intenționat — ca o inovație a unitarienilor. Împotriva acestei interpretări unitarienii au protestat zadarnic, sîmbătismul fiind un pretext comod pentru prigonirea lor.

Mișcarea sîmbătistă, ca inovație, a fost condamnată de Sigismund Báthori la Dieta din 1595 de la Alba Iulia. I s-a opus și Gabriel Báthori. Prigoana oficială a

început însă cu Gabriel Bethlen. Dieta din 1618 de la Alba Iulia a decretat, la propunerea principelui, că în afară de cele patru religii recepte altă religie nu poate fi adoptată. Cei care părăsiseră aceste religii erau obligați pînă la Crăciunul aceluia an să adere la religia părăsită sau la altă religie receptă. Cei care se opuneau, urmau să fie aspru pedeșiți. Totodată principele a ordonat ca unitarienii să convoace un sinod pentru clarificarea relației lor cu sîmbătarii. Sinodul din 1618, ținut la Sîngiorgiu de Pădure, la care a participat și episcopul reformat János Keserű Dajka în calitate de reprezentant al principelui, a delimitat Biserica Unitariană de sîmbătari și a luat măsuri împotriva acestora.

După terminarea sinodului, episcopul reformat, cu acordul principelui și cu escortă militară, a pornit la depistarea sîmbătarilor pentru a-i reconverti. János Keserű Dajka a străbătut nu numai drumurile scaunelor Mureș și Odorhei, ci s-a dus și în Trei Scaune unde reformații și unitarienii trăiau de multă vreme într-o comunitate specifică, întrucît din lipsă de preoți și dascăli, aveau adesea preot și dascăl comun. Aici unitarienii care nu recunoscuseră divinitatea lui Isus au fost declarați în cursul anchetei sîmbătari. Puteau scăpa de pedeapsa cuvenită doar dacă treceau la religia reformată. Comunitatea tradițională reformat-unitariană a fost astfel desființată, preoții unitarieni au fost alungați în locul lor numindu-se preoți reformați. În cele din urmă, unitarienii s-au ridicat împotriva metodelor episcopului și nu-i mai permiteau să pătrundă în comunitate. Așa s-au putut păstra în Trei Scaune 13 astfel de comunități bisericești. Conform istoriei orale a unitarienilor, episcopul a reușit să convertească 62 de comunități, istoricii reformați recunoscînd doar ocuparea a 8-12.

Din 1622, comunitățile unitariene neintegrate au fost trecute de către principe, la cererea episcopului János Keserű Dajka, sub jurisprudența episcopului reformat. Biserica Unitariană i s-a adresat văduvei principelui Gabriel Bethlen, Ecaterina de Brandenburg, cerînd retragerea acestei măsuri abuzive. Cererea lor nu a fost îndeplinită, dar unitarienilor din Trei Scaune li s-a permis să-și aleagă singuri epitropii, iar în chestiuni de credință să fie subordonați episcopului unitarian. Repetatele petiții ale Bisericii Unitariene adresate principilor György (Gheorghe) Rákóczi I. și II., Ákos (Acațiu) Barcsai și Mihály (Mihai) Apafi au rămas fără rezultat.

6. Convenția de la Dej

Situația Bisericii Unitariene a fost împovărată și mai mult de conflictul iscat între episcopul Dániel Beke și predicatorul sas din Cluj, Matheus Rav, în anii 1630.

După Máté Toroczka, în fruntea bisericii a venit Valentin Radeczki, episcop de origine poloneză. Marele său merit a fost că a editat traducerea maghiară a lucrării lui György Enyedi în 1620 și primul regulament de funcționare cunoscut pînă acum al Bisericii în limba latină, intitulat „Disciplina ecclesiastica”. Nu cunoștea limba maghiară, ceea ce nu i-a permis să aibă legături cu enoriașii.

Consecințele grave ale acestui fapt au fost resimțite de către unitarienii mai ales în timpul campaniei lui János Keserű Dajka împotriva sîmbătarilor. Din acest motiv sinodul de la Tîrnăveni (Dicsőszentmárton) a hotărît ca în viitor să nu mai aleagă episcop decît din sînul națiunii maghiare. Așa a fost ales în 1632 Pál Csanádi iar după moartea acestuia, în 1636, Dániel Beke.

Unitarienii sași din Cluj au protestat împotriva hotărîrii sinodului de la Tîrnăveni. Unul dintre ei, predicatorul Mathias Rav, dorea să devină episcop, dar din cauza deciziei sinodale acest lucru nu i-a reușit. Din răzbunare a creat o asemenea stare de tensiune în sînul bisericii încît însuși episcopul Dániel Beke nu a putut intra în Cluj timp de doi ani, efectuîndu-și îndatoririle episcopale din parohia Bordoș (Bordoșiu). Din această cauză Mathias Rav a fost destituit din parohia sa, în schimb acesta l-a pîrît atît pe Dániel Beke cît și Biserica Unitariană, acuzîndu-i de culpa inovației.

În vremea aceasta, mișcarea sîmbătistă, datorită activității lui Simon Péchi, începuse din nou să cîștige teren. Răspîndirea mișcării sîmbătiste și acuzațiile lui Mathias Rav au constituit un bun prilej pentru principele Gheorghe Rákoczi I. de a îngrădi și mai mult unitarianismul. Acesta l-a somat pe episcop să prezinte declarația de credință a bisericii, ea Dieta să poată judeca dacă unitarienii sînt inovatori sau nu. Ca urmare, Dániel Beke a prezentat declarația de credință a sinodului din 1579.

Sinodul din 1638 de la Alba Iulia a delegat o comisie cu autoritate judecătorească sub președinția principelui pentru anchetarea cazului unitarienilor și sîmbătarilor. Comisia s-a întrunit la 1 iulie 1638 la Dej, unde au fost convocați capii Bisericii Unitariene și Matheus Rav. Procesul nu a dus la rezultatul scontat, comisia constatînd că acuzațiile lui Matheus Rav sînt nefondate, iar unitarienii propovăduiesc în continuare principiile teologice din vremea lui Ioan Sigismund, deci nu au recurs la inovație. Iar pentru intrigile personale ale unora nu poate fi făcută responsabilă Biserica. În același timp, sub denumirea de „acordul de la Dej”, bisericii unitariene i s-a impus o înțelegere care o obliga să recunoască divinitatea lui Isus, botezul putea fi făcut doar în numele Tatălui, al Fiului și al Sfîntului Duh, iar lucrările religioase nu puteau fi editate decît cu învoirea principelui. Cei care vor încălca înțelegerea vor fi pedepsiți nu de biserică, ci de însuși principele.

După aceasta a urmat sentința împotriva sîmbătarilor care au fost condamnați la confiscarea averii și ani de închisoare. Puteau scăpa de condamnare numai dacă se converteau la o religie receptă. Majoritatea, împreună cu Simon Péchi, au trecut la reformați.

Persecutarea unitarienilor a început abia după aceasta. Comisarii trimiși pentru cercetarea sîmbătarilor confiscau și distrugau cărțile unitariene; erau recunoscute ca unitariene doar cele care recunoșteau divinitatea lui Isus și acceptau să-i ceară

ajutorul. Cei care susțineau natura umană a lui Isus, erau considerați simbătari și li se aplica tratamentul destinat acestora.

Caracteristic pentru atitudinea pârținitoare a comisiei de la Dej a fost faptul că fiul episcopului Máté Toroczkai, giuvaergiul clujean János Toroczkai, a fost condamnat la lapidare pentru negarea divinității lui Isus și a și fost executat la 17 iulie lîngă Dej, soția sa a fost exilată. Numeroși unitarieni de vază din Cluj au fost legați la stîlpul infamiei și bătuți cu vergele.

Acordul de la Dej a frînat dezvoltarea ideilor teologice unitariene pînă la jumătatea secolului 19; cenzura pricipelui a zădărniciț editarea lucrărilor unitariene. Astfel că Biserica Unitariană a suferit grave pierderi de teren și de suflete din care nu s-a mai vindecat niciodată. Împreună cu Dejul a pierdut circumscripțiile bisericești ale județelor Szolnok și Doboka (Dăbîca), grele pierderi a suferit și în Secuime.

Unitarienii erau neputincioși față de prigoana și atacurile politicii domnitorului: tiparniță nu aveau, cenzura strictă împiedica publicarea lucrărilor lor religioase.

Personalitatea proeminentă a deceniilor de după acordul de la Dej a fost Boldizsár Koncz (1663-1684). Episcopatul său a coincis tocmai cu perioada critică a Transilvaniei. Din cauza războiului cu turcii, provocat de campaniile poloneze ale principelui Gheorghe Rákoczi II., Transilvania a suferit pierderi incomensurabile, iar decăderea țării a afectat puternic și Biserica Unitariană. Multe comunități au fost nimicite cu biserici și școli cu tot; comunitățile au rămas fără preoți și învățători. Boldizsár Koncz, printr-o muncă asiduă și datorită devotamentului enoriașilor, a reorganizat comunitățile slăbite și depopulate. A redeschis școlile, a trimis dascăli și preoți în comunități. A introdus sinodul organizat pe principiul reprezentării conform căruia circumscripțiile erau reprezentate de un număr dat de delegați. Primul astfel de sinod a fost ținut la Kissáros (Șoarș) în 1669. Tot el s-a îngrijit de așezarea și ajutorarea unitarienilor polonezi refugiați pe motive de credință în Ardeal. Au fost înființate comunități unitariene poloneze la Cluj și la Beclean, parohii care au supraviețuit pînă la sfîrșitul secolului 18.

Catehismul prevăzut în acordul de la Dej a fost scris tot de Boldizsár Koncz. În această carte se sublinia că religia unitariană este așezată pe baze evanghelice, adepții săi acceptînd ceea ce ne învață Noul Testament. Editarea Catehismului a fost interzisă, circulînd printre unitarieni sub formă de manuscris, fiind tipărit abia în 1698 cînd unitarienii reușiseră să obțină o tipografie. Catehismul a ajuns la cinci ediții, ultima fiind în 1854.

7. Universitatea din Cetate

Zbuciumata viață a bisericii este reflectată de istoria școlii secolului 17. Vrajba dintre Dániel Beke și Matheus Rav, stările publice din jurul anului 1660, schimbarea frecventă a rectorilor și a profesorilor nu au avut un efect benefic asupra spiritului

și activității școlii. Din cauza războiului și a ciumei care bântuia adesea, ordinea și disciplina slăbiseră, iar cursurile erau frecvent întrerupte.

Cauza universității a fost îmbrățișată de Boldizsár Koncz care i-a asigurat și dezvoltarea. Până la mijlocul secolului, controlul asupra școlii a fost asigurat de pastorul principal, comunitatea bisericească și consiliul orășenesc al Clujului. La cererea lui Boldizsár Koncz sinodul de la Șaroșu Mic din 1668 a cedat dreptul de control asupra școlii episcopului din totdeauna, ceea ce s-a dovedit a fi în favoarea dezvoltării universității. Episcopul a avut grijă ca „școala să aibă director și tineret de nădejde”. Este demn de remarcat faptul că 69 dintre studenții școlii superioare și-au continuat studiile la universități din străinătate.

Programa de studiu a școlii nu a suferit schimbări semnificative. Începînd din 1626 seniorii școlii încep să țină *Fasciculus*-urile care permit o privire în interiorul vieții școlare. În 1676 a fost redactat regulamentul școlii. Un fenomen nou în istoria școlii este că Ferenc Mikó, un respectabil mirean unitarian, a lăsat moștenire pentru ajutorarea studenților o sumă importantă care să servească la continuarea studiilor celor harnici și merituoși. Politica antiunitariană a principelui a avut însă un efect negativ și asupra universității: auditoriumul construit de Ioan Sigismund a fost confiscat în 1626 și cedat sașilor pentru biserică.

8. Diploma Leopoldină și confiscarea universității din Cetate

Eliberarea Ungariei de sub stăpînirea otomană și moartea principelui Mihai Apafi au avut drept urmare sfîrșitul Principatului independent al Transilvaniei și anexarea sa de către Imperiul Habsburgic. Prin aceasta începe cel de al doilea val al Contrareforme al cărui scop era restaurarea Bisericii Catolice și afirmarea acesteia în detrimentul protestanților. Pentru unitarieni, secolul 18, pînă la 1781, a constituit o epocă de asupriri, de suferințe și de lipsuri.

Situația religioasă și politică a Transilvaniei pînă la 1848 a fost reglementată de așa-zisa Diplomă Leopoldină emisă în 1691, care, în principiu, asigura libertatea religiilor recepte și dreptul de proprietate asupra bisericilor și școlilor. Aplicarea principiilor stabilite în document era împiedicată însă de repetatele revendicări de școli și biserici ale catolicilor. Astfel, aceștia au cerut, printre altele, biserica mare din piața Clujului și școala superioară din Cetate. Dieta de la Sibiu din 1692 a decis constituirea unei comisii cvadripartite formate din reprezentanții celor patru religii recepte pentru soluționarea pașnică a revendicărilor catolicilor, din care au făcut parte și unitarieni. Întrucît tratativele nu au dus la nici un rezultat, în diploma sa suplimentară din 9 aprilie 1693, Leopold a decis în favoarea catolicilor. Biserica mare din piața Clujului a putut fi salvată încă o vreme, dar au fost obligați să cedeze catolicilor la 10 octombrie 1693 universitatea din Cetate. Unitarienii nu au beneficiat nici de timpul necesar, nici de compensații bănești pentru a se putea îngriji de procurarea unei clădiri adecvate școlii.

Prin efortul substanțial al orașului și a comunității bisericești, sub îndrumarea episcopului Mihály G. Almási și a rectorului Pál Dimén, s-a reușit asigurarea unei clădiri corespunzătoare școlii în vecinătatea parohiei din centru. Amenajarea clădirii a vut loc în vremuri grele de război. Activitatea sa de un sfert de secol a trecut prin grele încercări: în 1697 clădirea împreună cu biserica mare a ars, reușindu-se reconstrucția doar cu ajutor străin; luptele de eliberare ale lui Rákoczi, lipsa de siguranță specifică anilor de război, foametea, ciuma au frânat mult funcționarea școlii. Din pricina războiului, între 1704-1711 nu s-au putut ține nici sinoduri.

Unitarienii, profitând de posibilitățile oferite de Diploma Leopoldină, în 1692 au reușit să recupereze de la György Bánffy, guvernatorul Transilvaniei, dreptul de decizie asupra parohiilor din Trei Scaune. Episcopul Mihály G. Almási a vizitat toate comunitățile bisericești din Trei Scaune care supraviețuiseră. Gravele pierderi și triste experiențe l-au obligat să inițieze alegerea unor administratori (curatori) care să se îngrijească de bunurile bisericii. În 1694 a emis noul regulament de funcționare adaptat noilor situații.

9. Confiscările de biserici și școli de către Contrareformă

Expansiunea Contrareformei a fost frânată o vreme de luptele de eliberare ale adepților lui Rákoczi, dar după pacea de la Sătmár din 1711 aceasta s-a putut desfășura în voie. Religia catolică a devenit religie de stat și cu sprijinul ordinului iezuiților și al guvernului de la Viena a demarat recatolicizarea țării. Suveranii habsburgi — Iosif I., Carol III. și Maria Tereza — s-au folosit de toate mijloacele posibile în interesul restaurației catolice. Cei care se reconverteau la catolicism erau răsplătiți, cei care îl părăseau erau aspru pedepsiți. Au fost îngreunate studiile la universități protestante străine ceea ce a dăunat sistemului educațional unitarian. Cenzura a fost încredințată clerului catolic care a zădărnicit editarea lucrărilor unitariene. Datorită îngrădirii religioase a funcțiilor publice, unitarienii au rămas în afara instituțiilor publice. Ocuparea bisericilor, a școlilor, care inițial se produsese prin solicitare, apoi prin constrângere administrativă, se permanentizase prin constrângere militară. Cel mai mult au pierdut unitarienii, și mai ales la Cluj, care fusese atît centrul maghiarimii, cît și al unitarianismului.

La 30 martie 1716, comandatul militar al Ardealului, Steinvile, ocupă cu forța biserica mare din piața Clujului împreună cu tiparnița din interiorul său, biserica mai mică de alături, precum și biserica din cartierul Sînpetru împreună cu bunurile aparținătoare. De asemenea, au fost ocupate în această perioadă cu forța bisericile comunităților din Turda, Sîntionlunca (Szentivánlaborfalva), Seuca (Szökefalva), Troița (Szentháromság), Cornești (Sínfalva), Abrud (Abrudbánya), Bordoșiu (Bordos) etc., ultima fiind cea de la Valea Crișului (Sepsiköröspatak) din 1781. Împreună cu bisericile în majoritatea cazurilor au fost confiscate și școlile

și clădirile parohiale. Iar pentru că nu primeau autorizație de construcție, enoriașii rămași fără biserici erau nevoiți să țină serviciul divin prin case particulare. La fel s-a întâmplat și la Cluj între 1716 și 1796.

La 31 martie 1718, răspunzând pretențiilor catolicilor, generalul Steinvile a confiscat universitatea unitariană din piața centrală, împreună cu dijele destinate ajutorării tineretului studios și întreaga avere, și le-a predat catolicilor.

În această perioadă, eforturile de salvare a școlii au fost coordonate de profesorul și rectorul acesteia, Mihály Szentábrahâmi (1683-1758), marele său merit fiind că la o lună după confiscarea universității din piața centrală, cursurile au putut reîncepe în casa Huszár. Chiar dacă spațiul era inadecvat învățămîntului, neputînd pretinde sprijin mai substanțial nici din partea unei biserici sărăcite, nici din partea unor enoriași intimidați, reînvierea și funcționarea universității a constituit o performanță. În apărarea religiei unitariene, Mihály Szentábrahâmi a scris și o mare lucrare teologică în limba latină care a circulat doar în manuscris, tipărirea sa fiind interzisă de cenzură. Nu întîmplător, episcopul Mihály Szentábrahâmi era supranumit „ochiul, inima și gura unitarienilor”.

Situația bisericii unitariene a deveni tot mai precară în timpul domniei lui Carol al III-lea și a Mariei Tereza. Viena plănuise nimicirea totală a unitarianismului, ceea ce parțial a și reușit. Unitarienii erau omiși de la funcțiile publice. La Cluj, în locul consilierilor decedați erau aleși alții, de altă confesiune. În același timp, se încerca reconvertirea unitarienilor la catolicism ba prin promisiuni, ba prin amenințări. O parte semnificativă a nobilimii a trecut la catolicism. Contrareforma și politica religioasă a Habsburgilor nu și-au atins însă scopul, ba dimpotrivă, i-au impulsionat pe unitarieni la o mai mare solidaritate și spirit de sacrificiu, creînd niște instituții de care biserica avea să beneficieze mai tîrziu.

10. Măsurile de apărare ale unitarienilor împotriva Contrareformei

În fața atacurilor Contrareformei, unitarienii își trăgeau forța din atragerea elementelor laice în apărarea bisericii. Membrii unitarieni ai Dietei Transilvaniei din 8 aprilie 1718 de la Cluj au organizat o întrunire în cadrul căreia au luat decizii pentru salvarea universității și apărarea bisericii. Astfel au decis ca subvenționarea universității să fie preluată, de la Biserica Unitariană depozitată de bunuri, de către Biserica Universală, să se facă apel la parohii și enoriași pentru ajutorarea școlii și a studențimii. Sprijinirea studențimii și salariile profesorilor au fost acoperite de-acum înainte din colectele comunităților bisericești și donațiile laicilor. Dar acestea, în majoritatea cazurilor, nu acopereau necesitățile. Tineretul suferea de lipsuri, profesorii erau nevoiți să-și completeze veniturile din munca în gospodărie. Ani de zile, singurul profesor care mai rămăsese a fost Mihály Szentábrahâmi, ceilalți, nemaisuportînd lipsurile, s-au angajat ca preoți în provincie.

Întrunirea de la Cluj, în interesul apărării bisericii, a ales dintre nobili câte un intendent principal pe lângă episcop, iar în circumscripțiile bisericești, pe lângă epitropi, câte un intendent. Mai târziu, în scopul ocrotirii și guvernării bisericii, pe lângă sinod a fost ales un *Supremum Consistorium* compus din reprezentanți laici și clerici, prin aceasta punându-se bazele consistoriului suprem existent și astăzi.

Prin atragerea laicilor, structura și ocrotirea bisericii s-au întărit. Una dintre dovezile acestei întăriri a fost și construirea universității din strada Maghiară din Cluj. Vechea clădire s-a dovedit în scurt timp prea strîmtă. Astfel încît, studenții i-au mai adăugat câte patru încăperi în 1726 și 1759, iar în 1765 încă patru, așa că numărul lor a depășit 200. La propunerea intendentului principal Ferenc P. Horváth, Consistoriul suprem a hotărît în 1779 construirea unei universități corespunzătoare. Intendentul principal a apelat la sprijinul comunității unitariene spunînd că „nu există în confesiunea noastră nici bărbat, nici femeie, nici nobil, nici nenobil, nici ecleziastic, nici privat care să nu fie interesat de această construcție; căci dacă nu o să avem școală, rămîn fără învățătură și fiii, și frații întru credință, și preoții noștri, ceea ce ar duce la secarea sărmanei noastre comunități”. Apelul și-a făcut efectul: în 1780 clădirea cu un etaj a școlii era ridicată. Chiar în acel an s-a hotărît și continuarea construcției, care fusese însă deocamdată amînată din cauza situației financiare nesigure.

Din cauza Contrareforme și a acțiunii de recatolicizare a Statului, numărul comunităților bisericești unitariene și al enoriașilor scade în continuare. Agresiunea a dus însă la dezvoltarea solidarității interne. Preoții și dascălii erau mult mai solidari cu poporul, erau mai preocupați de grija față de enoriași ca oricînd mai înainte. Biserica asuprită și sărăcită și-a menținut nevoia de cultură manifestată prin apărarea școlilor și prin trimiterea tinerilor talentați să studieze la universități din străinătate. Dacă în secolul al 17-lea avem cunoștință de 69 de pelerini unitarieni, din cauza Contrareforme, în secolul următor nu sînt decît 39.

Teologii remarcabili ai secolului sînt Mihály Almási, Mihály Szentábrahám, Sámuel Keresztúri, István Ágh, István Lázár, József Pákei. În anii acestui secol profesorul János Kénosi Tözsér începe adunarea datelor referitoare la istoria Bisericii Unitariene. Prin utilizarea acestora, pastorul István Uzoni Fosztó va scrie în limba latină valoroasa lucrare de istorie a Bisericii Unitariene, continuată de pastorul Mihály Kozma. Această lucrare, păstrată în manuscris, constituie izvorul indispensabil al istoriei Bisericii Unitariene.

11. Decretul de Toleranță și înnoirea externă a Bisericii

Odată cu domnia lui Iosif al II-lea (1780-1790) începe perioada reînnoirii și dezvoltării Bisericii Unitariene. Ca regent, în 1773, Iosif al II-lea a făcut o călătorie în Transilvania. La Cluj i-a primit în audiență pe episcopul István Ágh și notarul șef Tamás Kovács care i-au prezentat plîngerile Bisericii Unitariene: că în ciuda legislației existente religia unitariană este discriminată, în unele locuri serviciul

divin este interzis, bisericile și școlile sînt ocupate, enoriașii sînt forțați să se reconvertească la religia catolică. La încheierea audienței, Iosif al II-lea a făcut următoarea observație: „Noi spunem că nimeni nu se poate mîntui în afara credinței romano-catolice, dar nu ar fi rău să se dea voie ca fiecare să-și aleagă acea cale spre ceruri care îi place.” Tot atunci, la Sibiu, delegația condusă de intendentul principal Boldizsár P. Horváth i s-a plîns lui Iosif că din pricina religiei sînt excluși de la funcții publice. Iosif le-a promis remedierea nedreptăților.

La 20 octombrie 1781 Iosif al II-lea a emis edictul de Toleranță în chestiuni religioase. Prin acest act împăratul a asigurat toleranță religioasă și libertăți limitate confesiunilor necatolice. Astfel, serviciul divin se putea oficia în deplină libertate, în anumite condiții puteau fi construite biserici și școli, dacă posibilitățile financiare ale comunității permiteau acest lucru, puteau fi angajați pastori și dascăli.

Edictul conținea și îngrădiri pentru biserica unitariană. Așa era interdicția vizitelor episcopale și a adunărilor generale ale eparhiilor, sinodurile și adunările consistoriului suprem puteau fi ținute numai cu aprobare, colectele au fost interzise pe motivul situației materiale precare a populației. Cu toate acestea, unitarienii au primit cu satisfacție decretul de Toleranță care pune capăt Contrareformei și elibera Biserica de sub oprimarea seculară. Unitarienii puteau să se apuce de reconstrucția Bisericii.

Odată cu decretul de Toleranță s-a pus în mișcare și lupta pentru redobîndirea bisericilor și școlilor confiscate pe nedrept între 1716 și 1781. Ca răspuns la petiția conducerii Bisericii, în 1783 Iosif al II-lea a dispus plata compensației de 5000 de forinți promiși în 1693; a luat măsuri ca numirile în funcții publice să se facă fără deosebire de religie. Pentru evitarea reizbucnirii conflictelor religioase însă, pentru confiscarea bisericilor și școlilor nu a fost acordată nici o reparație. Odată cu potolirea cenzurii, după o interdicție de 150 de ani, în 1787 a putut să apară, în sfîrșit, o carte unitariană: „Summa universae theologiae christianae secundum unitarios” a lui Mihály Szentábrahâmi. În rîndurile credincioșilor începuse să se manifeste un tot mai mare interes și splrit de sacrificiu pentru biserică și religie. Prezența elementului laic în guvernarea treburilor bisericești a continuat. De la noua politică confesională unitarienii au așteptat emanciparea lor politică și religioasă. Priveau spre viitor cu credință în izbînda rațiunii și a progresului uman.

Edictul de Toleranță a fost urmat de reînnoirea externă a bisericii, manifestată prin construirea, respectiv refacerea a cca. 50 de biserici și școli, toate din forțe proprii, prin sacrificiul enoriașilor. Dintre noile biserici ies în evidență cele construite între 1792-1796 la Cluj, Turda și Merești (Homoródalmás) după planurile lui Antal Török.

Inspiratorii și coordonatorii reînnoirii externe a bisericii și a marilor construcții au fost intendentul principal Ferenc P. Horváth (1778-1804) și episcopul István Lázár (1786-1811). Ambii, personalități „providențiale” ale Bisericii Unitariene.

István Lázár vizitează toate eparhiile, ia în evidență viața religioasă a comunității împreună cu averea mobilă și imobilă, cărțile, documentele existente, făcându-și o imagine și despre perspectivele de dezvoltare ale acestora. Vizitele au fost consemnate în procese verbale minuțioase care constituie astăzi un valoros izvor de informații privind istoria bisericii în secolul 18.

Biserica Unitariană a acordat o mare atenție educației și învățămîntului. Clădirea cu un etaj a școlii superioare din strada Maghiară din Cluj, către finele secolului, devenise neîncăpătoare. La îndemnul lui Ferenc P.Horváth s-a decis ridicarea unui nou etaj. Din cauza fondurilor limitate și a vremurilor de război, lucrarea a putut fi terminată abia în 1806, fiind construită exclusiv din donații și contribuția bisericii.

Pe lângă universitatea din Cluj, dintre școlile înființate în secolul 16 s-au păstrat doar școala medie de la Turda și *particula* de la Rimetea. La Turda, după ocuparea bisericii în 1721, unitarienii au fost nevoiți să-și țină slujbele în clădirea școlii. Pentru școală, în 1784, a fost construită o clădire cu patru camere căreia în 1797 i s-au adăugat încă opt. Localitatea minieră Rimetea a reușit să-și păstreze școala *particula*, elevii săraci fiind sprijiniți tot timpul de enoriași.

O mai veche preocupare a unitarienilor era să înființeze o școală de nivel mediu și în Secuime. La inițiativa intendentului Ferenc P.Horváth și cu sprijinul episcopului István Lázár sinodul din 1793 de la Merești a hotărât înființarea unei astfel de școli la Cristuru Secuiesc. Construirea, organizarea și deschiderea școlii este meritul directorului acesteia, Sámuel Szabó Abrudbányai. Din donațiile și munca voluntară a enoriașilor din Secuime și cu sprijin bisericesc, școala a fost terminată și și-a putut începe activitatea în 1804. Elevii talentați ai școlilor de la Turda și Cristuru Secuiesc își continuau studiile la universitatea din Cluj. Școli populare funcționau în toate comunitățile bisericești.

Sub influența iluminismului, rolul elementului laic în conducerea bisericii s-a consolidat. Din 1778 stările ecleziastice și laice se întrunesc împreună în consistoriul superior, iar mai târziu în sinoduri, iar sinodul de la Avrămești (Szentábrahám) din 1778 îl împuternicește pe intendentul principal Ferenc P.Horváth să organizeze la Tîrgu-Mureș un consistoriu format din laici. Acest „consistoriu tîrgumureșan” își desfășura lucrările sub președenția intendentului principal, care avea drept de control asupra consistoriului de la Cluj și participa activ la administrarea bisericii.

În 1785 consistoriul principal hotărăște înființarea presbiteriilor în cadrul comunităților bisericești. Această instituție formată din laici va deveni organismul director și coordonator al eparhiei.

Sinodul de la Călușeri (Székelykál), la inițiativa consistoriului de la Tîrgu-Mureș, a decis ca instituția reprezentînd consistoriul superior, devenit mai târziu consistoriul de la Cluj, să funcționeze cu un prezidiu compus din laici și clerici. Principiul dublei președenții s-a desăvîrșit în prima jumătate a secolului 19.

Înnoirea externă a Bisericii a fost sprijinită substanțial de fundația lui László Suki (1741-1792), care era descendent al unei vechi familii de unitarieni, intendent al universității clujene, și și-a lăsat întreaga avere (cca. 70.000 de forinți) bisericii în scopul susținerii cheltuielilor acesteia și ale celor școlare în general. Cea de a treia clădire a universității clujene va fi construită în mare măsură din aceste fonduri. Această moștenire a făcut posibilă ameliorarea salariilor profesionale, ajutorarea preoților săraci, a văduvelor preoților și a orfanilor.

Cel de al doilea mare binefăcător al Bisericii, în prima jumătate a secolului 19, a fost Pál Augusztinovics (1763-1837). Descendent al unor unitarieni polonezi, intendent superior al Bisericii, i-a lăsat acesteia valoroasa sa bibliotecă și averea de cca. 120.000 forinți cu condiția ca universitatea clujeană să beneficieze de această moștenire în mod prioritar. Sprijinul a sosit tocmai în momentul în care cea mai mare parte a donației lui Suki fusese epuizată de construcții, iar cea rămasă se diminuase datorită devalorizărilor din 1811.

12. Înnoirea internă a Bisericii: reformele bisericești și școlare

Construcțiile spectaculoase se terminaseră prin 1811. A urmat perioada reformelor substanțiale ale misiunii interne ale căror inițiator și executant laborios a fost János Kőrmöczi, rector al universității din Cluj, mai târziu episcop al Bisericii (1812-1836). Tezele referitoare la reorganizarea și înnoirea vieții interne a Bisericii au fost însumate în regulamentul de funcționare al eparhiilor și comunităților, și în cel al competențelor slujbașilor superiori. Printre acestea, deosebit de importante erau cele referitoare la competențele intendentului inspector de eparhie care, pe lângă cele cu caracter pur material, avea obligația să se ocupe de întreținerea școlilor, de stimularea dascălilor și profesorilor și de cea a frecvenței elevilor, de selectarea elevilor merituoși pentru continuarea studiilor în școli superioare, de învățământul de vară al tineretului, pentru că toate acestea erau determinante pentru viitorul bisericii.

János Kőrmöczi inițiază și cursurile de pregătire pentru confirmarea tinerilor care vor participa la prima împărtășanie. Pentru dezvoltarea muzicală bisericească în 1837 este editată cea de a doua carte de cîntece ale Bisericii Unitariene, în redactarea profesorului Sándor Székely, carte ajunsă la șase ediții, ultima în 1913.

Reformele școlare sînt legate de numele profesorului Sámuel Brassai (1800-1897) care a dat un nou avînt cauzei învățămîntului unitarian. Proiectul său de reformă școlară a fost aprobat de sinodul de la Corund (Korond) din 1841. Sistemul său introducea limba maghiară în locul celei latine ca limbă de studiu, sistemul pe clase era înlocuit de unul pe catedre, pentru unificarea sistemului organizează o comisie de învățămînt, hotărăște introducerea unor manuale noi, adecvate vremurilor. .

În timpul episcopatului lui Sándor Székely (1845-1852) începe și formarea instituționalizată independentă a pastorilor. În 1845 consistoriul superior hotărăște

inițierea unui curs teologic în cadrul universității, după absolvirea cursului de filozofie, ceea ce demarează în 1847 sub coordonarea profesorului János Kriza.

Înnoirea vieții bisericești constituie, de asemenea, țelul principal al hotărârilor sinodului de la Belin (Bölön) care înlocuiește practica de până atunci de numire a preoților cu sistemul numirilor prin candidatură.

Tot de dezvoltarea sistemului de învățământ ține și reconstrucția școlii de la Cristuru Secuiesc între 1819-1832, sub direcția lui József Koronka.

Starea politică creată de războaiele napoleoniene și stăpânirea „Sfintei Alianțe” a dus la o guvernare anticonstituțională, polițienească. Este simptomatic faptul că sinodul din 1801 de la Arcuș (Árkos) este nevoit să dezbată acea ordonanță guvernamentală de la Viena conform căreia preoții și învățătorii erau obligați să jure că nu fac parte din societăți secrete, iar dacă ar fi să fie, să demisioneze și să nu mai intre niciodată. În ciuda terorii, reprezentanții unitarieni ai iluminismului și ai redeșteptării spirituale au servit în continuare cauza reînnoirii bisericii și a cultivării poporului. Centrul lor spiritual era universitatea clujeană. Ca expresie a noului spirit, intendentul principal Elek Dániel apelează în 1806 la donații pentru cumpărare de cărți care să slujească cultivarea tineretului studios. În prima decadă a secolului 19 întâlnim pentru întâia oară comunități religioase care își cumpără orgi pentru a da o atmosferă mai intimă serviciului divin.

În 1821 încep legăturile cu unitarienii englezi, mai întâi prin corespondență, apoi prin vizite personale. Ele devin regulate grație unitarianului englez John Paget care trăia la Câmpia Turzii (Aranyosgyéres). Legăturile cu unitarienii americani sînt inițiate de Sándor B. Farkas, care cu ocazia vizitei sale în America s-a întâlnit cu unitarienii de pe acest continent. Legături mai strînse au fost create în cea de a doua jumătate a secolului, sub episcopatul lui János Kriza.

Deșteptarea sentimentului național culminează prin legislația din 1848, prin care se înfăptuiește reglementarea modernă a situației bisericilor și al cărei prim punct spunea că: „Religia unitariană se declară în mod legal religie receptă.” Prin această lege unitarianismul devine religie receptă și în Ungaria, avînd un statut de egalitate cu celelalte religii.

În timpul luptelor de eliberare situația Bisericii nu a fost de loc ușoară, cursurile școlare au încetat, elevii, dascălii, pastorii și enoriașii au luat parte în număr mare la lupte; suferințele unor comunități precum cele de la Abrud, Roșia Montană (Verespatak), Iara (Alsójárá), Colțești (Torockószentgyörgy) au fost deosebite, căci le-au fost incendiate bisericile și uciși pastorii și enoriașii.

13. Lupa împotriva politicii bisericești și școlare promovată de absolutism

După înăbușirea Revoluției începe o perioadă de 12 ani de confruntare între absolutismul habsburgic și Biserica Unitariană. Situația era deosebit de gravă: distrugerile provocate de război, întreruperea cursurilor școlare, moartea

intendentului superior Elek Dániel în 1848. După moartea episcopului Sándor Székely în 1852, timp de nouă ani, Viena nu permite alegerea unui nou episcop. Dar cu cît creştea oprimarea, creştea şi rezistenţa credincioşilor. Consistoriul superior din 1854 a ales ca intendent principal pe Elek K.Nagy care a devenit un luptător neobosit împotriva absolutismului. Guvernarea bisericii a revenit, sub coordonarea intendentului principal, notarului şef-loctiitor al episcopului, Mózes Székely, profesorului de drept al universităţii, Lőrinc Mikó şi avocatului Márton Fejér. Date fiind presiunile absolutismului, consistoriul principal a luat hotărîrea ca în chestiuni de importanţă principală, fără acordul consistoriului, nici episcopul, nici intendentul şef să nu aibă drept de decizie.

Guvernarea vieneză a încercat înainte de toate să schimbe constituţia bisericii, demers care, datorită fermităţii consistoriului, a suferit un eşec. Ținta principală a atacurilor absolutismului erau însă şcolile. În conformitate cu reglementările acestuia, coordonarea şi controlul asupra şcolilor reveneau statului, şcolile confesionale trebuiau să fie egale în toate privinţele cu cele de stat, altfel nu puteau obţine acreditarea. Aceste reglementări prevedeau de asemenea o majorare substanţială a salariilor şi a numărului profesorilor, înzestrări noi pentru şcoli, a căror îndeplinire, din cauza sărăciei Bisericii, părea imposibilă. Pentru salvarea şcolilor, credincioşilor li s-a cerut ca fiecare suflet să dea anual o groşiţă de argint, cei mai bine situaţi puteau da şi mai mult. Aceasta era aşa-numita „pomana a groşiţei”. Pentru a putea acoperi nevoile crescînde ale şcolilor, la propunerea intendentului principal, consistoriul introduce în 1855 sistemul „răscumpărării pomanei groşiţei” prin care comunităţile bisericeşti, preoţii, învăţătorii, mirenii puteau răscumpăra „pomana groşiţei” în numerar sau prin fundaţii. Sumele oferite astfel s-au ridicat la 132.000 forinţi, ceea ce a făcut posibilă majorarea salariilor şi mărirea numărului cadrelor didactice.

Situaţia financiară precară a bisericii a ajuns prin intermediul lui John Paget şi la urechile unitarienilor englezi care s-au grăbit să ofere o sumă importantă pentru ajutorarea acesteia.

Absolutismul a încercat să introducă limba germană ca limbă de predare în şcoli. Biserica Unitariană a refuzat să accepte această măsură de germanizare, susţinînd că enoriaşii bisericii fiind maghiari, limba de predare trebuie să rămînă maghiara. De asemenea, guvernul de la Viena a dat dispoziţie ca în viitor în şcolile unitariene să poată să predea doar profesorii care şi-au dat examenele în universităţi austriece. Biserica a respins şi această dispoziţie afirmînd că pregătirea profesorilor este un drept tradiţional al Bisericii la care nu se poate renunţa.

În această perioadă, în ciuda dificultăţilor, sistemul de formare a preoţilor s-a dezvoltat. În 1859, pentru ca studenţii să se poată pregăti mai bine pentru serviciul spiritual, durata cursurilor de pregătire teologică a fost ridicată de la doi la trei ani.

14. Edificarea Bisericii în spiritul egalității și al reciprocității

Odată cu slăbirea absolutismului, biserica a convocat în 1861 la Turda un sinod pentru alegerea episcopului. În scaunul episcopal, vacant timp de 9 ani, a fost ales profesorul János Kriza (1861-1875). Serviciul acestuia a fost înlesnit de vremuri mai prielnice. În această perioadă a avut loc compromisul între națiune și rege, s-au ameliorat relațiile dintre biserică și stat. După pronunțarea egalității și reciprocității, Biserica Unitariană a beneficiat de subvenții de stat. A urmat o epocă de muncă creatoare, al cărei moment semnificativ a fost și fondarea în 1861 a revistei de teologie „Keresztény magvető” (Semănătorul creștin) de către cei care promovau noul spirit, profesorul Lajos Nagy, inițiatorul foii și János Kriza. Revista a slujit pînă în zilele noastre cultivarea unei teologii creștine liberale și înviorarea vieții bisericești.

Printre meritele lui János Kriza a fost și faptul că a contribuit la traducerea și editarea în șase volume a lucrărilor de teologie unitariană ale americanului William E. Channing. În timpul episcopatului acestuia spiritul religios iluminist și orientarea optimistă a făcut posibilă aniversarea în 1868 la Turda a 300 de ani de existență a Bisericii Unitariene. Aceasta a fost prima ocazie în care unitarienii au putut aniversa edictul de la Turda din 1568 și personalitatea lui Ferenc Dávid ca întemeietor al Bisericii. La sinodul aniversar a participat și reprezentantul bisericii unitariene engleze.

După obținerea subvențiilor de stat, datorită creșterii numărului cadrelor didactice, extinderii sălilor de clasă și unei mai bune înzestrări, școlile unitariene au pășit pe calea dezvoltării treptate.

După János Kriza, József Ferenc (1876-1928) a ocupat scaunul episcopal în condiții optime. Pe timpul lui au fost aleși și intendenții șefi Gábor Dániel și Áron Berde. Lunga viață lui József Ferenc s-a întretesut cu istoria de trei sferturi de veac a Bisericii Unitariene. Pe vremea și cu colaborarea sa a fost creat noul regulament de funcționare al Bisericii în sistem sinodic presbiterian în 1899, 1902 și 1904, iar Biserica Unitariană descentralizată care trăise din contribuția propriilor enoriași în cadrul comunităților bisericești s-a transformat într-o biserică puternic centralizată.

Iluminismul religios și libertatea spirituală au fost benefice răspîndirii libere a unitarianismului. Ca urmare, s-au înființat o mulțime de eparhii, mai ales în orașe, ca de pildă în Brașov, Odorheiu Secuiesc, Făgăraș, Petroșani, Lupeni, Sf. Gheorghe, Sighișoara, Aiud. Au fost organizate și dincolo de Piatra Craiului comunități unitariene, simultan cu cel de la Budapesta. Din aceste comunități bisericești s-a constituit în 1902 eparhia „Dunăre-Tisa” al cărei prim episcop a fost pastorul Miklós Józán din Budapesta.

În scopul dezvoltării vieții moral-religioase și în interesul misiunii interne a luat ființă la inițiativa profesorului György Boros, în 1885, „Asociația Ferenc

Dávid” cu secții pentru femei și tineret. Sub îngrijirea acestei Asociații a apărut la Cluj în 1888 revista lunară „Unitárius közlöny” (Informația unitariană) care a ajutat la dezvoltarea vieții religioase și culturale.

Datorită contribuției episcopului József Ferencz s-a dezvoltat instruirea preoților și a institutului teologic. În 1885 este introdus anul de stagiatură după cei trei ani de teologie, iar în 1896 institutul dobândește o nouă organizare și un nou regulament. În 1898 se instituie o relație cu facultatea de filozofie a Universității Franz Josef din Cluj conform căreia studenții de la teologie se puteau înscrie și puteau audia cursurile universității zece ore pe săptămână. În 1915 Consistoriul superior elaborează statutul „Academiei Teologice Unitariene” în cadrul căreia se desfășoară pînă în 1948 pregătirea preoților unitarieni. Consistoriul din 1921 va lua hotărîrea ca la Academia Teologică să poată să predea și mireni pentru ca institutul să poată răspunde așteptărilor crescînde ale formării teologice. Consistoriul din 1926, prin introducerea anului de practică, a ridicat durata școlarizării preoților la cinci ani. Tot în slujba pregătirii preoților a luat ființă în 1896 „Cercul Pastoral Unitarian”, din 1922, cursurile de perfecționare ale pastorilor, precum și revistele „Amvonul unitarian” fondată în 1896 și „Biserica Unitariană” fondată în 1905.

Din anii 1880 grija pentru școală și învățămînt devine tot mai intensă. Numărul profesorilor la universitatea din Cluj era insuficient, pregătirea lor nu mai corespundea noilor pretenții, datorită numărului tot mai mare de studenți numărul sălilor de clasă și camere de locuit era tot mai neîndestulător, înzestrarea didactică era deficitară. Biserica a fost nevoită să apeleze la sprijinul statului deoarece din cauza situației sale economice modeste nu mai putea face față așteptărilor. În 1890, Biserica a obținut acest suport financiar din partea statului datorită căruia școlile, și în special cea clujeană, s-au putut dezvolta într-un ritm mai susținut.

În ultima decadă a secolului, clădirea ridicată în 1806 s-a dovedit a fi strîmtă și inadecvată. În 1899 începe construcția noii clădiri după proiectul lui Lajos Pákey, de-acum cea de a patra școală superioară unitariană, care va fi gata în 1901. Cu aceasta se încheie istoria de 183 de ani a celei de a treia universități din strada Maghiară. Urmează construcția școlii de la Cristuru Secuiesc, care este terminată în 1914, vechea școală fiind transformată în internat.

Școala de la Turda funcționa în 1905 ca gimnaziu. Dar după ce statul a înființat un gimnaziu superior în oraș, în 1907 școala își încetează activitatea pentru moment. Se va redeschide în 1919, dar va funcționa numai pînă în 1923, cînd autoritățile statului o vor închide.

În ultimele decenii ale secolului, numeroase comunități, pentru a scăpa de cheltuielile de întreținere, cedează școlile statului. Biserica nu a reușit să oprească acest proces, abandonarea școlilor confesionale ducînd la slăbirea conștiinței religioase a enoriașilor.

Episcopul József Ferencz și-a propus recunoașterea și justificarea personalității lui Ferenc Dávid. În acest scop, au fost organizate comemorările de 300 de ani de la moartea reformatorului la sinodul de la Cristuru Secuiesc din 1879 și 400 de ani de la nașterea sa la sinodul de la Cluj. La ambele manifestări au participat în număr mare și reprezentanții unitarienilor din Anglia și America.

Legăturile cu frații întru credință din Anglia și America s-au consolidat în continuare. Au fost instituite noi burse pentru perfecționarea preoților. În 1900 a luat ființă la Boston Uniunea Mondială a Unitarienilor la organizarea căreia a participat și Biserica din Ardeal, prin persoana lui György Boros.

În timpul episcopatului lui József Ferencz Biserica a beneficiat de sprijinul important a doi binefăcători. Primul a fost Antal Baldácsy care în 1877 a înființat o fundație spre beneficiul comunităților unitariene din Ungaria și a Bisericii Unitariene în general. Celălalt a fost Mózes Berde (1815-1893) care a lăsat moștenire o avere de 1 milion de forinți în slujba Bisericii Unitariene și a școlilor sale. O donație pentru educația tineretului ardelean de asemenea proporții nu a mai fost făcută de la Gabriel Bethlen încoace. Nu întâmplător, acesta a primit porecla de „principele binefăcătorilor unitarieni”. Construcțiile noilor clădiri ale școlii din Cluj și a celei din Cristuru Secuiesc se datorează în cea mai mare parte acestei donații.

15. Mărturisire și asumare: slujirea Bisericii în condiția de minoritar

Munca de construcție și dezvoltare a bisericii a fost întreruptă de războiul mondial izbucnit în 1914. Încheierea acestuia și pacea de la Trianon, în urma căreia Transilvania a fost alipită României, au deschis un nou capitol și în viața Bisericii Unitariene. Constituția de atunci a României a asigurat libertatea de credință a confesiunilor, dar a declarat în același timp că religia ortodoxă este religie de stat, iar cea greco-catolică beneficiază de înțietate față de celelalte religii.

Integrarea Bisericii în noul sistem de stat, precum și adaptarea la statutul de minoritate nu au fost un lucru ușor. Viitorul incert i-a îndemnat pe mulți membri ai Bisericii, mai ales din cercurile intelectuale, să-și părăsească pământul natal. Liderii Bisericii și Consistoriul superior și-au dat seama că pe lângă sarcinile tradiționale ale Bisericii trebuie să-și asume și sarcina de fi un sprijin pentru poporul său, să-i fortifice conștiința identitară, să contribuie la ocrotirea și dezvoltarea valorilor proprii. În prima fază a marii schimbări, la inițiativa episcopului József Ferencz, confesiunile maghiare și-au dat mâna în elaborarea unui program comun.

Eparhia Dunăre-Tisa s-a despărțit de biserica din Ardeal și și-a continuat misiunea independentă în Ungaria. Treburile erau coordonate de un consiliu director sub îndrumarea episcopului vicar-episcopal, Miklós Józán.

După 1918 s-a amplificat rolul și responsabilitatea confesiunilor în viața de minoritar. Învățământul în limba maghiară a fost restrâns la școlile confesionale.

Bisericile, în paralel cu îndeplinirea condițiilor impuse, au înființat noi școli, dar trebuiau să se îngrijească de spații, de înzestrarea didactică și de salariile personalului didactic. Poziția unitarienilor era univocă: școlile existente trebuiau menținute cu orice preț, iar potrivit nevoilor trebuiau înființate noi școli. „Să nu existe nici o comunitate bisericească fără școală confesională.” În 1918 rețeaua școlară a unitarienilor era compusă din 26 de școli primare, 2 școli medii și Academia Teologică. Întreținerea, modernizarea și dezvoltarea acestora însemna o mare povară pentru enoriașii unei biserici care era mai săracă decât oricând. Fondurile bănești și fundațiile au dispărut în urma războiului. În 1918, fondul fiar al comunităților și al Bisericii Unitariene, ale cărui venituri erau destinate mai ales susținerii școlilor, era de 17 916 iugăre. Din acesta, prin reforma agrară din 1921, statul a confiscat 11 389 de iugăre. Cele 6527 de iugăre rămase au fost confiscate după cel de al doilea război mondial, respectiv o dată cu colectivizarea agriculturii.

Subvenția de stat mereu în descreștere, necesară susținerii sistemului școlar, era neînsemnată, astfel că școlile, de la 1919 până în ziua de astăzi, s-au zbatut în nevoi financiare, ceea ce a avut un efect nefast asupra calității învățămîntului. În anii 1920 Biserica primise un sprijin financiar substanțial din partea bisericilor unitariene americane. Dar, după cum bine subliniasse Consistoriul superior, viața, forța și dezvoltarea Bisericii nu se aflau în ajutorul extern. Dacă vroia să supraviețuiască, aceasta trebuia să aibă destulă forță proprie pentru a se susține.

În fața acestei dileme existențiale, Biserica Unitariană împreună cu celelalte confesiuni, în 1922, a introdus taxa pentru susținere școlară care îl împovăra pe fiecare credincios cu un impozit de 30 de lei. Mai tîrziu, în 1927, Consistoriul a fost nevoit să introducă și taxa funcționarilor ecleziastici. În ciuda sărăciei, enoriașii unitarieni au răspuns satisfăcător la solicitarea Bisericii. În anii 1930, ca dovadă a dezvoltării sistemului școlar unitarian erau întreținute 36 de școli elementare, 2 medii, 1 școală agricolă, Academia Teologică, un cămin de fete și un internat pentru elevi.

În perioada interbelică s-a declanșat o intensă activitate misionară internă. S-a intensificat activitatea în Asociația Ferenc Dávid, în asociația de femei și în cea de tineret. A început o largă activitate de culturalizare a maselor prin organizarea unor conferințe, a cercurilor de lectură, a bibliotecilor populare. Pastorul Ferenc Balázs din Cheia (Mészkö) a inițiat în anii '30 organizarea universităților populare. Pe plan economic s-au organizat diferite cooperative pentru îmbunătățirea situației materiale a satelor.

Asociația de femei s-a apucat de acțiuni sociale practice cum ar fi îngrijirea săracilor, orfanilor, bătrînilor, handicapatilor fizici și mintali. Soarta enoriașilor din zonele de diasporă a ajuns în centrul atenției. Numeroși membri laici ai Bisericii s-au alăturat acestui misionariat intern, făcînd față cu succes sarcinilor asumate.

Literatura bisericească și presa unitariană au fost relansate. S-au scris și au fost publicate numeroase lucrări de teologie sistematică și practică, de istorie bisericească și de drept. Apăreau în mod regulat revistele „Unitárius közlöny”, „Keresztény magvető”, „Unitárius szöszék” și „Kévekötés” (Snopul), precum și almanahul „Asociației Ferenc Dávid” care ofereau hrană spirituală și cunoștințe culturale cititorilor. În 1921 ia ființă Societatea Literară Unitariană în scopul susținerii literaturii bisericești și a editării de carte. A luat ființă „Distribuitorul de presă și documente” care edita și difuza lucrări cu caracter religios. Tot în cadrul misiunii interne a apărut și noua carte de cîntece în redactarea profesorului Márton Pálfi în 1924. Biserica îmbrățișase educația religioasă a tinerilor pentru a le face cunoscută concepția unitariană despre credință și viață, pentru a le întări legătura cu Biserica și pentru a le crea posibilitatea implicării active în viața Bisericii.

În pofida presiunilor externe și a încercărilor la care a fost supusă, Biserica Unitariană s-a fortificat, iar spiritul de sacrificiu al enoriașilor a crescut. Clopotele confiscate în timpul războiului au fost treptat refăcute, bisericile, școlile — reparate, au fost ridicate noi clădiri ecleziastice sau case de cultură, toate dovedind un profund spirit de sacrificiu din partea credincioșilor.

Legăturile externe întrerupte în timpul războiului fuseseră reluate încă din 1919 cînd reprezentantul unitarienilor englezi, J.Drummond a făcut o vizită Bisericii. În anii următori au venit delegații ale unitarienilor americani ca să se informeze despre situația Bisericii și să-i întindă o mînă de ajutor. În 1924 fiecare comunitate unitariană din Ardeal a fost înfrățită cu o comunitate unitariană americană. Drept rezultat al refacerii legăturilor, a fost din nou posibil să se trimită tineri teologi în Anglia și America pentru a-și continua studiile.

16. Viața Bisericii Unitariene între 1928 și 1990

După episcopatul lui József Ferencz a urmat o perioadă plină de încercări, în timpul episcopatului lui György Boros, Béla Varga, Miklós Józán (1928-1946). Greutățile interne au provocat o mișcare reformatoare care urmărea înnoirea radicală a bisericii. Din pricina condițiilor neprielnice însă, succesul acestora a fost modest.

În perioada interbelică, preoții, învățătorii și profesorii au desfășurat o intensă activitate de recuperare a tinerelor talente. Au fost identificați copiii talentați din medii nevoiașе și li s-a oferit posibilitatea continuării studiilor. O muncă valoroasă a fost depusă în acest sens de „Comitetul Berde”, sub coordonarea intendentului șef József Gelei.

Prin dictatul de la Viena, 65 de comunități unitariene cu cca. 60.000 de enoriași, rețeaua școlară cu 33 de școli elementare, 2 școli medii, 1 școală agricolă, precum și Academia teologică revin la Ungaria. Eparhia Dunăre-Tisa revine la centrul bisericesc de la Cluj. În Ardealul de Sud au rămas 53 de comunități cu cca. 31.000 de suflete, precum și 10 școli elementare. Administrarea lor a fost preluată

de către Consiliul Reprezentanților Bisericii constituit din membrii din Ardealul de Sud, condus de Miklós Gál, intendent șef și președinte laic și Tamás Árkosi, director al afacerilor publice și președinte ecleziastic, cu sediul la Turda. În Ungaria, viața bisericească și funcționarea școlilor în timpul războiului au fost satisfăcătoare. În comunitățile din Ardealul de Sud măsurile discriminatoare ale autorităților au paralizat orice activitate.

După cel de al doilea război mondial și retrocedarea Ardealului de Nord României comunitățile unitariene din Ardealul de Sud au revenit la organismul unitar al bisericii, iar eparhia Dunăre-Tisa și-a continuat viața ca formație independentă.

După 1946, în timpul episcopatului lui Elek Kiss și Lajos Kovács, Biserica și-a continuat pe toate planurile activitățile tradiționale. Cu mari sacrificii, enoriașii au reparat bisericile și școlile deteriorate în timpul războiului: biserica de la Vadu (Vadad), distrusă în urma unui atac aerian în 1944, a fost reconstruită de către comunitate în 1972. În 1945, la inițiativa președintei Uniunii Femeilor, Aranka Zsakó, Biserica a întemeiat un liceu industrial pentru fete, unic în cadrul rețelei de școli confesionale maghiare.

În 1947, o dată cu lichidarea monarhiei și proclamarea republicii populare, a început „construcția societății socialiste sub conducerea Partidului Comunist Român.” Cele patru decenii și jumătate parcurse au însemnat epoca dictaturii comuniste, a opririi, a deznăționalizării, a ateismului, a dărîmării monumentelor și a satelor. Statul a depozat Biserica Unitariană de majoritatea mijloacelor sale de subzistență. În cadrul reformei învățămîntului a fost lichidată rețeaua școlară unitariană: 36 de școli elementare, 3 școli medii, 1 școală agricolă, 1 cămin de fete, 1 internat pentru elevi, precum și instituțiile culturale (casele de cultură) și caritative (orfelinate, aziluri pentru bătrîni, cămine de zi), împreună cu întreaga lor avere, au fost naționalizate fără nici o despăgubire. Totodată, prin unificarea Academiei Teologice Unitariene cu Facultatea Teologică Reformată a fost creat Institutul Teologic Protestant cu grad universitar, cu secție reformată, unitariană și evanghelică. În 1959 au fost desființate și secțiile, pentru ca în noua instituție „unitară” să poată fi și mai bine controlată pregătirea preoților. Prin reducerea permanentă a locurilor s-a creat o serioasă criză de preoți. Împotriva Bisericii și a religiei erau îndreptate și sistarea predării religiei în școli și blocarea răspîndirii Bibliilor trimise din străinătate. Literatura religioasă s-a atrofiat, cenzura făcînd tot posibilul ca să limiteze activitatea editorială. Din cele patru reviste unitariene, una singură — „Keresztény magvető” (Semănătorul creștin) — i s-a permis să apară, doar trimestrial și numai în 400 de exemplare! Viața Bisericii a fost restrînsă între zidurile templelor. În plus, a existat o presiune crescîndă asupra tuturor bisericilor maghiare — și asupra celei unitariene, desigur — din cauza rolului jucat de acestea în păstrarea limbii materne, a culturii și a identității naționale.

În pofida tuturor acestora, Biserica Unitariană a supraviețuit, a fost prezentă în viața țării și și-a slujit credincioșii cum a putut. Episcopii Elek Kiss și Lajos Kovács au vizitat comunitățile, au fost create noi parohii, bisericile și clădirile aparținătoare au fost reparate. În 1968, la sinodul de la Cluj-Turda a fost sărbătorită cea de a 400 aniversare a Bisericii Unitariene, iar în 1979, la sinodul de la Cluj a fost comemorat Ferenc Dávid la 400 de ani de la moartea sa, în prezența a numeroși reprezentanți ai Uniunii Mondiale a Unitarienilor.

Situația Bisericii Unitariene în primul an de după război era următoarea: numărul credincioșilor, în jur de 100 000; asistența lor spirituală era asigurată de 101 pastori în 123 de parohii, 38 de filiale și 222 de diaspore. Pregătirea preoților se desfășura la Institutul Teologic Protestant Unitar cu grad universitar, unde studiau 23 de studenți. După desființarea, în 1948, a organizațiilor sale, Biserica a reînființat Asociația Ferenc Dávid, Asociația de Femei și Asociația de tineret. Pe lângă revista „Keresztény magvető” apare și „Unitárius közlöny” (Informația unitariană), dar dezvoltarea literaturii religioase este puternic frînata de condițiile tipografice existente. Toate acestea erau compensate prin munca devotată a pastorilor și sprijinul acordat de enoriași, ceea ce a înlesnit îndeplinirea misiunii Bisericii Unitariene: propovăduirea Evangheliei, slujirea Domnului și a omului, ocrotirea identității naționale.

Toate aceste semne sînt dătătoare de speranță pentru viitor. În situația creată după Revoluție, Biserica Unitariană s-a trezit în fața unor noi sarcini și posibilități. Asumarea acestora presupune o înnoire internă radicală, o intensă misiune internă, un învățămînt religios devotat, într-un cuvînt, o fortificare a Bisericii, atît din partea pastorilor cît și a enoriașilor. Totodată va trebui să continue lupta, alături de celelalte confesiuni maghiare din țară, pentru retrocedarea bunurilor școlare și bisericești, naționalizate în 1948, precum și pentru refacerea învățămîntului religios. □

Traducere de Elek Szokoly

*

János ERDŐ (1912-1996), absolvent al Academiei de Teologie Unitariană din Cluj și al Manchester College din Oxford, profesor de teologie în cadrul Institutului Teologic Protestant din Cluj. În 1959 a fost condamnat la 6 ani închisoare pentru activități anticomuniste. Din 1994 episcop al Bisericii Unitariene, a avut un rol activ în cadrul Uniunii Mondiale a Unitarienilor. A publicat numeroase studii în diferite reviste de specialitate din România și Anglia.

János Erdő, Az Unitárius Egyház, apărut în *Erdélyi egyházak századai*, editat de Societatea Transil.

Legea liberului acces la informațiile de interes public — după patru luni de la intrarea în vigoare

VALERIAN STAN

La exact unsprezece ani după adoptarea Constituției, Parlamentul a votat, în sfârșit, Legea liberului acces la informațiile de interes public — nr. 544 din 12 octombrie 2001. Votarea Legii a fost una din restanțele cele mai vechi (și mai nocive prin consecințe) ale procesului de reforme instituționale de după 1990.

Cereri adresate unor instituții și autorități publice

După adoptarea Legii, în perioada februarie – aprilie 2002, am făcut, în scris, următoarele solicitări către următoarele instituții (înainte de aceasta se impune precizarea că prin art 7 alin 1 al Legii 544/2001 se stabilește că *autoritățile și instituțiile au obligația să răspundă solicitărilor primite în termen de 10 zile iar „în cazul în care durata necesară pentru identificarea și difuzarea informației solicitate depășește 10 zile, răspunsul va fi comunicat solicitantului în maximum 30 de zile, cu condiția înștiințării acestuia în scris despre acest fapt, în termen de 10 zile”*).

— **Secretariatul General al Guvernului (SGG)** — în urma unor investigații proprii, am constatat că în anul 1997 Guvernul a adoptat Ordonanța de Urgență nr. 43 prin care la Banca Agricolă (de stat) au fost clasificate în categoria „pierderi” credite în valoare de 2.658.473.609.624 de lei. Guvernul a stabilit că anexa cuprinzând cifrele referitoare la respectivele credite să nu fie publicată în Monitorul Oficial, împotriva art. 107 din Constituție, care exceptează de la publicare numai actele „cu caracter militar” (verificările arătasera că anexa nu a fost publicată inclusiv din interesul pe care unii demnitari l-au avut de a ascunde faptul că firmele proprii au beneficiat de prevederile Ordonanței). La 11 februarie 2002, am adresat SGG solicitarea de a-mi fi permis accesul la anexa Ordonanței. Solicitarea a fost soluționată favorabil;

— **Regia Autonomă „Administrația Proprietății Protocolului de Stat” (RA-APPS)** — în urma unor investigații proprii, am constatat următoarele: Guvernul României a vândut două imobile, proprietate publică, aflate în administrarea Regiei, către Societatea Comercială „Romcontrol” (prin HG 811/1998) și Asociația Generală a Vânătorilor și Pescarilor Sportivi (prin HG 487/2001). Vânzarea celor două imobile s-a făcut cu încălcarea legii, fără organizarea de licitații publice (președintele Asociației Vânătorilor este actualul prim ministru, iar Societatea Comercială îl are drept acționar pe ministrul Apărării de la data adoptării HG 811). La 7 martie 2002, am solicitat RA-APPS fotocopii de pe documentele prin care au fost vândute cele două imobile. Până în prezent s-au primit fotocopii numai de pe actele de vânzare către SC „Romcontrol”;

— **Autoritatea pentru Privatizarea Activelor Proprietății de Stat (APAPS)** — la 12 martie, am solicitat să mi se permită accesul la următoarea informație: care sînt plățile pe care Fondul Proprietății de Stat (FPS) și succesoarea sa, APAPS, le-au făcut de la constituire și pînă în prezent pentru publicitate și consultanță. Deși au trecut 48 de zile*, APAPS nu a dat nici un răspuns solicitării făcute;

— **Banca Comercială Română (BCR)** — la data de 12 martie, am solicitat să mi se comunice care sînt persoanele care au beneficiat din partea Bancorex (BCR este succesoarea Bancorex) de credite cu dobîndă preferențială. La 27 martie, BCR a comunicat refuzul său, motivînd mai ales prin aceea că Legea nr 544 exceptează de la accesul la informația de interes public activitatea societăților comerciale, inclusiv pe acelea cu capital majoritar sau integral public — ceea ce este adevărat, însă reprezintă una din lacunele cele mai serioase ale Legii (refuzul BCR a fost comunicat după 14 zile de la solicitare, și nu în termen de 5 zile, așa cum obligă art 7 paragraful 2 al Legii). Un alt motiv invocat de bancă a fost „secretul bancar”, ceea ce este complet nejustificat avînd în vedere mai ales că la data solicitării Bancorex (banca cu capital public) nu mai exista de mai mulți ani. (Solicitării pe care o făcusem anterior adoptării Legii accesului la informație, conducerea BCR a răspuns, de asemenea într-o perioadă în care Bancorex nu mai exista de mult timp, că nu poate face publice numele demnitarilor care au beneficiat de credite preferențiale întrucît faptul acesta ar fi de natură să „dăuneze prestigiului băncii și clienților ei”). Reclamația administrativă formulată împotriva refuzului BCR a fost soluționată în sensul că „rămîne valabil primul răspuns”;

— **Banca Națională a României (BNR)** — la 12 martie, am solicitat să mi se comunice care sînt sponsorizările pe care BNR le-a făcut după 1989 (cu indicarea tuturor beneficiarilor sponsorizărilor și sumelor primite). La 16 aprilie, Direcția Secretariat a dat un răspuns complet general, care nu a satisfăcut solicitările precise făcute, răspuns împotriva căruia, la 19 aprilie, am formulat o reclamație administrativă (pînă în momentul de față, nu s-a răspuns);

— **Ministerul de Interne** — la 13 martie, am solicitat informații despre proiectele de acte normative aflate în curs de elaborare la nivelul MI și fotocopii

de pe ultimele 3 proiecte de acte normative. În anul 2001, anterior Legii accesului la informație, fusese adoptată Hotărîrea de Guvern 555 privind elaborarea și adoptarea de către Guvern a actelor normative, care prin art 28 stabilește ca „Pe întregul parcurs al elaborării proiectelor de acte normative se interzice personalului autorităților publice inițitoare și avizatoare furnizarea în afara instituțiilor respective a unor date sau informații cu privire la respectivele proiecte de acte normative”. Dispozițiile HG sînt în dezacord cu normele constituționale și ale Legii accesului la informație (față de care, în plus, au o forță juridică inferioară). La 26 martie, Direcția juridică a MI a comunicat că, „dată fiind complexitatea și volumul lucrărilor care trebuie cercetate, solicitarea va fi soluționată în termen de 30 de zile de la data înregistrării la MI”. La 18 aprilie, aceeași Direcție juridică a revenit asupra deciziei inițiale și a comunicat refuzul de a pune la dispoziție copii ale actelor normative în curs de elaborare... întrucît HG 555/2001 interzice lucrul acesta. La 25 aprilie, am formulat reclamație administrativă împotriva răspunsului primit;

— două solicitări identice cu aceea către MI au fost făcute, de asemenea la 13 martie, **ministerelor Agriculturii și celui de Finanțe**. Deși au trecut 47 de zile*, cele două ministere nu au dat nici un răspuns.

— **Președinția României** — la data de 13 martie, am solicitat accesul la următoarele două informații: numele, prenumele, funcția și veniturile totale realizate de personalul Președinției României în perioada 1 ianuarie 2001 – 28 februarie 2002; care au fost cheltuielile ocazionate de turneul pe care delegația condusă de președintele României l-a făcut în primul trimestru al anului 2002 în unele țări din Asia. Deși au trecut 47 de zile*, Președinția nu a dat nici un răspuns. (O solicitare asemănătoare, făcută Președinției României în legislatura precedentă, a rămas de asemenea fără nici un răspuns);

— **Serviciul Român de Informații (SRI)** — la data de 13 martie, am solicitat următoarele două informații: care este procentul personalului SRI care a lucrat și în fosta Securitate; cîte solicitări de aprobare a interceptării convorbirilor telefonice a făcut SRI în ultimii 4 ani, cîte dintre acestea au fost aprobate și cîte dintre acestea din urmă s-au justificat, în sensul că au contribuit la soluționarea unor cazuri în care s-a pus în pericol siguranța națională. La data de 21 martie, șeful Biroului de relații cu publicul a răspuns negativ — sub o semnătură indescifrabilă — ambelor solicitări. În primul caz s-a motivat că „statistica solicitată nu poate fi făcută publică fiindcă ofera o informație utilă unui eventual potențial adversar”. În cel de-al doilea caz s-a motivat că „informațiile solicitate țin de domeniul siguranței naționale”. Refuzul este nejustificat în ambele cazuri. În primul caz, este evident că o determinare procentuală privind apartenența personalului SRI la fosta Securitate nu poate fi sub nici o formă utilă „unui eventual potențial adversar”. Răspunsul SRI sugerează persistența în continuare la nivelul acestei instituții a psihozei

secretomaniei pe care fosta poliție politică comunistă a cultivat-o timp de mai multe decenii în România. Mai mult, o împrejurare ulterioară răspunsului primit de la SRI sugerează chiar rea intenție. Astfel, la 11 aprilie 2002, cu ocazia unei conferințe de presă organizată în deschiderea seminarului „Serviciile de informații și securitate și agenda de securitate a secolului XXI”, directorii SRI și SIE (Serviciul de Informații Externe) au informat, public, că „în structurile pe care le conduc există foști securiști sau lucrători care au făcut poliție politică, numărul acestora ajungând la 15 – 20% din totalul angajaților”. În privința celui de-al doilea răspuns, este de asemenea evident că o informație precum numărul de interceptări telefonice făcute de un serviciu de informații nu are cum să „prejudicieze siguranța națională”. O dovadă a relei intenții — sau, în orice caz, a superficialității — celor care au răspuns solicitării făcute este și faptul că drept prim temei legal al refuzului a fost invocat „art 49 alin (2) din Constituția României”, text fără nici o legătură cu solicitarea făcută și pe care îl reproduc în continuare: „Restrângerea” — exercițiului unor drepturi, n.a. — „trebuie să fie proporțională cu situația care a determinat-o și nu poate atinge existența dreptului sau a libertății”. La 8 aprilie, am formulat o reclamație administrativă împotriva răspunsului primit, căreia pînă în prezent nu i s-a răspuns. În legătură cu aceeași psihoză a secretomaniei de la nivelul SRI, cetățenii nu pot intra în legătură cu acest serviciu decît prin intermediul unei căsuțe poștale și a unui număr de telefon, unde persoana care răspunde refuză să se prezinte;

— **Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității (CNSAS)**
— la 13 martie, am solicitat următoarele două informații: „care sînt veniturile (inclusiv sporuri, prime etc) realizate de fiecare dintre membrii Colegiului (conducerea) CNSAS de la constituire și pînă în prezent”; „datele de identitate și funcțiile deținute de ofițerii și subofițerii de Securitate pe care CNSAS i-a identificat că au fost implicați în activități de poliție politică, precum și motivele pentru care CNSAS nu a publicat aceste date în Monitorul Oficial” (de la data intrării în vigoare a Legii dosarelor Securității, 9 decembrie 1999, și pînă în prezent, CNSAS nu a făcut nici o astfel de publicare, cerută de art. 17 al Legii). La 28 martie, președintele Colegiului CNSAS a răspuns solicitării făcute. La prima întrebare au fost anexate fotocopii de pe două acte normative reglementînd salarizarea personalului CNSAS, ceea ce, evident, nu răspunde solicitării făcute. La cea de-a doua întrebare, răspunsul a fost că „deocamdată CNSAS nu este gestionarul arhivei fostei Securități”, întrucît „nu beneficiază de o clădire adecvată organizării arhivei proprii”. (Motivarea CNSAS este netemeinică întrucît, în intelesul Legii dosarelor, preluarea de către CNSAS a arhivelor Securității presupunea inclusiv preluarea spațiilor în care acestea sînt depozitate. În al doilea rînd, este cu totul neclar de ce timp de doi ani și jumătate CNSAS nu a reușit să publice în Monitorul Oficial numele nici unui agent al Securității în condițiile în care o bună parte a activității

sale a fost destinată unor acțiuni care nu îi erau impuse de Legea dosarelor, uneori acestea fiind chiar contrare Legii, așa cum a fost cazul verificării din oficiu a unor candidați la alegerile locale din anul 2000). La 15 aprilie, am făcut reclamație administrativă împotriva răspunsului primit la prima solicitare;

— **Compania Națională de Transporturi Aeriene TAROM** — la 20 martie, am solicitat următoarea informație: care sînt plățile pe care Compania le-a făcut în ultimii șase ani pentru consultanță unor firme de consultanță sau cabinete de avocatură. Directorul general al Companiei a răspuns negativ solicitării făcute, motivînd că, fiind societate comercială, TAROM este exceptată de la prevederile Legii accesului la informație. Și acest exemplu arată că exceptarea societăților comerciale cu capital de stat de la prevederile Legii reprezintă *una din lacunele cele mai serioase ale actului normativ*. TAROM este o societate comercială cu capital aproape integral de stat (la data înființării, 29 iunie 1998, statul român, reprezentat prin Ministerul Transporturilor, deținea 97% din capitalul social, iar ulterior nu au survenit modificări esențiale sub acest aspect);

— **Societatea Națională de Petrol PETROM (SNP)** — la 20 martie, am solicitat următoarea informație: care sînt plățile pe care SNP le-a făcut de la înființare și pînă în prezent pentru publicitate, sponsorizări și consultanță. Deși au trecut 39 de zile* de la data cererii, SNP nu a dat nici un răspuns;

— **Ministerul Finanțelor Publice** — la 20 martie, am solicitat accesul la următoarea informație: ce sume, la ce date și căror firme de consultanță și cabinete de avocatură s-au plătit în anii 1997 și 1998 pentru „consultanță” și „cheltuieli juridice” în vederea achiziționării de euro-obligațiuni. Deși au trecut 39 de zile* de la data cererii, Ministerul nu a dat nici un răspuns;

— **Ministerul Lucrărilor Publice, Transporturilor și Locuinței** — la 28 martie, am solicitat următoarea informație: care sînt plățile făcute în ultimii șase ani de unitatile economice la care statul roman detine, prin acest Minister, majoritatea capitalului social — inclusiv de către CN TAROM — pentru consultanță unor firme de consultanță și cabinete de avocatură. La 29 martie, Direcția Generală de Relații Publice a soluționat negativ solicitarea, motivînd, pe de o parte, că „din formularea cererii nu rezultă în concret informațiile publice solicitate”, iar pe de altă parte că unitățile subordonate „sînt autonome iar Ministerul nu deține datele solicitate”. La 10 aprilie, am revenit numind 5 dintre unitățile aflate sub autoritatea Ministerului, inclusiv CN TAROM. La 26 aprilie, Ministerul a comunicat ca a trimis solicitarea către cele 5 unități, „urmînd să primiți de la ele răspuns”.

— **Casa de Economii și Consemnațiuni (CEC)** — la 12 aprilie, am solicitat accesul la următoarea informație: care sînt persoanele care au beneficiat, în perioada 1997 – 2000, de credite acordate „familiilor tinere pentru cumpărarea sau construirea de locuințe”. La 23 aprilie, cu o întîrziere de 6 zile față de termenul legal, CEC a comunicat refuzul său, motivînd în principal că statutul său este de

persoană juridică de drept privat și că operațiunile pe care le efectuează sînt confidențiale. Răspunsul este netemeinic întrucît pe de o parte CEC este o unitate al cărei acționar unic este statul român iar pe de altă parte creditele vizate de solicitarea făcută au fost subvenționate de la bugetul public. La 26 aprilie, am formulat reclamație administrativă împotriva refuzului CEC.

Cîteva concluzii

Din totalul celor 16 cereri, 1 (una) a fost soluționată favorabil, 1 (una) parțial favorabil, 8 nefavorabil iar 6 nu au primit nici un răspuns. Împotriva unora dintre soluționările negative voi formula plîngerii la secția de contencios administrativ a Tribunalului Bucuresti.

Refuzul aproape general de a se permite accesul la informațiile de interes public solicitate are două explicații principale. Pe de o parte, este evident că *responsabilii instituțiilor și autorităților publice au în continuare dificultăți serioase în a accepta că transparența și controlul public asupra activității lor este o regula elementară după care funcționează societățile democratice și statele de drept.* O asemenea mentalitate este dublată de *interesul pe care oamenii politici și demnitarii îl au de a evita să ajungă la cunoștința publică faptul că mulți dintre ei s-au folosit de pozițiile pe care le-au avut în interes privat;* este vorba mai ales despre credite preferențiale luate de demnitari de la bănci de stat pentru afacerile lor sau pentru alte interese private, sponsorizări din banii publici a activității partidelor și oamenilor politici, afaceri ale societăților comerciale, cabinetelor de avocatură sau firmelor de consultanță ale demnitarilor cu societăți comerciale de stat (o adevărată parazitare a acestora), cu regii autonome, companii naționale și chiar cu ministere și alte instituții publice.

A doua explicație ține de *exceptarea societăților comerciale de stat de la orice informație cu privire la activitatea lor. Aceasta este, repet, una din lacunele cele mai serioase ale Legii.* Indiscutabil, societățile comerciale de stat trebuie protejate și ele împotriva concurenței neloiale iar în sensul acesta ele trebuie să beneficieze de prevederile Legii nr 11/1991 privind combaterea concurenței neloiale. De altfel, chiar Legea nr. 544 exceptează — prin art 12 lit c) — de la accesul liber „informațiile privind activitățile comerciale și financiare a căror publicitate aduce atingere principiului concurenței loiale”. Dar despre o informație precum aceea referitoare la demnitarii care s-au folosit de pozițiile lor pentru a lua credite preferențiale de la o bancă de stat (care a mai și falimentat de mai mulți ani) se poate spune numai printr-un abuz că prin publicare ar „aduce atingere principiului concurenței loiale”. După cum un abuz ar fi și „secretizarea” unei informații referitoare la sumele plătite de TAROM, de exemplu, firmelor familiei unui ministru ori de Ministerul Finanțelor și Fondul Proprietății de Stat firmelor de avocatură și consultanță ale altui ministru. În aceste condiții, este evident că

exceptarea tuturor informațiilor privitoare la societățile comerciale de stat de la accesul publicului este excesivă și de neacceptat.

Privind deficiențele Legii accesului la informație ar mai trebui notat:

- *excepțiile de la accesul liber la informații* stabilite prin art. 12 paragraful (1) literele b), c), d), e) și f) *exced cadrului* instituit prin art. 31, paragraful 3 din Constituție, potrivit căruia restrângerea accesului la informația de interes public poate să aibă în vedere exclusiv situațiile în care s-ar prejudicia „măsurile de protecție a tinerilor sau siguranța națională”;

- art. 21 paragraful (2) stabilește că împotriva refuzului unei autorități sau instituții de a asigura accesul la o informație de interes public „se poate depune reclamație...”; întrucât din textele următoare rezultă că legiutorul a avut în vedere „depunerea reclamației” ca o condiție prealabilă a acțiunii în justiție (contencios administrativ), *este necesar ca formularea actuală privind reclamația administrativă să devină imperativă*, în acord, de altfel, cu termenul de 30 de zile, imperativ și el, stabilit prin același paragraf. În orice caz, pînă la o eventuală modificare în acest sens a Legii, cei care vor avea în vedere o acțiune în justiție vor trebui să observe că prin art. 22 paragraful (1) termenul de 30 de zile pentru formularea plîngerii se raportează la „termenul prevăzut la art 7”, ceea ce sugerează — cel puțin din punctul acesta de vedere — că reclamația administrativă la care se refera art. 21 paragraful (2) nu ar fi o condiție prealabilă pentru formularea cererii în justiție;

- art. 21 paragraful (3) stabilește că „Dacă după cercetarea administrativă reclamația se dovedește întemeiată, răspunsul se transmite persoanei lezate în termen de 15 zile de la depunerea reclamației și va conține atît informațiile solicitate cît și menționarea sancțiunilor împotriva celui vinovat”. *Legea nu stabilește — și se cere amendată în sensul acesta — că persoanei care a făcut solicitarea să se răspundă după cercetarea administrativă și în cazul în care reclamația sa se dovedește neîntemeiată* (cu precizarea, obligatorie, a motivelor pentru care „conducătorul instituției” a decis că reclamația nu este întemeiată). □

NOTA: pînă la data închiderii ediției, 28 aprilie 2002

*

Valerian STAN (n. 1955), în perioada 1977-1990 a fost ofițer în cadrul Ministerului Apărării Naționale, în 1990 membru al Comitetului pentru Democratizarea Armatei, după care a fost trecut în rezervă. Din 1990 membru în structurile organizatorice și de coordonare ale Alianței Civice, colaborator la Comitetului Helsinki Român, fost secretar de stat, șef al Departamentului de Control al Guvernului (1997). A publicat numeroase articole și analize vizînd actualitatea politică și militară, drepturile și libertățile fundamentale, transparența și integritatea administrației publice.

Anton Sterbling

Intellektuelle, Eliten, Institutionenwandel

Untersuchungen zu Rumänien
und Südosteuropa

KRÄMER

Intellektuelle, Eliten, Institutionenwandel. Untersuchungen zu Rumänien und Südosteuropa

ANTON STERBLING
KRÄMER, HAMBURG

A apărut de curînd, la Hamburg, o carte nu de mari proporții, dar de remarcabil interes pentru oamenii științelor sociale din România, intitulată

(în traducere) *Intelectuali, elite, schimbare instituțională. Cercetări privitoare la România și la Europa de Sud-Est*, de Anton Sterbling. Editura Krämer a consacrat deja problemelor Răsăritului Europei o serie de cărți, în majoritate culegeri de studii, elaborări ulterioare ale unor comunicări prezentate la numeroasele reuniuni științifice — de regulă cu participare internațională — organizate de secția de specialitate a Asociației germane de sociologie, o secție din a cărei conducere face parte și autorul volumului aici în cauză. Am mai relatat despre această serie de publicații în revista *Altera* (nr. 12, 1999). Și volumul despre care va fi vorba în cele ce urmează constituie, la rîndul său, o culegere: toate scrierile inserate au constituit inițial comunicări și au fost inițial publicate ca studii în reviste.

Despre autor este de știut că este originar din România, unde și-a făcut studiile elementare și medii și și-a început studiile superioare. A făcut parte în tinerețe

dintr-un cunoscut grup al unor tineri intelectuali germani bănăţeni — scriitori, poeţi, gazetari — care şi-au manifestat în scris distanţarea şi opoziţia faţă de ideologia şi politica regimului comunist şi care au ajuns pînă la urmă, cu toţii, în Germania (pe atunci, de Vest). Anton Sterbling şi-a făcut acolo studiile de sociologie, şi-a luat doctoratul şi şi-a clădit cariera universitară, ajungînd profesor. Preocupările sale constante privind problemele României, bine servite de stăpînirea limbii române, sînt hrănite, pare-se, de o puternică motivaţie subiectivă, de grija pentru evoluţia democratică şi bunăstarea pămîntului său natal. Iar textul şi bibliografia prezentei sale cărţi dovedesc o bună şi mereu adusă la zi cunoaştere a societăţii româneşti şi a ştiinţelor sociale din România (nu numai a sociologiei, ci şi a istoriografiei, filosofiei, antropologiei etc.), fiind citaţi şi comentaţi zeci de autori cu variatele lor contribuţii şi puncte de vedere, tocmai pentru a transmite comunităţii ştiinţifice germane informaţii bogate şi valide despre România şi despre mişcarea de idei de aici, mai ales cele de după 1989.

Dincolo de aceasta, fireşte, valoarea intrinsecă a cărţii lui Anton Sterbling rezidă în analiza pertinentă pe care ne-o oferă privind problemele reconstrucţiei sistemice a societăţii româneşti la sfîrşitul veacului al XX-lea. Demersurile sale au un caracter teoretic, nu se întemeiază pe cercetări empirice proprii şi vehiculează, în general, puţine date şi fapte concrete. El confruntă, de regulă, constatări generale despre stările de fapt cu felurite puncte de vedere atitudinale şi de interpretare a acestora. Preocuparea sa principală vizează clarificarea conceptual-teoretică a problemelor reconstrucţiei sociale. Cu o acribie pe care nu putem să nu o caracterizăm drept specific germană, Anton Sterbling analizează principalele noţiuni — cele de instituţie şi schimbare instituţională, elite şi alternanţa elitelor, intelectualitatea şi raportarea acesteia la principalele instituţii, la elite şi la puterea de stat şi altele — aducînd de fiecare dată în discuţie principalele puncte de vedere din literatura mondială a temei respective, cercetînd semnificaţia, aplicabilitatea şi valoarea euristică a acestora pentru mai buna elucidare a realităţilor româneşti. Străduinţa sa de a oferi o informaţie exhaustivă cu privire la fiecare nuanţă a chestiunilor tratate îl obligă la folosirea unui sistem stufos — chiar supraîncărcat, după gustul subsemnatului — de note de subsol, cu trimiteri şi referinţe, chiar autoreferinţe repetate. Oricum, însă, pentru cititorul avizat şi atent, demersurile sale teoretice, analizele sale conceptuale se pot constitui nu numai în surse bogate de informaţie lexicală, ci şi în tot atîtea prilejuri de reflecţie, în invitaţii incitante la aprofundarea teoretică nuanţată a propriilor opinii.

Fără pretenţia relatării complete şi fără a urmări pas cu pas demersurile autorului — pentru o asemenea întreprindere spaţiul unei recenzii ar fi cu totul insuficient — voi semnala doar cîteva din contribuţiile sale, ce mi se par remarcabile.

„Implozia” sistemului comunist în 1989 în ansamblul fostului bloc sovietic este văzută de Anton Sterbling ca rezultat al unei complexe crize, incluzînd:

a) criza economică (rezultat al ineficienței sistemului economiei de comandă, al epuizării resurselor dezvoltării extensive, penuriei generalizate etc.); b) criza de legitimitate a sistemului politic (absența consimțământului democratic pentru exercitarea puterii); c) criza morală generalizată a sistemului social și d) criza în relațiile interetnice (generată de asocierea regimului totalitar cu naționalismul etnocratic — pp. 27-28). Totodată — această idee revine în repetate rânduri în paginile cărții — problemele sistem-specifice ale totalitarismului comunist s-au împletit, în România ca și în alte țări din jur, cu cele ale modernizării istorice întârziate, incomplete, a structurilor sociale (p. 9. ș. a.). Iar această din urmă împrejurare apasă greu asupra întregului proces de implementare a democrației, economiei de piață și a mentalităților adecvate acestora, căci reconstrucția instituțională are de recuperat, concomitent, întârzierea istorică a modernizării generale.

Însăși reconstrucția instituțională este cercetată în chip diferențiat. Se menționează, distinct, a) șirul de instituții care au supraviețuit marii schimbări (armata, spre pildă), b) instituțiile (de pildă cele ale puterii politice sau comitetul de stat al planificării) care au dispărut cu necesitate; în sfârșit, c) instituțiile noi, produse de schimbarea însăși. Se cercetează relațiile complexe lăuntrice ale noului sistem instituțional, dificila adecvare reciprocă a elementelor constitutive ale acesteia.

În condiții de criză și de reconstrucție instituțională, rolul elitelor și cel al intelectualității crește în mod deosebit, subliniază cu insistență autorul. Intelectualitatea își poate corespunde optimal menirii în condiții instituționale democratice stabile; criticarea puterii dintotdeauna face parte inalienabilă dintre sarcinile sociale ale elitei intelectuale. Intelectualitatea românească (ca și aceea a altor țări din regiune) este din multe unghiuri de vedere neunitară; o semnificativă parte a ei este legată, prin origine, de trecutul sistem comunist; ea este diferențiată lăuntric și prin atitudinea sa față de modernitate și modernizare, față de mitologia națională și a specificului național, față de cultura populară și cultura „înaltă”, față de cultura „proprie” și cea „străină”, față de integrarea în modernitatea europeană, precum și — nu în ultimul rând — în privința legăturilor sale cu elita, veche și nouă, a puterii statale (p. 69-71 ș. a.).

Revoluția socială implică, arată autorul, schimbarea elitelor, iar analiza desfășurării acestui proces ocupă un loc important în cartea de față. El constată, în urma unei nuanțate reflecții, împletirea unor elemente de continuitate și discontinuitate în procesul declanșat la sfârșitul anului 1989. Lipsa de autonomie a elitelor din diferitele subsisteme ale vechiului regim, loialitatea personală a vîrfurilor elitelor profesionale față de vechii deținători ai puterii, conformismul lor ideologic, imobilismul social din ultimii ani ai vechiului regim s-au constituit în tot atâtea piedici în calea reînnoirii în profunzime a elitelor după schimbarea de putere. Noua elită a puterii s-a constituit în bună parte din elemente provenite din stratul privilegiat al vechiului regim, în speță din al doilea sau al treilea eșalon al acestuia și asta nu doar la un singur pol al spectrului politic actual. În loc de elite

diferențiate pe sfere de competență și grupuri de interese, elitele românești apar mai mult ca fiind unite prin proveniența lor socială și apartenența lor ideologică, prin aderența lor la mentalitatea naționalist-etnicistă, precum și prin comunitatea de interese personale, legate de șanse privilegiate în construcția economiei de piață (p. 37-51 ș. a.).

Nu mai insist asupra studiilor privitoare la evoluția sociologiei românești în ultimul deceniu, la schimbările socio-culturale, la costurile sociale ale transformărilor socio-economice și altele, bogate în constatări și observații pertinente. Sper ca aceste rînduri să susțină aprecierea inițială: lucrarea recenzată reprezintă o remarcabilă abordare a evoluției societății românești în perioada post-totalitară, de real interes pentru orice specialist. □

Andrei Roth

Germanii din Banat prin povestirile lor

SMARANDA VULTUR –

COORDONATOR

EDITURA PAIDEIA

BUCUREȘTI, 2000

Volumul își propune să valorifice arhiva de istorie orală alcătuită în cei cîțiva ani de existență a Grupului de Antropologie Culturală și Istorie Orală din cadrul fundației timișorene „A treia Europă”; el se înscrie astfel pe aceeași direcție cu un alt volum, publicat de acest grup cu puțin înainte, *Lumi în destine. Memoria generațiilor de început de secol în Banat*, (editura Nemira, București, 2000). Volumul de față e alcătuit în principal de interviurile luate unor germani bănățeni, înregistrate în anii 1999 și 2000. Lucrarea este împărțită în cinci părți, a căror structură nu este uniformă. Astfel, prima secțiune a volumului, intitulată *Repere introductive*, conține, alături de interviuri fragmentare sau integrale, și două studii, menite să faciliteze accesul publicului larg la mai buna cunoaștere a istoriei germanilor bănățeni și a relațiilor lor cu românii din zonă. Primul dintre ele, *Germanii din Banat sau istorie între două emigrări*, semnat de Rudolf Gräf, face o scurtă retrospectivă istorică a aproape trei secole de viață germană în zonă, perioadă

marcată de cele două ample fluxuri migratorii, în direcții opuse: colonizarea în Banat începută în 1718 și emigrarea germanilor bănățeni spre Vest, proces început după al doilea război mondial și accelerat după 1989. Cel de-al doilea studiu, datorat lui Valeriu Leu și intitulat *Imaginea germanului la românii din Banat*, reprezintă o interesantă și bogat documentată încercare de imagologie, abordată din perspectiva duratei lungi a istoriei. Fără a idealiza imaginea românilor bănățeni despre germani, autorul subliniază că în acest caz, în ciuda unor încercări care n-au prins rădăcini, „lipsește imaginea dușmanului secular”. Aceasta deoarece aici „frustrările nu au avut nici anvergura și nici durata din alte părți, din Transilvania, de pildă”, fapt explicat și prin aceea că în Banat „legislația medievală, care statua iengalități și segregări, nu a translat în modern” (p. 33). Un alt factor favorizant pentru construirea unei imagini pozitive despre germani a fost și faptul că „în Banat, spre deosebire (iarăși) de Transilvania, «neamțul», «craiu nemțesc», nu a impus un regim inferior confesiunii ortodoxe” (p. 35). Autorul oferă numeroase exemple pentru a ilustra evoluția imaginii pe care românii bănățeni o proiectează de-a lungul secolelor, asupra vecinilor lor germani.

Celelalte părți ale volumului sînt în ordine: *Povestea vieții, Sărbătorile la germani, Locuri de memorie și Donbas '45* și sînt alcătuite mai ales din interviuri sau fragmente de interviuri, completate uneori și prin alte texte. Astfel, secțiunea referitoare la sărbători conține și două mici studii (semnate de Roxana Pătrașcu și Adela Lungu), cea referitoare la diferite localități conține și un mic istoric al morii de apă din Gărîna (Wolfsberg), iar ultima parte, dedicată deportării în URSS, conține și un (scurt și imposibil de plasat în context) fragment din însemnările, redactate trei decenii mai tîrziu, ale uneia din victimele deportării. În sfîrșit, volumul conține și o serie de fotografii ce ilustrează aproape un secol de întîmplări mai mult sau mai puțin obișnuite, cum ar fi săniușul Steierdorf în iarna lui 1911, balul șvăbesc din Tomnatic (Triebswetter) 1937, cîteva femei ce lucrau în 1946 în mina de cărbuni din Donbas, un grup de deportați în Bărăgan în 1956 sau chirvaiul din Gărîna în 1998.

După cum scrie în *Prefață* coordonatoarea volumului, scopul lucrării este să înregistreze ce povestesc despre viața lor germanii din Banat celor ce nu sînt germani. Prin chiar acest dialog se realizează, în multiple feluri, o „întîlnire cu Celălalt”, „o întîlnire între generații, între oameni cu memorii diferite, care își revendică identități diferite sau marchează solidarități identitare ce nu sînt legate neapărat de etnic (există o memorie locală, așa cum există una comună a celor deportați în URSS, a celor deportați în Bărăgan, a celor emigrați în Germania etc.)” (p. 6-7).

Povestindu-și viața, cei intervievați semnalează, inevitabil, factorii care au marcat-o. E vorba, desigur, de marile evenimente istorice care le-au intersectat biografia: cele două războaie mondiale, instaurarea regimului comunist în România, prăbușirea acestuia în 1989. Dar e vorba și de o serie de evenimente mai particulare,

care s-au focalizat mai ales asupra comunității lor tocmai pentru că aceasta era definită ca fiind germană. Astfel, viața multor etnici germani a fost marcată de convenția dintre statul român și cel german, care din 1993, a creat posibilitatea (percepută adesea ca obligativitate) ca etnicii germani din România să se înroleze în armata germană (iar nu în cea română); ulterior, la începutul lui 1945, zeci de mii de germani din România sînt deportați în URSS, la muncă, mulți dintre ei murind acolo; urmează exproprierile de terenurile agrare și proprietățile industriale și, în 1951, deportarea în Bărăgan a unei părți a germanilor bănățeni, împreună cu reprezentanți ai românilor, sîrbilor etc. Studiul introductiv al lui Rudolf Grăf ne ajută să rememorăm ordinea cronologică a acestor evenimente, permițîndu-ne să înțelegem mai bine referirile multora dintre cei intervievați.

Tocmai această concentrare specifică de evenimente asupra unei comunități etnic definite a adus în prim-plan problema identității etnice, adeseori menționată și în interviuri. Cei intervievați încearcă să definească pe sine sau grupul din care fac parte (germanii din Banat) din această perspectivă. Rezultatul poate părea surprinzător celor care (mai) cred că identitatea etnică are o compoziție omogenă și imabubilă. Din multe interviuri reiese, poate paradoxal, că identitatea germanilor din Banat nu este acoperită în totalitate de cea germană. În primul rînd, cei intervievați au conștiința unei duble identități, etnică și cetățenească: „sînt german, dar un bun cetățean român” — spune unul dintre ei (p. 118). Apoi, ei se delimitează de celălalt mare grup care împărtășește această dublă identitate, sașii transilvăneni: „Aicea la noi sînt șvabii, iar în Ardeal sînt sașii. Sașii vorbesc așa că noi nu înțelegem ce vorbesc, dar de fapt nici ei nu înțeleg dacă vorbim noi șvăbește [...] Sașii sînt mai mult comercianți, șvabii au fost mai mult agricultori. Sașii au și altă religie — sînt evangheliști [evangelici]” (p. 141-142).

Subdiviziunile continuă și în interiorul comunității „șvabilor”. Pe la mijlocul anilor '40, locuitorii satului Tomnatic, vorbitori de germană și considerați germani, și-au amintit că, în momentul colonizării, strămoșii lor aveau nume franceze și vorbeau franceza. Sub amenințarea deportării (ca germani) în Rusia, o bună parte din locuitorii satului au reușit să-și dovedească originea franceză și să scape de deportare. Drept argument au fost aduse datele unui recensămînt de prin 1930, în care notarul, român, francofil și considerînd că originea e mai importantă decît cunoașterea limbii, a înregistrat o bună parte din locuitorii satului ca fiind de etnie franceză. Cincisprezece ani mai tîrziu, această acțiune, ce pînă atunci putea părea doar ciudată, s-a dovedit profitabilă. După cum declară chiar unul dintre cei care a scăpat astfel de deportare: „Noi am scăpat, vreo trei sute atunci, care nu s-au dus. Noi am scăpat pe bază de origine franceză. Și ăștia care s-au ascuns. Fiindcă era deja ordin că ăștia care sînt de origine franceză nu se pot deporta. Dar, știți cum a mers, care au fost în prima tranșă s-au dus, adică două tranșe. Dar care au rămas ascunși au fost scutiți. Norocul nostru a fost pur și simplu recensămîntul, că

primarul s-a dus și a arătat: «Uitați-vă, în '27 au fost francezii!» (p. 256). Acest caz ilustrează că, atunci când există șansa obținerii unor avantaje de pe urma schimbării ei, identitatea etnică poate deveni chiar subiect de negociere. Povestitorul deja citat e perfect conștient de scopul acestei acțiuni: „Am intervenit atunci pentru a ajunge la francezi, nu din politică — noi n-am făcut politică. Numai în interes personal, ca să scăpăm prima oară de deportare și după aia de expropriere — avantajul, știți.” (p. 254). Sînt, poate, cititori care consideră condamnabilă o asemenea atitudine oportunistă față de apartenența etnică; ea nu este însă decît răspunsul rațional adecvat la dispoziții la fel de arbitrare, potrivit cărora membrii unei comunități etnice erau deportați sau expropriați numai pentru că aparțineau acesteia.

În acest context, un interes special prezintă ultima parte, consacrată deportării în URSS. Una dintre persoanele intervievate reamintește condițiile deportării din 1945: „Toți nemții au fost deportați. Femeile de la optsprezece ani pînă la treizeci de ani, și bărbații de la optsprezece ani pînă la patruzeci și cinci de ani — toți, fără nici un motiv, au fost deportați” (p. 367). Interviuurile, unele ample și bogate în informații, relatează despre călătoria cu trenul spre Donbas, în vagoane de marfă, în vreme de iarnă; apoi despre condițiile de trai (insuficiența hranei fiind frecvent amintită) și de muncă de acolo, despre relațiile interumane (amestecate, adică și bune, și rele) ce s-au stabilit între germani și ruși, despre boală și despre moarte și, în sfîrșit, despre întoarcerea acasă, uneori doar pentru a afla că restul familiei a murit. În încheiere, doar un scurt fragment dintr-un asemenea interviu care, în numai cîteva fraze, redă această dramă. La întrebarea „Și revederea cum a fost?”, persoana intervievată răspunde: „În gara București așteptam trenul care să ne ducă acasă, mai departe, pînă la Timișoara; dintr-o dată vine cineva spre mine — era fostul nostru șofer. Mă întreabă: «Ce faceți aici?» «M-am întors din Rusia», am spus eu. «Dar unde mergeți? Nu mai aveți pe nimeni nu mai aveți nimic acolo.» Mi-a spus că părinții și fratele meu cu copiii au fost evacuați. În septembrie au fost lupte la Bozovici, Oravița și în împrejurimi. Ei nu s-au mai întors.” (p. 358).

Deși inegal și lipsit de un studiu analitic al materialului prezentat, prin aceste interviuri, volumul conține o bogată sursă documentară de istorie orală, în care așa cum se întîmplă în asemenea cazuri, informația obiectivă este dublată de trăirea subiectivă. □

Nadia Badrus

altera 17-18

Contents

Editorial

3

ENDANGERED MINORITY CULTURES

Zhidas Daskalovski

Minority Rights in Greece: Macedonians

5

The author sets out by analyzing the recrudescence of nationalism in Eastern Europe following the revolutionary changes in 1989-1990. This phenomenon triggered a lively debate on the future of Europe, on all national minorities in its countries under the new circumstances. The author then focuses on the situation in the Balkan Peninsula, taking as his starting point the Balkan wars (1912-1914) that hallmarked the end of the Ottoman Empire and the "liberation" of Macedonia, that is its division between Serbia (Vardar Macedonia), Bulgaria (Pirin Macedonia) and Greece (Egeean Macedonia). The 1919 Treaty of Versailles did nothing but enshrine this division, the three states possessing parts of Macedonia setting out a long process of forced assimilation which the author renders as ethnical and cultural genocide. While presenting the historical background, the author warns his study will further only the national construction policies in Egeean Macedonia, that is the policies developed by Greece. Immediately after taking over the respective territory, Greece started colonizing it with Greek ethnics, simultaneously persuading Macedonians to leave their home lands. The process was carried on between the two world wars when Macedonians were subjected to violent assimilation and denationalization campaigns. The climax was reached during the fascist-monarchist dictatorship of Metaxa. The drama of Macedonians' situation has been a constant trait in the aftermath of the civil war to these days. According to the Greek government, there are no Macedonians in Greece. The author records the minority's response to this state of affairs, the response of the Greek government to the claims forwarded by the minority as well as the attitude of international organisms towards the whole situation. The author brings to light the way Greece denies the Macedonian minority's fundamental right to self-definition encroaching thus many international conventions regarding human rights it has ratified. "And it is sad enough for the 'cradle of democracy'", the author concludes, "that the conclusion must be drawn that the national construction proc-

ess of Greece and its policies for minorities are alarmingly unliberal and destructive, their change being therefore an immediate necessity."

Emil Țircomnicu

Megleno-Romanians

19

The study analyses the situation of the Megleno-Romanians, an ethnic community living in the Meglen Plain, on the northern border of Greece with Macedonia. One by one, the origins and history of this population, the Aromanian issue and its consequences on the Meglenian community, the emigration to Dobrudja, facts of Meglenian ethnology, ethnography and demography are presented.

An interesting chapter is the one titled Self-identification and the image of the other where a comparison is drawn between Megleno-Romanians' self-perception and their perception of Aromanians. Both communities share a salient national sense, but Megleno-Romanians look up to Aromanians due to their larger number and economical superiority.

Megleno-Romanians are the only Romanian speaking (as well as Latin) community who converted to Islam. Because of their small number, they are doomed to extinction. History so wanted that they be divided among four states — Turkey, Greece, Macedonia and Romania — and two religions — Orthodox Christian and Muslim. Steps should be taken at European level, the author points out, for the preservation of this dialect.

Nathan Weinstock & Haim-Vidal Sephiha

Yiddish and Judaeo-Spanish. A Cultural Heritage

27

Yiddish (Judaeo-German) and Judaeo-Spanish are still living languages and, at the same time, two testimonies of the old stages of the languages they originated from — Middle German and, respectively, the 15th century Spanish. They are living museums of their original languages as Canadian French is to the 16th and 17th centuries French. Falling under the category of endangered languages, the authors devote to them this study where they trace — actually, there are two distinct studies — their origins and historic fate. The study devoted to Yiddish examines the origins and traits of this language, follows its spreading and the coalescing of its dialects. Jewish communities of the German linguistic area, ashkenazes, moved in successive migratory waves Eastward thus resulting two major dialectal areas: Western Yiddish (including the speeches specific to the Low Countries, Alsace, Switzerland and Germany) and Eastern Yiddish (the speeches in Poland, Russia, Ukraine, Romania (Wallachia) and the Baltic countries. The authors make a brief foray into old Yiddish literature showing that the first Yiddish manuscripts date from the Middle Ages, around 1272. Yiddish was traditionally spoken by women or uneducated people. Modern Yiddish literature fully bloomed through the work of important writers like Mendele, Sholem Aleykhem and George Peretz. The Nobel Prize for literature was awarded to Isaac Bashevis Singer in 1978. Yiddish should be seen the material support of a

highly specific culture. An extraordinary flourishing of the language and the forms it manifested in, especially the written media, through a bustling activity a whole network of socio-cultural associations engaged in, was followed by Choa, the genocidal action perpetrated by Nazis resulting also in the assassination of Yiddish. The associative network keeping the language alive collapsed and young people, even when amidst a religious environment, took on the languages spoken in the countries they lived in. Despite all history dramas impressing Yiddish, this endangered language is beginning now to revive. A renewed vitality can be foreseen for this language through the revival of associations and publications as well as through the reintroduction of Yiddish as a study object at different instruction levels.

The second study is devoted to Judaeo-Spanish whose origin lie at the end of the Reconquista, when the Catholic royal couple, Isabelle and Ferdinand, ordered Jews who refused to convert to Christianity to be expelled. This is how the wanderings of the Spanish Jews started, leading up eventually to their integration into the already existing Jewish communities and to the adoption of the language spoken by the latter. The evolution of the Judaeo-Spanish is further traced throughout history, a particular stress being placed on its merging characteristics and on its living museum quality it has for the 15th century Spanish. Grammar and writing methods are tersely analyzed. The authors make a foray into both old and modern Judaeo-Spanish literature and outline the fate that betided its speakers after the dismemberment of the Ottoman Empire as well as after the genocide that befell them in 1939-1940. The outcome — an assassinated language. During that period thousands of Spanish Jews perished in Greece, Yugoslavia and Romania. It was only Bulgaria that protected its Jewish community. Despite its still being an endangered language, Judaeo-Spanish seems to have a chance to be reborn as it is again studied up to academic levels.

Vilmos Tánzos

The Csangos in Moldavia

48

The Csangos in Moldavia are one of the endangered communities. Their history and especially their 19 and 20th centuries separate evolution from that of the Magyars of which they are a branch, accounts for the specific assimilation process the Csango community has been undergoing. Their self-consciousness has been crossing an uncertain, confused and contradictory state. The author shows that the idea is generally accepted that the coming of the Csangos' ancestors to Moldavia owed to well-aimed policies of the Hungarian state, at the time their mission here being to defend and control the Eastern borders of the Hungarian kingdom. The author sets out to explain the origin of the Csango name, then goes on to explain the issue of the origin of Csangos, their regional spreading throughout their history, namely their grouping into the Northern Csangos and Southern Csangos, a historical evolution of their demography, the process of linguistic assimilation they have been undergoing, and, resorting to comparative tables, provides an analysis of the degree of knowledge of the Hungarian language by the Csangos today. The study closes with several remarks on their linguistic knowledge and ethnic identity showing that the demographic data

presented confirm the existence of a strong assimilation process under way, signaled by linguists, ethnographers, political scientists and journalists alike. The author also points out that language plays a lesser part in shaping identity consciousness for the Csangos in Moldavia than for the Magyars living in the Carpathians Basin. The connection between group identity and linguistic identity is rather loose. They feel closer to the Catholics in the Csango villages around, no matter whether the latter have preserved their original language. The study is seconded by a vast bibliography and more than a hundred footnotes.

Sándor N. Szilágyi

About the Csango Dialects in Moldavia

81

The study illustrates the growing interest at the European level for endangered minority communities. The author, a prestigious professor at the University in Cluj, makes an astute analysis of the linguistic situation of the Csango Community in Moldavia.

The author leaves behind for historians to settle who the Csango ancestors were in order to better focus on who the Csangos are now. The dispute between the Hungarian and Romanian scientific community over who the Csangos are, whether they are Romanian or Hungarian or simply Csangos, is gracefully dismissed by showing that Csangos fall into two main groups: a Hungarian one (consisting of other two sub-groups: Northern and Southern Csangos) and a Romanian one.

It is the Hungarian branch of the Csangos that the paper focuses on.

The research whose theoretical reasoning is backed up by data gathered in the field, turns out to be a warm, but unbiased plea for the linguistic rights Csangos should enjoy in line with the standards implied by the European system of values.

A warm, but unbiased plea. The author accounts for the confused and contradictory self-identification of Hungarian Csangos by reviewing the assimilation process they have been subjected to: they enjoy neither education nor religious service in their mother tongue, they have been told over and over by Romanian educational, administrative and church authorities that their speech is not a fully functional language. The impact on their mentality should not be underrated: this population consists of simple, uneducated people, living in poverty and leading a traditional way of life. Therefore, being asked what their mother tongue is, Csangos hesitate to say Hungarian realizing the differences between standard Hungarian and their dialect; they also hesitate to say Csango realizing this is not a language; in an official context they will say they speak Romanian. Nevertheless, in their spontaneous conversation, they say they speak Hungarian.

A warm, but unbiased plea. The study concludes with several remarks on the Romanian Csango dialect. It has never been scientifically studied: as a dialect of Romanian, it fell outside the interest of Hungarian linguists, while Romanian dialectologists ignored it as linguistically irrelevant. The author deplores its recent extinction considering it a great loss for linguistics.

CASE STUDY

Gabriel Andreescu & Smaranda Enache

Report on the Situation of the Csangos in Moldavia.

The Issue of the Hungarian Csangos

90

The report presents the results of an investigation held in the area of the Bacău county by a joint team of APADOR-CH and PRO EUROPE League in December 2001, following the complaints forwarded to these associations by the Association of the Hungarian Csangos whereby the latter showed their claims to enjoy mother tongue education had been dismissed, their activity in the Bacău county impeded upon, and their members harassed by representatives of local authorities. Having given the reasons for the investigation they conducted, the authors show the pressures exerted upon those Csangos who assume an identity other than Romanian and infer an intentional assimilation process of the Hungarian speaking Csangos. Among others, the report states that the status of the Csango language/dialects is significant not only per se, but it is also an important dimension of the protection of the Hungarian Csango minority. Nevertheless, there is no sign in the area of any implementation whatsoever of the European Charter of the Regional Languages, meant to protect and promote regional and minority languages as an "important contribution to constructing a Europe based on the principles of democracy and cultural diversity". The report concludes by ascertaining the complaints are well-grounded, and demanding the authorities to respect minority rights as they are guaranteed by the Constitution, by the domestic legal framework, by the relevant conventions of the Council of Europe, OSCE and UN, and the resolutions on the situation of the Csangos in Romania.

DOCUMENT

Recommendation 1521 (2001). Csango Minority Culture in Romania 105

Tytti Maria Isohookana-Asunmaa

Csango Minority Culture in Romania

107

A report drawn up for the Committee on Culture, Science and Education and presented to it on the 4th of May 2001, the study starts out by showing who the Csangos are, then analyses the Csango language and their historical background, their folklore and popular ornamental art and stresses their strong Roman-Catholic faith. Regarding education and religion, although authorities claim they are willing to observe European standards, a lack of will (at the local level) and the incapacity (at the central level) can be noted in implementing the laws on education passed by those same authorities. The author concludes by putting forth several itemized proposals aimed at preserving Csango culture.

As the title shows, it is a rejoinder to the report presented by Tytti Isohookana-Ansumaa to the Council of Europe which was designed as an alarm signal on the danger of extinction this culture is exposed to. The Romanian rapporteur starts out by giving a description of national minorities protection in Romania. Several general remarks on the Csangos are followed by the presentation of the education Csangos have access to, the author claiming that, while the Csango dialect has not a written form thus rendering impossible education in mother tongue, "we cannot however agree with the idea in the report that teaching in the Hungarian language will be the answer". Consequently, while the author shows concern for Csango language to be preserved as a real asset of the European cultural heritage, he deems it all but natural that both education and religious service be held in Romanian, even though — according to the Constitution and the new Education Law — the Csangos are entitled to education and religious service in their mother tongue. The author welcomes and comments the proposals made in the report for the protection of the Csango culture and concludes: "We take the view that the main aim of all our activity must be the preservation and development of this community's cultural, linguistic and religious identity, and that this issue must be addressed without any political connotations."

ANALYSIS

Gabriel Andreescu

Multiculturalism in Central Europe: Cultural Integration and Privacy 122

The study by the reputed political scientist Gabriel Andreescu suggests that three fundamental concepts of contemporary world be revisited and redefined: multiculturalism as a functional norm, community privacy, polycultural society, in order to allow a wide enough view to comprehend this very world's cultural diversity and problems. Multiculturalism is redefined here in its normative sense as a backup for the minorities need to enjoy both a certain degree of integration and their right to separation. The latter one was more often than not thought to be laden with negative connotations so the author suggests as an alternative the coinage of a new phrase: "community privacy". Making salient the diversity of ethno-cultural groups traits, the author reviews the various definitions provided to multiculturalism: as encouraging immigrants to assert their ethnic identity (the Canadian rendering), as power-sharing among different national communities (the European rendering), as inclusion of marginalized groups (the American rendering). The problems raised by multiculturalism as well as their resolution rely on the specificity of each minority community. Gabriel Andreescu further examines the other two components of multiculturalism: integration and multicultural privacy. In a democratic society, where individual and collective minority rights are respected, balance and justness of interethnic relationships imply the necessity that communities be recognized their need both for integration and for separation, these

two dimensions needing a complementary development. The author analyses the Romanian state's attitude throughout the years, represented by its Ministry of National Education, towards the legitimate claim of the Hungarian community to "separate", that is to enjoy community privacy. Most politicians mentality (be they of liberal orientation) construe "separation" as "segregation".

The greatest part of the down-to-facts section of the study is devoted to analyzing the specific situation of the Hungarian and, respectively, Roma communities in Romania. The activity of the Democratic Union of Hungarians in Romania is also reviewed as a defender of the idea of community privacy ever since its foundation. The cooperation of the DUHR with the opposition parties led to the shaping of a reconciliation model; the coalition between the Democratic Convention in Romania, the Social-Democrat Alliance and DUHR could be taken for a "model" without being however an ideal situation for the Romanian-Hungarian relationships. As for the Roma, the author notes that Romanian majority has never expressed any concern whatsoever for its community privacy, not minding at all if it turned into ghettoization. Actually, in the '90s, the problems the Roma community confronted were discrimination and access to resources. Under the joint pressure of the international community and of the new Roma leaders, their situation registered a certain improvement, in 2001 there having been endorsed even a National Strategy for Improving the Condition of Roma.

The next issue approached is that of polycultural societies, that is of societies holding a multitude of parallel cultures whose independence is acknowledged and accepted. Then the study goes on by weighing a regional issue, namely the implications the Hungarian Status Law may have and does have on multiculturalism. The author shows that the law introduces the "Hungarian nation" in its ethnic sense into the international law, jeopardizing thus the logic of constitutional patriotism extant in the countries neighbouring Hungary. As such, the minority will no longer negotiate with the majority as a self-contained group, but as a part of the ethnic nation it belongs to.

A final issue brought forward is the implications of Europe's federalization, Gabriel Andreescu making a point here in showing that, provided the region integrated into the European Union and the latter underwent a federalization process, the potential dangers posed by the "Hungarian model" would fade away.

As a conclusion, the author admits a clear evolution in the last 11 years towards integration and community privacy, but without an overall resolution of the issues regarding interethnic coexistence. The study is seconded by a rich apparatus of bibliographic and explanatory footnotes.

DIALOGUE

On the Status of Minorities — Inside and Outside of the Border 139

Between the 23-25th of November 2002 the 9th Intercultural Forum of the PRO EUROPE League, titled "The Role of Minorities as Stability Factor in Central and Eastern Europe" took place at Bucharest. The participants in it were representatives of the national minorities in Romania, of the Romanian minority abroad, of state institutions, of civil society

and of mass media. The reunion was financially supported by the Heinrich Boll Foundation (Germany) as part of the programme carried out by the Intercultural Centre of the PRO EUROPE League. The organizers were represented by: Smaranda Enache, co-chairman of the PRO EUROPE League, Elek Szokoly, manager of the Intercultural Centre, and Laura Ardelean, programme coordinator of the Intercultural Centre.

TRANSYLVANIAN CONVERGENCIES

Paul Philippi

Transylvanian University Tradition in United Romania

212

The text is the speech delivered by Paul Philippi on the occasion of being conferred the title of doctor honoris causa by the Babeş-Bolyai University. The author furthers the line of a true family tradition of studying at this University. The author recollects the most important stages of his life, the renewal of his bonds — once broken — with the University of Cluj and pays a warm homage to the Transylvanian academic tradition whose fertile soil bore the fruit of unity in plurality and plurality in unity as a modern essence distilled out of the experience of political coexistence in Transylvania.

Anamaria Pop

Traditions and Prospects in Romanian-Hungarian
Cultural Relationships

220

The Romanian-Hungarian cultural relationships have always stemmed from two major concerns shared by intellectuals: on one hand, they have been eager to make a contribution to soften tensed political relationships; on the other hand, by the very nature of their mould, they have always been concerned to know the Other. The author analyses the evolution of these relationships in time, the historical reconciliation efforts made by intellectuals, the decisive part Transylvania has played as the cradle of three distinct cultures and civilizations — Romanian, Hungarian and German (Saxon). Achievements and failures alike are listed and surveyed. Anamaria Pop wonders whether we are ready to live in the present European community, if we know well enough the system of cultural values and the spiritual heritage of the Other; next to us, and whether we have learned enough from the mistakes of our past not to resume them again...

RESTITUTIO

Adrian Majuru

The Albanian Bucharest. From Merchant Elite to Cultural Elite

228

"The Albanian Bucharest" is designed as a historical blueprint of the Albanian community in Bucharest. Unlike other Balkan or non-Balkan communities, Albanians could be found in all Moldo-Wallachian social structures. This dynamic pres-

ence came into being in the 16th and 17th centuries in order to extend and diversify in the following two centuries, the 18th and 19th. The Albanian migration in Romania has... been approached from varying thematic perspectives. The gradual building up of a Moldo-Wallachian cultural elite of Albanian origin which began to become aware of its identity of origin through a constant cultural activity that was also connected to the idea of a modern and independent Albania, was taking shape at the beginning of the 19th century. The author has passionately and patiently researched archives and come up with lots of names of Albanians who lived in Bucharest. The Bucharest Albanian community, spurring and cooperating with Albanian communities in other cities and towns in Romania, succeeded for 75 years to assist culturally the Albanian people subjected at the time to a two-pronged process of denationalization: its being compelled to become Turks or Greeks.

ECUMENICA

János Erdő

The Unitarian Church

247

Unitarianism came into being in Transylvania as a radical wing of the Reformation. Relegating the tenet of the Holy Trinity, Unitarianism reverted to the tenet of the only God. In its essence and person, the only God was the foundation and the distinctive sign of the Unitarian reformation. The author traces back into history the fate of this church founded by Ferenc Dávid, born in Cluj sometime about 1520. An advocate of the Reformation, he preached the principle of permanent reformation and did not deem it completed on the emergence of Helvetian and Lutheran orientations. Contending that "In the whole Holy Writ there is no clearer and more clear conscience than that of the Only God", Ferenc Dávid started to preach this idea on the 20th of January 1566 in the great church in Cluj. Initially, these ideas generated fruitless religious debates, but later Unitarianism gained ground and spread over even to Hungary. The Counterreformation, allied with those in power at the time, dragged Ferenc Dávid to lifetime hard labour. The hectic history of the Unitarian Church continued throughout centuries, with its ups and downs, alternating glory and decay, but, in spite all the persecution it was subjected to, the Unitarian movement never died out. Its school and patrimony were more than once confiscated, done away with, but they kept reviving out of their own ashes, the Unitarian Church standing out with its merits in spreading culture, founding schools and even prestigious universities.

The author devotes a separate chapter to the issue of serving the Church as a minority member through avowal and responsibility taking. Unfurling history till 1990, the author shows that, in spite all obstacles, the Unitarian Church not only survived, but also managed to be always present in the life of the believers serving them as well as it could. Now it is ready once more to take the responsibility of a standing renewal and revival.

CIVICA

Valerian Stan

The Law on Free Access to Information of Public Interest	272
--	-----

The author of this research lists the petitions he has forwarded to public institutions and authorities who, according to the provisions of the law 544/2001, should have granted them. From the 16 petitions altogether, 1 was granted, 1 partially granted, 8 were denied, while other 6 benefited no answer at all. Valerian Stan attempts to account for this almost all-encompassing denial of access to information of public interest by two causes: first, 11 years since the revolution, many of the public servants still cannot get used to the idea of being controlled; the second is related to the gaps in the law, state firms making an exception to the obligation to provide any information on their activity. The author concludes by enumerating other shortcomings in the law and suggesting their immediate remedy.

REVIEWS

Andrei Roth

Intellectuelle, Eliten, Institutionenwandel (Intellectuals, Elites, Institutional Changes)	279
---	-----

Nadia Badrus

Germanii din Banat prin povestirile lor (Germans from Banat through their Stories)	282
---	-----

PRO EUROPE League

The PRO EUROPE League (Liga PRO EUROPA) is one of the most well-known civic NGOs in Romania, founded in the Transylvanian town of Tîrgu-Mureş (Marosvásárhely — Neumarkt), on 30 December 1989, immediately after the fall of the Ceauşescu's dictatorial regime.

The PEL has become respected due to its involvement in promoting human rights, pluralism and multicultural values. From the very beginning of the transition, the PEL has played a significant role in the political reality of Romania, joining different civic movements and alliances committed to mobilize public opinion against the restauration of the former communist structures. In the specific area of the multicultural society of Transylvania, the PEL has played an important role in monitoring discriminatory policies against minorities and in promoting tolerance between Romanians and Hungarians, a key issue for peace and democratic progress in Central Europe.

For more than eight years, the PEL has organized an impressive number of workshops, seminars, round-table debates, summer camps, conflict resolution missions and meetings for teachers, local authorities, judges, prosecutors, students, political and civic leaders, has published an independent weekly and a series of booklets and brochures.

***altera** is meant to promote the PEL's values among academics, policy makers and the large public in Romania. It is one of the few Romanian publication focusing on the issue of ethnic, religious and linguistic diversity in the Transylvanian area, as well as European integration.*

- *Acest număr a fost realizat cu sprijinul Fundațiilor Heinrich Böll (Germania) și Charles Stuart Mott (SUA), cărora editorii le adresează mulțumiri.*
 - *Opțiunile exprimate în articolele publicate aparțin autorilor.*
 - *Articolele nepublicate nu se restituie.*
 - *Drepturile de publicare sînt rezervate.*

Responsabil de număr: Elek Szokoly

Grafica: Mana Bucur

Tehnoredactare: István Haller

Tipărit la S.C. MEDIAPRINT S.R.L. Tg.-Mureș

ISSN 1224-0338

